

TEORIJA IN PRAKSA

3/2002

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXIX št. 3
maj/junij 2002,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
*Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani*

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
*Anton Grizold, Marko Lah,
Igor Lukšič, Breda Luthar,
Peter Stankovič, Zdenka Šadl*

Tomaž Krpič (recenzije)

UREDNIŠKI SVET/Editorial Advisory
Board

*Milan Balažic, Ivan Bernik,
Marjan Brezovšek, Miro Cerar, ml.
Ljubica Jelusič, Maca Jogan,
Stane Južnič, Andrej Kirn,
Miran Komac, Vlado Mihelj, Jak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Rudi Rizman, Tine Stanovnik,
Marjan Svetličič, Zlatko Šabič,
Metka Tekavčič, Niko Toš,
Mirjana Ule, Vasja Vehovar,
France Vreg, Pavel Zgaga*

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory Board

*Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)*

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, International Political Science Abstracts, Sociological Abstracts,
Cobiss, IBZ-International Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM,
IBZ-International Bibliography of Books Reviews of Scholarly Literature, IBZ-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board

1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 01/5805-147, faks: 01/5805-108
E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si

Teorija in praksa je dostopna na internetu
http://www.uni-lj.si/~fd_tip/index.html

Naročnina za I. polletje 2002

za študente in dijakke 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za šolstvo, znanost in šport in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXIX, št. 3, str. 301-500

Ljubljana, maj - junij 2002

ČLANKI

Franc MALI: Sodelovanje med akademsko raziskovalno sfero in industrijo kot dejavnik družbenega in ekonomskega razvoja	305-320
Andrej A. LUKŠIČ: Politološki premislek ob Aarhuški konvenciji	321-330
Marko NOVAK: Pravo in politika	331-345
Martina TRAMPUŽ: "Izguba skritosti z nadzorovanjem": Bentham in nove tehnologije nadzorovanja	346-357
Peter SEKLOČA: Od 'retorike predstavljanja' prek javnih forumov do reprezentacije javnosti?	358-373
Zijad BEČIROVIČ: Islamska inačica odnosov z javnostmi	374-382

SLOVENIJA IN NATO

Anton GRIZOLD, Vinko VEGIČ: Članstvo v NATU: rešitev sodobne varnostne dileme Slovenije?	383-401
Anton BEBLER: Na rob debate o članstvu RSlovenije v NATU	402-413
Marjan MALEŠIČ: Parlamentarne politične stranke in javnost o vstopanju Slovenije v NATO	414-425
Iztok PREZELJ: Ogrožanje nacionalne varnosti Republike Slovenije in vključevanje v NATO	426-441
Vladimir PREBILIČ: Zavezniške vojaške baze v Republiki Sloveniji?	442-453
Andrej ANŽIČ: Mednarodni terorizem - varnostni izziv in dileme	454-466

PREVOD

Siniša TATALOVIČ: Izhodišča nacionalne varnosti Republike Hrvaške	467-477
---	---------

PRIKAZI, RECENZIJE

Alenka Švab: Družina: Od modernosti k postmodernosti (Mateja Sedmak)	478-479
Angelo Ara, Claudio Magris: Trst, obmejna identiteta (Franc Trček)	480-481
Zdravko Mlinar (ur.): Local development and socio-spatial organization. Trends, problems and policies: The case of Koper, Slovenia, Local Government and Public Service Reform Initiative (Blaž Lenarčič)	481-484
Mojca Pajnik, Petra Lesjak-Tušek, Marta Gregorčič: Prebežniki, kdo ste? (Urban Suša)	484-486
Katarina Majerhold (ur.): Ali se univerza vrti v krogu svoje moči?	486-488
Hilkka Vihinen: Recognising Choice. A Study of the Changing Politics of the Common Agricultural Policy through an Analysis of the McSharry Reform Debate in Ireland and the Netherlands (Simona Kustec)	489-490

AUTHOR'S SYNOPSES

ARTICLES

Franc MALI: Co-operation between Academic Research Sphere and Industry As a Factor of Socio-economic Development	305-320
Andrej A. LUKŠIČ: Reflection on Aarhuski Convention From the Political Science Perspective	321-330
Marko NOVAK: Law and Politics	331-345
Martina TRAMPUŽ: The elimination of Secrecy by Surveillance: Bentham and New Technologies of Surveillance	346-357
Peter SEKLOČA: From the 'Rhetoric of Representation' Through Public Forums to Representation of Public?	358-373
Zijad BEČIROVIĆ: Islamic Version of Public Relations	374-382

SLOVENIA AND NATO

Anton GRIZOLD, Vinko VEGIČ: NATO Membership: A Solution to the Modern security Dilemma?	383-401
Anton BEBLER: A Contribution to the Debate on the Membership of the Republic of Slovenia in NATO	402-413
Marjan MALEŠIČ: Slovenian Public, Political-bureaucratic Elite and NATO	414-425
Iztok PREZELJ: Threats to National Security of the Republic of Slovenia and NATO Membership	426-441
Vladimir PREBILIČ: Allied Military Bases in the Republic of Slovenia?	442-453
Andrej ANŽIČ: International Terrorism - Security Challenge and Dilemmas	454-466

TRANSLATION

Siniša TATALOVIĆ: Starting-points for National Security of the Republic of Croatia	467-477
--	---------

REVIEWS

Alenka Švab: Family: From Modernity to Postmodernity (Mateja Sedmak)	478-479
Angelo Ara, Claudio Magris: Trieste, Border Identity (Franc Trček)	480-481
Zdravko Mlinar (ed.): Local Development and Socio-spatial Organization. Trends, Problems and Policies: The case of Koper, Slovenia, Local Government and Public Service Reform Initiative (Blaž Lenarčič)	481-484
Mojca Pajnik, Petra Lesjak-Tušek, Marta Gregorčič: Immigrants, Who are You? (Urban Suša)	484-486
Katarina Majerhold (ed.): Does The University Go Round the Circles of Its Own Power?	486-488
Hilkka Kustec Lipicer: Recognising Choice. A Study of the Changing Politics of the Common Agricultural Policy through an Analysis of the McSharry Reform Debate in Ireland and the Netherlands (Simona Kustec)	489-490

AUTHOR'S SYNOPSES

Franc MALI*

IZVIRNI
ZNA NSTVENI
ČLANEK

SODELOVANJE MED AKADEMSKO RAZISKOVALNO SFERO IN INDUSTRIJO KOT DEJAVNIK DRUŽBENEGA IN EKONOMSKEGA RAZVOJA

Povzetek: Prispevek se ukvarja z družbenimi vidiki prenosa znanja iz akademske znanstvene sfere v industrijo. Prednost v obravnavi je dana različnim oblikam sodelovanja, ki se vzpostavljajo med univerzo, industrijo in vlado. Podan je kritični prikaz sprememb, ki se dogajajo na tem področju v znanstveno in tehnološko najbolj razvitih državah, ki so prve krenile po poti napornega spreminjanja družbenega značaja in funkcije akademskega znanstvenega vedenja. Ta se spreminja, gledano epohalno zgodovinsko, vedno bolj iz specializiranega dejavnika v kulturni sferi v osrednji dejavnik družbeno-ekonomskega razvoja. Gre za eno ključnih socialnih inovacij danes, ki vpliva na delovanje vseh treh predhodno omenjenih družbenih akterjev. Ti eni od drugega (deloma) prevzemajo vloge, ki so bile še nedavno tega strogo ločene med seboj. Vse predhodno navedene spremembe vodijo k redefiniciji klasičnih znanstvenih vrednot, drugačnemu razumevanju pojma intelektualne lastnine itd. Gre za teme, o katerih se je pri nas šele začelo dodobra razpravljati, kar dokazujejo tudi rezultati opravljene empirične raziskave (intervjuji med direktorji javnih raziskovalnih inštitutov in dekanov fakultet v Sloveniji). Zato obstaja bojazen, da se bo razkorak med nami in razvitim svetom na tem področju povečeval.

Ključni pojmi: raziskovalna in razvojna politika, univerza, industrija, prenos znanja, zaščita intelektualne lastnine, znanstveni etos.

Različne oblike sodelovanja med akademsko raziskovalno sfero in industrijo so v porastu. Najprej je treba pojasniti, kaj razumemo pod pojmom akademskega raziskovanja. Gre predvsem za tisto vrsto raziskovalne dejavnosti, ki poteka v okviru javnih raziskovalnih institucij: univerz, vladnih raziskovalnih inštitutov in agencij. Daleč največ sprememb se je v zadnjem času zgodilo ravno na področju neposrednega sodelovanja med univerzami in industrijskimi podjetji. Temu vprašanju bomo namenili največ pozornosti tudi v našem prispevku. Zanimalo nas bo, kako

* Dr. Franc Mali, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

so urejeni odnosi med univerzitetno znanostjo in industrijo v okoljih, kjer so pri vzpostavljanju novih načinov produkcije in prenosa znanstvenega vedenja naredili največji napredek, prav tako pa se ne bomo izognili kritični oceni stanja v Sloveniji. Pri tej oceni nam bodo v pomoč rezultati empiričnega raziskovanja, ki smo ga opravili na Centru za preučevanje znanosti pri Inštitutu za družbene vede v začetku letošnjega leta. Od srede februarja do srede aprila leta 2002 so bili opravljeni poglobljeni intervjuji med 50 vodji naravoslovnih in tehničnih fakultet ter javnih raziskovalnih zavodov v Sloveniji o stanju in nadaljnjih perspektivah sodelovanja med znanostjo in industrijo pri nas.¹

Kot je bilo že rečeno, se danes daleč največ sprememb dogaja na področju sodelovanja univerze in industrije. To je opazno zlasti na Zahodu. Ne več kot dve desetletji nazaj celo večina držav v tem prostoru ni imela urejene statistike o deležih financiranja univerz s strani industrije, saj je šlo še za dokaj marginalni pojav. Industrijska podjetja se v glavnem niso neposredno obračala k raziskovalcem iz univerz. V zadnjih nekaj letih se je situacija radikalno spremenila. Ponekod se v povprečju že več kot ena tretjina raziskovalcev na univerzah financira neposredno iz industrije. Ne glede na vse razlike, ki sicer obstajajo med posameznimi okolji, naraščajoči procesi globalizacije silije vse družbene akterje k čim hitrejšemu uvažanju sprememb. Univerzitetni sistemi po svetu so se v teh pogojih globalizacije znašli pred celo vrsto novih izzivov, kamor sodi tudi soočanje s trgov, in to ne nacionalnim, temveč svetovnim trgov. Podjetniško ekonomski sektor zahteva od držav, da se raziskovalno-razvojni resursi koncentrirajo okrog jasno definiranih ciljev družbeno-ekonomskega razvoja, kar naj bi vodilo k izboljšanju njihove konkurenčnosti v svetu. Državni budžet za univerzitetno znanost se povsod zmanjšuje, hkrati pa se vedno bolj povečujejo zahteve po njeni neposredni uporabnosti. Kljub temu, da ti trendi, ki smo jim priča danes v svetu, zbujaajo v številnih krogih negotovanje, češ da naj bi si globalna ekonomija podrejela državne funkcije in v imenu kompetitivnosti, produktivnosti in svobode opazno ožila prostor javne sfere, s tem tudi možnost do bolj kritične drže v odnosu do podjetniško-korporativnih in državnih politik, se zdi, da poti nazaj, v stanje nevznemirljive in predvidljive parihoalnosti, ni več.

Bilateralni odnosi med univerzo in državo se vedno bolj preoblikujejo v smeri trojnega niza povezav med vlado, univerzo in industrijo. Henry Etzkowitz in Loet Leydesdorff sta za označevanje teh, bolj kompleksnih oblik sodelovanja iznašla pojem "trojne spirale", ki se nanaša na sodelovanje vseh treh predhodno omenjenih družbenih akterjev (Etzkowitz in Leydesdorff, 1997). V okviru teh sprememb so najbolj prodorna področja znanosti dokončno prestopila mejo, ki vzpostavlja ločnico med znanjem kot javno dobrino in znanjem kot tržnim blagom. Absolutni primat seveda pripada biotehnologiji, čeprav se s podobnimi spremembami soočajo tudi vsa druga področja znanstvenega vedenja. Na področju biotehnologije so se na Zahodu najvažnejše inovacije porodile v univerzitetnih laboratorijih. Še

¹ Empirčno raziskovanje je potekalo v okviru ciljno raziskovalnega projekta "Prenos znanstvenega in tehnološkega vedenja iz akademskih institucij v gospodarstvo v Sloveniji v kontekstu mednarodnih primerjav", ki sta ga financno podprla Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport in Ministrstvo za gospodarstvo. Pri praktični izvedbi intervjujev sta sodelovala mag. Davor Kozmus in Lucija Mulej.

več: biotehnološka znanost si je začela utirati svojo pot navzgor na univerzah in je od samega začetka predstavljala eksperiment vsem drugim oblikam "komodifikacije" znanstvenega vedenja, saj je začela brisati meje med bazičnim in aplikativnim nivojem znanja, med teoretsko in komercialno usmerjeno znanostjo itd.²

Lep primer za to predstavljajo ZDA. V tej državi je že zgodaj prišlo do povezovanja univerz z industrijo, še posebej na področju farmacije. Z nastopom velikih nacionalnih finančnih agencij za raziskovanje po drugi svetovni vojni se je ta vez pogosto prekinila. Pojav modernih biotehnoloških raziskovanj v začetku osemdesetih let je naznanil nove čase. Univerze, ki so se nahajale na konici razvoja biotehnologije, so začele prodajati svoje usluge industriji že v začetku osemdesetih let. Danes te povezave dobivajo nesluten razmah, o čemer govorijo študije izpod peres različnih avtorjev (glej več o tem: Delanty, 2001; Slaughter in Rhoades, 1996).

Znanstvena odkritja in zaščita intelektualne lastnine

Ob naraščajočih zahtevah po komercialni uporabi znanstvenih odkritij, s tem povezanih zahtev po zaščiti intelektualne lastnine tudi na področju temeljnih raziskav, se zastavlja vprašanje, ali je na tej osnovi ogrožena osnovna funkcija univerzitetnih znanstvenih sistemov, t.j. ustvarjanje novega vedenja. Vprašanja, kot so na primer, ali patentiranje genomov ne vodi h koncu temeljnih bioloških raziskovanj, ali razširitev copyrigta na digitalno omrežje ne ogroža svobodnega pretoka znanja, so povsem legitimna. Kljub temu odpirajo samo eno plat resnice. Odgovori na ta vprašanja so namreč vedno odvisna od tega, kako se gleda na vlogo patentnih pravic in druge oblike zaščite intelektualne lastnine. Menim, da se v stališčih, ki v zahtevah akademskih raziskovalcev po zaščiti intelektualne lastnine vidijo dokončno odpravo svobode v produkciji in širjenju znanstvenega vedenja, pojavljajo nerazumevanja dejanskih procesov, ki se dogajajo danes na tem področju. Iz zgodovine vemo, da zahteva po patentih ni uničila svobodne imaginacije znanstvenega ustvarjanja. Negativna družbena funkcija patentov pri svobodnem širjenju tehničnega in znanstvenega vedenja pride do izraza v primeru ščitenja ekonomskih monopolov in onemogočanju zdrave konkurence. Čeprav so takšne konservativne strategije prisvajanja lastninskih pravic danes v svetu še kako navzoče, pa vendarle ni mogoče trditi, da lahko ogrozijo svobodni pretok znanja (glej več o tem: Etzkowitz in Webster, 1995: 486; Dickinson, 2000: 68). Patentni sistemi predstavljajo izredno pomembno, predvsem pa javno dostopno bazo tehnoloških informacij. Ali kot pravita Loet Leydesdorff in Henry Etzkowitz: "Patenti dajo na razpolago zaščiteno vedenje kot javni vir (resurs) drugim uporabnikom, z namenom ustvariti

² Pojem "komodifikacije" znanstvenega vedenja predpostavlja niz sprememb, ki se danes dogajajo v novih načinih produkcije, diseminacije in aplikacije znanstvenega vedenja. Pod tem terminom tako nika-
kor ni mogoče razumeti samo procesov privatizacije in komercializacije znanstvenega vedenja, o čemer
pričajo številne razprave znanstvenikov različnih disciplinarnih usmeritev, ki preučujejo današnje spre-
membe na področju znanosti. Na lanskoletni konferenci evropskih sociologov v Helsinkih se je naslovna
teme ene najbolj številčnih sekcij, t.j. sekcije za družbena preučevanja znanosti in tehnike, glasila "The
Commodification of Knowledge".

novo znanje, ki bi bilo lahko samo po sebi privatizirano, celo če bi bilo publicirano" (Leydesdorff in Etzkowitz, 2001: 10).

Težko se je tudi strinjati s stališčem, da spremembe, ki se v svetu akademske znanosti dogajajo na področju zaščite intelektualne lastnine, vodijo v ukinjanje temeljnih načel akademskega etosa znanosti. Ta načela je že pred več kot petdesetimi leti zelo eksplicitno formuliral ameriški sociolog Robert Merton. Po Mertonu etos znanosti - njegova navzočnost je predpogoj za kontinuirani znanstveni napredek - tvorijo naslednje implicitno sprejete norme, ki so jih raziskovalci internalizirali in jih v svojem praktičnem delovanju tudi upoštevajo: univerzalnost, komunalnost, nepristranost in organizirani skepticizem (Merton, 1973: 270). Merton je kasneje dodal še etično načelo skromnosti in izvirnosti. V okviru prvega etičnega načela, t.j. norme univerzalnosti, se od raziskovalcev pričakuje, da bodo rezultate svojega dela medsebojno vrednotili glede na njihov prispevek svetovni zakladnici znanja, ne pa da bodo v ocenah igrale vlogo takšne pristranosti kot je znanstvenikova pripadnost rasi, spolu, veri, nacionalnosti itd. Drugo etično načelo, t.j. komunalnost, predpostavlja, da se doseženi rezultati raziskovanja posredujejo vsem članom znanstvene skupnosti, brez nekih v naprej predpostavljenih omejitev njihove uporabe. Pri tretjem etičnem načelu, t.j. nepristranosti, gre za to, da naj bi znanstveniki, ko gre za sprejemanje ali zavračanje novih znanstvenih spoznanj, potisnili svoje ozke zasebne interese čim bolj v ozadje. Z etičnim načelom sistematičnega (organiziranega) skepticizma naj bi se znanstveniki zavezali visokim standardom intelektualne kritike. V znanosti naj ne bi bilo vnaprejšnjega nekritičnega sprejemanja znanstvenih dosežkov, na način "bone fida". Ali je vrednota komunalnosti v znanosti z zahtevami po zaščiti intelektualne lastnine dokončno pokopana? Angleški fizik in teoretik znanosti John Ziman pravi, da kljub vsej retoriki zoper razširitev pravic intelektualne lastnine, vsako znanstveno odkritje predstavlja potencialno intelektualno lastnino, ki ima svojega zakonitega lastnika (Ziman, 2000: 67). Ta postaja vedno bolj usposobljen pri postavljanju svojih pravic, ko gre za uporabo njegovega znanja. To seveda pomeni, da se sodobna družbena vloga akademskih znanstvenikov vedno bolj spreminja iz klasičnega producenta znanja v podjetnika, ki skrbi tudi za prenos svojega znanja v prakso. S tem pa se vsaj deloma spreminja tudi vrednotni sistem znotraj same znanstvene skupnosti.

Tudi sam menim, da predhodno opisana sprememba družbene funkcije akademskega znanstvenega vedenja predstavlja v sodobnem svetu eno ključnih socialnih inovacij. Gledano epohalno zgodovinsko, se je funkcija znanstvenega vedenja v družbi premaknila iz specializiranega dejavnika v kulturni sferi v osrednji dejavnik na področju ekonomskega razvoja. Ni moj namen, da se tu lotim analize vseh okoliščin, ki vodijo k tem spremembam, je pa vendarle treba poudariti, da gre za zelo raznolike elemente, ki segajo od notranjih procesov kvantifikacije in tehnologizacije znanosti, pa vse do širših pričakovanj javnosti o tem, kaj naj bi znanost danes počela. Za označevanje te socialne inovacije posamezni avtorji uporabljajo različne oznake, vendarle pa ne glede na vse terminološke razlike, večina izmed njih izhaja iz treh ključnih predpostavk kapitalizacije oziroma "komodifikacije" znanstvenega vedenja: zaščite znanja kot zasebne lastnine, zviševanja njegove vrednosti v postopkih njegove ekonomske izrabe, povratno delovanje na temeljne

processe znanstvenega odkrivanja (glej npr.: Etzkowitz in Leydesdorff, 1997; Ziman, 1994; Nowotny et al., 2001; Gibbons et al., 1994; Suarez-Villa, 2000).

Dejavniki, ki spodbujajo oziroma zavirajo sodelovanje med raziskovalno sfero in industrijo

V svetu so se uveljavile različne oblike sodelovanja med akademsko znanostjo oziroma univerzo in industrijo. Te oblike sodelovanja segajo od občasne svetovalne aktivnosti industriji s strani univerzitetnih raziskovalcev, prek raznih oblik "know-howa", do obsežnih in dolgoročno zasnovanih projektov, ki se nanašajo na skupni zagon inkubacijskih oziroma spin-off podjetij itd. Te oblike sodelovanja izhajajo iz različne stopnje formalizacije vzpostavljenih stikov, kar vse vpliva na prenos implicitnih form znanja v industrijsko prakso.

O tem, kako različni so ti motivi, ki prihajajo bodisi iz ene ali iz druge strani, najbrž ni potrebno posebej poudarjati. Poglejmo si nekoliko bolj podrobno situacijo v zvezi s tem v Sloveniji. V okviru že omenjene empirične raziskave med vodji javnih raziskovalnih inštitutov in dekanov fakultet v Sloveniji nas je med drugim zanimalo, kateri so osnovni motivi, ki vodijo njihove ustanove k sodelovanju z industrijo. Na temelju opravljenih intervjujev lahko sklepamo, da cilj znanstvenih inštitucij pri nas še zdaleč ni edino in samo izboljševanje materialnih pozicij (ob vedno bolj skopi podpori države se to sodelovanje marsikdaj zreducira na eksistenčno nujo), temveč tudi drugi interesi. Kot je pokazala vsebinska analiza odgovorov intervjuvancev, je prvi motiv pridobitev dodatnih finančnih sredstev za raziskovanje in razvoj, za tem pa odpiranje novih raziskovalnih problemov pri vseh tipih znanosti, ki jih prinaša sodelovanje z industrijskimi podjetji. Sledi motiv, ki izhaja iz prizadevanj, da se prispeva k napredku industrije v regiji, nato motiv, da se omogoči boljše infrastrukturne pogoje delovanja raziskovalcev in čisto na koncu je bil omenjen, res da v manjši meri, motiv, ki ga lahko označimo kot "željo za iskanjem niš kasnejšemu lažjemu zaposlovanje diplomantov". Ta motiv se seveda pojavlja zlasti pri fakultetah, ki skrbijo za vzgojo tehničnih in naravoslovnih strokovnjakov.

V okviru našega preučevanja nismo postavljali vprašanj o motivih sodelovanja nasprotni strani, t.j. gospodarstvenikov. Vendarle je iz številnih drugih analiz znano, da industrijski sektor v Sloveniji od znanosti pričakuje predvsem reševanje svojih kratkoročnih problemov (Mali, 2000: 37). V zvezi s to kratkoročno naravnostjo slovenskega gospodarstva, ko gre za iskanje povezav z raziskovalno sfero, zvenijo uradni statistični podatki o deležu inovativnih podjetij, ki sodelujejo z drugimi podjetji, univerzami in javnimi raziskovalnimi inštituti v Sloveniji, in jih zaradi možne primerjave navajamo za leto 1996, precej nerealno. V Sloveniji naj bi leta 1996 ta delež znašal 37,37%, in bi potemtakem presegal deleže večine članic Evropske unije. Pred Slovenijo naj bi bile samo Finska (70%), Švedska (57,0%) in Danska (53%), vse ostale članice EU pa naj bi za Slovenijo zaostajale (SEC, 2001). To se zdi precej neverjetno glede na dejansko stanje pri nas in o čemer smo se lahko prepričali tudi v okviru naše empirične raziskave!

Ko iščemo odgovor na vprašanje, zakaj se v današnjem času akademska oziroma univerzitetna znanost vedno bolj nahaja v vlogi neposrednega proizvajalca

znanstvenega vedenja za industrijo, ni mogoče spregledati, da zlasti univerzitetni sistemi razpolagajo z neke vrste komparativno prednostjo v odnosu do drugih znanstvenih institucij, saj ravno s tem, ko izvajajo izobraževanje, kontinuirano pritegujejo pod svoje okrilje vedno nove tokove potencialnih inovatorjev, ki jih potem lahko tudi s pridom izkoriščajo pri sodelovanju z industrijo. Čeprav industrijski sektor nasploh ni navdušen nad povečevanjem deleža patentiranega znanja, ki je v lasti univerz in drugih akademskih raziskovalnih institucij, teh trendov ni mogoče več zaustaviti. V razvitem svetu je interes akademske raziskovalne sfere, da prevzame lastništvo nad inovacijami, v stalnem vzponu. Govorimo o širjenju pravic na področju zaščite intelektualne lastnine, in sicer na področja, za katera je še nedavno tega veljalo, da kakršnokoli postavljanje zahtev v tej smeri predstavlja še eno izmed kapric privilegiranih intelektualcev. Ko je koncem devetnajstega stoletja tehnološki izum postal splošno razširjen v industriji, je takratni patentni sistem predvsem skušal nagradjevati dosežke posameznih izumiteljev in ščititi njegove individualne koristi. Z razvojem industrijskega tipa raziskovanja so skozi celotno dvajseto stoletje podjetj imela največji interes za patentno zaščito tehničnih in kasneje tudi drugih inovacij. Od izumiteljev, ki so prišli do uporabnega odkritja v industrijski firmi, se je pričakovalo, da bodo svoje pravice nad patentom prenesli na matično podjetje. V zvezi s tem je znova izredno zanimiva razvojna pot, po kateri so šle ZDA. Tu je že leta 1885, torej pred množičnim vključevanjem raziskovanja in razvoja v proizvodne potrebe industrije, 12% patentov bilo podeljenih industrijskim podjetjem (glej npr.: Etzkowitz, 1994: 392). V tem času skorajda ni bilo zahtev od univerzitetnih ustanov, da uveljavijo lastništvo nad patentnimi pravicami. Praktično se je skozi vse dvajseto stoletje v ZDA stopnjevala zahteva industrijskih podjetij za lastništvom nad inovacijami. V tem istem obdobju večji del univerzitetnih struktur ni težil k prisvojitvi patentnih pravic. Univerze so praviloma sledile bolj zmerni poti. Iskale so ravnovesje med pravicami individualnega izumitelja in njegovo matično fakulteto. Šlo je za relativno avtonomijo izumiteljev, ki so izhajali iz univerzitetne srenje, v odnosu do tistih, ki so prihajali iz industrijske sfere. Od izumiteljev v industrijskih firmah se je nekako samo po sebi pričakovalo, da bodo prenesli svoje lastniške pravice na podjetje, kjer so bili zaposleni. Univerzitetni delavci pa so praviloma ohranjali pomembne pravice nad patenti. Do radikalnega zasuka v ZDA in tudi drugje v razvitem svetu je prišlo v zadnjih dveh desetletjih. Univerze vedno bolj ostro postavljajo zahteve nad lastništvom patentov. Vzporedno s tem se dogaja zavedanje pomena temeljnih znanstvenih odkritij za razvoj tehnologije, še zlasti biotehnologije.

V luči predhodnih trendov, ki smo jim priča v razvitem svetu, zveni ocena, ki jo izreka v enem izmed svojih prispevkov Bojan Pretnar, sicer naš ugledni strokovnjak za vprašanja zaščite intelektualne lastnine, že nekoliko zastarelo. Po Pretnarjevem mnenju naj bi si v okviru skupne evropske znanstvene tehnološke politike t.i. pogodbeni odnosi med univerzo in industrijo, še posebej transfer patentiranih izumov iz univerze v industrijo, po nepotrebnem prislužili preveliko pozornost (Pretnar, 1997: 2). Takšen pogled, ki ga zastopa Pretnar, in ki v okviru koncepta nacionalnega inovacijskega sistema pojav inovativnosti povezuje predvsem z industrijskim podjetniškim sektorjem, ne zaznava silnih sprememb na

področju akademske znanstvene sfere. Univerze danes ne nastopajo samo v vlogi ponudnika splošnega znanja in t.i. človeškega kapitala, temveč vedno bolj tudi v vlogi - če uporabimo Leydesdorffov in Etzkowitzev termin - drugega "industrijskega akterja", ki ustvarja intelektualno lastnino in je sooblikovalec novih podjetij (Leydesdorff in Etzkowitz, 2001: 7). Res je, da je delež izumov, ki nastajajo na univerzah in vodijo k neposrednim komercialnim učinkom v industriji, še vedno relativno majhen glede na vse raziskovalne rezultate, ki so producirani v tem sektorju, vendar njegova teža skokovito narašča. Gre za eno radikalnejših, če ne že kar dramatičnih sprememb, ki spreminja družbeno vlogo in funkcijo akademske skupnosti znanstvenikov. V ZDA, kjer si univerze stalno prizadevajo priti do dohodka od prodaje tehnoloških licenc in s tem povezanih aktivnosti, je po podatkih organizacije AUTM (Association for University Technology Managers) delež dohodka od licenc v letu 1996 v celotni strukturi raziskovalnih sredstev posameznih univerz, ki so bile na vrhu po številu patentov, znašal po posameznih univerzah: Columbia University s 17,5% deležem, Michigan State University z 12,3% deležem, Stanford University z 11,6% itd. (Rahm, Kirkland, Bozeman, 2000: 62). Najbrž ni treba posebej ponavljati, da največji dohodki od licenc na ameriških univerzah prihajajo od biotehnologije, informacijske tehnologije in tehnologije novih materialov.

Ekonomska vrednost patentov sicer močno varira, zato tudi podatki o njihovem številu, če jih opazujemo izolirano, niso najbolj zanesljiv kazalec stopnje praktične usmerjenosti akademske znanosti. Ne glede na vse svoje pomanjkljivosti, podatki o patentih vseeno ponujajo dokaj zanesljivo sliko o inovativni orientiranosti znanstvenikov v posamezni državi. Slovenija po številu patentov, ki prihajajo iz akademske znanstvene sfere, še vedno močno zaostaja za večino držav Evropske unije. V Sloveniji smo bili v preteklem desetletju in pol prav tako samo deloma uspešni, ko gre za pretok (prenos) znanja z univerz v industrijo po poti zaposlovanja mladih raziskovalcev v podjetjih. Projekt "Mladih raziskovalcev" - ta poteka v Sloveniji že od leta 1985 - se je pokazal kot zelo uspešen, kar zadeva povečanje kadrovskega potenciala v slovenski znanosti. V preteklih šestnajstih letih se je v raziskovalne skupine na Slovenskem vključilo v usposabljanje že 4350 mladih raziskovalcev. Od teh jih je svoje usposabljanje zaključilo z doktoratom 1350 in z magistriranjem 1240. Projekt je manj uspešen, kar zadeva prehod mladih visoko usposobljenih strokovnjakov v industrijo. Na temelju najnoveše analize Stojana Pečlina je ostalo na področju naravoslovno-tehničnih ved po zaključku svojega usposabljanja 60% mladih raziskovalcev na fakultetah oziroma javnih raziskovalnih inštitutih, kjer so se znanstveno usposabljali (Pečlin, 2001). V okviru Pečlinove analize so zlasti zanimivi podatki o zaposlenosti mladih raziskovalcev po njihovem zaključnem usposabljanju na tistih področjih raziskovanja, kjer je bila njihova koncentracija največja (podatki veljajo za celotno obdobje zadnjih šestnajstih let): na področju nevrobiologije jih je 62% ostalo na univerzah oziroma raziskovalnih zavodih, v okviru materialov 37%, v okviru računalništva in matematike 45%, v okviru sistemov in kibernetike 42%, v okviru biokemije 58%, v okviru kemije 47% in v okviru fizike 60%. V nasprotju s temi deleži so bili deleži, ki označujejo prehod v t.i. uporabniške organizacije (ne vključujejo samo industrijskih podjetij) bistveno manjši: na področju nevrobiologije 26%, na področju materialov 38%, na področju raču-

nalništva 40%, na področju sistemov in kibernetike 41%, na področju biokemije 29%, na področju kemije 44%, na področju fizike 32%.

Zdi se, da predhodno predstavljeni projekt ni doprinesel k takšnim rezultatom kot podobno vodeni projekti v nekaterih drugih evropskih državah. Najbolj znan je Teaching Company Scheme (TCS), v okviru katerega skušajo v VB že od leta 1975 okrepiti inovativnost in konkurenčnost industrije po poti pretoka akademsko izobraženih ljudi v industrijo. V VB v okviru TCS-ja nad 75% mladih raziskovalcev ostane po koncu svojega znanstvenega usposabljanja v industriji (glej več o tem: Jeffriers, 2000). Bolj natančna analiza bi najbrž lahko pokazala, zakaj v Sloveniji na področju pretoka mladih raziskovalcev v industrijo ne beležimo večjih uspehov. Čeprav se te analize na tem mestu ne bomo lotili, je vendarle treba poudariti, da pomembni zaviralni dejavnik predstavlja ne dovolj jasno definirana vloga mentorstva mladim raziskovalcem. V VB v vlogi mentorjev mladih raziskovalcev nastopajo tako ljudje iz akademske sfere kot tudi iz industrijskih podjetij. Razen tega so razvojni programi, ki potekajo v okviru TCS-ja in katerih vloga ni zgolj usposabljanje mladih raziskovalcev za industrijo, temveč tudi seznanjanje akademskega osebja s problemi industrije, neposredno podprti tudi s strani industrijskih podjetij.

Vladni ukrepi pri spodbujanju prenosa znanja iz akademskih raziskovalnih institucij v industrijo

312

Ko gre za neposredni prenos znanstvenega vedenja v industrijo, se v sodobnem svetu močno spreminja tudi funkcija vlade. Vlada, industrijski sektor in akademska znanstvena skupnost ena od druge prevzemajo vloge, ki so bile še nedavno tega strogo razmejene. V določenih okoliščinah univerza lahko prevzame vlogo industrije, s tem ko oblikuje inkubacijska podjetja oziroma spin-off firme, znanstvene in tehnološke parke itd. Industrija s ponudbo raziskovalnih in izobraževalnih programov, ki so nemalokrat ravno tako kakovostni kot univerzitetni, prevzema vlogo univerze. Vlada prevzema vlogo industrije, ko z raznovrstnimi finančnimi podpornimi in regulativnimi ukrepi spodbuja povezovanje univerze in industrije.

Ob raznovrstnih instrumentih in mehanizmih, ki se danes uporabljajo na tem področju, je oblikovanje njihove tipologije precej zahtevna naloga. V okviru naše obravnave se nam zdi še najbolj primerna naslednja delitev, ki jo je uporabila skupina avtorjev, ki je izdelala "benchmark" študijo o razmerju med univerzo in industrijo v več državah Evropske unije (Polt et al, 2001: 253). Dejavniki, ki vplivajo na sodelovanje med akademsko raziskovalno dejavnostjo in industrijo, in pri katerih ima vlada (javna politika) neredko odločilno besedo, so:

- 1) Obstoječa zakonodaja na področju zaščite intelektualne lastnine, ki odvisno od tega, kako je naravnana, spodbuja ali pa zavira prenos znanja z univerz v industrijo, prav tako pa tudi delovna zakonodaja, ki lahko, če se drži togih načel, ravno na področju mobilnosti znanstvenikov naredi veliko škode.
- 2) Javni programi spodbujanja aplikativno in razvojno usmerjene znanosti, v okviru katerih se zagotavlja finančna sredstva za sodelovanje med akademsko znanstveno sfero in industrijo. Omenjeni programi imajo pomembno vlogo pri

ozaveščanju vseh družbenih akterjev glede pomembnosti prenosa znanja v industrijo.

- 3) Vladna podpora pri ustanavljanju raznih oblik intermediarnih znanstvenih struktur, kot so razni uradi za transfer znanja oziroma sodelovanje z industrijo (transfer /lasion/ offices), znanstveni in tehnološki centri, inkubatorji, konzultantska omrežja itd.
- 4) Vladna politika na temelju davčnih in drugih finančnih olajšav, ki posredno močno spodbujajo prenos znanja iz akademskih znanstvenih institucij v industrijo. V primeru takšnih vladnih ukrepov je podpora bistveno bolj usmerjena k različnim skupinam uporabnikov. Razlog je v tem, da javne univerze, ki dobijo neposredno podporo, niso podvržene obdavčenju. Je pa na temelju teh posrednih vladnih ukrepov za spodbujanje razvoja raziskovanja zasebni industrijski sektor deležen številnih olajšav, kadar se odloči za sodelovanje z akademskimi znanstvenimi institucijami.
- 5) Strateški cilji raziskovalne in razvojne politike oziroma značilnosti delovanja celotnega znanstvenega sistema, vključno s takšnimi dejavniki, kot so sistem znanstvene evalvacije, organizacijska kultura, sistem profesionalnega nagrajevanja in napredovanja, administrativna podpora itd.

V okviru našega empiričnega raziskovanja nas je zanimalo, kako vodje znanstvenih inštitutov in fakultet v Sloveniji ocenjujejo ukrepe vlade, ki jih ta uporablja pri spodbujanju sodelovanja med raziskovalno sfero in industrijo. Prav tako smo prek naših intervjujev skušali zvedeti, čemu bi morala vlada pri nas nameniti posebno pozornost, ko gre za sodelovanje akademske sfere znanosti z industrijo. Naši anketiranci so poudarjali, da bi morala slovenska vlada veliko več pozornosti nameniti ustreznim zakonskim rešitvam. Prav tako so opozorili, da pri nas ni poskrbljeno za oblikovanje rizičnega kapitala, s pomočjo katerega bi bilo mogoče ustanavljati spin-off podjetja itd. Država bi se morala bolj opreti na tiste instrumente, ki izhajajo iz davčnih olajšav. To bi vzpostavilo boljše pogoje za sodelovanje univerze z industrijo. Izredno veliko kritike je letelo na račun sistema znanstvene evalvacije, ki je trenutno v veljavi, in raziskovalce odvrča od reševanja praktičnih problemov. V zvezi s tem so padale izredno ostre obtožbe, kot na primer to, da je obstoječi sistem ocenjevanja škandalozen itd. Prav tako je bil deležen kritike tudi veljavni programski sistem financiranja raziskovanja in razvoja. Ali kot je dejal dekan ene izmed fakultet: obstoječe financiranje MŠZŠ ni ustrezno, saj temelji na lobiranju pri nacionalnih koorodinatorjih in razdeljevanju po kriteriju znanstvene kvalifikacije in stroke, ne upošteva pa dejanskih rezultatov dela. Ocena številnih intervjuvancev je bila, da nobena ministrska ekipa do sedaj ni uspela pripraviti ustrezne strategije znanstvenega in tehnološkega razvoja v Sloveniji. V Sloveniji ni postavljenih ustreznih prioritet. Številni sogovorniki so še posebej izpostavili vlogo države pri izgrajevanju mehanizmov, ki bodo spodbujali prenos znanja iz akademskih raziskovalnih institucij v industrijo. Vloga teh vmesnih "členov" je pri nas še posebej pomembna, ker kader, ki dela v (redkih) industrijskih razvojnih oddelkih, ne govori istega "jezika" kot znanstveniki na univerzah in inštitutih. Žal je naša vlada, kot je ocenila vrsta sogovornikov, sicer sposobna producirati celo vrsto deklarativnih načel, zmanjka pa ji moči za konkretno akcijo. Razen tega so tudi ukrepi vlade izvedeni na "horuk".

Glede na vse izrečene kritike predstavnikov raziskovalne sfere je pričakovati, da bo vlada še posebej na področju prenosa znanja v gospodarstvo bolj zavihala rokave in našla primernejše rešitve, ki bodo v prid raziskovalcem in tudi gospodarstvenikom, predvsem pa družbi v celoti. Tuje izkušnje so nam lahko pri tem samo v pomoč. Poglejmo si ponovno primer ZDA. Tu so že v sedemdesetih letih različni družbeni akterji, nosilci politične moči v zakonodajni in izvršni oblasti, predstavniki gospodarstva in tudi akademska znanstvena sfera, prišli do spoznanja, da invencije, do katerih je prišlo na temelju javnega financiranja, ne najdejo poti do tržne realizacije, ker pač ni prišlo do dodatnih vlaganj, ki bi rezultate, do katerih so se dokopali raziskovalci v akademski sferi, prenesli v industrijo oziroma na trgu. Posledica tega je bila, da je bil v začetku osemdesetih let sprejet Bayh-Dolov zakon, ki je k obstoječi patentni zakonodaji dodal ustrezne amandmaje. Sprejeti zakonski ukrepi so naredili neposredni prenos znanja iz univerz v industrijo mnogo bolj transparenten in obvezujoč.

Praktični rezultati Bayh-Dolovega zakona so se zelo zgodaj pokazali. Pred njegovim sprejetjem je bilo univerzam podeljenih okrog 250 patentov letno, samo deset let kasneje pa 1600 patentov letno. Bernard Healy, prejšnji direktor NIH-a, je Bayh-Dolovim amandmajem pripisal zasluge za razvoj celotnega biotehnološkega sektorja. V ZDA pomeni biotehnološki sektor 250000 delavnih mest in 2200 novih podjetij letno (Dickinson, 2000: 65).

Iluzija je, da se v Sloveniji lahko samo z uvajanjem novih zakonov zgodijo drastične spremembe. Manjka širši družbeni konsenz glede nujnosti sprememb. Razlike v odnosu do razvitega sveta so očitne. Nastanek in razvoj univerz v ZDA je bil od svojih začetkov povezan s t.i. "land-grant tradition", razen tega pa je za celotni univerzitetni sistem v ZDA, naj si gre za njegov zasebno ali javno financiran del, danes značilno, da močno poudarja poslanstvo, ki ga običajno označujemo kot servis družbi (obsežni tehnični programi pomoči podjetništvu, raziskovalni parki, podjetniški inkubatorji, spin-off podjetja itd.). In nenazadnje, med akademskim osebjem na ameriških univerzah je vedno obstajala visoka zavest o tem, da je uspešno raziskovalno sodelovanje z industrijo najboljša popotnica za to, da bodo študentje z univerz (fakultet) našli lažjo pot do zaposlitve v industriji. Vodstvene strukture na ameriških univerzah so bistveno bolj zainteresirane za to, da ostajajo končni lastnik intelektualne lastnine, ki so jo ustvarili njihovi zaposleni. Licence predstavljajo osrednje jedro transferja intelektualne lastnine z ameriških univerz v industrijo, celo v primeru t.i. "sponzoriranih raziskovalnih pogodb" oziroma "začetnih" ("start-up") oziroma spin-off podjetij. Podobni so trendi v drugih anglosaksonskih deželah. V Veliki Britaniji je v zadnjem času 88% univerzitetnih ustanov oblikovalo ustrezno politiko glede zaščite intelektualne lastnine, 61% je te pravice razširilo tudi na študentsko populacijo. O čem takem pri nas še ni mogoče govoriti. Japonska ima v nasprotju z VB in ZDA šibkejši univerzitetni sistem, več kulturnih in pravnih ovir pri povezovanju akademskega in industrijskega sektorja, razen tega pa še tradicijo opiranja na zahodno znanost pri spodbujanju svojega tehnološkega razvoja.³

Kakšna naj bi bila podpora države pri ustanavljanju intermediarnih znanstvenih struktur, t.j. institucionalnih mehanizmov, ki naj bi skrbela za bolj učinkovit

prenos znanja iz univerzitetne v industrijsko sfero. Danes obstaja cel spekter novih institucij, katerih primarni cilj naj bi bil spodbujanje prenosa znanja. V razvitem svetu se na zunaj ta interes kaže na najbolj viden način v hitro naraščajočem številu novo nastalih uradov za tehnološki transfer in zaščito intelektualne lastnine, raziskovalnih parkov in tehnoloških centrov itd. Ti uradi prevzemajo vlogo intermediarnih struktur znanosti (glej več o tem: Leydesdorff in Etzkowitz, 2001; Mali, 1998). Ni naš namen, da se na tem mestu podamo v detaljno analizo delovanja različnih uradov, centrov in drugih institucij, ki so nastale ob univerzah. Vseeno naj omenimo, da je v VB, ZDA, Finski in nekaterih drugih državah, kjer t.i. "uradi za povezovanje z industrijo" ("Industrial Liaison Offices") praktično delujejo znotraj vsake univerze, zlasti opazna njihova vloga, ko gre za različne oblike pomoči (pravne, tehnične itd.) raziskovalcem oziroma raziskovalnim skupinam pri urejanju medsebojnih odnosov z industrijskimi partnerji. Ker v tovrstnih uradih vedno obstaja nevarnost, da čezmerno administriranje in kontroliranje vodi k nasprotnim učinkom, je izredno pomembno, kako so opredeljene naloge teh služb, kakšen je profil zaposlenih in seveda tudi njihovo število. Na angleških univerzah je v teh uradih v povprečju zaposlenih 6 strokovnjakov.

V okviru intervjujev med vodji raziskovalnih inštitutov in dekanii fakultet, ki smo jih opravili v začetku letošnjega leta, nas je med drugim zanimalo tudi to, kakšno je njihovo stališče do možnega ustanavljanja takšnih uradov na obeh slovenskih univerzah in večjih javnih raziskovalnih inštitutih. Prevladujoče mnenje intervjuvancev je bilo, da bi ustanavljanje teh uradov vodilo v dodatno birokratizacijo, ki jo danes na področju znanosti pri nas tako ali tako že srečujemo na vsakem koraku.³

Najbolj pogost argument zoper ustanavljanje tovrstnih uradov je bil, da pri nas na nacionalni ravni že obstaja urad za zaščito intelektualne lastnine. Smo majhna država in ni mogoče vsega kopirati, še najmanj model "industrial liaisons offices". Res pa je, da je kar nekaj intervjuvancev trdilo, da bi bile potrebne spremembe na obstoječem nacionalnem uradu za zaščito intelektualne lastnine, še posebej, kar zadeva poenostavitev postopkov.

Od vseh ugovorov zoper ustanavljanje tovrstnih služb so se zdeli najmanj prepričljivi tisti, ki so izhajali iz predpostavke, da pri nas raziskovalci vsa ta strokovna znanja sami najboljše obvladajo in torej ne potrebujejo nobenih podpornih služb. Kar nekaj dekanov fakultet je opozorilo, da je sicer v okviru ljubljanske univerze že nekaj časa v obtoku ideja o ustanovitvi takšnega urada, vendar bolj konkretnih

³ Zbirokratiziranost postopkov na področju zaščite intelektualne lastnine na univerzah na Japonskem vodi k temu, da imajo posamezni univerzitetni raziskovalci bistveno večji motiv, da po poti "bypassa", mimo vseh pravil vzpostavljajo stike z industrijskimi podjetji. Zato pri sklepanju pogodb v odnosu do industrijskih podjetij potegnejo krajši konec (Kneller, 1999: 115). Situacija precej spominja na razmere pri nas.

⁴ Ne moremo mimo omenbe manjšega števila intervjuvancev, ki so trdili, da bi na tako zastavljeno vprašanje težko karkoli pametnega odgovorili, ker se na njihovi ustanovi do sedaj z vprašanji zaščite intelektualne lastnine, kot so patenti, licenčnine, sploh niso ukvarjali. Tudi to je nek kazalec stanja, ki vlada pri nas.

akcij vsaj v bližnji prihodnosti ni pričakovati. Intervjuvanci, ki so podprli idejo o ustanovitvi urada za varovanje intelektualne lastnine akademske sfere znanosti, so opozorili, da mora delovanje tega urada po številu zaposlenih in tudi glede na njihove pristojnosti slediti neki organski rasti, ne pa da se, kar je pri nas pogosto navada, spremeni v birokratski "tujek". Podanih je bilo nekaj konkretnih predlogov: ljubljanska univerza bi potrebovala takšen urad za zaščito intelektualne lastnine, vendar z ne več kot tremi zaposlenimi strokovnjaki, ki bi nudili predvsem pravno pomoč. V tem okviru je bil podan konkretni predlog, da bi na ljubljanski univerzi, če bi prišlo do ustanovitve takšne službe, potrebovali pravne strokovnjake z vpogledom v tehnična znanja. Naslednji konkretni predlog, ki je bil podan s strani dekana ene izmed ljubljanskih fakultet, se je glasil: obseg potrebnega znanja je treba razširiti, ni dovolj samo pravno in tehnično znanje, temveč tudi menedžerska znanja, ki so povezana z vodenjem raziskovalno-razvojnih projektov.

Sodelovanje med raziskovalci in industrijo kot pogoj za družbeno-ekonomski razvoj regij

Slovenija naj bi se že v bližnji prihodnosti priključila Evropski uniji. Ena izmed posledic naše pridružitve bo nedvomno tudi to, da bo morala naša država vedno bolj slediti načelom skupne evropske znanstvene politike, ki se izraža skozi filozofijo t.i. "European Research Area". V temeljnih dokumentih, ki bolj podrobno predstavljajo temeljne cilje te nove strateške usmeritve evropske znanstvene politike, se v ospredje vedno bolj postavlja regionalna dimenzija raziskovanja in razvoja. Podobno velja za "Okvirne raziskovalne programe" ("Framework Research Programmes") Evropske unije, ki pod vplivom te nove filozofije regionalizacije in aplikacije znanstvenega vedenja dajejo prednost sodelovanju akademske znanstvene sfere in industrije na regionalni ravni. Čeprav je po mnenju posameznih analitikov danes še premalo primerjalnih analiz o tem, kako uspešni so bili pri uresničevanju svojega temeljnega cilja Okvirni raziskovalni programi Evropske unije (Luukkonen, 2001: 205), pa posameznih uspešnih zgodb ne manjka. Irska je primer dežele, ki je v zadnjem desetletju zelo uspešno izkoristila evropske okvirne programe za intenzivno povezovanje univerz z lokalno industrijo. Dublinški Trinity College je z ustanavljanjem znanstvenih parkov in inkubatorjev v lokalnih okoljih postal gonilna regionalna inovacijska sila, pri čemer je to orientacijo posrečeno kombiniral z neposrednimi tujimi investicijami, ki so prihajale od evropskih raziskovalnih programov (glej na primer: Dylan in Klofsten, 1998). Zmožnost regij, da se na področju znanstvene oziroma širše inovacijske aktivnosti samoorganizirajo, predstavlja važen dejavnik družbeno-ekonomskega razvoja na višjih nivojih. V Evropi se najbolj pogosto omenjajo štiri regije, ki so znale izkoristiti mrežne povezave med akademsko raziskovalno sfero in naprednimi industrijami. Gre za takoi-menovane gonilne regije, med katere se uvrščajo Baden-Wuerttemberg, Rohn-Alpes, Lombardija in Katalonija. Vsaka zase so predstavljale v 90. letih uspešen razvojni model, ki ga seveda ni mogoče enostavno kopirati. Se pa lahko na uspešnih primerih iz teh regij marsikaj nauči tudi Slovenija.

Snovalci "European Research Area" v zvezi z regionalno dimenzijo znanosti izhajajo iz t.i. koncepta "teritorializacije" (EC, European Commission, 2001: 7). Koncept teritorializacije vodi k naraščajočemu pripoznanju regionalnih dejavnikov v nacionalnih raziskovalno-razvojnih in inovacijskih politikah in prilagajanju teh politik socio-ekonomskim potrebam regij, hkrati pa usmerja te politike k izgradnji raziskovalnih in inovacijskih kapacitet v regijah. Tu igra pomembno vlogo dejavnik geografske bližine. Dejavnik geografske bližine je pomemben zato, ker omogoča tvorjenje medsebojno povezanih "grozdov" ("klasterjev") inovativnih podjetij, akademskih raziskovalnih ustanov, lokalnih razvojnih agencij in drugih podpornih institucij. Tovrstna regionalna institucionalna omrežja tvorijo razvito bazo znanja, ki je osnova raznim oblikam prenosa znanstvenih in tehničnih informacij, finančnih transakcij, osebnih kontaktov itd. Ni treba posebej poudarjati, kako pomembno vlogo igrajo povezave med univerzitetnimi strukturami in industrijo, še posebej takrat, ko nastopi imperativ hitrega tehnološkega in ekonomskega prestrukturiranja.

Eden najbolj uspešnih primerov ekonomskega regionalnega prestrukturiranja v zadnjem času je opisan tudi v knjigi ameriškega ekonomista Michaela Besta. Omenjeni avtor v knjigi "The New Competitive Advantage - The Renewal of American Industry" (Best, 2001) prikazuje družbene, ekonomske in kulturno-zgodovinske dejavnike, ki so v zvezni državi Massachusetts pripomogli, da ta del Amerike ne samo da ni prebrodil krizo, v kateri se je znašla njegova industrija v začetku devetdesetih let, temveč je znova prevzel vodilno vlogo v ZDA in v svetu, to pa ravno zato, ker je sledil odprtemu, mrežnemu modelu povezovanja raziskovanja in razvoja z industrijo v lokalnih okvirih. V začetku devetdesetih let, ko je konkurenčna moč ameriške industrije upadala, je bila ta ameriška zvezna država pogreznjena v razvojno recesijo. V obdobju 1986-1992 je zaposlenost v proizvodnji upadla za eno tretjino. Sredi devetdesetih let je država Massachusetts že nosila zastavo v ameriški oživitvi gospodarstva. Ali kot pravi Michael Best v uvodnem poglavju svoje študije: "V času ko so še vedno izhajale knjige in članki o stagnaciji Route 128, je ta že doživljal razvojni bum" (Best, 2001: 12). Konec devetdesetih let je imela država Massachusetts najvišji dohodek na glavo prebivalca v ZDA.

Michael Best je razloge za preobrat pripisal možnosti lokalnega okolja, da ohrani kontinuiteto v znanstvenih in tehnoloških inovacijah. Tej kontinuiteti ni šlo do živega niti obdobje ekonomske stagnacije. Iz zornega kota naše obravnave je zlasti pomembna Bestova ocena, da izredna ekonomska rast Massachusettsa ni bila nikoli posledica velikih državnih vlaganj v tamkajšnjo raziskovalno infrastrukturo (vključno z MIT-jem), temveč predvsem kot posledica velike motivacije industrije in akademske raziskovalne sfere, da združita svoje potenciale pri reševanju regionalnih razvojnih problemov. V tej oceni Best ni osamljen. Vrsta drugih analitikov se strinja, da fenomen MIT predstavlja neke vrste "locus classicus" za opisovanje uspešnega vključevanja akademskih raziskovalcev za potrebe regionalnega socio-ekonomskega razvoja (glej npr.: Etzkowitz, 1994). V ZDA imajo sicer številne univerze prvovrstne raziskovalne centre, nekatere so celo uspele ustvariti izredno veliko število spin-off podjetij, druge spet so v posameznih obdobjih glede prihodkov od licenčnih pred MIT-jem, kljub temu pa je redkokatera tako močno povezana z

razvojem inovativnih podjetij in regionalne razvojne dinamike kot ravno ta univerza. Brez tega sodelovanja na regionalni ravni se znanje prenese v druga okolja, kar je navsezadnje pred prevzemom te nove razvojne filozofije izkusil ravno ta del Amerike. CNC stroji so izum MIT-ja, vendar so najprej prispevali k dvigu industrijske produktivnosti na Japonskem, ker regionalna industrija v tistem času ni uspela izrabiti tehnološkega znanja, ki ga je razvila akademska znanstvena sfera. Bazična znanost namreč lahko vpliva na razvoj kjerkoli in šele od delovanja raznovrstnih regionalnih dejavnikov je odvisno, ali znajo izkoristiti razpoložljive raziskovalne potenciale.

V okviru intervjujev vodij javnih raziskovalnih inštitutov in dekanov fakultet v Sloveniji nas je zanimalo, kako ocenjujejo trenutno stanje in možnosti nadaljnega razvoja na področju ustanavljanja spin-off podjetij pri nas, predvsem v luči trendov, ki smo jim priča danes v razvitem svetu. Spin-off oziroma inkubacijska podjetja namreč predstavljajo pomemben dejavnik ekonomske prestrukturacije v regionalnih okoljih. Idejo o ustanavljanju novih inkubacijskih oziroma spin-off podjetij pri fakultetah oziroma raziskovalnih inštitutih so naši intervjuvanci v glavnem podprli. Posamezniki, predvsem tisti iz močnejših znanstvenih ustanov, so se pohvalili z lastnimi izkušnjami pri ustanavljanju teh podjetij. Tu je seveda v glavnem mišljeno njihove sodelovanje v obeh tehnoloških parkih v Sloveniji, v Ljubljani in Mariboru, ki v zadnjem času bolj ali manj uspešno nastopajo kot valilnica novih inkubacijskih podjetij. Po večinskem mnenju intervjuvancev so glavni razlog za to, da ni večje realizacije na področju ustanavljanja teh podjetij, neustrezni zakonski predpisi. To naj bi bil tudi razlog, da področje biotehnologije v Sloveniji vidi vrsto izgubljenih priložnosti za svoj hitrejši razvoj. Ne glede na prevladujoče stališče vodilnih predstavnikov raziskovalne sfere, da je treba to obliko prenosa znanstvenega vedenja v industrijsko proizvodnjo še naprej spodbujati (zanimivo je, da številni dekanji naravoslovno-tehničnih fakultet pri nas v ustanavljanju teh podjetij vidijo pomembno zaposlitveno "nišo" mladih raziskovalcev in postdiplomskih študentov), je bilo slišati tudi precej kritičnih besed na račun spin-off podjetij. Poglejmo si nekatere najbolj pogoste kritike, ki se, resnici na ljubo, napajajo bolj iz neurejenih razmer pri nas kot iz nekega apriornega zavračanja podjetniškega obnašanja raziskovalcev. Naši intervjuvanci so opozarjali, da okolje pri nas ni naklonjeno ustanavljanju spin-off podjetij, saj se podjetniška miselnost na področju znanosti še vedno pogosto povezuje z negativnim "privatniškim obnašanjem", razen tega se v neurejenih pravnih razmerah, kjer pravila igre med matično znanstveno institucijo in znanstvenikom-podjetnikom spin-off podjetja dejansko lahko pojavijo kot negativna forma "by-passa" matični znanstveni ustanovi. V tem smislu naj bi predstavljali nelojalno konkurenco matični ustanovi, od katere so se ta podjetja odcepila. Obstaja premočna navezanost na državna sredstva, tudi potem, ko za to ni razlogov. Če zaključimo, po mnenju predstavnikov akademske raziskovalne sfere smo tudi tu, tako kot pri vrsti drugih oblik prenosa znanja v industrijo, šele na začetku, tako da razlogov za morebitno samozadovoljstvo v Sloveniji ni.

Sklep

V prispevku smo skušali pokazati, kako hitre in radikalne spremembe se dogajajo danes na področju neposrednega sodelovanja med javnimi raziskovalnimi ustanovami, predvsem univerzami, in industrijo. Upravičeno lahko govorimo o spremenjenih načinih produkcije znanstvenega vedenja. Z anahronističnimi predstavami o karizmatični vlogi akademske znanosti, ki ji pač ni treba, že zaradi njene posebnega družbenega poslanstva, dokazovati svoje praktične relevantnosti, se sicer še vedno spopadajo tudi v tistih okoljih, kjer so pri ukinjanju prepada med dvema, nekoč tako močno razdvojenima sferama (akademska znanostjo in industrijo), storili največji korak naprej. Spremembe so najtežje, ko se soočimo s tradicionalnimi vrednotami, tudi na področju znanosti. V luči širših družbenih sprememb, ki se dogajajo v svetu, kot so globalizacija, širjenje pravic po zaščiti intelektualne lastnine, se nedavno dokaj izolirani in k državnemu paternalizmu orientirani segmenti znanosti nahajajo danes pred povsem novimi izzivi. Prevzemanje različnih funkcij (izobraževalna, temeljna raziskovalna, aplikativno raziskovalna, eksperimentalna itd.) krepi, ne pa slabi njihovo vlogo v družbi. Tega dejstva se včasih bolj zavedajo posamezni akterji, ki delujejo zunaj sistema znanosti, kot sami znanstveniki. Glede na te okoliščine povsod izredno pomembno vlogo igrajo različni instrumenti in mehanizmi, ki spadajo v domeno vladnih (javnih) raziskovalnih in razvojnih politik. Pri teh ključnih dejavnikih, vsaj kar zadeva njihovo vlogo pri transferju znanstvenega vedenja z univerz v industrijo, smo se v okviru naše analize ustavili tudi mi. Tudi na temelju opravljenih intervjujev med vodji javnih raziskovalnih ustanov v Sloveniji je mogoče sklepati, da je akademska raziskovalna sfera (ta v sistemu znanosti pri nas številčno povsem dominira) šele dodobra stopila na pot sprememb, ki so v zadnjih dveh desetletjih dodobra zaznamovale dogajanje na področju znanstvenega raziskovanja.

LITERATURA

- Best, Michael (2001): *The New Competitive Advantage - The Renewal of American Industry*. New York: Oxford University Press.
- Delanty, Gerard (2001): *Challenging Knowledge - The University in the Knowledge Society*. Philadelphia: The Society for Research into Higher Education & Open University Press.
- Dickinson, Todd Q. (2000): *Reconciling Research and the Patent System*. *Issues in Science and Technology*, 16 (4): 64 - 71.
- Dylan, Jones-Evans in Klostern, Magnus (1998): *The role of the university in the technology transfer process: A European view*. *Science and Public Policy*, 25(6): 373-380.
- EC, European Commission (2001): *The Regional Dimension of the European Research Area*". Brussels: COM (2001) 549 final.
- Etzkowitz, Henry (1993): *Enterprises from Science: The Origins of Science-based Regional Economic Development*. *Minerva*, 31(3): 326-61.
- Etzkowitz, Henry (1994): *Knowledge as Property - The Massachusetts Institute of Technology and the Debate over Academic Patent Policy*. *Minerva*, 37(4): 383 - 422.
- Etzkowitz, Henry in Leydesdorff, Loet (1997): *Universities in the Global Economy. The Triple Helix of University, Industry, Government Relations*. London: Cassell Academic

Publishers.

- Etzkowitz, Henry in Webster Andrew (1995): Science as intellectual property. V S.Jasanoff et al. (ur.), *Handbook of Science and Technology Studies*, 480-506. London: Sage.
- Gibbons, Michael et al. (1994): *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage Publications.
- Jeffriars, Andrew (2000): TCS (Teaching Company Scheme), UK. Improving competitiveness and developing able graduates for careers in industry and commerce. V Aleksandra Kolrenhauser (ur.), *University - Industry Cooperation - How to make it work*, 32-93. Ljubljana: Littera Picta.
- Kneller, Robert (1999): Intellectual property rights and university - industry technology transfer in Japan. *Science and Public Policy*, 26 (2): 113 - 124.
- Leydesdorff, Loet in Etzkowitz, Henry (2001): The transformation of University - Industry - Government Relations. Dostopno preko *Electronic Journal of Sociology*, <http://www.sociology.org/content/vol005.004/th.html>.
- Luukkonen, Terttu (2001): Old and new strategic roles for the European Union Framework Programme. *Science and Public Policy*, 28(1): 205 -18.
- Mali, Franc (1998): The Eastern European Transition. *Industry and Higher Education*, 12(6): 347-357.
- Mali, Franc (2000): Obstacles in developing university, government and industry links: the case of Slovenia. *Science Studies*, 13(1): 31-49.
- Mali, Franc (1998): Intermediarne strukture in družbeni sistem znanosti. *Družboslovne razprave*, 14 (27/28): 171-182.
- Merton, Robert (1973): *The Sociology of Science*. Chicago: University Press.
- Nowotny, Helga et al. (2001): *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Pečlin, Stojan (2001): Raziskovalne skupine v funkciji usposabljanja kadrov, Referat na "Letno srečanje slovenskih sociologov", Portorož, 27-28 oktober.
- Polt, Wolfgang, et al. (2001): Benchmarking industry - science relations: the role of framework conditions. *Science and Public Policy*, 28 (4): 247-258.
- Pretnar, Bojan (1997): Commercialisation of Patents and Know-How from Academia to Industry, Joint Ventures, Avoiding the Pitfalls, Contractual Issues. Dostopno preko <http://www.sipo.mzt>.
- Rahm, Dianne, Kirkland, John in Bozeman Barry (2000): *The University - Industry Collaboration in The United States, The United Kindgom and Japan*. Dordrecht / Boston / London: Kluwer Academic Publishers.
- SEC, European Commission (2001): Progress report on Benchmarking of national research policies. Commission of The European Communities. Brussels: SEC.
- Slaughter, Sheila in Rhoades, Gary (1996): The Emergence of a Competitiveness Research and Development Policy Coalition and The Commercialization of Academic Science. v *Science, Technology & Human Values*, 21 (3): 303 - 39.
- Suarez- Villa, Luis (2000): *Invention and the Rise of Technocapitalism*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Ziman, John (2000): *Real Science. What it is, and what it means*. Cambridge: University Press.
- Ziman, John (1994): *Prometheus Bound. Science in a dynamic steady state*. Cambridge: Cambridge University Press.

POLITOLOŠKI PREMISLEK OB AARHUŠKI KONVENCIJI

Povzetek: Aarhuška konvencija pomeni zaradi uvažanja participativne demokracije v strankarsko-parlamentarni sistem pomemben izziv za politološki premislek. Avtor je za konceptualni okvir premisleka vzel Offejeve teze o kapitalistični državi oz. javni oblasti in pokazal, da je vstop javnosti v politične arene pogoj, da se javna oblast izvije iz primeža pritiskov zasebnega kapitala, ki želi investirati v donosne, toda za okolje, naravo in ljudi škodljive ali rizične dejavnosti, in da mora zato vzpostaviti sistemske pogoje za sprejemanje odločitev, politik, programov itd., ki bodo zadovoljili kriterije po legitimnosti. Brez tega skupina na oblastnih pozicijah na naslednjih volitvah ne more računati na podporo volilnega telesa, vsaj tistega dela ne, ki je okoljsko najbolj ozaveščen.

Ključni pojmi: Aarhuška konvencija, participacija, javna oblast, politika, država, okoljske nevladne organizacije

Uvod

Najbolj razvite kapitalistične države so se leta 1998 z Aarhuško konvencijo², ki normativno ureja participativno demokracijo, deklarativno odpovedale zgolj strankarsko parlamentarnemu oblikovanju politike, programov in načrtov na področjih, ki so povezani z okoljem. Konvencija torej ne uvaža participativne demokracije na vseh področjih. Nasprotno. Vsa ostala področja, razen okoljskega, pušča nedotaknjena s prevladujočo strankarsko-parlamentarno demokratično ureditvijo. Okoljsko področje je torej postalo področje s posebnim statusom.

Najbolj razvite kapitalistične države so to področje pripravljene vsaj do neke mere institucionalno redizajnirati in vanj pripustiti novega akterja t.j. javnost³. V ta namen bi bilo/je treba strankarsko parlamentarno demokracijo podgraditi s kon-

* Dr. Andrej A. Lukšič, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Tekst je nastal v okviru projekta REC in bo v njihovem priročniku v podobni obliki tudi objavljen.

² Konvencija o dostopu do informacij, sodelovanju javnosti pri odločanju in dostopu do varstva pravic v okoljskih zadevah ali krajše Aarhuška konvencija je s politološkega vidika pomembna novost v korpusu mednarodnih konvencij, vsaj z vidika ohranjanja in/ali spreminjanja uveljavljene strankarsko-parlamentarne demokratične ureditve razvitih kapitalističnih držav.

³ Javnost konvencija razume kot eno ali več fizičnih ali pravnih oseb in v skladu z nacionalno zakonodajo ali prakso posameznih držav tudi njihova združenja, organizacije ali skupine (glej Mirković, Milada (2006): Priporočila za implementacijo Aarhuške konvencije v Sloveniji, 2. člen: Opredelitev pojmov, str. 27).

ceptom participativne demokracije, kar Aarhuška konvencija, z dostopom javnosti do pomembnih okoljskih informacij, sodelovanjem pri odločanju o posebnih dejavnostih (6. člen), pri načrtih, programih in politikah v zvezi z okoljem (7. člen) in pri pripravi izvršnih predpisov in/ali splošnih pravnih obvezujočih normativnih dokumentov (8. člen), tudi uvaja. Hkrati pa javnosti zagotavlja tudi dostop do varstva njenih pravic (9. člen), predpostavljajoč, da je njena moč glede na ostale akterje, ki so prav tako vključeni v komunikacijske in odločevalne procese in procese oblikovanja politike in programov na področju okolja, manjša in ji je zato treba omogočiti normativno in sistemsko zaščito njenih pravic.

Aarhuška konvencija torej pomeni, da je na "periferiji" področij, ki jih obvladuje javna oblast, prišlo do konceptualnih dopolnitev, pri tem da je strankarsko parlamentarni koncept demokratične ureditve ohranil hegemonsko pozicijo na sploh in tudi na tem področju. Kaj se je potemtakem sploh spremenilo? Kaj lahko realno pričakujemo od Aarhuške konvencije? Kje so njene omejitve in emancipativni potenciali? Ali ne gre pri Aarhuški konvenciji le za popustek na pritisk mednarodnih okoljskih nevladnih organizacij, toda tako, da se v osnovi nič bistvenega ne spremeni? Ali pa gre vendarle za začetek postopnega spreminjanja politične ureditve razvitih kapitalističnih držav, ki vodijo v spreminjanje institucionalnega dizajna političnih aren, ki bi zagotovila večjo stopnjo legitimnosti politikam, programom, pravnim normam ipd., kot napovedujejo nekateri vidni družboslovni teoretiki? Kaj se dogaja s političnimi arenami v razvitih kapitalističnih družbah in kakšnim tipom sprememb so podvržene zato, ker okolje in narava s svojimi vse bolj jasno artikuliranimi in politično vse bolj vplivnimi advokati, postajata pomemben element pri oblikovanju politike na katerem koli področju? Ali se z vstopom novega akterja v komunikacijske procese na področju okolja sploh kaj spremeni v razmerju političnih moči in kakšne strategije naj ta novi akter ubira, da bi bil zaradi "nemoči" dovolj vpliven? Ali z vstopom javnosti lahko pričakujemo, da se bodo zrahljale klientelistične vezi med politiko in stroko ter med politiko in biznisom, da se bo zamejilo korupcijsko ravnanje, da bo lobiranje dobilo nove dimenzije itd.? Ali morda ni treba ob tem premisliti nekatera teoretsko zelo problematična prepričanja o javni oblasti, državi kot instrumentu vladajočega razreda, politiki kot nekem področju delovanja, ki nima strukturnih omejitev in zahtev, poznavanje katerih bi bilo novemu akterju, t.j. javnosti, v izjemno podporo, ko zastavlja svojo strateško politično držo? Vprašanj, ki jih sproža Aarhuška konvencija, je za politološki premislek torej dovolj.

Premislek o javni oblasti

Zdi se, da je morda povsem odveč pri tako profani zadevi kot je sprejemanje še ene od številnih konvencij, ki jih je Slovenija v zadnjih nekaj letih podpisala in ratificirala, da se začenja premislek na konceptualni ravni. Sestop iz situacijsko vezane "ocene" ali pragmatično-političnega vrednotenja neke konvencije, je pač mogoč le s takšno zastavitvijo, ki omogoča okoljskim nevladnim organizacijam, da se ustrezno umestijo in svojo strateško usmeritev in politiko zgradijo ne na "nedosegljivih željah", pač pa na "realnih potrebah" kapitalističnega načina produkcije.

Aarhuška konvencija poleg tega, da uvaja novega akterja, t.j. javnost, v komunikacijski in odločevalni proces na področju okolja, zelo jasno opredeljuje tudi vlogo javne oblasti, t.j. izvršne veje oblasti v tem procesu. Vloga javne oblasti je odločujočega pomena na različnih ravneh. Da bi si javnost lahko našla "pravo" mesto, mora najti ustrezne odgovore na številna vprašanja. Na nekatera od teh želim v tem tekstu opozoriti, javnosti pa ponuditi v premislek svoje razmišljanje.

Pomen razumevanja javne oblasti za okoljske nevladne organizacije

Javna oblast s svojo politiko mora poskrbeti za harmonizacijo štirih strukturnih elementov, ki se morajo izteči v obnavljajočem menjalnem odnosu. V ta kontekst se morajo umestiti tudi okoljske nevladne organizacije. Napačno razumevanje javne oblasti in njene politike bi pomenilo nevarnost, da si okoljske organizacije že na ravni konceptualnega premisleka zaprejo pot za participiranje na področjih, ki jim jih Aarhuška konvencija odpira. Zato začenjam svoj premislek z opozorilom na za javnost omejujoče razumevanje vloge javne oblasti v kapitalističnem načinu produkcije.

Razumevanje javne oblasti oz. države

V tem kontekstu želim opozoriti na dve problematični razumevanji države oz. državnega aparata, ki ima dolgoročne posledice za razvoj participativne demokracije v Sloveniji. Prvo prepričanje vztraja na instrumentalnem odnosu državnega aparata do vladajočega razreda (novih kapitalistov), to pomeni, da je državni aparat "orodje" vladajočega razreda, ki ga ta uporablja tako, da zadovoljuje skupne interese svojih članov. Drugo prepričanje pa verjame, da se je državni aparat bolj ali manj zlil z menedžmentom velikih slovenskih podjetij (monopoli). Obe prepričanja imata svojo teoretsko utemeljitev v Leninovem razumevanju države⁴. Offe temu instrumentalističnemu razumevanju zoperstavi tezo, da je država tu zato, da "ščiti in sankcionira institucije in družbene odnose, ki so spet institucionalna možnost za razredno vladavino kapitala" (Offe, 1985: 59) in ne zato, da sklepa neke posebne zveze z določenim razredom, ali da bi nek poseben interes favorizirano udejanjala. Njena struktura je koncipirana tako in tudi njena dejavnost je usmerjena v to, da zagotavlja uveljavljanje in zagotavljanje takšnih pravil, ki sama spet institucionalizirajo razredna razmerja kapitalistične družbe. Kaj to pomeni bom razlo-

⁴ V 2. členu konvencija opredeljuje javno oblast kot državne organe na nacionalni, regionalni in drugi ravni ali fizično ali pravno osebo, ki po notranji zakonodaji opravlja upravne naloge, vključno s posebnimi nalogami, dejavnostmi ali storitvami v zvezi z okoljem, pa tudi vsako drugo fizično ali pravno osebo, ki ima javne odgovornosti ali opravlja javne naloge ali storitve v zvezi z okoljem in je pod nadzorom že omenjenih teles ali oseb, pa tudi institucije katere koli organizacije za regionalno gospodarsko povezovanje iz 176. člena, ki je pogodbenica te konvencije. Iz pojma javne oblasti pa so izključena vsa telesa in institucije, ki delujejo v okviru sodne ali zakonodajne pristojnosti (Mirkovič, Milada (2000): Priporočila za implementacijo Aarhuške konvencije v Sloveniji, PIC, str. 26.)

⁵ Več o tem glej v Lenin (1972): *Država in revolucija*, CZ, Ljubljana.

žil v nadaljevanju. Tu naj le še enkrat ponovim, da je država tu zato, da "brani skupne interese vseh članov kapitalistične razredne družbe" (ibid.). Če vztrajamo na zgoraj omenjenih opredelitvah države, kjer javna oblast nima neke avtonomne pozicije do razreda, skupine itd., potem že na konceptualni ravni ne dopustimo prostora za okoljske nevladne organizacije ob javni oblasti po eni strani, po drugi pa je vprašanje okolja in zagotavljanje pogojev "kvalitetnega bivanja v njem za vsa (ne)živa bitja" pravzaprav področje, ki se tiče vseh članov kapitalistične družbe in zato tudi javne oblasti.

Strukturni elementi države kot institucionalne oblike javne oblasti

Offe opredeljuje (kapitalistično) državo kot institucionalno obliko javne oblasti, ki je v povsem določenem razmerju do materialne produkcije in je po tem razmerju bistveno določena⁶. V nadaljevanju želim izpostaviti štiri osnovne strukturne elemente, ki so za ta tip javne oblasti določujoči, in jih komentirati:

Produkcija

Produkcija je zasebna stvar. Tako lastnina delovne sile kot lastnina kapitala je zasebna in o njeni uporabi, kolikor je produktivno uporabljena, javna oblast ne more sprejemati političnih odločitev. Javna oblast zato v principu ne more po svojih političnih merilih organizirati materialne produkcije. To pa seveda ne pomeni, da država ne more biti lastnik določenega deleža kapitalskih skladov, kar sicer je praksa v razvitih kapitalističnih industrijskih družbah, sicer po osemdesetih letih vse manjša, toda zaradi takšne neokonservativne politično-ekonomske usmeritve. Gre tu za nasprotje? Offe je tu povsem jasen. Nasprotje je le navidezno. Najprej je treba pretehtati, ali je javna lastnina produkcijskih sredstev uporabljena drugače, kot bi jo koristil zasebni kapital in če je, je treba ugotoviti, ali z drugačno uporabo morda vendarle ne sledimo kakšnim drugačnim ciljem, kot jim sicer sledi zasebni kapital, npr., da se producirajo poceni dobrine (elektrika, transport, telekomunikacije itd.), ki so za zasebni produkcijski proces pomembna olajševalna investicijska in/ali produkcijska okoliščina. Torej, tudi če je del lastnine v rokah javne oblasti, in če se ne uporablja na isti način in za iste cilje kot zasebna lastnina, mora biti v "službi" zasebnega produkcijskega procesa.

Slovenija se je v devetdesetih letih odločila za tranzicijo v smeri privatizacije, kar je pomenilo dvoje: konstituiranje lastništva delovne sile, kateremu je bilo dano le malo refleksivne pozornosti v strokovnem in javnem prostoru, in lastništvo kapitala, ki je še danes predmet sporov na različnih ravneh in področjih in tudi javnih polemik (zemlja, gozdovi, stanovanja, podjetja itd.). Cilj tega procesa je bil spremeniti vse, kar je bila družbena lastnina, v zasebno lastnino in s tem vzpostaviti pogoje za kapitalistični način produkcije. Tudi v Sloveniji se je vse do danes na posebno pomembnih segmentih ohranila lastnina pod nadzorom javne oblasti zaradi posebnih strateških ciljev oz. je z njo (so)upravljala politična grupacija, ki (je) zase-

⁶ Več o tem glej v Offe (1984): *Contradiction of the Welfare State*, London, Melbourne.

da(la) izvršno oblastne pozicije. V ta sklop sodi tudi proizvodnja električne energije, cestnega omrežja, železnic in izgradnja komunikacijskih omrežij ter banke in zavarovalnice, ki pa v zadnjem času doživljajo spremembe na ravni lastništva, spreminjajo pa se tudi sistemski okviri (preoblikovanje aren, vstopanje novih akterjev vanje, prerazporeditev moči itd.). V tem kontekstu je treba premisliti in oceniti, kako resno misli javna oblast z vstopom okoljskih advokatov v politične arene na tem področju, torej na področju materialne kapitalistične produkcije, in kakšne sistemske moči bodo ti novi akterji dejansko deležni.

Aarhuška konvencija opredeljuje okoljsko problematične dejavnosti

Aarhuška konvencija je v šestem členu, posebno pa v Prilogi I, natančna in dovolj jasna. Javnost ima pravico sodelovati pri izdajanju dovoljenj naslednjim dejavnostim, ker potencialno lahko vplivajo na spremembo kakovosti okolja za bivanje:

- energetika, električni daljnovodi,
- gradnja prog za medkrajevni železniški promet in letališč, avtocest, pristanišča in vodne poti,
- črpanje podtalnice, obrati za prenos vodnih virov, objekti za skladiščenje ali zadrževanje vode, čistilne naprave za odpadno vodo.
- proizvodnja in predelava kovin in nekovin,
- kemična industrija,
- objekti za obdelavo snovi, predmetov ali proizvodov z organskimi topili,
- ravnanje z odpadki,
- industrijski objekti za proizvodnjo papirne kaše iz lesa ter papirja in kartona,
- komercialno črpanje nafte in plina, cevovodi za nafto in plin, objekti za skladiščenje nafte, petrokemičnih in kemičnih proizvodov,
- kamnolomi in površinski kopi
- objekti za proizvodnjo ogljika ali elektrografita
- obrati za pripravo ali barvanje vlaken in tekstila,
- objekti za intenzivno rejo perutnine ali prašičev, obrati za strojenje kož, klavnice,
- obrati za obdelavo in predelavo živil, za obdelavo in predelavo mleka,
- objekti za odlaganje in recikliranje živalskih trupel in živalskih odpadkov.

S 6. členom je v 1. točki tudi določeno, da so presoji javnosti podvržene tudi druge dejavnosti, ki bi lahko bistveno vplivale na okolje, razen če ne gre za oceno javne oblasti, da gre za dejavnosti, ki so pomembne za državno obrambo. Javni oblasti je s tem členom naloženo tudi izvajanje ustreznega postopka okoljskega odločanja, v katerem sodeluje (prizadeta) javnost, zato da bi se zagotovil korekten odnos javne oblasti do (prizadete) javnosti in njenega inputa v komunikacijsko-odločevalnem procesu.

Ta člen Aarhuške konvencije se torej nanaša na soudeležbo javnosti pri odločitvah za izdajanje dovoljenj tistim proizvodnim dejavnostim, ki so za okolje najbolj problematične.

Z vključitvijo javnosti v proces odločanja se javna oblast izmakne neposrednemu pritisku zasebnega kapitala, ki želi investirati v dejavnosti, ki so profitno donosne, so pa okoljsko problematične, zato je potrebno presoditi, kakšno stopnjo rizika se na ta način vnaša v okolje⁷. V teh primerih se javna oblast razbremeni pritiska zasebnih investorjev, hkrati pa si zagotovi legitimnost odločitve, kakršna koli ta v zadnji fazi že bo. Na ta način se javna oblast izvije iz dvojnega primeža. Na sistemski ravni pa zagotovi pogoje, ki preprečujejo korupcijska razmerja po eni ali klientelizem po drugi strani. Javna oblast bi več naredila za izkoreninjanje teh dveh tipov razmerij med njo in zasebnim kapitalom, če bi sprejela Aarhuško konvencijo in čim prej vzpostavila pogoje za njeno implementacijo, kot pa da ustanavlja posebne vladne urade ali agencije proti korupciji in pranju denarja.

Če (prizadeta) javnost oz. okoljske nevladne organizacije želijo odigrati vlogo v tako zastavljeni igri, potem morajo vnaprej poznati scenarij celotne igre, na osnovi katerega bodo lahko sooblikovale svojo vlogo oz. ustrezno strateško usmeritev svojega političnega ravnanja.

Javna oblast pa bo morala trezno pretehtati, kako močne in strokovno podkovane okoljske advokate si želi imeti ob strani. Na osnovi ugotovitev in ocen okoljskih NVO lahko zapišem, da si javna oblast sicer okoljske akterje želi imeti predvsem za legitimiranje svojih odločitev in politik, da pa za njeno sistemsko krepitev, finančno stabilnost, kadrovsko okrepitev in strokovno raven nima pretiranega posluha. O tem govorijo tematska področja razpisov, višina finančnih sredstev, ki jih za to namenjajo, višina odobrenih sredstev za posamezne projekte ter sploh politika do razvoja nevladnega sektorja.

Davčna odvisnost

Javna oblast je posredno odvisna od obsega zasebne akumulacije. Posredno to pomeni, da javna oblast pride do deleža na akumulaciji prek davčnega sistema. Delež, ki ga zajema na akumulaciji, je seveda odvisen od obsega zasebne akumulacije. Nosilec javne oblasti v kapitalistični državi mora svojo moč demonstrirati tudi z razpolaganjem javnih sredstev. Še več. Offe zatrjuje, da če bi ta ostal brez njih, se ne bi mogel ohraniti na svoji poziciji moči. To pomeni, da so nosilci javne oblasti in njihova moč pogojeni z deležem, ki ga dobijo od akumulacije in naprej od državnega proračuna.

V Sloveniji smo pred časom spremenili davčni sistem in ga prilagodili davčnemu sistemu razvitih kapitalističnih držav. Samo izvajanje in delovanje pa terja nekatere ukrepe oz. popravke.

Kar se tiče distribucije dela teh sredstev okoljskim nevladnim organizacijam, ki bi jo javna oblast lahko v zadnjih desetih letih, od kar okoljske nevladne organizacije v Sloveniji obstajajo, izvajala za njihovo sistemsko, kadrovsko in strokovno krepitev, pa naj povzamem oceno, oprto na raziskavah in primerjalnih študijah z drugimi državami, da je tu javna oblast naredila bore malo. Očitno je, da javna oblast v Sloveniji še vedno verjame, da lahko dobi od okoljskih nevladnih organizacij in javnosti tisto, kar potrebuje, ne da bi na to področje vlagala več kot je vlagala do sedaj. Na tem področju bodo morale okoljske nevladne organizacije kot del orga-

⁷ Več o tem glej v Lukšič A. (1999): *Rizična tehnologija: izziv dekoraciji*, CKZ, št. 193, Ljubljana.

nizirane javnosti in mrežno povezan kolektivni akter bolj odločno zastaviti svojo besedo in se z javno oblastjo dogovoriti o dolgoročnem razvoju sodelovanja in financiranja. Uspeh bo odvisen tudi od spoznanja nosilcev javne oblasti, da so za okoljsko rizične ali "umazane" produkcije odgovorni tisti, ki vanje investirajo in naj za to nosijo tudi (politično) odgovornost.

Akumulacija

V pogojih, kjer je državna oblast "odmaknjena" od produkcije, hkrati pa odvisna od njene akumulacijske uspešnosti, so vsakokratni nosilci javne oblasti, katerih najsplošnejši interes je nadaljnjo izvajanje državne moči, zavezani, da vzpostavljajo takšna politična razmerja, ki bodo ugodne za zasebni akumulacijski proces. Ta prepletenost zasebne akumulacije in pogojev izvajanja oblasti dobiva zgodovinsko in empirično različne oblike, ki postanejo vidne tudi v sami politiki. Vsem tem oblikam prepletenosti, ugotavlja Offe, je skupno to, da prepletenost ne temelji na kakšnih zvezah med državnim aparatom in razredi ter sloji, niti niso mesta odločanja privilegirano dostopna le za izbrance. Videz, da so nekateri razredi, sloji, vodstvene strukture podjetij ali sindikatov, nevladne organizacije ali javnost bolj, nekateri pa manj pripuščeni k mestom odločanja javne oblasti, torej, da so eni bolj, drugi pa manj v milosti pri javni oblasti, prav zaradi njihovih posebnih sposobnosti, kvalitete ali lastnosti, je varljiv. Privilegirani dostop izbranih ima svojo strukturno osnovo. Strukturna odvisnost državne dejavnosti od funkcioniranja akumulacije ima svojo zrcalno podobo v navidez privilegiranem institucionalnem dostopu izbrancev do mest odločanja. To pomeni, da niso nosilci akumulacijskega procesa tisti, ki bi se zavzemali za instrumentaliziranje državne oblasti, pač pa so zaradi svojega interesa po ohranitvi oblastnih pozicij nosilci javne oblasti prisiljeni upoštevati imperativ "ugodnega gospodarskega razvoja" kot najvišji imperativ svoje politike.

Offe vztraja na ugotovitvi, da je javni oblasti že na strukturni ravni zagotovljena avtonomija tako v odnosu do razredov kot do posebnih interesov kapitala kot posameznih skupin in tudi nevladnih organizacij in javnosti. Če te strukturno dane avtonomije nosilci javne oblasti ne znajo ohranjati v svoji politiki, je to problem skupine, ki ima javno oblastne pozicije, torej, kot bomo videli, njenega vsakokratnega praktičnega ravnanja. Vse anomalije v tem prepletanju, kot so klientelizem, koruptivnost, klečeplazenje, udinjanje itd. so iz arzenala gospostvenih razmerij neke pretekle politične kulture, ki ne sodi več v koncept javne oblasti v kapitalistični državi. Iz tega je jasno tudi to, da nosilci javne oblasti na osnovi svojega koncepta politike nekatere akterje bolj, druge pa manj pripustijo k mestom odločanja in oblikovanju politike, programov itd., pač glede na njihovo oceno o pomembnosti posameznih akterjev za vzpostavljanje pogojev akumulacijskega procesa.

Iz te pozicije je treba premisliti tudi mesto in vlogo javnosti in okoljskih nevladnih organizacij. Koncept o trajnostnem razvoju je lahko dober konceptualni okvir za delovanje okoljskih NVO in javnosti pri oblikovanju politik, programov in drugih strateških dokumentov, ki jih sprejema in izvaja javna oblast. Možno in tudi zaželeno je, da se okoljski akterji in javnost zatekajo še h kakšnim drugim konceptom "razvoja", na katerih utemeljujejo svoje zahteve, npr. po ohranjanju narave,

zaščiti voda, zaščiti (ogroženih) živalskih vrst. Nosilci javne oblasti imajo na voljo tudi več konceptov, od progresističnih do trajnostnih. Usklajenost konceptualnih izhodišč pa na nek način določa tudi naklonjenost oz. nenaklonjenost javne oblasti do okoljskih akterjev. V obdobjih redizajniranja političnih aren se nenaklonjenost lahko kaže tudi s politiko neodločanja ali prelaganja odločitev nosilcev aktualne javne oblasti.

Demokratsko legitimiranje

Neka politična skupina ali stranka se lahko polasti oblasti v parlamentarno demokratskem sistemu vladanja le, če na splošnih volitvah dobi večinsko podporo volivcev. Ta konstrukcija političnega prostora v kapitalističnih družbah, kjer je izvajanje vladne oblasti povezano z mehanizmi predstavniškega oblikovanja volje in reševanja konfliktov, ni naključna. Omogoča namreč, da je "gospodarsko ozračje svobode in zasebnosti" z ustavnim zavarovanjem politično izločeno, hkrati pa naj bi prav to ustavno zavarovanje državi preprečevalo morebitno poseganje na to področje svobode.

Kakšen učinek proizvaja tak koncept legitimiranja oblasti? Legitimacijski koncept kapitalistične države s tančico prekriva neko preprosto dejstvo, namreč njeno "materialno" pogojenost. Ker je državna oblast odvisna od izida na splošnih volitvah ("akumulacijske vsebine splošnih volitev" kot pravi Offe), izpred oči izginja dejstvo, da so "materialni viri, ki šele dopuščajo izvajanje državne oblasti, odvisni od prihodka, ki izvira iz akumulacijskega procesa, in da je uporaba teh virov le toliko določena s preferencami volilnega telesa, kolikor se sklada s predpostavkami nadaljnje akumulacije". Politična moč je v kapitalistični državi torej dvojno določena: njeno institucionalno obliko določajo pravila demokratsko-predstavniške oblike vladanja, njena vsebina pa je determinirana s potrebami akumulacijskega procesa.

Pri premisleku o mestu in vlogi okoljskih nevladnih organizacij in javnosti ter njihovi potencialni moči je treba začeti prav na točki zakrivanja. Ob predpostavki, da so okoljski akterji v vlogi javnih advokatov za opozarjanje lokalne in svetovne javnosti na okoljske probleme in na kakovost pogojev življenja na zemlji sploh, je treba oceniti, koliko to zavzemanje lahko vpliva na legitimiranje državne oblasti, in to skozi obe določili.

Aarhuška konvencija z uvajanjem koncepta javne participacije ne spreminja, pač pa le dopolnjuje pravila demokratsko-predstavniške oblike vladanja in omogoča javnosti in okoljskim NVO, da vstopajo v proces sprejemanja odločitev o dovoljenjih, oblikovanja politik, programov in zakonodaje na način, kot je opredeljen predvsem v 6. členu.

Ali se s tem vstopom spremeni razmerje političnih moči v političnih arenah v korist tistih, ki želijo politiko na posameznih področjih zastaviti s perspektive ohranjanja pogojev življenja v nekem okolju in seveda tudi na zemlji, na račun tistih, ki so do sedaj odločujoče oblikovali politike, programe in načrte, katerih rezultat je onesnaževanje in degradacija narave in okolja ter celo uničenje pogojev za življenje v okolju in na zemlji sploh ali pa povečanje rizika? Javna oblast ima svojo odgovorno vlogo pri odpiranju političnih aren za javnost in okoljske NVO in tudi pri njihovi institucionalni krepitvi.

Kje, koliko in kako pa lahko javnost oz. okoljske NVO prispevajo k oblikovanju pogojev za akumulacijski proces? Je dovolj le to, kolikor določa Aarhuška konvencija v 6. členu, kjer opredeljuje področja proizvodnje, za katere mora dati javnost soglasje, ali lahko s strateškim premislekom in aktivno politiko vstopajo še v kakšne druge niše? Odgovor na to vprašanje se posredno nanaša tudi na ravnanje nosilcev javne oblasti do okoljskih akterjev. Jasno pa mora postati tudi to, da se okoljski akterji ne morejo izključno nasloniti na nosilce javne oblasti, ko gre za vprašanje razvoja njihovih lastnih sistemskih, finančnih, kadrovskih, komunikacijskih in političnih kapacitet.

Novo razumevanje politike

Nosilci javne oblasti morajo za uspešno izvajanje oblasti nenehno iskati usklajenost med vsemi štirimi strukturnimi določili. Politika je zato le "dinamični aspekt državne strukture" (Offe) in ne, kot je splošno prepričanje, stvar samovolje oblastnikov ali rezultat kompromisov tistih, ki so se "prerinili do korita".

V duhu takšnega razumevanja politike morajo tudi javnosti in okoljski akterji premisliti svojo pozicijo in vlogo, če hočejo zavestno odigrati "poslanstvo", ki jim ga Aarhuška konvencija dodeljuje.

Skozi prizmo Aarhuške konvencije pa se bodo lahko v povsem drugačnem sija ju kot do sedaj pokazali tudi nosilci aktualne javne oblasti.

329

Komunikacijske forme, v katerih naj bi se komunikacijski procesi odvijali

Konvencija je normativni akt, ki javnosti in okoljskim akterjem dopušča vstop v komunikacijske procese, ki so ji bili do sedaj prej zaprti kot odprti, da razpravljajo o politiki, programih, načrtih, normativnih aktih itd., ki se nanašajo na okolje. Vsaki državi podpisnici pa konvencija prepušča, da sama uredi mrežo komunikacijskih in odločevalnih form, kjer naj bi se ti procesi odvijali. Aarhuška konvencija torej s tem odpira področje, ki ga bo treba šele (pre)urediti. Pri tem preurejanju pa bodo akterji, motivirani z različnimi potrebami in interesi, prihajali na dan z različnimi bolj ali manj demokratičnimi koncepti komunikacijskih in odločevalskih form, končni aranžma bo pač odvisen od razmerja političnih moči med koalicijami tistih akterjev, ki si želijo kakovostne odločitve v korist reševanja in/ali preprečevanja okoljskih problemov in tistih, ki imajo druge, bolj pragmatične cilje. Javna oblast bo imela pri zagotavljanju enakih možnosti med akterji z različno močjo (stroko, javnostjo, investitorji in politiko) odločilno vlogo. Takrat bo povsem transparentno ali paktira z močnimi ali podpira šibke. In tudi po tem jo bo mogoče pre-sojati.

LITERATURA

- Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*, Krtina, Ljubljana.
- Habermas, Jürgen (1989): *Strukturne spremembe javnosti*, Humanitas, ŠKUC in FF, Ljubljana.
- Lenin, V.I. (1972): *Država in revolucija*, CZ, Ljubljana.
- Lukšič, Andrej (1999): *Rizične tehnologije: Izziv demokraciji*, ČKZ, št. 193, Ljubljana.
- Mirković, Milada (2000): *Priporočila za implementacijo Aarhuške konvencije v Sloveniji*, PIC, Ljubljana.
- Offe, Claus (1984): *Contradiction of the Welfare State*, London, Melbourne.
- Offe, Claus (1985): *Družbena moč in politična oblast*, DE, Ljubljana.
- Offe, Claus (1987): *Nova družbena gibanja: izziv mejam institucionalne politike*, DE, Ljubljana.

PRAVO IN POLITIKA¹

Povzetek: *Avtor obravnava problem prepletanja in ločevanja med pravom in politiko. Še do nedavnega so sociološke in marksistične kritike pojmovne jurisprudence ter njihova naslednika pravni realizem in ameriška šola Critical Legal Studies poudarjali precejšnjo povezanost med pravom in politiko. Še več, v svoji radikalni različici so predvsem slednji menili, da naj bi bilo pravo le sredstvo ideološkega boja. To je bil namreč prispevek k dekonstrukciji prava. Avtor pa meni, da je naslednji korak od dekonstrukcije ponovna vzpostavitev temeljev prava oz. najti tiste elemente, ki pomenijo njegovo relativno avtonomnost. Takšen pogled namreč sovпада s procesi revitalizacije in ponovne aktualizacije klasične vloge prava v vzhodni ter srednji Evropi. Tako uporabi zgodovinski, fenomenološki ter epistemološki kriterij, da ponazori vsaj delno ločenost prava od politike, če že njuna popolna ločenost ni možna.*

Ključni pojmi: *pravo, politika, ideologija, dekonstrukcija, relativna avtonomija, zgodovinski, fenomenološki ter epistemološki kriteriji ločevanja.*

331

Uvod

Polarnost med pravom in politiko je vsekakor tista ontološka dihotomija, ki najbolj bistveno zadeva ravnovesje v sferi delitve oblasti. Če namreč hočemo govoriti o ravnovesju, moramo govoriti o dveh polih, ki sta v ravnovesju tako, da si stojita nasproti in drug drugemu pomenita uravnoteženost. Po Heraklitu - torej ravnotežje po nasprotnosti! V nenehnem zoperstavljanju dveh polov vidimo, da ravnovesje med tema poloma v bistvu sloni na njuni različnosti oz. ločenosti, ki pa po drugi strani ne sme biti popolna, saj sploh ne bi prišlo do stika, do njunega skupnega imenovalca oz. interakcije med tema dvema poloma. Torej je relativna avtonomija dveh polov v odnosu enega do drugega tisti temelj, ki določa ravnovesje med njima.

* Dr. Marko Novak, svetovalec v Pravno informacijskem centru Ustavnega sodišča Republike Slovenije.

¹ Pričujoči prispevek je izbrani del doktorske disertacije z naslovom "Ravnovesje med politiko in pravom z vidika funkcij državne oblasti (prispevek k ontološki teoriji delitve oblasti)", ki jo je avtor uspešno zagovarjal na Pravni fakulteti v Ljubljani dne 25. maja 2001.

Če govorimo o pravu in politiki, potem to pomeni, da le v nenehnem zoperstavljanju obeh družbenih pojavov tiči razlog za njuno večje ali manjše ravnovesje v sferi delitve oblasti. Pri tem je najbolj bistvena njuna relativna avtonomija, ki ju, čeprav neločljiva, vendarle nekoliko ločuje. Toda kateri so elementi, sestavine oz. prvine takšne relativne avtonomije obeh družbenih pojavov, za katere lahko rečemo, da so bolj lastni enemu pojavu kot pa drugemu?

To bomo namreč skušali ugotoviti v nadaljevanju. Na kratko se bomo podali na področje zgodovine, fenomenologije ter epistemologije, da bi našli tiste sestavine, ki pravo vendarle (vsaj relativno) ločijo od politike. Seveda še enkrat poudarjamo, da tu ne gre za čista ločevanja, ampak za merila pretežnosti oz. prevladovanja določenih sestavin, za katere menimo, da so bolj prisotne pri enem kot pri drugem družbenem pojavu. Merila pretežnosti so pač vodilo naše argumentacije v tem prispevku, sicer pa je njihovo stalno prebivališče v splošni ideji ontološke polarnosti, ki pomeni prehod od ontološkega monizma k dualizmu oz. od dualizma spet k monizmu.

Splošno o ločevanju med politiko in pravom

Geneza kritik ločevanja med pravom in politiko

Zakaj sploh ločevati med pravom in politiko? Gre tu za identična, prepletajoča se ali za povsem različna pojma? In če gre za dva različna pojma - kar nam nakazuje že obstoj dveh različnih besed, katerih smisel je verjetno označevati dva različna pojma, hkrati pa tudi zdravo razumsko pojmovanje takšne različnosti skozi zgodovino, ki je bolj ali manj vedno govorilo o politični uporabi prava takrat, ko naj bi šlo za njegovo zlorabo - v čem je torej njuna razlika? Kje so tiste točke, tista merila, ki govorijo v prid dejstvu, da gre vendarle za dva ločena družbena pojava, četudi se v nekaterih točkah gotovo tudi stikata?

V zadnjem času večina pravnih šol ne poudarja popolne ločenosti med pravom in politiko. Prej nasprotno! Tu gre predvsem za dediče: (1) socioloških teorij prava, ki so se pojavile kot upor zoper pozitivizem in normativizem pojmovne jurisprudence ter zoper vztrajanje pri nepremostljivem prepadu med svetom dejstev in vrednot (Perenič, 1981: 19-20; Igličar, 2000). Če povsem na kratko omenimo nekatere izmed klasikov sociologije prava, naj orišemo, da je npr. Erlich, začetnik sociologije prava, iskal pravno sfero predvsem v notranjem redu družbenih skupin, ki nastaja spontano s strani članov teh skupin. Pravne norme so tu le deklaratorne narave, saj posameznik ravna po inerciji in preprosto tako kot posamezniki pred njim. Takšne norme po Erlichu niso rezultat zakonodajalca in njegove volje, temveč v družbi obstoječe realnosti, ki jo država oz. njen zakonodajalec le prevzame in oblikuje. Weber je preučeval stopnjo verjetnosti, da se bodo pravni subjekti ravnali po pravnih normah. Pri tem ga je zanimal predvsem vpliv oblike politične oblasti na formalne kvalitete prava in pospešujoče učinkovanje birokratsko organizirane oblasti na racionalno naravo prava. Pri tem deli osnovne stopnje v razvoju prava na: 1) karizmatično fazo, 2) magično fazo, 3) fazo honoratov prava ter 4) birokratsko strokovno fazo. Tem pa ustrezajo tudi različni tipi legitimnih oblasti

kot: 1) karizmatična, 2) tradicionalna ter 3) racionalna oblast. Gurvitch je denimo videl veliko samostojnost prava glede na državo, saj da sistem pravnih pravil nastaja in obstaja neodvisno od države. Poleg tega je Gurvitch razvijal idejo socialnega prava, ki predstavlja spontano družbeno življenje, ki nastaja avtonomno, t.j. neodvisno od države. Navsezadnje pa predstavniki sistemske teorije, Parsons, Luhmann in Habermas, poudarjajo pomen pravno reguliranih postopkov in njihove legitimacijske funkcije.

Poleg tega poudarjajo povezavo med pravom in politiko tudi dediči: (2) marksistične kritike prava, ki je, kot sociološka kritika pojmovne jurisprudence, v pravu videla predvsem sredstvo politike oz. ideologije, ki je služilo vladajočemu razredu pri izkoriščanju podrejenega razreda. V okviru te kritike je ločiti vsaj med sociološko (ekonomistično), normativno ter integralno smerjo. V zvezi s prvo je Stučka skušal bistvo prava skriti na ekonomijo, saj je bil v skladu z materialističnim pojmovanjem sveta v marksizmu prepričan, da je mogoče temeljni koncept prava odkrivati zgolj v konkretnih (ekonomskih) odnosih, Pašukanis pa je temu dodal tudi pomen pravne oblike, ko je skušal raziskati povezanost pravne oblike z ekonomskimi odnosi, pri čemer oblika ostaja pogojena z bazo. Višinski je kot predstavnik normativne smeri trdil, da je pravo del vrhne stavbe, pri čemer je njegova specifičnost v normativnosti, ki izhaja iz državne (politične) volje kot volje vladajočega razreda, pri čemer je povezava z bazo prekinjena. Navsezadnje integralna teorija vidi pravo v kompleksni oz. sintetični luči kot faktično-vrednostno-normativni pojav (Sinha, 1993: 56-65).

Obe kritiki, tako sociološka kot marksistična, sta se v glavnem nanašali na šolo pojmovne jurisprudence, ki je v pravu videla predvsem nevtralno tehniko oz. čisto uporabljanje prava, oz. čisto, mehanično aplikacijo razuma pri reševanju konkretnih pravnih primerov brez kakršne koli uporabe sodniške volje. Takšen pogled na pravo pa v bistvu izhaja že iz časov Montesquieuja in francoske revolucije, kot tudi upora proti aristokratski justici, ki naj bi zlorabljala sodno oblast z zahtevo, da naj bodo sodniki zgolj "trobila zakona". Po Pavčnikovem mnenju je šola pojmovne jurisprudence predvsem prispevek k pravni predvidljivosti in pravni varnosti in odgovor na fevdalno samovoljo sodnikov. Zanje so bili zakoni vsebinsko popolni in so predpostavljali pravičnega zakonodajalca. Za to šolo je uporabljanje prava predvsem prenos vsebine zakona na konkretni primer, torej prenos, ki deducira vsebino pravne odločitve iz prava kot dogmatično izoblikovanega sistema. Pri tem gre za sklepanje iz vsebinsko osamosvojenega in samozadostnega pravnega sistema, njena šibka točka pa je v tem, da takšno mehanično uporabljanje prava nikoli ni moglo ustrezati resničnosti, saj je kot pravna znanost odtujena družbeni, politični in moralni resničnosti. Je namreč iluzija, ki pod krinko trditve, da je pravna odločitev mehanična reprodukcija pojmovne resničnosti, skriva dejansko ustvarjalnost pri uporabljanju prava (Pavčnik, 1997: 404-407).

Marksistični kritiki so v ZDA med obema vojnoma sledili ameriški realisti. Ti so filozofsko izhajali predvsem iz eksperimentalne logike teorije raziskovanja Johna Deweya. Dewey je trdil, da ni absolutnih prvih resnic, ki bi bile dane ali možne spoznanja z gotovostjo, temveč da racionalni okvir raziskovanja in njegovega objekta (znanja) izhaja iz dejstva, da je raziskovanje samo-popravljevalni se proces, s

pomočjo katerega si postopoma razjasnujemo epistemološki status izhodiščnih podmen in tudi naših zaključkov. Ameriški realisti so izhajali tudi iz pragmatične filozofije Williama Jamesa, ki ne izhaja iz prvih stvari, načel, kategorij, ampak predvsem iz zunanjih stvari, sadežev, rezultatov, posledic in dejstev (Sinha, 1993: 255-258).

Od šestdesetih let 20. stoletja naprej pa so tudi Critical Legal Studies (v nadaljevanju CLS) v pravo videli precej več kot zgolj nevtrarno uporabo splošnih pravnih aktov na konkretne primere. CLS so videli/vidijo razlago besedila ali socialne akcije predvsem kot funkcijo moči in ne argumenta. Njihov dekonstruktivizem je predvsem skušal razkrinkati liberalno legalistično zahtevo glede obstoja objektivnega ter vrednostno nevtralnega prava. Po CLS je nemogoče ugotoviti objektivni pomen, zato tudi pravo ne more biti vrednostno nevtrarno. Razlaga tako ni nevtralna ali apolitična, saj so vrednostne sodbe, ideološki vplivi, miselni proces ter socialni kontekst razlagalca nerazločljivo prepleteni z razlago (Unger, 1975; Tushnet, 1988). Nadalje vidijo CLS nevtrarno pravo kot pretvezo za vpliv ideologije. Tako npr. Kennedy vidi velik pomen ideologije pri sodniškem ustvarjanju prava s pomočjo razlage (Kennedy, 1987). CLS zavračajo liberalistično stališče, da je racionalizem tista lastnost prava, ki razlikuje pravniški diskurz od drugih načinov socialne moči, in da je v pravo racionalni temelj za doktrino in razvoj. Takšno stališče CLS vidijo kot mit, kajti strast ali volja nista izbrisani iz prava (Unger, 1986). Navsezadnje, kar nas v kontekstu tega dela tudi najbolj zanima, CLS gibanje ustvarja enotnost med pravom in politiko, saj vidi pravo predvsem kot izraz politike, ki uporablja pravo v veliki meri kot instrument, da opravičuje razredno strukturo pod krinko poštenosti, pri tem pa prikriva dejansko izkoriščanje (Tushnet, 1988).

Skupno vsem tem kritikam je torej večje ali manjše enačenje prava s politiko in ideologijo oz. približevanje njuni identiteti ali njenemu ontološkemu monizmu. Podobna stališča kot npr. ameriški realisti so na Kontinentu zagovarjali pripadniki šole svobodnega prava (Igličar, 2000). Ta šola pa se v praksi na Kontinentu vseeno ni toliko "prišla" in ni zadržala svojega vpliva, kot denimo šola "realistov" v ZDA. Formalistični in dogmatični pogled na pravo, ki se tako iskreno izraža v Kafkinem Procesu, je na žalost prevladal skoraj do današnjih dni.

Današnje stanje

Danes se v t.i. postmodernem času še vedno soočamo z dekonstrukcijo marsičesa doseženega v prejšnjih stoletjih in tudi z dekonstrukcijo prava kot kulturno-civilizacijskega dosežka. Soočamo se tudi z (z)relativiziranjem določenih postavk, ki so še v preteklosti razmeroma trdno stale, saj so nekateri pojmi, ki so bili v preteklosti jasno izraženi, popolnoma razvrednoteni. Zdi pa se, da bo potrebno storiti korak naprej. Zdi se namreč pomembno in potrebno, da v določenem fenomenološkem smislu ponovno poudarimo nekatere bistvene značilnosti določenih pojmov, ki jih bistveno ali vsaj pretežno razlikujejo od drugih, tako da se doseže določena jasnost, urejenost, ki naj skuša "po(s)praviti" precejšnji nered na pojmovnem področju. V obdobjih "krize" se je pač zopet potrebno vrniti k izhodiščem. Tudi pravo, še posebej v deželah obremenjenih s komunistično preteklostjo, se vrača njegova klasična funkcija, ki ga je v toku človeške zgodovine in zlasti v njenem

modernejšem obdobju vsaj v določeni meri razlikovala oz. ločevala od drugih družbenih pojavov, v našem primeru denimo od politike v ožjem pomenu besede.

Po drugi strani pa se smisel ločevanja med politiko in pravom kaže v dejstvu, da se v sodobnem razvoju sistem delitve oblasti namesto klasične Montesquiejeve trojne delitve oblasti na zakonodajo, eksekutivo in sodstvo oblast vse bolj deli na dve veji. Pri tem sta na enem polu zakonodaja ter eksekutiva, ki zaradi kompleksnosti modernega življenja prevzema vse več tradicionalno legislativnih pristojnosti (Shapiro, 1988). Na drugi strani pola pa je sodstvo, ki naj skrbi, da so odločitve legislative in eksekutive legitimne, oz. katerega skrb je predvsem ta, da je oblast omejena oz. racionalno utemeljena. Pri tem izhaja, da sodobna delitev oblasti v pretežni meri odseva delitev med političnima vejama oblasti na eni strani ter pravno vejo oblasti na drugi strani.

Pri iskanju meril ločevanja med pravom in politiko izhajamo iz izročila, da gre pri tej vrsti ločevanja za relativnost, da gre namreč za relativno avtonomnost (Perenič, 1981) obeh pojavov, tako prava in politike, enega v razmerju do drugega. Toda če je šlo še v preteklem obdobju za poudarjanje relativne avtonomnosti prava (tudi vis-a-vis politike), gre tu za poudarek na avtonomnosti te relativnosti.

Merila pretežnosti kot merila ločevanja

Če govorimo o relativni avtonomnosti določenega pojava, potem predpostavljamo, da čiste delitve, oz. nekih ostro začrtanih pojmov, ki bi narekovali takšno delitev, ni. Gre namreč za prepletanje, ki se v določenih ozirih kaže v takšni ali drugačni luči. Če govorimo o pravu in politiki, gre torej za prepletanje med tema dvema družbenima pojavoma. Pri tem, kot že rečeno, ne izhajamo iz objektivne ločenosti med obema pojavoma, denimo na nivoju ustvarjanja prava, ki naj bi bilo v domeni le politike, in uporabljanja prava, ki naj bi bilo v oblasti le prava, saj je takšno skrajno ločevanje bilo v zgodovini že preseženo.

Ko pa ponovno želimo poudariti določeno avtonomnost te relativnosti, poskušamo poiskati neka merila prevladovanja oz. pretežnosti, ki pravo vendarle v določeni meri ločuje od politike. Ta merila, ki smo jih poimenovali merila ločevanja, skušajo ponazoriti določene točke, kjer se oba družbena fenomena vsaj relativno razhajata. Ko govorimo o zgodovinskem merilu, se ukvarjamo s povezanostjo prava in politike v antiki ter njunim postopnim ločevanjem v toku moderne zgodovine, ko je politika postajala bolj instrumentalne narave, pravo pa je nekako ohranjalo stik z deontološkostjo (v smislu naravnega prava) oz. je razvijalo svojo relativno avtonomno kategorialno strukturo (v smislu pozitivnega prava). Fenomenološko merilo govori o njunih bistvenih pojavnih razlikah, pri čemer gre pri pravu predvsem za nepristransko razreševanje sporov s strani tretjega, pri politiki pa za interesno-motivirano sprejemanje odločitev. Navsezadnje epistemološko merilo obravnava odnos politike in prava do (so)ustvarjanja resnice, pri čemer igra politika bolj aktivno, pravo pa bolj pasivno vlogo.

Zgodovinsko merilo

Splošno

Tako politika (v ožjem smislu) kot pravo izhajata iz iste, enotne slike sveta, ki se je oblikovala v antični Grčiji, v zibelki zahodne civilizacije, pri čemer sta bila tedaj oba pojava še pod vplivom naravnopravnih pogledov na obče dobro, pravično itd. Sčasoma pa je prišlo - predvsem pod vplivom nastanka in razvoja novoveških znanosti - do večjega razcepa med obravnavanima pojavoma. Stari, enotni pojem politike (v širšem smislu) se je tedaj razdelil na: a) racionalno naravno pravo, ki se je sicer še naprej ukvarjalo z etičnimi vprašanji, ter b) proučevanje predvsem pravnotehničnih vidikov oblasti in oblik vladavin brez vsakršnih primesi etike. Pravni pozitivizem 19. stoletja pa je predvsem iz tega drugega dela politike v širšem smislu dokončno izrinil čisto politični oz. praktični ter tudi etični vidik kot popolnoma neznanstven. Tako je v veliki meri ločil politiko od prava, pravo pa se je tudi "rešil" večine etičnih primesi tako, da je njegovo relativno avtonomnost (tudi) glede politike poslej iskal predvsem v njegovi normativno-tehnični strukturi (Perenič, 1981), ki jo obravnava predvsem teorija prava.

V nadaljevanju sledi razprava o zgodovinskem razvoju tako politike (v ožjem smislu) kot prava od njunega klasičnega do modernega pojmovanja. Sledi prikaz razvoja obeh družbenih pojavov v njuno (relativno) razlikovanje, ki svoj vrh doživi prav v pozitivizmu 19. stoletja, ko je bil (ontološki) dualizem (med bitjo in najstvom) na svojemu vrhuncu. Za oba pojava v njuni pozitivistični (relativni) ločenosti pa je v modernem času značilna precejšnja ločitev od etike² ter tudi racionalnost oz. osvoboditev od iracionalnih prvin, ki so bile značilne za arhaična pojmovanja teh dveh pojavov.

Klasično pojmovanje politične znanosti in arhaično pravo

V prvi knjigi Nikomahove etike Aristotel zapiše, da vsaka umetnost in vsako raziskovanje, kakor tudi vsako dejanje in odločanje, teži k nekemu dobremu, pri čemer je končni smoter najvišje dobro. To dobro je po Aristotelu moč najti v politični znanosti, ki je po njem najvplivnejša in vodilna znanost, saj določa, kakšne oblike znanosti naj se gojijo v neki družbi, katerih spretnosti naj se uče državljani in v kakšnem obsegu. Če torej politična znanost gradi na vseh drugih znanosti, in če poleg tega še s pravili določa, kaj je potrebno storiti in česa se izogibati, potem tudi njen končni smoter povzema smotre vseh drugih znanosti in je kot tak človeku najvišje dobro. Tako vidimo, da je bila etika pri Aristotelu še del političnih znanosti. V tej zvezi je razpravljala ne le o tem, kako posameznik, ampak predvsem o tem, kako nacionalne in politične skupnosti dosežejo najvišjo vrednoto, najvišje dobro. Pri tem ni šlo za neko recipročnost: najboljša je bila tista oblika družbene ureditve, ki je najbolj upoštevala blaginjo posameznika - in obratno: najboljša je bila tista oblika individualnega življenja, ki je bila najbolj usklajena z načeli sožitja v družbi (Aristotel, 1994: 47-50, 331). Tudi v Politiki Aristotel zasleduje podobne cilje, saj že

² Za moderno politiko v bistvu še bolj kot pa za moderno pravo, ki je od časa do časa še vedno pod vplivom raznih naravnopravnih teorij.

na začetku tega dela pravi, da je vsaka država in vsaka skupnost ustvarjena zato, da sledi najvišjemu dobremu. Tako vsaka skupnost nastane zaradi nekega dobra, pri čemer se ljudje ne združujejo le zaradi življenja, ampak zaradi dobrega življenja (Aristotel, 1988: 1, 91-94). Srednjeveško pojmovanje politike je tudi še vedno močno etično obarvano. Tako je po Avguštinu ideal vsake zemeljske države božja država, ki temelji na ljubezni med ljudmi, na miru oz. harmoniji ter veri v boga kot v najvišje dobro (Avguštin, 1977). S postopno sekularizacijo pa se takšno gledanje v novem veku seveda spremeni.

Tudi pravo arhaične družbene skupnosti je še vedno močno povezano ne samo z etičnimi prvinami, ampak tudi z religioznimi. Po Webbru - katerega ideja o razvoju modernega prava v vse večjo racionalnost gotovo (še) drži - naj bi bila za razvoj prava najprej značilna t.i. doba karizmatičnega razodetja oz. odkrivanja prava s strani pravnih prerokov (magov, profetov, svečenikov itd.) (Weber, 1978: 882). Za to dobo je bila značilna odsotnost nekih logičnih oz. racionalnih temeljev za odločanje, pri čemer so odločale t.i. "božanske sile", njihovo (objektivno) voljo pa so odkrivali že omenjeni pravni preroki na poudarjeni subjektivni magično-iracionalni način. Med drugim je bilo v takšnih obredih značilno zanašanje na številne čustvene elemente, kot denimo na (lasten) občutek za pravično, s strani tistega, ki je odkrival takšno "božansko pravo" (Weber, 1978: 759-765). Kasneje so te "božanske sile" nekako izgubile del svoje moči in vpliva nad človekom in pravo je nato sooblikoval človek. Najprej so tu po Webbru pomembni t.i. veljaki prava oz. honorati prava s svojim empiričnim oblikovanjem prava in iskanja pravice, nato pa v vidu vse večje racionalizacije prava še pravo velikih svetovnih imperijev in teokratskih oblasti Weber, 1978: 882). Pravo se tu počasi že sekularizira, a je še vedno precej močno v okrilju religiozno-etičnih okvirov, saj je za teokratski vpliv na pravotvornost značilno prepletanje etičnih in pravnih predpisov in njegov interes za politično pravo. Sicer pa se iz kombinacije magično pogojenega formalizma in z razodetjem pogojene iracionalnosti v primeru primitivne pravne poti, eventualno posredno prek teokratsko ali patrimonialno pogojene materialne ali neformalne smotrne racionalnosti, pravo razvija vse bolj v strokovno-pravno, torej logično racionalnost in sistematiko ter s tem v vse bolj v logično subsumcijo in deduktivno doslednost prava in tehniko pravne poti, ki je v vedno večji meri racionalna (Weber, 1978: 809-815).

Moderno pojmovanje politične znanosti in moderno pravo

Machiavelli velja za utemeljitelja moderne politične znanosti. V svojem najbolj znanim delu *Vladar*, ki je nastalo kot odgovor na razmere splošnega nasilja in laži ob moralni otopelosti ljudstva v renesančnih Firencah, se zoper idealistično pojmovanje politike raje zavzema za načelo realističnega, to je bolj ali manj objektivnega obravnavanja oblasti. Torej, namesto vprašanja, kako naj bi ljudstvo živelo oz., kaj naj bi naredilo, Machiavelli izhaja zgolj iz opazovanja tega, kako ljudstvo dejansko živi in kaj dejansko dela. Z omejitvijo na tehnični vidik vladanja odpade vsako vrednotenje sredstev, merodajna pa je le njihova učinkovitost pri zasledovanju določenega cilja. Tematiko *Vladarja*, kjer se Machiavelli v iskanju idealnega vladarja zgleduje predvsem po Borgijcih, je mogoče skrečiti samo na dvoje v bistvu le

fenomenoloških vprašanj: kako priti na oblast in kako se na njej obdržati. Gre torej za metodo znanosti, ki se na pragu novega veka osamosvoji od filozofije in teologije ter se omeji na področje empirične danosti. Odtlej se znanstvenik torej ne sprašuje več o etiki dejanja oz. o tem, kar bi človek moral delati, ampak o tem, kaj človek dejansko dela (Machiavelli, 1990: 7-95, 229-282). Machiavelli torej nekako velja za praočeta modernih znanosti.

Sicer pa je oče oz. začetnik preloma s klasičnim pojmovanjem politične znanosti, ki sicer tradicionalno spada v praktično filozofijo,³ in začetnik novoveškega pogleda nanjo, Descartes. Po njem se znanost nanaša samo na gotovo in jasno spoznanje (*distincte et clare*). Tako se mora človek odvrniti od vsega, kar se ne da popolno spoznati, oz. v kar je moč dvomiti. Pojavi se zahteva po ekzaktnosti. Po Descartovem mnenju sta tega zmožna predvsem aritmetika in geometrija. Znanost se torej posveti predvsem naravoslovnim znanostim, s pomočjo katerih je mogoče meriti, izračunati itd. Četudi Descartes zelo visoko vrednoti etiko, saj je za njega praktična modrost največje dobro človekovega življenja, se ji ne posveti, bodisi ker se menda boji, da bi ga to pripeljalo do možnih teoloških kontroverz, bodisi zaradi stališča, da etika predpostavlja popolno poznavanje drugih znanosti in tako lahko pride na vrsto šele na repu vseh eksperimentov. Tako je Descartes praktično filozofijo in v njenem okviru tudi politično znanost podredil čisto teoretičnemu pojmu znanosti, kar je pripeljalo do izločitve etike iz obveznega problemskega kroga znanstvenega dela (Henis, 1983: 42-46).

Tudi Bacon je sledil modelu znanosti, ki ga je načrtoval Descartes. Baconu se je zdela naravoslovna znanost "mati vseh znanosti", ki naj bi se nanašala na vse znanosti, tudi na politično filozofijo (Henis, 1983: 46-48). Hobbes pa je dejansko izgradil politično filozofijo, ki naj bi odgovarjala zahtevam modernega pojma znanosti, ki izključuje prakso iz področja znanstvene refleksije oz. formulira praktične probleme na abstrakten, enoznačen teoretičen način. Tako za Hobbesa smisel spoznanja ni pravično delovanje, ampak delovanje ter proizvodnje željnih učinkov. Hobbes namreč pod filozofijo razume znanje, ki ga izpeljemo iz sklepov na podlagi "reasoning", to je vzrokov in posledic, kar izključuje področje tradicionalno pojmovane praktične filozofije. Pojem praktične modrosti in preudarnosti zamenja s pojmom sposobnosti, torej s pojavom bolj iz sveta proizvodnje kot pa s področja morale (Henis, 1983: 48-53). Tudi Hume skuša spraviti politiko v okvire moderne znanosti, pri čemer so mu bolj pomembne oblike državne organizacije ter institucije, kot pa ljudje, ki jih upravljajo. Navsezadnje pa v tem kontekstu Kant pravi, da problem ustanovitve države (to je pravične politične ureditve) lahko reši tudi sam narod demonov, le če posedujejo razum (Henis, 1983: 54).

Sprejemanje vrednostnih sodb, določanje ciljev človeškega delovanja in skupnega življenja, razmišljanje o smotru države kot predmetu praktične filozofije in z njo politične znanosti v tradicionalnem smislu, se tako pod zahtevo po objektivno-abstraktnemu preučevanju oblik političnih organizacij v okviru novih znanosti umakne iz resnega proučevanja. Pod vplivom ločitve med duhom in telesom kot vodilno idejo modernih znanosti, ki naj bi iz resnega proučevanja izločile vse sub-

³ Predmet praktične filozofije, ki obsega etiko in politiko, so npr. določanje dobrin, postavljanje ciljev, smisel človeškega delovanja, skupnega političnega življenja itd.

jektivno kot neznanstveno, se je tudi razmišljanje o politiki, kot o iskanju občega dobrega in pravičnosti, umaknilo v prihodnje čase. Takšen razvoj sodobne znanosti je vodil do odprave razpravljanja o etičnih vrlinah iz resne znanstvene refleksije glede političnega delovanja, kar je še posebej opazno - kot smo že delno omenili - v pozitivizmu 19. stoletja, ki ga zanima le abstraktno-objektivno obravnavanje oblik določenih političnih organizacij. V duhu novega veka so moderno znanost torej zanimali poslej v glavnem le formalni elementi volje, to je oblike državne organizacije, kar je vodilo do sodobne politične znanosti kot znanosti predvsem o stvarnosti, objektivnosti (Diverže, 1996). Za moderno pravo je po Webbru značilna predvsem racionalizacija in sistematičnost, do katere so na podlagi predvsem interesov buržoazije po varnosti in predvidljivosti blagovnega prometa pripeljale velike kodifikacije tako, da Weber vidi moderno pravo predvsem kot sistematično postavljeno pravo in kot strokovno pravno prakso, ki jo na podlagi svoje literarne in formalne-logične usposobljenosti izvajajo strokovno izobraženi pravni strokovnjaki (Weber, 1978: 882). Sicer pa so npr. po Cerarju značilnosti modernega prava predvsem naslednje: povezanost z moderno državo, individualizem, priznanje civilne družbe, pravna država, abstraktnost, splošnost, formalizem in sistematičnost, racionalizem, sekularnost ter visoka stopnja avtonomnosti (Cerar, 1998: 1-19). Slednjo pa je najti, kot smo zgoraj že omenili, predvsem v relativni avtonomnosti kategorialne strukture prava, ki ga (v skladu s pozitivističnim naukom) loči ne le od etike, ampak tudi od politike v ožjem smislu (Perenič, 1981). Če pa na sodobno pravo pogledamo vendarle nekoliko etično-naravnopravno, katerega pogled se nenehno pojavlja kot korekcija golega in pretiranega formalizma, potem bi lahko rekli, da se pravo, kolikor je tudi naravnopravno oz. etično,⁴ razlikuje od politike v ožjem smislu v tem, da je bolj deontološko naravnano. Politika, ki pa je v modernem času zavrgla večino svoje etične naravnosti - in zdi se, da več kot pravo(!) - pa je bolj teleološko, t.j. ciljno naravnana.

Toliko o zgodovini razvoja politike in prava ter o zgodovini njunega ločevanja iz nekdaj bolj ali manj skupnih osnov. Danes, v nekakšnem kriznem obdobju postmoderne, ko je dekonstrukcija dodobra razmajala temelje tega, kar smo še v polpreteklem obdobju jemali za samoumevno, pa se moramo spet vračati k stvarim samim, k njihovem začetku in tudi k bistvu, da bi ponovno dojeli njihov temeljni pomen. Pri tem nam veliko lahko pomagajo fenomenološka raziskovanja in izvajanja oz., za naš kontekst še posebej pomembna, fenomenološka obravnavanja relativnega razlikovanja med pravom in politiko.

Fenomenološko merilo

Splošno

Iz psiholoških, socioloških ter zgodovinskih pogledov prehajamo na področje fenomenologije. Če govorimo o fenomenološkem merilu razlikovanja med politi-

⁴ Npr. vloga pravnega oz. pravičnostnega občutka, pozitivne pravne norme o enakosti, pomen "tehničnih" lastnosti prava, kot so splošnost, formalizem, abstraktnost in sistematičnost, za vprašanja etike ipd.

ko in pravom, moramo za uvod najprej na kratko povedati tudi kaj o sami fenomenologiji. Za ta nauk o pojavih (gr. phainomenon pojav) so namreč značilne različne razvojne stopnje in njim ustrezne definicije. Kant v okviru fenomenologije deli objekte in dogodke na noumena, to je stvari na sebi in phenomena, pojave, pri čemer so le slednji človeku spoznatni, saj se pojavljajo v njegovi eksistenci (Kant, 1990). Hegel je v okviru tega pojma videl dialektično razvojno stopnjo duha, ki na najvišji stopnji preide iz phenomena v noumena (Hegel, 1998). Če je bila fenomenologija še sredi 19. stoletja predvsem deskriptivna študija določenega opazovanega problema, pa po Husserlu raziskuje in opisuje predvsem področje biti oz. bistva ali vsebine pojavov, ki ni dostopno empiričnemu opazovanju, ampak je le del eidetske intuicije (Husserl, 1997).

Obstaja torej več definicij fenomenologije. V našem kontekstu pa jo razumemo predvsem kot objektivno raziskovanje logike esenc ali smislov in kot teorijo abstrahiranja. Pod njeno metodo pa razumemo filozofsko redukcijo, ki jo dosežemo tako, da iz objekta raziskovanja izločimo njegove dejanske elemente tako, da bi uzrli njegovo esenco (eidos) prek odkritja njegovih tipičnih elementov oz. značilnosti (Sinha, 1993: 284-288).

V konkretnem primeru našega fenomenološkega razpravljanja o (relativnem) razlikovanju med pravom in politiko torej iščemo tiste tipične značilnosti prava in politike, da bi tako: 1) našli neke skupne elemente oz. značilnosti obeh pojavov, ki nas tu zanimata, ter da bi: 2) ugotovili, kje se družbena pojava prava in politike vendarle (relativno) razlikujeta tudi z vidika fenomenološkega razpravljanja. Pri tem se vsaj v primeru prava nanašamo na fenomenološko definicijo prava, ki jo je podal Kožev (Kožev, 1984). Na podlagi njegove fenomenološke definicije prava bomo poskušali razviti kot kontrast takšni opredelitvi fenomena prava, tudi določeno fenomenološko definicijo politike in jo primerjati z omenjeno definicijo prava, da bi končno našli ter utemeljili njuno (relativno) razlikovanje.

Fenomenološka opredelitev prava

Kožev torej govori o t. i. bihevioristični definiciji fenomena pravo, ki se sestoji iz treh elementov, pri čemer gre za:

- 1) Spor med dvema različnima bitjema. Pri tem gre lahko bodisi za fizične ali pravne osebe, pomembno je le, da sta v sporu, da torej delovanje A-ja izzove odpor s strani B-ja, ki delovanju A-ja nasprotuje.
- 2) Posredovanje nekoga tretjega, ki kot nepristranski in nezainteresirani za izhod spora posreduje v zgoraj omenjenem sporu, pri čemer morajo biti vse tri osebe, ki sodelujejo v sporu, popolnoma medsebojno ločene, če naj bo podana avtentična pravna situacija.⁵ Po mnenju Koževa je posredovanje tretjega najpomembnejši element fenomena prava, saj si obstoja prava ni mogoče predstavljati brez posredovanja tretjega. Po Koževu naj bi takšna "C" oseba bila nezainteresirana v smislu, da ni odvisna od družbenih in političnih pogojev, v katerih živi, in naj bi posredovala kot tretji, ki se ne ravna po kakšnem "državnem razlogu", ampak le po ideji Pravice. Iz takšne človekove želje naj bi se rodi-

⁵ *Id.*, str. 73.

la tudi ideja delitve oblasti, to je ločitve prava in pravnega življenja od države, ki jo uteleša vlada. Šlo je torej za to, da bo sodnik (oseba C) neodvisen od države in družbe, to je od prostorskih in časovnih pogojev, če bo imel pogoje, da je neodvisen od vlade, in če se osvobodi njenega vpliva. "Tretji" naj torej posreduje v medčloveških sporih le iz pravnih razlogov, to je v skladu z univerzalno in večno veljavno idejo Pravice.

- 3) Posredovanje C-ja, ki rešuje spor med A-jem in B-jem, je bilo tudi nujno izzvano s tem sporom (Kožev, 1984: 19, 22, 73, 112).

Poskus fenomenološke opredelitve politike

Zdaj pa pogledjmo, kako bi se glasila podobna "bihevioristična" definicija fenomena politike. V zvezi z gornjo točko 1) gre tudi pri politiki gotovo za spor med vsaj dvema vrstama interesov različnih družbenih skupacij, če že ne za spor med številnimi različnimi pogledi, na urejanje družbenih razmer, katerih premoč se končno izkristalizira prek postopkov v predstaviških telesih v določene pravne norme kot dominantni družbeni interes. Tako vidimo, da vsaj glede te točke ni bistvene razlike med pravom in politiko. Bistvena razlika pa se pokaže predvsem pri točki 2), ki je tu najbistvenejša ter pri točki 3), ki je le logična posledica obstoja posredovanja tretjega. Torej posredovanje tretjega v sporu je tisti specifični pravni element, ki v pojavu politike manjka. V okviru politike se namreč rešujejo spori na drugačen način, ki je specifičen za fenomen politike. Vsaj v demokratični politični ureditvi gre za način prevlade večine nad manjšino, ki pa se seveda odvija po nekih vnaprej predvidenih merilih. Bistvena je torej moč ene izmed strank v konfliktu, ki naj prevlada nad močjo drugih strank v konfliktu in ne "moč" tretjega, ki temelji na argumentih ali prepričevanju, katerega prepričljivost pa seveda obe stranki sprejemata v skladu z nekimi širšimi družbenimi normami, ki veljajo seveda po drugi strani tudi za političen način odločanja.

Bihevioristična definicija fenomena politike bi se v nasprotju s tisto pravno, ki je vendarle nekoliko različna, torej glasila, da gre za:

- 1) spor med različnimi družbenimi subjekti;
- 2) prevladovanje teh subjektov po logiki moči oz. dominacije;
- 3) odločanje "po moči" se nanaša na nek konkreten spor v skladu z vnaprej predvidenimi pravili.

Epistemološko merilo

Splošno

Epistemologija (gr. episteme znanost) je veda o znanosti, o znanju oz. o človeškem spoznavanju. Raziskuje področja kot so narava znanja, obseg znanja, predpostavke in zakoni v zvezi z znanjem ter splošno realnost trditev o znanju. Zanima jo predvsem dejstvo, ali določene predpostavke o znanju temeljijo na ustreznih temeljih oz. ali so sploh utemeljene (Sinha, 1993: 76). V okviru spoznavanja nas v kontekstu pričujočega razpravljanja predvsem zanima odnos spoznavajočega subjekta do objekta njegovega spoznavanja oz. do resničnosti tega objekta. Tako nas

zanima odnos prava oz. politike do resničnosti, kot se razkriva v bivajočem. Torej, ali in kako se politika in pravo oz. politični način razmišljanja in odločanja oz. pravi način med seboj razlikujeta, ko gre za področje spoznavanja resnice in posledičnega ravnanja oz. odzivanja na takšno spoznanje.

Pri tem se vračamo k razpravljanju o stvarnem in normativnem, o katerem smo govorili že v prvem delu. Resnico seveda tu ne pojmuje v njenem absolutnem smislu, ker v takšni dimenziji človeku ni dosegljiva, da bi jo lahko opojmil, temveč le v njeni relativni razsežnosti, kot se nam razkriva v bivajočem. V našem kontekstu jo enačimo z dejstvi, z dejanskim - torej s stvarnim, pri čemer pomeni normativno - govorimo predvsem o pozitivističnem pogledu na normativnost pravnih pravil - določen odziv človeka na dejanskost v vsej njeni pojavnosti ter poskus oblikovanja oz. spremembe te stvarnosti v luči vsakokratne drugačne notranje predstave človeka.

Epistemološki vidik politike

Pri politiki smo videli, da teče prevladujoči tok njenega udejstvovanja predvsem iz smeri stvarnega proti normativnemu, pri čemer so racionalni ter zato omejevalni okviri, ki jih normativno vnaprej postavlja političnemu delovanju v obliki določenih pravil postopka, ki ga mora politika pri svojem delu spoštovati, za samo delovanje politike manj pomembni. Kakšen pa je torej ta odnos politike do resnice, ki jo v tem kontekstu enačimo s stvarnim, in kakšen je v tej luči odnos politike glede na normativno?

Na način, kako nastajajo formalni pravni akti v okviru delovanja predvsem političnih organov zakonodajne oblasti se zdi, da gre za politični interesni boj različnih družbenih interesov, ki težijo po tem, da postanejo prevladujoči v neki družbi, da bi se tako lahko prelili v določene pozitivne predpise. Gre torej za večni konflikt različnih ter nasprotujočih si pogledov na stvarno, torej za več različnih resnic v relativnem smislu, ki naj postanejo resnica prava oz. pravnega pravila kot normativne zgornje premise v določenem trenutku in času. V okviru takšnega videnja politike gre torej za "moč"⁶ ustvarjanja oz. za moč oblikovanja (pravne) resnice, za konkurenco več možnih resnic o nekemu problemu. - Politik torej v glavnem ravna subjektivno, ko "hoče" prav neko določeno resnico. - Pri tem je neodvisna spremenljivka forma določene pravne norme, ki izide iz takšnega konflikta različnih možnih pogledov na resnico nekega družbenega problema, neke družbene situacije, ki jo želijo politične stranke pravno (pre)oblikovati. Odvisna spremenljivka pri tem pa je določena resnica določenega družbenega interesa, ki naposled prevlada v takšni ali drugačni obliki pravne norme oz. tisti družbeni interes, ki s pomočjo drugega gledanja na nek že pravno formuliran problem pripelje do spremembe resnice takšne norme.

⁶ Npr. po Nietzscheju je zakonodajna moč tisti postulat, od katerega je odvisna vsebina pojma. Nietzsche v zvezi s tem pravi: "Pravi filozofi pa so ukazovalci in zakonodajalci, ki pravijo: tako naj bo! Ti določajo človekov kam in zakaj. Njihovo spoznanje je ustvarjanje, njihovo ustvarjanje je zakonodaja. Njihova volja po resnici - je volja do moči (Nietzsche, 1988: 63).

Epistemološki vidik prava

No, v pravu oz. v pravniškem načinu razmišljanja oz. delovanja potekajo zadeve malce drugače. Pravnik namreč v okviru deduktivnega sklepanja izhaja iz danosti resnice nekega konkretnega življenjskega primera,⁷ ki naj ga ovrednoti v smislu ustrezne pravne norme. Pravnik naj bi tako v glavnem deloval čimbolj objektivno, saj naj bi resnico predvsem le spoznaval in pri tem ne "hotel" neke določene resnice, torej bil do nje nezainteresiran oz. indiferenten, njegova volja glede resnice pa naj bi bila usmerjena predvsem v ugotavljanje resničnosti takšne resnice, ki je v nekih bolj ali manj jasnih okvirih določenega historičnega dogodka. Pri tem je danost oz. "resničnost" življenjskega primera neodvisna spremenljivka, odvisna spremenljivka pa je določena pravna norma, ki jo npr. sodnik izbere na podlagi ustrezne pravne kvalifikacije. Če gre torej pri političnem načinu odločanja za moč oblikovanja (pravne) resnice, gre pri pravniškem silogističnem sklepanju le za ovrednotenje neke že dane resničnosti skozi prizmo določene tudi že dane pravne norme. Politika torej v resnico aktivno posega, jo soustvarja, odnos prava do nje pa je bolj pasiven, saj izhaja iz neke danosti, ki jo primerja s tisto danostjo, ki mu jo politika daje v obliki pozitivne pravne norme, pri čemer je ustvarjalno dejanje nekega pravnika v okviru razlage v samem primerjanju in vrednotenju dveh danosti.

Primerjava obeh vidikov

Seveda pa gre tako pri politični moči (so)ustvarjanja resnice kot pri pravniškem vrednotenju že danih resničnosti za merilo pretežnosti, ki je vodilna misel tega drugega dela pričujočega dela pri razpravljanju o relativnem ločevanju prava od politike. Nikakor pa se omenjeni kvaliteti obeh tipov načina delovanja ne pojavljata v čisti obliki, saj smo že zgoraj omenili, da je: a) politično ustvarjanje resničnosti pravnih norm vsaj v določeni meri že vnaprej omejeno z nekimi pravnimi normami, bodisi da so to ustava ali druge procesne določbe, ki uokvirjajo samo delovanje političnih organov; ter da b) tudi (pravna) razlaga pomeni (so)ustvarjanje resničnosti pravne norme, ki tako pomeni povratni učinek na samo stvarnost.

V vidu jasnejše prezentacije problema naj gornja izvajanja predstavimo na kratko tudi na konkretnem primeru v zvezi z lastninskim preoblikovanjem podjetij v Sloveniji. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij,⁸ ki je združil odplačno privatizacijo z brezplačno razdelitvijo dela družbenega kapitala delavcem in državljanom Republike Slovenije, je denimo pomenil kompromis med tremi konkurenčni-

⁷ Tu kaže opozoriti na Furlanov pogled na pravno sklepanje, v zvezi s katerim trdi, da pravnik pri svojem pravnem sklepanju v bistvu ne izhaja iz pravnih norm kot zgornjih premis, ampak iz spodnjih premis kot konkretnih življenjskih primerov, ki tvorijo izhodišče za uporabo ustreznega abstraktnega pravila, iz česar pravnik nato izpelje sklep. Furlan pravi, da v tem ujemanju med zgornjo premiso in spodnjo premiso ne gre za istost - ki da realno-življenjsko ni možna, ampak je le logični konstrukt -, temveč gre za podobnost, katere prepoznavanje po Furlanu nastaja intuitivno, pri čemer takšen pogled ne ignorira pestrosti in raznolikosti življenja (Furlan, 1993).

⁸ Uradni list RS, št. 55/92.

mi modeli⁹ oz. pogledi na privatizacijo, ki so se izoblikovali v družbi, in tako pomenil ustvarjanje okvira (resničnosti) privatizacije, ki naj bi spremenila lastniško strukturo podjetij iz družbene lastnine v zasebno lastnino. Tako so se ustvarili pogoji za spremembo lastniške strukture, čemur so sodišča sledila v zvezi s spori glede te materije. Relativnost takšne svobodne volje zakonodajalca po (pre)oblikovanju stvarnosti pa je gotovo določena s predobstoječo ustavno normo, ki daje zakonodajalcu pristojnost za določanje načina pridobivanja in uživanja lastnine (67. člen Ustave RS). Prav tako pa tudi sodniška razlaga ni izključno uporaba dane pravne norme na dano resničnost, ampak je predvsem prek zapolnjevanja pravnih praznin in nejasnosti zakona tudi ustvarjalno dejanje, ki soustvarja resničnost oz. stvarnost.

Tabela elementov meril ločevanja med politiko in pravom

Merila pretežnostnega razlikovanja	PRAVO	POLITIKA
ZGODOVINSKO (sodobni pogled)	- deontološki način odločanja (naravno pravo) - relativno avtonomna kategorialna struktura (pozitivizem)	teleološki način odločanja
FENOMENOLOŠKO	posredovanje tretjega (neodvisnega in nepristranskega) kot razsodnika	prevladovanje moči interesov ene ali druge politične opcije
EPISTEMOLOŠKO	resnica kot neodvisna spremenljivka (pasivni odnos do resnice)	resnica kot odvisna spremenljivka (aktivni odnos do resnice)

Sklep

Kakšne zaključke je torej moč potegniti iz analiziranja posameznih elementov treh meril ločevanja med pravom in politiko? Zdi se, da je potrebno obravnavane elemente zgodovinskega, fenomenološkega ter epistemološkega merila razumeti predvsem kot tiste elemente ločevanja med pravom in politiko, ki se gibljejo na premici med dvema skrajnostima:

⁹ Prvi model ni predvideval odprave družbene lastnine, ampak samo ustavitev rasti poslovnih skladov družbenih podjetij in dodajanje novega svežega zasebnega kapitala, drugi model je določal odplačano, postopno, decentralizirano ter nadzorovano privatizacijo, tretji model pa je urejal brezplačno razdelitev dela družbenega kapitala delavcem in državljanom (Kocbek et al., 1993: 18).

- 1) Prva skrajnost govori, da je namreč najprej potrebno ugotoviti, da gre za relativno ločevanje med obema družbenima pojavoma, kar pomeni, da vsi ti elementi vsebujejo tudi lastnosti nasprotnega pojava, in da torej ne moremo govoriti o popolni ločenosti ali ontološkem dualizmu določenih pojavov v bivajočem, v našem primeru seveda prava in politike;
- 2) Vendar je pri relativnem ločevanju med fenomenoma prava in politike poudarjena t.i. pretežnostna kvaliteta meril in elementov, ki takšno (sicer relativno) ločevanje pogojujejo in določajo, kar ustreza sliki njune ontološke polarnosti oz. prepletenosti

LITERATURA

- Aristotel (1988): Politika, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
- Aristotel (1994): Nikomahova etika, Slovenska matica v Ljubljani
- Avguštin: De civitate Dei, v: Krešič, Vujčić ur. (1977): Država i politika, NIP "Glas Slavonije", Osijek
- Cerar, M. (1998): Temeljne značilnosti modernega prava, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani, let. LVIII
- Diverž, M. (1996): Uvod u politiku, Savezna administracija, Beograd
- Furlan, B. (1933): Teorija pravnega sklepanja, Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani št. 10
- Hegel, G.W.F. (1998): Fenomenologija duha, Analecta, Ljubljana
- Henis, V. (1983): Politika i praktička filozofija, Nolit, Beograd
- Husserl, E. (1997): Ideje za čisto fenomenologijo in fenomenološko filozofijo, Slovenska matica v Ljubljani
- Igličar, A. ur. (2000): Družba in pravo, Cankarjeva založba, Ljubljana
- Kant, I. (1990): Kritika čistog uma, Beogradski izdavačko-grafički zavod
- Kennedy, D. (1987): A Critique of Adjudication, Harvard University Press, Cambridge
- Kocbek M., Pečenko B., Turk I. (1993): Predpisi o lastninskem preoblikovanju podjetij, Uvodna pojasnila, Časopisni zavod Uradni list RS, Ljubljana
- Kožev, A. (1984): Fenomenologija prava, Nolit, Beograd
- Machiavelli, N. (1990): Politika in morala, Slovenska matica v Ljubljani
- Nietzsche, F. (1988): Onstran dobrega in zlega, Slovenska matica v Ljubljani
- Pavčnik, M. (1997): Teorija prava, Cankarjeva založba, Ljubljana
- Perenič, A. (1981): Relativna avtonomnost prava, DDU Univerzum, Ljubljana
- Shapiro, M. (1988): Who Guards the Guardians, The University of Georgia Press
- Sinha, P. (1993): Jurisprudence, West Publishing Co., St. Paul Minn.
- Tushnet, M.V. (1988): Red, White and Blue, Harvard University Press, Cambridge
- Unger, R.M. (1975): Knowledge and Politics, Free Press, New York
- Unger, R.M. (1986): Passion, Verso, New York
- Weber, M. (1978): Economy and Society, University of California Press, Berkeley

“IZGUBA SKRITOSTI Z NADZOROVANJEM”: BENTHAM IN NOVE TEHNOLOGIJE NADZOROVANJA

Povzetek: Članek pokaže na Benthamove ideje nadzorovanja vladajočih in vladanih in obravnava nove tehnologije (nadzorovanja), ki jih vladajoči uporabljajo za nadzorovanje vladanih. Medtem ko je Bentham v tisku videl možnost razkrivanja vladajočih, razvoj množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije ni potekal v smeri razkrivanja vladajočih, ampak vladanih. Danes odprtost institucij javnosti ni zagotovilo za odgovorno delovanje vladajočih, kot je menil Bentham; njihovo delovanje je ostalo skrito. Namreč, nove tehnologije so omogočile predvsem razkrivanje posameznika oblasti in doseganje njegovega odgovornega delovanja: ne le v institucijah, ampak na vseh področjih njegovega vsakdanjega življenja mora posameznik delovati skladno z zahtevami oblasti.

Ključni pojmi: nadzorovanje, Panoptikon, oblast, množični mediji, informacijska in komunikacijska tehnologija

Zahteve po suverenosti ljudstva, po večjem vplivu javnega mnenja na politično življenje, so bile vse od 17. stoletja naprej s teoretiki družbene pogodbe, kot so bili Hobbes, Locke, Rousseau, usmerjene proti skrivni politiki absolutistične monarhije. V znanem odlomku iz dela “Oko oblasti” (1977) se je Michel Foucault spraševal: “Za kaj je v resnici šlo pri rousseaujevskih sanjah, ki so vodile naprej toliko revolucionarjev? Za nič drugega kot za sanje o transparentni družbi”, je dejal, “v kateri bi bil vsak njen del prosojen in razviden; za sanje o tem, kako ne bo več območij teme, območij, ki so nastala zaradi privilegijev kraljevske oblasti ...” (Foucault, 1977/1991: 45). Praksi oblasti, ki je temeljila na skritosti, je bilo protipostavljeno načelo publicitete.

Z rojstvom moderne ustavne države so skritost oblasti zamenjale številne institucije, ki so postale bolj odprte in odgovorne javnosti, vendar ji je oblast ostala skrita. Medtem ko je angleški filozof, utilitarist Jeremy Bentham v tisku kot osrednjem sredstvu publicitete videl možnost razkrivanja vladajočih in vladanih, je mogoče razvoj novih tehnologij (nadzorovanja), množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije, videti predvsem v razkrivanju vladanih in skrivanju vladajočih. Članek najprej predstavi Benthamove ideje nadzorovanja vladajočih in

* Mag. Martina Trampuž, diplomirana komunikologinja.

vladanih, poslancev in zapornikov, v osrednjem delu pa obravnava spremembe vidnosti oblasti; spremembe, ki jih je razvoj množičnih medijev ter informacijskih in komunikacijskih tehnologij povzročil pri razkrivanju posameznika oblasti. Oblast se v zgodovini posamezniku ni razkrila, nasprotno: danes posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak je postal objekt skrite oblasti nadzora.

Benthamove strategije za nadzorovanje vladajočih in vladanih

V delu *Panopticon; or, The Inspection-House* (1787/1995),¹ v katerem je Bentham predstavil načrt zapor, Panoptikon, ki ga je mogoče, kot je dejal, uporabiti tudi za vsako drugo zgradbo, v kateri bi želeli obdržati pod nadzorom določeno število ljudi, je zapisal: s "preprosto idejo v arhitekturi" je mogoče doseči moralnost prebivalstva, ohraniti zdravje, okrepiti industrijo, razširiti znanje (Bentham, 1787/1995: 31). Panoptikon, v katerem je oblast, nadzornik v osrednjem stolpu zapor, vidna, a nepreverljiva, in posameznik, zapornik, viden in preverljiv, deluje na načelu skritosti in nadzora: zapornik ne sme nikoli vedeti, ali je v nekem trenutku nadzorovan, prepričan pa mora biti, da je vselej nadzorovan (Bentham, 1787/1995). S tem je mogoče doseči njegovo prevzgojo - s preprosto idejo v arhitekturi je mogoče doseči moralno odgovornost objekta opazovanja.

Tako je Bentham razmišljal tudi o ureditvi politične skupščine. Skladno z načelom uresničevanja vidnosti oblasti, bi na mesto nadzornika v njegovem zaporu v politično skupščino namestil njenega predsednika oziroma kot kasneje, po natančnem branju njegovega dela *An Essay on Political Tactics* (1791),² vidimo: na panoptični stol nadzornika politične skupščine bi Bentham posadil javnost samo. Namreč, politično skupščino bi odprl javnosti, z njeno arhitekturo bi uresničil cilj zapor: s preprosto idejo v arhitekturi bi dosegel moralno delovanje poslancev. Predsednik skupščine bi nadzoroval poslance, poslance in predsednika bi nadzorovala javnost. Predstavniki javnosti, novinarji, bi skrbeli za obveščanje, tisk kot osrednje sredstvo javnosti, bi služil nadzorovanju vladajočih (in vladanih): preprečil bi njihovo neodgovorno delovanje, ki bi brez zapisa v tisku sicer ostalo skrito očem javnosti.

Politična skupščina bi delovala podobno kot zapor: tako kot bi vedenje zapornikov zapisoval nadzornik (Miller, 1981: 27), bi vedenje poslancev zapisovali za to zaposleni zapisovalci v skupščini (Bentham, 1791/1994: 592). S tem bi preprečili kršitve pravil zapor, s tem bi preprečili kršitve pravil skupščine: preprečili bi odsotnost poslancev z zasedanj skupščine; za vsako odsotnost bi se morali poslanci odreči določeni vsoti denarja, seznam vsake odsotnosti bi bil ob koncu zaseda-

¹ *Benthamovo delo Panopticon; or, The Inspection House* (1787) je pod naslovom "Panopticon Letters" (1995) objavljeno v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, 31-95, London: Verso.

² Za analizo Benthamovega dela *An Essay on Political Tactics* (1791) glej drugo poglavje omenjenega dela "Of Publicity" (1994), objavljeno v *Public Culture* 6(3): 581-595, in "La tattica parlamentare" (1888), ki je v ital. jezik skoraj v celoti prevedeno navedeno delo, ki je izšlo v: A. Bruniati (ur.), *Scelta collezione delle più importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, 729-841, Torino: Unione tipografica.

nja oddan v javnost (Bentham, 1791/1888: 826-827). Tako kot bi bil zapornik, ob pobegu iz zapor, zaznamovan s telesnimi znamenji in zaradi teh prepoznan javnosti (Miller, 1981: 27), bi bil poslanec ob odsotnosti zasedanja prepoznan javnosti zaradi zapisa v tisku.

Tako kot bi z odprtjem zapor javnosti preprečili nepravilno delovanje zapornikov in nadzornika, bi z odprtjem politične skupščine preprečili nepravilno delovanje poslancev in njenega predsednika. Z nadzorovalnimi strategijami, ki bi jih Bentham uvedel v zaporu in politični skupščini bi preprečili nepravilna dejanja ne le objektov opazovanja, ampak družbe v celoti. Razkrili bi tajnost zapor kot bi razkrili tajnost oblasti. Dosegli bi "družbo transparentnih src in dobrih dejanj" (Peters, 1993: 550). Publiciteta skupščinskih zasedanj bi omogočila odgovorno delovanje vladajočih in zaupanje vladanih, tribunal javnega mnenja bi razsojal (Gaonkar et al., 1994: 556; Cutler, 1999: 321). Tisk bi imel nalogo ne le zagotavljati informacije, ampak usklajevati celotno družbo; deloval bi kot neke vrste "moralni urejevalec, popravljalec neracionalnega delovanja ne le za člane skupščine, ampak za člane celotnega družbenega telesa" (Peters, 1993: 550). Namreč, če bi bila vsa dejanja izpostavljena pogledu tiska, se nemoralna dejanja ne bi dogajala: nemoralno dejanje bi namreč "vžgalo javno mnenje" (Peters, 1993: 549), ukrep javnega mnenja bi preprečil njegovo ponovitev, je bil prepričan Bentham.

Benthamove ideje razkrivanja vladajočih in vladanih se v zgodovini niso uresničile. Če so bile pri njem razprave o razkrivanju družbe v izhodišču vezane na razkrivanje monarhične oblasti, je rojstvo moderne države sicer razkrilo oblast, vendar je njeno delovanje ostalo predvsem skrito. Medtem ko je Bentham v tisku še videl možnost odkrivanja oblasti posamezniku, razvoj množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije ni potekal v tej smeri: raje kot bi prispeval k demokratizaciji družbe je prispeval k njenemu nadzoru. Posameznik lahko sicer sedaj prek množičnih medijev, predvsem televizije, vidi oblast, vendar je zavoljo "upravljanja z vidnostjo" vlogo vidnega mogoče prej pripisati posamezniku kot oblasti. "Predstavljanje politike" namreč zmanjšuje posameznikovo kritičnost, podoba prevladuje nad vsebino. Če je bilo kritično rezoniranje še lastnost bralne, kritične javnosti, o kateri je pisal Habermas, je za današnjo javnost značilno, kot bi dejala Arendtova, "obnašanje" (1958/1996: 43), ali kot bi dejal Habermas "konzumiranje" (1962/1989: 178). Kdo je potemtakem nadzorovan? Kdo ima v dobi množičnih medijev, informacijske in komunikacijske tehnologije vlogo nadzornika?

"Upravljanje z vidnostjo": vloga nadzornika igra oblast

Pred vzponom tiska so politični voditelji svoje "upravljanje z vidnostjo" omejevali na relativno zaprt krog skupščine ali dvora. Vidnost je zahtevala prisotnost: "nekdo je bil viden le tistim, s katerimi je bil v istih prostorsko-časovnih okoliščinah" (Thompson, 1995: 135). Tako so na primer v srednjem veku "nosilci moči" svoja prizadevanja po oblikovanju samopredstavitve usmerjali le na tiste, s katerimi so bili v medosebni interakciji; njihova občinstva so sestavljali predvsem člani vladajočih elit ali posamezniki, ki so sodelovali pri dvornem družbenem življenju

- predvsem nanje so bile usmerjene njihove javne predstavitve. Nasprotno so bili vladarji večjemu delu družbe, razen ob večjih javnih dogodkih (kot so bila na primer kronanja), redko vidni; najbolj pogoste javne predstavitve so namreč "potekale v političnem središču - na dvoru" (Thompson, 1995: 135).

Z razvojem novih sredstev sporočanja, zgodnjih oblik tiska, je morala oblast samopredstavitev usmerjati predvsem na prostorsko razpršena občinstva. Nova sporočajska sredstva so bila uporabljena ne le kot sredstvo za razglašanje uradnih odredb, ampak tudi kot posrednik za izdelovanje samopodob, ki jih je mogoče sporočiti fizično oddaljenim posameznikom. Vendar je bil tisk tudi medij, ki je omogočil konstruiranje podob in mnenj, različnih od tistih, ki jih je predstavljala oblast. V pamfletih so bila predstavljena mnenja, ki so nasprotovala konstruirani podobi kralja; bili so prostor predstavitve "opozicijskih mnenj" (Fort, 1989: 368). Tisk je tako služil oblastnikom, ki so si prizadevali utrjevati svojo oblast, tudi tistim, ki so jim nasprotovali.

V 19. in 20. stoletju so se možnosti upravljanja z vidnostjo v primerjavi s preteklimi spremenile: 1. od zgodnjega 19. stoletja naprej je prišlo do naraščanja občinstva, sposobnega sprejemanja medijsko posredovanih sporočil. Politični voditelji se morajo, po Thompsonovem mnenju, srečevati z veliko več naslovniki kot kadarkoli prej; 2. "vidna pojavnost" političnih voditeljev - način oblačenja, urejenost, vedenje - postane pomemben dejavnik njihove samopredstavitve pred občinstvom, ki je razpršeno v prostoru in ki lahko vidi, ne da bi bilo vidno; 3. tretja razlika, po Thompsonu, zadeva relativno avtonomni razvoj političnih sistemov, ki je v mnogih zahodnih družbah privzel obliko liberalne demokracije, po kateri organizirane politične stranke v določenih volilnih intervalih tekmujejo med seboj, da bi si zagotovile zadostno podporo volilcev in ostale na oblasti ali prišle nanjo. Od zgodnjih modernih demokratičnih sistemov je imel tisk osrednjo vlogo foruma, znotraj katerega je potekalo politično tekmovanje med strankami; to vlogo je v drugi polovici 20. stoletja prevzela televizija. Samopredstavljanje politikov v dobi televizije pa za zagotavljanje politične podpore ni več toliko možnost kot pa nujnost; politiki nimajo druge izbire kot podrediti se zakonu "prisilne" vidnosti (Thompson, 1995: 137). Ker se morajo po Thompsonovem mnenju, politični voditelji podrediti določeni vrsti vidnosti, so oni tisti, ki so nadzorovani: razvoj televizije je "zagotavlja sredstvo, s katerim manjšina nastopa pred večino, ki ima obenem tudi dostop do njenih informacij" (Thompson, 1995: 134).

Lahko bi sprejeli Thompsonovo tezo, da so politični voditelji zaradi vidnosti tisti, ki so nadzorovani - če mislimo na to, da lahko z nastopom pred televizijsko kamero vedno tudi ogrozijo svojo politično kariero in je ne le ustvarjajo ali utrjujejo - vendar pa številni drugi (na primer Zolo, 1992; Axford et al., 2001; Moog, 2001) menijo, da je zavoljo političnega "upravljanja z vidnostjo" vlogo vidnega oziroma nadzorovanega mogoče prej pripisati posamezniku (gledalcu, volilcu) kot pa politiku.

Če je bilo politično komuniciranje včasih usmerjeno v odkrivanje, kritiziranje odločitev oblasti, je po mnenju Axforda in Hugginsa danes postalo le ena izmed rutiniziranih trženjskih praks (2001: 193). Zaradi medijske nasičenosti z novicami, podobami ter napovedmi je postala javnost bodisi apatična bodisi zmožna le "igra-

nja zrcalne podobe uradne politike" (Axford et al., 2001: 194). Vzpon medijsko izkušenih politikov ter osrednosti medijev in medijskih strokovnjakov v političnem komuniciranju je, po mnenju Axforda in Hugginsa, vodil v korupcijo političnega procesa v prid določenim političnim voditeljem in "na podobi temelječi, osebno vodeni politiki" (2001: 203). Povečana uporaba strateških tehnik opazovanja je povzročila še močnejšo povezanost med personaliziranim, karizmatičnim voditeljem in publiko, kar je, po mnenju Axforda in Hugginsa, vodilo v oblikovanje neke vrste "poslušnega diktatorstva", v katerem je kritičnost publike zamenjalo neinformirano, samodejno sprejemanje političnih programov (Axford et al., 2001: 200-203).

Podobne spremembe je v svojem proučevanju političnega komuniciranja prek trženskih strategij "upravljanja z vidnostjo" v Združenih državah od pojava televizije naprej opazila Sandra Moog. Po njenem mnenju v dobi televizije politiki "namenjajo več pozornosti komunikacijskim strategijam za pridobivanje popularnosti kot pa zakonodaji, vladni politiki in družbenim problemom, o katerih bi morali razpravljati" (Moog, 2001: 364); politično komuniciranje je izrazito personalizirano, poenostavljeno ali kot bi dejal Zolo, "spektakularizirano": namesto v racionalno predstavljanje ali razpravo o problemih, ki zahtevajo politično razpravo in iskanje primernih rešitev, je pozornost usmerjena na ad hoc konstruirane podobe političnih kandidatov (Zolo, 1992: 162). Posameznik je sicer svoboden pri tem, da sprejme ali zavrne vnaprej izdelane podobe, poglede, kot jih posredujejo množični mediji, vendar kot je že v 50. letih 20. stoletja ugotavljal Wright, "na določeni točki lahko postane porabnik vnaprej izdelanih idej, mnenj in pogledov neučinkovit državljan, ki je manj sposoben delovati razumsko" (Wright, 1959/1966: 21).

Razvoj novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij od 90. let 20. stoletja naprej je po mnenju Moogove povzročil bistvene spremembe političnega komuniciranja, vendar se "upravljanje z vidnostjo" v osnovi ni spremenilo. Nove kableske televizije, kot je v Združenih državah na primer kanal C-Span, omogočajo neposredno pokrivanje političnih dejavnosti: snemanje rednih vladnih zasedanj, javnih političnih zborovanj in podobno; državljani imajo možnost spremljati in ocenjevati svoje politične voditelje, njihovo politiko zunaj časovno določenega televizijskega poročanja o dogodku (Moog, 2001: 368). Vendar pa lahko prav prisotnost kamer, opozarja Moogova, daje politikom nove možnosti za uprizarjanje in spektakulariziranje politike (Moog, 2001: 377). Hkrati se z razvojem medmrežja, nove oblike za pridobivanje informacij in osebnega komuniciranja, posamezniku odpirajo nove možnosti za takojšnji in neposredni dostop do želenih političnih informacij (v predvolilni kampanji na primer do kandidatovega političnega programa, predstavitvenega govora in podobno) in (prek elektronske pošte, spletnih strani) interaktivnosti z izbranimi političnimi akterji (Moog, 2001: 368-370), s čimer postaja vsaj na videz delovanje vlade vedno bolj pregledno (Axford et al., 2001: 205).

Vendar pa, če na eni strani interaktivna tehnologija omogoča, da se posameznik lahko sam informira o delovanju vlade in tudi govori z vladnimi predstavniki (Street, 1997: 28), na drugi strani vse več informacij, pridobljenih v zasebnosti in s pomočjo vlade, posameznika podreja vse večjemu nadzoru in pregledovanju: z rojstvom digitalnega državljana so se, kot meni Friedland, "odprle nove oblike

komuniciranja, obenem pa povečale nevarnosti nadzorovanja" (1996: 186). In če je že Walter Benjamin v 60. letih 20. stoletja največjo nevarnost za osvobajajoče možnosti novih tehnologij za posameznika videl v estetizaciji politike, "izdelavi politike kot spektakla", ki zmanjšuje možnost oblikovanja kritične publike, nova interaktivna tehnologija po Calabresejevem mnenju ni prinesla novosti: državljan moderne, elektronske demokracije je prav tako postal cilj političnega marketinga modernih družb (Calabrese, 2001: 150).

Nadzorovalna tehnologija odpira nove poti vidnosti posameznika

Michel Foucault je v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (1975/1984) ter drugih delih v primerjavi s Thompsonom, ki je v delu *Media and Modernity* (1995) govoril predvsem o spremembah odnosa med oblastjo in vidnostjo z vzponom množičnih medijev, drugače utemeljil organizacijo oblasti v modernih družbah in spremenjen odnos med oblastjo in vidnostjo. Če je Thompson govoril predvsem o razkrivanju oblasti posamezniku, kar je po njegovem mnenju omogočil vzpon množičnih medijev, je Foucault govoril o razkrivanju posameznika oblasti. Z moderno posameznik ni več objekt vidne (kaznovalne) oblasti, ampak objekt nevidne, skrite oblasti discipline. Z vzponom novih nadzorovalnih tehnologij pa je po mnenju številnih avtorjev, ki so se v svojih delih ukvarjali s proučevanjem sprememb družbe zaradi razvoja nadzorovalnih tehnologij (na primer Deleuze, 1992; Whitaker, 1999; Norris et al., 1999), postal objekt skrite oblasti nadzora.

Kot je ugotavljal Foucault (1975/1984), so bile družbe starega sveta družbe spektakla; izvrševanje oblasti je bilo vezano na javno prikazovanje moči in večvrednosti suverena. V režimu oblasti, v katerem je bilo malo ljudi vidno velikim, je bila vidnost manjšine uporabljena kot sredstvo za izvrševanje moči nad velikim številom ljudi, na primer javno kaznovanje na mestnem trgu je postalo spektakel, s katerim je kralj izrazil svoje maščevanje in z mučenjem obsojenca utrjeval svojo oblast. Oblast je bila, kot je ugotavljal Dolar, organizirana po modelu gledališča: "Kralj se razkazuje, se uprizarja, tako kot so uprizoritve, pravi spektakli, tudi javna kaznovanja, kjer se izpričuje oblast kot - v zadnji instanci - pravica do jemanja življenja" (Dolar, 1991: XX). Zakon je predstavljal voljo suverena in "vsakdo, ki bi ga prekršil, bi moral utrpjeti kraljevo jezo" (Dreyfus et al., 1983: 144). Pri oblikah kazni, ki so morale opozarjati na naravo zločina, je moralo biti navzoče ljudstvo: "zgleda niso hoteli predstaviti zgolj zato, da bi zbudili zavest o tem, da je veliko možnosti, da bo kaznovana tudi najmanjša kršitev; ampak tudi zato, da bi z uprizoritvijo divjanja oblasti na krivcu izzvali zastraševalni učinek" (Foucault, 1975/1984: 59).

V drugi polovici 18. stoletja je vse bolj prihajalo do odpora proti nasilnemu javnemu načinu kaznovanja, razkazovanju vladajoče oblasti, do zahtev po odpravi "teatra mučenja" (Dreyfus et al., 1983: 147). Oblikovala se je nova strategija za izvajanje kaznovalne oblasti: "Kaznovala naj ne bi nič manj, pač pa naj bi kaznovala bolj; nemara naj bi kaznovala manj strogo, zato pa naj bi kaznovala bolj univerzalno" (Foucault, 1975/1984: 83). Zaporniški model je ustrezal novemu tipu oblasti, ki ne temelji več na "oblasti, ki se razkazuje, temveč na oblasti, ki te gleda; problem je

najprej v tem, kako zapornika čim bolje in čim učinkoviteje izpostaviti pogledu, ne pa njegovo izvrženje, in v naslednjem koraku, kako čim bolje izpostaviti pogledu celoten družbeni prostor, ga napraviti preglednega in dostopnega kontroli" (Dolar, 1991: XX). Panoptični model, ki ga je v univerzalno rabo predlagal Bentham, je izvrstno služil novemu tipu suverenosti.

Kot je poudarjal Foucault, je Panoptikon predstavljal model discipliniranja, ki ga je mogoče uporabiti tudi zunaj zapora: "Panoptikon deluje kot nekakšen laboratorij oblasti. Z opazovalnimi mehanizmi se povečata njegova učinkovitost in zmožnost za prodiranje v obnašanje ljudi; ob vseh prodorih oblasti se poveča vednost in na vseh površinah, na katerih se ta oblast izvršuje, odkriva objekte, ki jih je treba spoznati" (Foucault, 1975/1984: 203). Panoptikon tako ne služi le za poboljševanje zapornikov, ampak tudi za negovanje bolnikov, poučevanje šolarjev, varovanje norcev, nadzorovanje delavcev, za to, da pripravi k delu berače in brezdelneže. Gre za način postavljanja teles v prostor, hierarhično organiziranje, določanje sredstev oblasti in načinov poseganja, ki jih je mogoče uporabiti v bolnišnicah, delavnicah, šolah in zaporih (Foucault, 1975/1984: 204). Discipline torej ni mogoče poistovetiti niti z institucijo ne z aparatom; "je nekakšna vrsta oblasti, način, kako se izvršuje, ki vsebuje cel skupek instrumentov, tehnik, postopkov, aplikacijskih ravni, tarč; je fizika ali anatomija oblasti, tehnologija" (Foucault, 1975/1984: 213).

Disciplinske tehnike, ki so usmerjene v oblikovanje krotkega telesa, "ki ga je mogoče podrediti, uporabiti, spremeniti in izpopolniti" (Foucault, 1975/1984: 136), so se v 18. in predvsem v 19. stoletju razširile "na druge prostore reformiranja, druge uprave nadzora" (Dreyfus et al., 1983: 153). Populacija je postala predmet znanstvene obravnave; "prvič se je govorilo, da je nemogoče vladati državi brez poznavanja njene populacije" (Foucault, 1982/1991: 67). Vse več je bilo zapisov o lastnostih populacije, njenih navadah, običajih, bogastvu, lastnini, zaposlitvi (Porter, 1995: 35-36). Nove oblike videnja so ustrezale novim zahtevam po nadzoru: "Ljudje so merjeni, postavljeni v razrede, na različne načine pregledani, in tako so bolj podvrženi nadzoru, ki je usmerjen k normalizaciji" (Taylor, 1984: 157). Cilj opazovanja je ustvariti disciplinirane posameznike, ki ne zahtevajo popravil - moške in ženske, ki se bodo obnašali tako, kot da so stalno nadzorovani, tudi takrat, kadar niso (Smith, 1999: 139).

Danes se pod novim imenom izvajajo tehnike iz 19. stoletja, hkrati pa se je močno povečalo nadzorovanje, meni Renata Salecl; nove tehnike računalniškega zbiranja podatkov, medicinski eksperimenti in podobno samo nadgrajujejo mehanizme disciplinske oblasti (Salecl, 1991: 94-95). Po Staplesovem mnenju imajo sodobne disciplinarne prakse štiri značilnosti: so izrazito tehnološko usmerjene, sistematične, metodične, avtomatske, uporabljene anonimno in običajno oblikujejo stalno bazo podatkov; telo obravnavajo kot objekt, ki ga je mogoče podvreči opazovanju, ocenjevanju in manipulaciji; pogosto so "lokalne", delujejo v našem vsakdanjem življenju; uspe jim "preiskovati" celotno populacijo in ne le deviantnih posameznikov (Staples, 1997: 11). S sodobnimi disciplinarnimi praksami ali "pikolojskimi rituali oblasti", kot jih tudi imenuje, Staples misli na tiste mikro tehnike discipline in družbenega nadzora, ki so danes povečane z uporabo informacijskih,

komunikacijskih in medicinskih tehnologij: "to so dejavnosti, ki vključujejo nadzor, zbiranje informacij in dokazov ter analiziranje. [...] Oblastne so zato, ker so namenjene discipliniranju ljudi za tako delovanje, kot so ga drugi določili kot zakonitega ali presodili kot primerne ali preprosto normalnega" (Staples, 1997: 3).

Razvoj videonadzornega sistema (CCTV - "closed circuit television cameras") je povzročil, da se je danes praktično nemogoče gibati v prostoru, ne da bi bili "fotografirani" in "opaženi": nadzorovani smo na ulici, v trgovinah, na delovnem mestu, v bolnišnicah (Norris et al., 1999). V sodobnih nakupovalnih središčih na primer videonadzorni sistem spremlja gibanje porabnikov in zaposlenih; nadzorovani so vsi kupci in ne le tisti, ki se nam zdijo sumljivi, nadzorovani so zaposleni kot "produktivni delavci" in "potencialni tatovi" - "vsakogar nadzorujejo in nikomur ne zaupajo" (Staples, 1997: 4).

Nadzorovanje je postalo neosebno in anonimno, samodejno; objekt opazovanja je posameznikovo telo in njegovo gibanje. Kje je posameznik v nekem trenutku, je mogoče izvedeti na primer že s tem, ko nakup v trgovini plača s plačilno kartico ali ko z uporabo magnetne kartice vstopi v garažo, s čimer, kot meni Gandy (1989: 64), posameznik sam prispeva k ustvarjanju zapisa o njem. Z uporabo medicinskih postopkov v nadzorovalne namene je posameznikovo telo samo postalo objekt in dokaz njegove deviantnosti, o čemer priča na primer testiranje zasvojenosti z drogo na delovnem mestu in pred zaposlitvijo, uporaba vzorcev DNA kot dokazov v sodnih postopkih in podobno (Staples, 1997: 5; Gandy, 1993: 127). Telo je postalo osrednja točka mnogih sodobnih disciplinskih tehnik in nadzorovalnih postopkov.

Če je nadzorovanje nekoč potekalo z osamitvijo "deviantnih" iz vsakdanjega življenja, o čemer pričajo na primer institucije za duševno bolne, ki so bile v zgodnjem 19. stoletju prizorišča osamitve, discipline in nadzora (Porter, 1994: 70), so danes prizadevanja usmerjena na nadzor posameznikov v njihovem vsakdanjem življenju. Kot je menil Poster, danes "normalizirani posameznik ni le tisti, ki je v službi, norišnici, zaporu, šoli, vojski, kot je opazoval Foucault, ampak tudi posameznik doma, pri igri, pri vseh običajnih dejavnostih vsakdanjika (Poster, 1984: 103). Družba si prizadeva uravnati ne le prestopke, ampak tudi vedenja, stanja, življenjske stile uporabnikov prepovedanih substanc, alkohola, motnje hranjenja, oblike spolnega izražanja, spolne odklone, družinsko nasilje, zlorabo otrok, bolezni, kot je AIDS, in podobno (Staples, 1997: 5). Nadzorovanje je usmerjeno bolj k preprečevanju "deviantnosti" kot pa njenemu "zdravljenju"; informacijska in medicinska tehnologija služi temu cilju: "podatki, zbrani z nadzorovalnimi tehnikami, proizvedejo 'tipe' ali razrede posameznikov, ki so 'v nevarnosti' za določeno vedenje, ne glede na to, ali posameznik kaže nagnjenost k določenemu vedenju ali ne" (Staples, 1997: 6). Če so bile nekoč nadzorovalne tehnike usmerjene na deviantnega posameznika (kršilca zakona, duševno bolnega), danes, kot ugotavlja Staples, "ne izbirajo več med 'uradnim' in 'možnim' krivcem" (1997: 6).

Tako, kot je bila oblast nad posameznikom nekoč v rokah suverena, je danes v rokah tistih, ki razpolagajo s posameznikovimi osebnimi podatki; po Posterjevem mnenju "baze podatkov niso nikogaršnje in vendar pripadajo komu, družbeni

instituciji, ki si jih lasti kot imetje, korporaciji, državi, vojski, bolnišnici, knjižnici, univerzi" (Poster, 1995: 85). Današnja družbo označuje izrazita neenakost med tistimi, ki zagotavljajo osebne informacije in tistimi, ki te informacije zbirajo, ali kot bi dejal Gandy, neenakost, ki najbolje opiše informacijsko dobo, ni neenakost med kastami ali razredi, ampak vedno večja neenakost v moči med posamezniki in birokratskimi organizacijami (Gandy, 1989: 62). Kdor ima podatke, ima moč, ali kot bi dejal Poster, "baze podatkov so diskurz, ki neposredno večja moč lastnika/uporabnika" (1984: 85). Po Gandyjevem mnenju je moč posameznika v primerjavi z močjo organizacije, ki je imetnica njegovih osebnih podatkov, skoraj vedno nepomembna, ali kot bi dejal Bartlett: "Vedno, kadar je znanje redka dobrina, daje moč njenim imetnikom" (Bartlett, 1989, v Gandy, 1993: 19).

Danes, kot meni Deleuze, posameznik ni več objekt disciplinske, ampak nadzorovalne oblasti: posameznika ne označuje več podpis in matična številka ne njegovega mesta v množici, ampak koda; "numerični jezik nadzora je sestavljen iz kod, ki dopuščajo ali zavračajo dostop do informacij" (Deleuze, 1992: 5). Ni več videti povezanosti med množico in posameznikom, ali kot bi dejala Salecova, ukinjeno je razmerje množica - individuumi (1993: 47). Po Deleuzovem mnenju so "individuumi postali dividualni ("dividuals") in množice, vzorci, podatki, trgi ali banke" (1992: 5). Ravno tako nadzorovalne družbe ne označuje več uporaba energetskega stroja, kot je bilo to značilno za družbo discipline, ampak uporaba računalnika: "človek discipline je bil pretrgani proizvajalec energije, medtem ko človek nadzora valovi v sferi nepretrgane mreže" (Deleuze, 1992: 6). Človek je postal "kartoteka, primer, senca lastnega profila" (Whitaker, 1999: 23), postal je podatek za "identifikacijo, klasifikacijo in ocenjevanje" (Gandy, 1996: 135); zaradi tega dejstva je neupravičeno posredovanje posameznikovih osebnih podatkov postalo tudi eno izmed osrednjih vprašanj številnih razprav, ki se ukvarjajo z vprašanjem zaščite posameznikove zasebnosti.

Nove tehnologije niso razkrile oblasti, ampak posameznika

Če je Bentham v tisku videl možnost razkrivanja vladajočih (in vladanih), s katero bi dosegli njihovo odgovorno delovanje, nove tehnologije (nadzorovanja), množični mediji, informacijske in komunikacijske tehnologije, niso uresničile tega cilja: raje kot bi razkrile oblast in dosegle njeno odgovorno delovanje, so razkrile posameznika in omogočile učinkovit nadzor nad njim. Množičnim medijem ter informacijski in komunikacijski tehnologiji ni uspelo tisto, kar si je želel Bentham; družba je sicer postala transparentna, vendar transparentnost poteka le v smeri od oblasti k posamezniku: podobno, kot je v tej smeri potekala od tiste skrite oblasti, proti kateri so Bentham, Rousseau, Locke in drugi še usmerjali svoje "teoretično orožje", ko so stremeli k pravičnejši družbeni ureditvi.

Medtem ko je Bentham ideal delovanja vlade in drugih družbenih institucij, ki bi jih zgradil po načrtu Panoptikona, videl v udejanjanju utilitarističnega načela doseganja največje sreče za največje število ljudi in je tudi prakse nadzorovanja

videl v luči tega cilja, nove tehnologije niso uresničile njegove ideje: raje kot bi dosegle delovanje družbe v skladu s splošnim dobrim, so "dobro" prinesle le nekaterim in dosegle uresničevanje tistega "dobrega", ki so ga ti izbrani nekateri kot takšnega za večino definirali. S tem nove tehnologije posamezniku niso pomagale pri osvoboditvi od nadzora oblasti, ampak so ga nasprotno oblasti še bolj podredile.

V članku sem pokazala na Benthamov koncept nadzorovanja družbe, o katerem je v delu *Nadzorovanje in kaznovanje* (1975) govoril tudi Michel Foucault. V analizi Benthamovega Panoptikona se je Foucault, kot trdi Semplova (1992), v osnovi osredotočil na pogled, ki prihaja od nadzornika k zaporniku. Kot je trdil Foucault, Bentham "zastavlja problem prosojnosti, vendar o prosojnosti razmišlja kot o nečem, kar je organizirano okoli gospodujočega, nadzorujočega pogleda" (Foucault, 1977/1991: 46). Čeprav Foucault govori o tem, da bi bil zapor, kot tudi druge družbene institucije, ki bi delovale po načrtu panoptikona (šole, bolnišnice, tovarne), kot je predvideval Bentham, odprt javnosti, namreč "disciplinski dispozitiv bodo demokratično nadzorovali, saj bo nenehno dostopen za veliki komite svetovnega sodišča" (Foucault, 1975/1984: 205-206), Foucault po mnenju Semplove tej možnosti ni namenil dovolj pozornosti (Semplova, 1992: 116). Morda pa je ravno v tem, glede na to, da teoretiki družbenega nadzorovanja (na primer Gandy, 1993; Staples, 1997) v večjem delu prevzemajo Foucaultovo interpretacijo Panoptikona, videti razlog, da pri govoru o modernih tehnologijah nadzorovanja ne namenijo dovolj pozornosti dejstvu, da je Bentham v Panoptikonu videl možnost nadzorovanja vladajočih in vladanih in ne le vladanih, ampak govorijo o Panoptikonu le kot tehnologiji za nadzorovanje, ki tako kot moderne nadzorovalne tehnologije, oblast uporablja za nadzorovanje vladanih.

LITERATURA

- Arendt, Hannah (1958/1996): *Vita activa*. Ljubljana: Krt.
- Axford, Barrie in Richard Huggins (2001): *Public Opinion and Postmodern Populism: A Crisis of Democracy or the Transformation of Democratic Governance*. V: S. Splichal (ur.), *Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?*, 193-213. Creskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Bentham, Jeremy (1787/1995): *Panopticon Letters*. V: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, 31-95. London: Verso.
- Bentham, Jeremy (1791/1888): *La tattica parlamentare*. V: A. Brunialti (ur.), *Scelta collezione delle piu importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, 729-841. Torino: Unione tipografica.
- Bentham, Jeremy (1791/1994): *Of Publicity*. *Public Culture* 6 (3): 581-595.
- Calabrese, Andrew (2001): *Justifying Civic Competence in the Information Society*. V: S. Splichal (ur.), *Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?*, 147-164. Creskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Cutler, Fred (1999): *Jeremy Bentham and The Public Opinion Tribunal*. *Public Opinion Quarterly* 63: 321-346.
- Deleuze, Gilles (1992): *Postscript on the Societies of Control*. *October: Art, Theory, Criticism* 59: 3-7.

- Dolar, Mladen (1991): Spremnna beseda. V: M. Dolar (ur.), *Vednost - oblast - subjekt*, VII-XXXV. Ljubljana: Krt.
- Dreyfus, Hubert L. in Paul Rabinow (1983): *Michel Foucault, Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Fort, Bernadette (1989): Voice of the Public: The Carnivalization of Salon Art in Prerevolutionary Pamphlets. *Eighteenth-Century Studies* 22 (3): 368-394.
- Foucault, Michel (1975/1984): Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Foucault, Michel (1977/1991): Oko oblasti. V: M. Dolar (ur.), *Vednost - oblast - subjekt*, 41-56. Ljubljana: Krt.
- Foucault, Michel (1982/1991): Resnica in oblast. V: M. Dolar (ur.), *Vednost - oblast - subjekt*, 57-75. Ljubljana: Krt.
- Friedland, Lewis A. (1996): Electronic Democracy and the New Citizenship. *Media, Culture & Society* 18: 185-212.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1989): The Surveillance Society: Information Technology and Bureaucratic Social Control. *Journal of Communication* 39 (3): 61-76.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1993): *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*. Boulder: Westview.
- Gandy, Oscar H., Jr. (1996): Coming to Terms with the Panoptic Sort. V: Lyon, David in Elia Zureik (ur.), *Computers, Surveillance and Privacy*, 132-155. London: University of Minnesota Press.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar in Robert J. McCarthy, jr. (1994): Panopticism and Publicity: Bentham's Quest for Transparency. *Public Culture* 6 (3): 547-578.
- Habermas, Jürgen (1962/1989): Strukturne spremembe javnosti. Ljubljana: Škuc.
- Miller, J.-A. (1981): Despotizem koristnega: panoptični stroj Jeremije Benthama. *Problemi, Razprave*, 6-8: 17-35.
- Moog, Sandra (2001): American Political Communication in the Information Age: The Mixed Promises of the New Media and Public Journalism. V: S. Splichal (ur.), *Public Opinion And Democracy: Vox Populi - Vox Dei?*, 359-380. Cresskill, N. J.: Hampton Press, Inc.
- Norris, Clive in Gary Armstrong (1999): *The Maximum Surveillance Society: The Rise of CCTV*. New York: Berg.
- Peters, John Durham (1993): Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere. *Media, Culture and Society* 15: 541-571.
- Porter, Roy (1994): Rethinking Institutions in Late Georgian England. *Utilitas* 6 (1): 65-80.
- Porter, Theodore M. (1995): *Trust in Numbers: The Pursuit of Objectivity in Science and Public Life*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Poster, Mark (1984): *Foucault, Marxism and History. Mode of Production versus Mode of Information*. Cambridge: Polity Press.
- Poster, Mark (1995): *The Second Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Salecl, Renata (1991): *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- Salecl, Renata (1993): Zakaj ubogamo oblast?: nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Semple, Janet (1992): Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism. *Utilitas* 4 (1): 105-120.
- Smith, Dennis (1999): Zygmunt Bauman: Prophet of Postmodernity. Cambridge: Polity Press.
- Staples, William G. (1997): *The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States*. New York: St. Martin's Press.
- Street, John (1997): Remote Control? Politics, Technology and "Electronic Democracy". *European Journal of Communication* 12 (1): 27-42.
- Taylor, Charles (1984): Foucault on Freedom and Truth. *Political Theory* 12 (2): 152-183.
- Thompson, John B. (1995): *The Media and Modernity. A social Theory of the Media*.

- Cambridge: Polity Press.
- Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity. A Realist Approach*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Whitaker, Reg (1999): *The End of Privacy: How Total Surveillance Is Becoming A Reality*. New York: The New Press.
- Wright, Charles R. (1959/1966): *Mass Communication: A Sociological Perspective*. New York: Random House.

OD "RETORIKE PREDSTAVLJANJA" PREK JAVNIH FORUMOV DO REPREZENTACIJE JAVNOSTI?

Povzetek. *Medijske reprezentacije so močno zaznamovale sodobna razumevanja oblikovanja javnega mnenja, kjer se javnost oblikuje na podlagi prepričljivosti medijskih vsebin. Mayhewjeva konceptualizacija Nove javnosti je zasnovana na reprezentaciji javnosti prek medijev, poleg tega pa zahteva oblikovanje javnih diskurzivnih forumov, kjer se preverja kredibilnost medijskih akterjev in njihovih trditev. Zanimalo nas bo, ali zagotovitev diskurzivnih forumov v model že vnese možnosti za reprezentacijo javnosti pred samo seboj, to je za aktivno udeležbo njenih članov pri oblikovanju javnega mnenja, ali pa model sam vzpostavlja ovire, ki omejujejo egalitarnost javne sfere. Reprezentacijo javnosti bomo razumeli tako, kot jo razumejo tudi normativne teorije javnega mnenja, in si pogledali, ali tako razumevanje lahko apliciramo na model Nove javnosti. Z analiziranjem razumevanja obeh vrst reprezentacij bomo ugotovili, da koncepta nista združljiva in da model v svojem okviru ne nudi rešitev za emancipacijo javnosti od poplave medijskih vsebin.*

Ključni pojmi: *javnost, reprezentacija javnosti, participacija, retorika.*

Konceptualizacija javnosti, ki jo je predstavil Leon H. Mayhew v svojem delu Nova javnost (The New Public, 1997) v nasprotju od ostalih, modernih in postmodernih diskurzivnih razumevanj javnosti, proces oblikovanja javnega mnenja postavlja proč od kritičnega pretresanja argumentov in ga usmerja v (kritično) ocenjevanje zaupanja v osebo, ki argumente nadomešča z retoriko in simboli kot sredstvi poenostavitve. Subjekt mora objektivne okoliščine, katerih poznavanje je v njegovem interesu, oceniti na podlagi trditve, ki jo je podala tretja oseba - njegov potencialni zagovornik - brez podrobne argumentacije, kako je prišla do predstavljenega zaključka. Skupaj s potrditvijo zastopnika naj bi subjekt tudi potrdil, da ima enako mnenje o zadevi kot njegov zastopnik in seveda tudi enake interese ali vsaj trenutne namere. Na zahtevo članov javnosti mora zagovornik svoje trditve tudi podrobneje utemeljiti, zahteve za argumentacijo in preverjanje

* Peter Sekloča, diplomirani univerzitetni ekonomist, Termin d.o.o. Bled

Za pomoč pri nastajanju tega članka se iskreno zahvaljujem svojemu mentorju prof. dr. Slavku Splichalu.

veljavnosti podanih trditev pa se sprožajo na javnem forumu, ki s tem postane garant za participacijo javnosti. Forumi v modelu niso potreben pogoj za oblikovanje javnega mnenja, temveč možen način nevtraliziranja nejasnosti in preverjanja zaupanja v prepričevalce.

Z zagotovitvijo forumov naj bi sodobno javnost zopet animirali in ji ponudili udeležbo v javni komunikaciji. "Retorika predstavljanja" bi se prek njih povzdignila v retoriko zastopanja. Pa nam model Nove javnosti res omogoča tako reprezentacijo javnosti, kot jo razumejo normativne teorije javnega komuniciranja? Da bi prišli do odgovora, bomo najprej pogledali, v kakšnem stanju je javna komunikacija v sodobnosti, nato bomo reprezentacijo definirali kot nasprotje predstavljanja in to naše razumevanje aplicirali na prakse, ki jih danes uporabljajo množični mediji. Na koncu bomo reprezentacijo javnosti poskušali vključiti v model Nove javnosti in odgovoriti na vprašanje, ali med njima obstaja skladnost, potrebna za konceptualno združitev.

Retorika predstavljanja v Novi javnosti

V Novi javnosti, kot Mayhew (1997) imenuje naravo javnega življenja v sodobnosti, je komunikacija v domeni profesionalcev, ki pri svojem delu uporabljajo tržne in promocijske tehnike doseganja največjih učinkov na občinstvo. Socialnopsihološke tehnike raziskovanja javnega mnenja, emocionalnih vzgibov in preferenc članov javnosti so sistematično uporabljene pri doseganju soglasja v političnem komuniciranju, pri blaženju učinkov komuniciranja nasprotnih interesnih oziroma političnih skupin, skratka, v vse obsegajočem prepričevanju javnosti. Nove metode, ki so jih prevzeli poklicni lobisti in politični svetovalci, so bile najprej razvite v komercialnem tržnem raziskovanju v petdesetih letih prejšnjega stoletja, zdaj pa se uporabljajo v načrtovanju pristopov k oblikovanju učinkovite javne retorike nastopajočih. Tako kot je vpliv komponenta strukture družbe, je oblika retorike kulturni fenomen, odvisen od časa in konteksta prepričevanja, v katerem se uporablja. Mayhew trdi, da se v sodobnosti srečujemo z novo kulturo retorike:

359

"... to novo kulturo retorike imenujem retorika predstavljanja, način prepričevanja, ki se pri reprezentaciji sveta ne zanaša na dejstva in argumente, temveč kot učinkovite prepričevalce uporablja neposredno prezentirane dražljaje, stoječe same na sebi" (Mayhew, 1997: 269).

Tehnike prepričevanja so vedno vsaj delno uporabljale simbolne vsebine, s katerimi se je občinstvo lahko identificiralo ali jih povežalo s svojimi preferencami, vendar argumentov niso nikoli toliko izpodrinile kot anti-diskurzivne tehnike retorike predstavljanja, ki imajo informativne vsebine za skrajno neučinkovite in zato zavajajoče ter nepotrebne.

Aristotel je klasificiral tri načine prepričevanja, ki jih retorika kombinirano uporablja, in sicer zanašanje na karakterne značilnosti govorca (*pathos*), na argumente (*logos*) in na čustva občinstva (*pathos*) (Aristotel, 2001). Retorika v Novi javnosti

uporablja predvsem zadnji način, tako da sporočila oziroma simbolični "žetoni", usmerjeni na občinstvo, igrajo predvsem na strune lojalnosti, stališč, strahu in jeze, ter so oblikovani kot zaokrožene celote, ki ne potrebujejo dodatne razlage. S tem se izključi tudi potreba po nadaljnji diskusiji o predstavljenem fenomenu, ki bi služila refleksiji in preoblikovanju stališč subjektov v mnenje, ki ga imajo normativne teorije za javnega. Le-to naj bi bilo produkt javnega rezoniranja zainteresiranih članov javnosti, ki šele po preverjanju veljavnosti podanih trditev, v razpravi dosežejo sporazum o relevantni temi, če se navežemo na Habermasovo diskurzivno pojmovanje procesa oblikovanja javnega mnenja. Tak ideal je sicer, kot Habermas sam priznava, visoko idealiziran, vendar nam lahko služi kot primer modela, ki ga lahko uporabimo za oceno realnih procesov in njihove oddaljenosti od tega ideala.

Posamezne tipe retoričnega prepričevanja Mayhew poveže z odri, forumi in platformami, nastopajočimi v posameznih zgodovinskih kontekstih, tako da za vsako obdobje dobimo poenostavljeno sliko, v kateri vplivanje uporablja en prevladujoč način retorike. Srednji vek in absolutistično državo označuje retorični sistem ethosa oziroma karakternih lastnosti osebe, ki so bile tesno povezane z družbenim statusom, temelječim na tradicionalnih normah. Nato sta razsvetljenstvo in začetek moderne v meščanski javnosti ustoličila institut javne diskusije, kjer sta retorični okvir javnega rezoniranja predstavljala argument in racionalnost, ki v normativnih demokratičnih teorijah tudi dandanes ostajata imperativ. V sodobnosti pa "... množične demokracije in institucije množičnega, neosebnega komuniciranja, vodijo do demagoškega apeliranja na popularne sentimente, kar je retoriko pathosa povzdignilo na dominantno pozicijo" (Mayhew, 1997: 271). Poplava medijskih sporočil tako vsebuje podobe in slogane, ki se navezujejo samo še na ostale simbolno predstavljene vsebine in ne več na realni svet, pregrnjen z debelo odejo spektaklov, ki so skupaj z realnimi objekti "implodirali" v "hiperrealno", če uporabimo besede Jeana Baudrillarda (1999/1981). Inflacija vpliva, ki naj bi po Mayhewjevem modelu prek retorične uporabe "žetonov", zavarovanih z argumenti in odkupljenih oziroma razloženih na zahtevo publike, služil za prepričevanje, je tako popolna. Vpliv s tem izgubi relacijsko in sistemsko zavarovanje², kar vodi do razkroja celotnega sistema vpliva, ki je zasnovan na ponudbah solidarnostnih zvez "podjetnikov vpliva" članom javnosti.

"Hiperrealnost" naj bi bila zato po razumevanju nekaterih postmodernistov, denimo Baudrillarda, tako totalna in vse prežemajoča, da posameznikova zavest ne more več ločiti med realnim in nerealnim, med začaranim krogom simbolov in objektivnim svetom, kar nas pripelje do dvoma, ali so sporočila, naslovljena na občinstvo, sploh še lahko predmet kritike, trditve medijskih akterjev pa ocenjene z

¹ Zaradi pomanjkanja časa in denarja se akterji zanašajo na informacijske bližnjice in s tem ekonomizirajo lastno iskanje informacij. Mayhew poenostavljene argumente v takih procesih imenuje žetone, ki pa jih ljudje sprejemajo samo od tistih, ki so zaupanja vredni in imajo nek sloves kredibilnosti. Samo od njih so torej voljni sprejeti "vezano racionalnost", garant katere je družbeni status osebe.

² "Torej obstajajo relacijske oblike zavarovanja, ki temeljijo na kapaciteti tarč vpliva, da zahtevajo (in vplivni ljudje, da priskrbijo) odkup simbolnih trditev, na katere se vpliv zanaša, in sistemske oblike, ki temeljijo na resničnih (ali realistično oblikovanih) skupnih interesih ali solidarnostnih zvezah, mobiliziranih v podporo skupnim projektom" (Mayhew, 1997: 134).

vidika veljavnosti. Samo trivialna vsakdanja instrumentalna komunikacija, ki zasleduje kratkoročne cilje na poti do uspeha, naj bi se nanašala na realni svet in tako ostala z njim povezana. Vendar Mayhew tudi tako obliko komuniciranja vključuje v verigo vzrokov in posledic, ki lahko pripeljejo do popolnoma altruističnih ciljev in končno do sporazuma brez posredovanja moči in denarja, s tem pa ohrani zaupanje v sistem vpliva, v katerem trditve vsebujejo dejanske ponudbe za asociacijo med pošiljateljem in prejemnikom sporočila ali pa vsaj govorčeve namene poskušajo predstaviti kot iskrene (Mayhew, 1997: 281). Zato hiperinflacija vpliva v družbi še ne odstrani možnosti utemeljitve retorično podanih trditev na komunikacijskih forumih, trdi Mayhew. Največji problem torej predstavlja odsotnost teh forumov, ki bi prek zahtev po odkupu "žetonov" govorcev zagotovili možnost racionalizacije prepričevanja.

Forum, na katerem poteka javna razprava, se vzpostavi šele takrat, ko prepričevanje poteka z nasprotnih si platform, ki jih dandanes predstavljajo množični mediji (predvsem televizija, radio in tisk). Dostop do njih in s tem prek njih do javnosti (socialne kategorije in do sfere) pa je omogočen samo tistim, ki so si pridobili kredibilnost govoriti v imenu skupine ali skupnosti oziroma status, ki jim sploh šele omogoča izraziti take namere. S tem se vzpostavi dvostopenjsko delovanje vpliva v družbi, kjer govorci ostale člane javnosti prepričujejo, da so interesi obojih v sozvočju, člani javnosti pa v primerih, ko trditve v obliki žetonov niso dovolj prepričljive in govorec ne dovolj zaupanja vreden, zahtevajo "odkup" njegovih trditev. Tukaj lepo vidimo združitev Parsonsove konceptualizacije vpliva (Parsons, 1967) in Habermasove teorije komunikativnega delovanja (Habermas, 1984, 1995/1981), kjer pa je slednja uporabljena samo v primeru neprepričljivosti govorcev.

Z obstojem javnih forumov se lahko stanje družbenega komuniciranja prelevi v skladu s smernicami, ki jih postavlja model Nove javnosti, trdi Mayhew. Gradniki forumov so platforme, ki že obstajajo, akterji so prisotni, in vendar je razmah profesionalnih tehnik prepričevanja, katerih dejavnost je usmerjena predvsem k uspehu, javno komuniciranje povsem instrumentaliziral. Trdili bomo, da niti model sam ne zagotavlja egalitarne javne sfere, temveč nudi nastavke, ki so že Habermasa napeljali k nezaupanju v določene oblike reprezentacije.

Habermasov strah pred reprezentacijo?

Habermasovo razumevanje zatona javnosti v poznem kapitalizmu izhaja iz njegovega prepričanja, da se je srednjeveškemu spektaklu v nekaterih potezah sorodna reprezentacija znova pojavila prek uporabe marketinških tehnik v političnih bojih za naklonjenost volivcev in v razmahu odnosov z javnostjo (public relations). V absolutizmu je bil kralj s plemstvom utelešenje države same, vse njegove posesti in podanikov, kar je prikazoval z javnim reprezentiranjem svojega gospostva pred ljudstvom, namesto zanj (Habermas, 1989/1962: 20). Javnost se v tem pomenu ne nanaša na prostor, odprt za državljane, temveč na oder, ki je služil upodabljanju statusa gospode in spektaklu, ki je služil za utrjevanje družbene hierarhije. Javno reprezentacijo v tem pomenu lahko razumemo kot vidno vsem, a ne vsem dostop-

no, kot popolno nasprotje participacije ljudstva, kot predstavljanje osebe in utelešenja družbenega reda v njej.

Izraz, ki ga uporablja Habermas za označitev fevdalnih praks predstavljanja (repräsentative Öffentlichkeit), torej *reprezentativna javnost*, je v svojem pomenu popolnoma različen od izraza *reprezentacija javnosti*. Prvi pomensko označuje, da se nekdo predstavlja javnosti, pri drugem izrazu pa jo nekdo zastopa, kakor ta dva pojma razlikuje tudi Schmitt, ki nakaže "specifično posebnost pravega pojma predstavnštva: v svojem bistvu sodi v sfero publicitete (za razliko od namestništva, naročila, mandata itd., ki so izvorno zasebno pravne narave) in predpostavlja tako pri predstavnikih kot pri predstavljencih, pa tudi pri tistem, pred katerim se predstavlja, osebno dostojanstvo (za razliko od zastopanja interesov, poslovnega vodstva itd.)" (Schmitt, 1994: 32). Pripisati Habermasu prezir kakršne koli reprezentacije, če jo pomensko ločimo na predstavljanje in zastopanje, kot je to lepo ločeno v angleškem jeziku, kjer ima present popolnoma drugačen pomen kot *represent*, je še toliko bolj zgrešeno, če vemo, da je njegov model diskurzivne javnosti, ki mu procesi meščanske liberalne javnosti nudijo resda močno stiliziran vzor, zasnovan na sposobnosti tiska in s tem množičnih medijev, reprezentirati javnost pred njo samo:

"Tisk, ki se je razvil iz rezoniranja publike in je zgolj nadaljeval njene diskustije, je vsekakor ostajal institucija same te publike: učinkovit na način posrednika in ojačevalca, ne več samo organ informacijskega transporta in še ne medij potrošniške kulture" (Habermas, 1989/1962: 203).

S tem je tisk nadomestil oder, na katerem se je v prejšnjih časih predstavljal dvor, tako da lahko zdaj govorimo o publiciteti kot nasprotju arkanskih praks vladanja gospode. Publiciteta oziroma načelo javnosti v tem smislu vključuje vidnost dejanj oblasti, ki naj bi postala transparentna, in same javnosti, ki razpravlja, daje predloge, nadzira, ter s tem podeljuje legitimnost oblasti. Kritičnost javnosti do svojega objekta delovanja, do oblasti, je mogoča šele s prostim dostopom do javne sfere, ki jo vzpostavlja tisk oziroma v sodobnosti tudi množični mediji ter prek njih zagotavlja informiranost publike o svoji dejavnosti. Kot ugotavlja Habermas, je s pojavom tiska kot sredstvom publicitete, predmet razprave postala javnost sama oziroma njena dejavnost.

Simbolična reprezentacija javnosti kot nekega telesa, sestavljena iz omrežja ljudi, ki niso več fizično prisotni, je torej obstajala že od pojava javnosti same. Popolnoma se lahko strinjamo s Petersovo ugotovitvijo, da "odkar empirično telo državljanov ne more neposredno delovati samo na sebe, zahteva le-to za svojo reprezentacijo utelešeno fikcijo, kot je "javnost", "volja ljudi" in tako naprej" (Peters, 1995: 18). Neposredna od-ust-do-ustno komunikacija ozkih skupnosti ter vidno in fizično izkustvo posameznika ne more več biti meja njegovega delovanja, zato potrebuje mediatizirano predstavo sveta in družbe, ki je mogoča samo prek simboličnih predstavitev. Javnost v globaliziranem svetu in njeno realnost, razpršene članke, je torej mogoče prikazati samo kot neko virtualno telo, ki mu šele dejanja posameznikov določajo obliko in namen, kjer virtualnost ne pomeni nasprotja od realnosti, temveč sestavljanko povsem realnih gradnikov, ki jih človekova reflek-

sija poveže v miselno celoto. Petersova misel, da "vsaka reprezentacija poskuša prepeljati telo prek časa in prostora, narediti prisotno, kar je nevidno in neslišno" (Peters, 1997: 15), zato popolnoma zajame načine, ki se jih je že od 18. stoletja posluževala tudi javnost in jih je Habermas vključil v svoj model, kjer je bil tisk mediatizator razprave. Predstavljanje in zastopanje mnenj članov javnosti prek in s pomočjo množičnih medijev v njegovem razumevanju procesa oblikovanja javnega mnenja tako tvori del kroga, ki ga reflektiran odgovor, zopet vidno ali slišno predstavljen, sklene v celoto. Reprezentacija javnosti zato ne označuje samo gole predstavitve simbolične utelešenosti javnosti, temveč naj bi vključevala tudi recepcijo njenih mnenj s strani prejemnika sporočila in potencialen reflektiran odgovor slednjega. Schmitt bi rekel, da se prvi del krožnega procesa dogaja v sferi publicitete, medtem ko za drugi, komplementarni del, lahko trdimo, da šele z njim, ko objekt sprejme sporočilo o subjektivnem mnenju in interesih, zastopanje izvrši svoje poslanstvo. Dokler ni objekta, ki bo sporočilo sprejel, zastopanje potemtakem ni dovršeno dejanje. Tukaj vidimo glavno razliko med reprezentativno javnostjo in reprezentacijo javnosti: prva ne dopušča reprezentacije tistemu, pred katerim se prvotno dogaja predstavitev, druga pa le-to omogoča; pri prvi je komunikacija enosmerna, pri drugi dvosmerna in recipročna. Če se povrnemo k fevdalnim praksam dvora, je zemljiški gospod predstavljal svoje gospodstvo pred podaniki, brez tega, da bi predstavitev omogočil tudi njim in jo vzel na znanje. Reprezentacija javnosti predpostavlja neskončen proces predstavljanja in zastopanja ter aktivne participacije, brez katere opisano krožno gibanje ni možno, ampak je celo potrební pogoj zanj.

Tako usklajeno delovanje, ki mu ideal predstavljajo časniki v meščanski javnosti, pa je po Petersovih besedah možno samo v malih skupnostih, saj z naraščajočim številom udeležencev konverzacije kmalu dosežemo točko, kjer vsi ne bodo mogli govoriti in biti slišani: "Dosežena bo prelomna točka in večina udeležencev bo postala gledalec" (Peters, 1993: 564). Tukaj zadenemo ob naravne meje javnosti kot publike, ki pa morajo po Habermasovih besedah biti presežene: "Če naj v visoko kompleksnih družbah ideja ljudske suverenosti še najde realistično rabo, jo je treba ločiti od konkretistične razlage utelešenja v fizično prisotnih, sodelujočih in soodločajočih članih skupnosti" (Habermas, 1994: 37), še vedno pa morajo komunikacijske procedure zasledovati kar največjo možno izpolnitev komunikacijskih predpostavk argumentacije brez prisile sistemskih imperativov. Vključenost vseh potencialnih članov javnosti v razpravo je nesmiselno pričakovati tudi zaradi tega, ker vsi niti nimajo interesa sodelovati v njej, vendar pa naj bi imeli vsaj možnost. Aktivna participacija v javnem življenju je ideal vse od antične Grčije, vendar, kot navaja Splichal, je tudi

"... v legendarni atenski demokraciji samo izrazita manjšina atenskega prebivalstva 'morala imeti mnenje'. Sicer je veljala enakost mnenj in glasov vseh državljanov, toda za večino med njimi se ni pričakovalo, da bi izražali mnenja in volili - zato je bil kvorum za volitve samo šest tisoč prisotnih. Državljaní so sicer imeli pravico govoriti pred vsemi udeleženci skupščine in biti slišani, toda v resnici jih je le malo med njimi govorilo" (Splichal, 1997: 320).

Antično javno areno, kjer so se izražala mnenja, je v modernih konceptualizacijah javnosti zamenjal najprej tisk (časopisi) in nato tudi ostali množični mediji, s tem pa je tudi fizični prostor, kot idealno prizorišče razprave, zamenjala javna sfera, območje, ki ga vzpostavlja javna komunikacija in je kot tako ne-fizično, virtualno, lahko rečemo tudi simbolično, če lingvistična sredstva komunikacije razumemo kot sredstva simbolne predstavitve človekovih refleksivnih procesov in če reprezentacije mnenj predstavljajo mnenja realnih oseb. Obstoj temu duhovnemu prostoru zagotovi šele javno, prosto udejstvovanje publike, komunikacijska razmerja med njenimi člani in njihova skupna izkušnja uporabe prostora, katerega ogrodje tvorijo razpršene javne reprezentacije.

Množični mediji kot forum ali kot displej?

Kritična teorija je bila in je še vedno zelo skeptična do estetskih reprezentativnih oblik. Tudi Habermasova teorija komunikativnega delovanja naj bi bila po Petersovih besedah nazoren primer protestantskega ikonoklazma, ki v vseh oblikah javnih ceremonialov vidi nevarnost, da simbolično mesto politične moči zopet postane oder, na katerem bi zaživele avtoritarne oblike vladavine, kot jih poznamo iz fevdalnih časov in časov nacizma in fašizma. Zato retorika, spektakel in teatralnost v kritični teoriji niso deležni tolikšne pozornosti, kot bi jo mogoče zaslužili ravno zaradi njihove dejanske prisotnosti v sodobnih oblikah množičnega komuniciranja. Če kot primer vzamemo Habermasovo teorijo akcije, je tak pristop razumljiv, saj "so simbolične strukture sveta življenja lahko reproducirane samo prek osnovnega medija komunikativnega delovanja; sistemi delovanja, ki so ključni za kulturno reprodukcijo, družbeno integracijo in socializacijo, ostajajo zavezani strukturam sveta življenja in *običajnega jezika*" (Habermas, 1995/1981: 261, poudarki dodani). Jezik je zato za Habermasa edini medij, ki prek lingvistično generirane intersubjektivnosti omogoča dosego konsenza. Konsenz je tako plod medsebojnega ocenjevanja veljavnosti podanih trditev v skladu s Habermasovo diskurzivno etiko³, kritično razpravo pa naj bi jamčile pravične procedure, ki hkrati zagotavljajo egalitarnost javne sfere.

Estetizacija politike prek uporabe simbolov bi pri racionalizaciji družbe s pomočjo lingvističnih sredstev prav tako vodila do ocenitve sporočila simbola z vidika veljavnosti, vendar se le-to ne bi ocenjevalo za vsako trditev posebej, ki jo vsebuje simbol, temveč z ocenjevanjem njegovega zavarovanja. Podobno kot ima Habermas vpliv za "posplošeno formo komuniciranja", bi tudi simbole lahko ozna-

³ Pravila sporazumevanja je Habermas določil z diskurzivno etiko, v skladu s katero udeleženci razprave usmerjajo svoja govorna dejanja. Subjekti poskuša svojo izjavo ostalim udeležencem razprave predstaviti kot veljavno oziroma komunicira s tem namenom, da bi bila njegova izjava prepoznana kot veljavna. To se zgodi, ko izjava ustreza kriterijem razumljivosti, resničnosti, normativne pravilnosti in iskrenosti, torej, ko se utemeljeno nanaša na objektivni svet, družbo in subjektivni svet govornika, ki predstavlja referenčno območje komunikacije (Habermas, 1984/1981: 99, 100). Glede na te tri perspektive ostali subjekti, katerim je trditev namenjena, presodijo veljavnost trditve, jo sprejmejo oziroma zavrnejo na eni, dveh ali vseh treh ravneh na podlagi boljših argumentov.

čili za oblike, ki jim kot zavarovanje ne služijo več argumenti, temveč njihovo kulturno in družbeno ozadje, in ki nudijo bližnjico prek kompleksnosti kritičnega ocenjevanja veljavnosti vsake posamezne trditve, namesto katere stojijo. V tem primeru argumentacijsko zavarovanje trditev nadomesti kredibilnost vira sporočila oziroma uporabnika simbola. Zato komunikacija s pomočjo simbolov pomeni samo uporabo mehanizmov za doseg sporazuma na višjem nivoju, na katerem razpravo zgoščajo in poenostavljajo "žetoni", zavarovani z zaupanjem v znanje in/ali moralnost oziroma neoporečnost estetske sodbe osebe. Še vedno pa tak proces doseganja sporazuma ne more nadomestiti koordinativne funkcije jezika, lahko jo samo poenostavi oziroma kompleksnost sveta življenja abstrahira v bolj razumljive oblike, podobno kot to velja za vpliv (glej Habermas, 1995/1981: 272 - 282). Zato retorične figure, metafore in simboli nimajo pomembnega mesta v Habermasovi teoriji komunikativnega delovanja in posledično niti v njegovem diskurzivnem modelu oblikovanja javnega mnenja.

Seveda pa bi zavračanje simbolov in retoričnih žetonov kot nosilcev nekega sporočila lahko povzročilo ignoranco kulturnih praks medijske realnosti, ki jo ustvarjajo množični mediji, torej platforme za izvajanje vpliva. "In šele ko so zadeve naslovljene iz nasprotnih si platform, lahko govorimo o javnem *forumu*" (Mayhew, 1997: 256). Tukaj naletimo na srž problema, ki nam ga zastavljajo medijske reprezentacije: ali lingvistična in vizualna sporočila že predstavljajo neko celoto, javnost samo, ali pa so šele ustvarjalci celotne, čeprav nikoli dokončane slike, ki si jo prek simboličnih in retoričnih reprezentacij, podanih z različnih platform, člani javnosti ustvarijo v medsebojnem komuniciranju, ta pa zopet služi kot material medijskih sporočil. Če vprašanje postavimo drugače, bi se glasilo: so mediji sami že forum ali samo zrcalijo forume in dogodke, iz katerih je javnost kot udeleženec izključena, tako v prvem kot v drugem koraku vplivanja?⁴ Mayhew sam je kritičen do sodobne narave javnega življenja, vendar se lahko vprašamo, ali njegov model Nove javnosti že sam po sebi zagotavlja učinkovitost forumov.

Ker fizične in družbene omejitve preprečujejo zbor javnosti na enem mestu, se ta po prepričanju nekaterih lahko "zbere" samo s posredovanjem medijev, kar implicira dvostopenjsko razumevanje komuniciranja, ali kot pojasnjuje Peters:

"Simbolične reprezentacije družbene celote morajo zato krožiti pred razpršenimi ljudmi. Če so prepričljive, jih lahko potem te reprezentacije povabijo, da delujejo kot eno telo. Kolektivna identiteta mora zato biti najprej ustvarjena, ponavadi s strani govorca ali voditelja, ki ... za vzbuditev neartikuliranih predispozicij "ljudi" uporablja retorično fikcijo" (Peters, 1995: 17, poudarek dodan).

Družbeno celoto tukaj sestavlja javnost, ki pa se ne reprezentira sama pred seboj, temveč je z namenom aktivacije njenih članov s platform predstavljena s strani neke tretje osebe. Javnost so tako predstavili pred njo samo. Občinstvo, nje-

⁴ Kot prvi korak vplivanja razumemo prepričevanje s platform, ki ga izvajajo govorci in voditelji, kot drugi pa diskusijo med člani javnosti ter med njimi in govorci. "Občinstvo množičnih medijev je locirano na koncu dveh stopenj vplivanja, vplivanja virov in vplivanja informatorjev, ki prenašajo znanje in mnenja virov do javnosti" (Mayhew, 1997: 252).

govi interesi in stališča, je bilo torej že predstavljeno, projicirano na platno, ki ga njegovi člani tudi držijo. Že v samem modelu Nove javnosti, kot tudi v razumevanju Petersove javnosti, prvi korak vplivanja ne vključuje širšo javnost, drugi korak, ki naj bi javno razpravo umestil med njene člane, pa je s tem postal že nepotreben, ker so bili ti kot celota že reprezentirani, točneje, predstavljeni. Mediji torej držijo zrcalo javnosti, ki pa sama ne more nadzorovati njegovega položaja, s tem pa tudi ne slike v zrcalu.

Od tu naprej bi bilo smiselno raziskovati samo, kako reprezentacija javnega mnenja in javnosti deluje na njo samo ter na oblast, ne pa več, kako javno mnenje postavlja zahteve administrativnemu kompleksu. Ko so s platform na občinstvo posredovane že zaključene podobe, s katerimi se prejemniki lahko identificirajo ali pa tudi ne, jim ostane samo še zavračanje ali aklamacija. S tem je publika postala gledalec, ki strinjanje izraža z vztrajanjem pri sprejemanju sporočil enega programa ali medijske mreže, nasprotovanje pa izrazi s pritiskom na gumb daljinskega upravljalnika televizije ali radia in s tem zamenjavo programa. Njegovo reakcijo zabeležijo telemetrične metode, katerih rezultati gledalcu omogočijo, da se zopet identificira z neko simbolično družbeno celoto. Preverjanje simboličnih reprezentacij družbene celote in retoričnih žetonov s preiskovanjem kulturnega in družbenega ozadja zato v Novi javnosti kmalu pripelje do novih fiktivnih totalitet, v katerih se posameznik zopet lahko najde kot statist. Do podobnega zaključka je prišel že Mayhew v raziskovanju sodobnih oblik medijskih retoričnih praks predstavljanja, zato je tudi uporabil Baudrillardovo sliko postmoderne družbe, v kateri se po Mayhewjevih besedah niti ne pričakuje, da bi bili žetoni podvrženi zahtevam po argumentaciji oziroma zahteva po potrditvi njihovega zavarovanja.

Vendar Peters ni tako pesimističen v odnosu do simbolne predstavitve javnosti. Kot potrditev svoje teze o učinku medijskih prezentacij navaja ugotovitve raziskovalcev Northwesternske univerze, ki so dognali, da mobilizacija javnosti v dejanskosti sicer res ne deluje, zato pa zadostuje že sama grožnja njene potencialne dejavnosti: "Že sama podoba razjarjene javnosti, ki jo aktivira raziskovalno novinarstvo, povzroči akcijo političnih elit" (Peters, 1995: 23). Javnost je samo gledalec, pred katero se odvija igra moči, v kateri na odru nastopajo elite in novinarji. "Javnost je pogoj akcij elite, sama pa ponavadi ni igralec (Peters, 1995: 23). Podoba javnosti se zato zdi še toliko bolj postmoderna:

"Mogoče je taka v smislu, da simboli (časopisni članki) motivirajo ostale simbole (razjarjeno javnost) brez tega, da bi se potopili v mrzlo vodo realnih družbenih praks, in v smislu, da je totalna podoba, ki jo vidi javnost kot opazovalec, fragmentirana in kaotična" (Peters, 1995: 23).

Kot nadaljuje Peters, pa je imobilizirana, torej neaktivna in ne-participativna javnost, ki motri dejanja elite, po drugi strani še vedno lahko razumljena kot moderna. Vendar tako razumevanje zanemari ravno tiste normativne nastavke, ki jih je v kritični teoriji potrebovala za nadzorovanje oblasti, torej sposobnost sama izraziti svoje zahteve. Zato njegova ugotovitev, da javno mnenje od 18. stoletja naprej nikoli ni obstajalo ločeno od mediatiziranih oblik reprezentacije, potrebuje podrobnejše ovrednotenje. Objekt reprezentacije je sicer ostal enak, vendar se

je spremenil subjekt, ki opravlja reprezentacijo. V definiciji reprezentacije javnosti, kot jo razume Habermas, je javnost reprezentirala svoje mnenje in javno komunikacijo kot manifestacijo svoje dejavnosti pred seboj. Zdaj jo zanjo prek platform po naročilu političnih in gospodarskih elit reprezentirajo profesionalni medijski delavci. Javnost zato ne drži več ogledala sama sebi, temveč ji ga drži nekdo drug. Zato "tekstualna" in simbolična komponenta javnosti res spremlja javnost od njene nastanka naprej, kot pravi Peters, vendar, če reprezentacijo razumemo kot zastopanje, ki je na zahtevo zastopanih podvrženo spremembam, so te komponente močno spremenile svoje naravo. Če so bile prej zavarovane s kredibilnostjo izvirnega oddajnika sporočila, to je z družbenim statusom člana javnosti, ali če gremo globlje, z argumenti, ki jih je ta na zahtevo moral posredovati, so zdaj zavarovane samo še s podobo fiktivne, simbolične družbene celote, nezmožne odgovora. To telo bi lahko imenovali tudi predstavljena množica.

Forumi v modelu Nove javnosti

V Novi javnosti so retorični žetoni samo še blede slike argumentiranega prepričevanja. Slogani, kot so denimo "Just do it" za Nike, izdelovalca športne opreme, ali slogan, uporabljen v volilni kampanji, recimo "Za boljšo prihodnost ali "Za Slovenijo" pomenijo lahko vse ali nič ter kažejo na sorodnost komercialnega in političnega podjetništva. Retorični žetoni so izdelani za kar najvišji učinek in so odraz instrumentalizacije prepričevanja, ki se na emocionalne vzgibe občinstva trudi ujeti kar najvišjo podporo. Ponudbe za pomoč in pozivi k solidarnosti, vsebovani v prepričevanju, so podani z namenom pridobiti tiho, pasivno aklamacijo, ki jo je pri občinstvu, kot agregatu posameznih razpršenih članov, možno doseči samo z visokim posplošenjem predstavljenih interesov. Igra, ki se igra pred očmi gledalcev, ima svoja pravila, ki pa ne bi vzdržala racionalne presoje namena, podobno kot tudi pravila otroških iger ne obstajajo z namenom doseči nek končni cilj, temveč se namenjena vzdrževanju trenutne situacije, torej nadaljevanju se v neskončnost, vse dokler so se otroci pripravljeni poditi po travniku. Visoko abstrahirana politična korektnost medijskih sporočil zato ne sme odvrniti nikogar, hkrati pa mora igrivo vabiti vse, ki bi se radi pridružili neki imaginarni skupnosti, združeni pod zastavo skupnega nedefiniranega izboljšanja prihodnjega življenja.

V času, ko so tradicionalne norme izgubile svojo avtoriteto, je družbena integracija še toliko bolj prosto lebdeč pojem, ki je z izgubo tradicionalnih identitet dokončno prost prisil in mu šele ustvarjanje novih izkušenj pripadanja da oprijemljiv pomen. Mayhew trdi, da je solidarnost - izkušnjo deliti skupne interese - v današnji družbi zopet mogoče vzpostaviti v komunikacijskih skupnostih. Po njegovih besedah je ključ do novih, na solidarnosti temelječih skupnostih, v rokah voditeljev oziroma zagovornikov skupnih interesov, ki bi zaupanje v njihovo dejavnost in njihove namere lahko prepričljivo utemeljili. Ta proces pa naj bi potekal na javnih forumih. Kot smo povedali že na začetku, Mayhew z Baudrillardom deli mnenje o vse prisotnem simulakru, vendar trdi, da se je iz implozije smisla možno izviti, če bi trditve akterjev in dnevne rede medijskih sporočil le dovolj skrbno

postavili pod vprašaj. Slabi integrativni kapaciteti vpliva se je tako mogoče postaviti po robu prek postavljanja zahtev po odkupu retoričnih žetonov:

“Ko bi bili voditelji, ki ravnaajo z zaupanjem in izvajajo vpliv, pripravljeni podvreči izkazano jim zaupanje zagovoru na javnih forumih, bi lahko upali, da bodo udeleženci javnega diskurza ponovno oblikovali svoje identitete, da se bodo pripravljani posvetiti novim solidarnostnim povezavam in oblikovali nove post-konvencionalne norme” (Mayhew, 1997: 286, poudarki dodani).

Celotna kritika inflacije vpliva v družbi pri Mayhewju stoji na odsotnosti forumov za argumentacijo retoričnih žetonov, ki jih kljub kroženju v orbitah nereferečnega medijskega univerzuma, prek njihovega skupnega razumevanja, lahko postavimo v medsebojni odnos, trdi Mayhew. Sam se sicer strinja z Baudrillardom o medijski onesnaženosti sveta, vendar njegovo negativno utopijo o imploziji smisla sprejme z velikim nezaupanjem, kar ga pripelje bliže Vattimu, ki čas po moderni dojema kot “konec zgodovine”, v kateri je resnica dokončno padla na kolena, s tem pa se odpirajo nove možnosti za svobodno oblikovanje identitet in solidarnostnih povezav. Kot pravi Vattimo, ker “ni več objektivne realnosti, mora človek sam ustvariti objektivni smisel” (Vattimo, 1992: 92). In kot predvideva model Nove javnosti, naj bi skupnost to lahko storila na javnih forumih.

Forum tvorijo različne platforme, s katerih je na občinstvo usmerjeno prepričevanje, s tem pa je izpolnjena zahteva, “da imajo prejemniki tudi *dostop do informacij o drugi strani sporne zadeve* oziroma do nasprotnega prepričevanja” (Splichal, 1997: 192), ki tvori eno glavnih predpostavk, na kateri stoji uporaba vpliva v družbi. S platform zagovorniki⁵ članom javnosti usmerjajo ponudbe za zvezo oziroma za zastopanje njihovih interesov:

“Zagovorniki s prepričevanjem poskušajo ujeti prosto lebdečo lojalnost. Njihov uspeh je odvisen od njihove retorične kapacitete predstaviti, ustvariti in prilagoditi pozive k novim interpretacijam situacije in skupinam, vendar dokler ti pozivi niso ratificirani s strani občinstva, sklicevanje na vodstvo ostaja samo ponudba, ne veljaven vpliv” (Mayhew, 1997: 126).

Ljudje osebi, ki trdi, da zastopa njihove interese, podelijo svoj pristanek na podlagi zaupanja. Zastopanje ji prepustijo zato, ker se lahko identificirajo z njo, ker verjamejo, da ima tudi sama enake interese kot oni, ali preprosto zaradi tega, ker so v igri finančni interesi te osebe - torej jih ta oseba zastopa za neko nagrado. V ekonomskem jeziku zagovorniki verjetnost izpolnitve svojih obljub “zamenjajo” za določeno količino strinjanja. “Kupno moč” njihovih ponudb pa jim zagotavlja posedovanje virov prepričevanja, ki vključujejo “prestiž, znanje (informacije in argumente), zaupanje, karizmo, retorične veščine in dostop do komunikacijskih omrežij, ne vključujejo pa moči in bogastva kot takih” (Mayhew, 1997: 51). Tisti, ki

⁵ “Tarče vpliva imajo interes, materialni in idealni, in zato iščejo predstavnika, ki mu lahko zaupajo in s katerim se lahko identificirajo kot nosilcem njihovih skupnih interesov, ljudi, ki stojijo in predstavljajo njihove kolektivne interese in identitete. Take osebe imenujem zagovornike, ker govorijo v imenu skupine. Zagovorniki so nosilci vpliva v družbi” (Mayhew, 1997: 126).

teh virov nimajo, so pri predstavitvi in zastopstvu svojih interesov, zadev in mnenj, odvisni od ostalih, ki te vire posedujejo. Vezano racionalnost, na katero se morajo ljudje zanašati zaradi pomanjkanja časa, denarja in vedenja, torej izkoristijo - če ta izraz uporabimo brez negativne konotacije - tisti, ki so informirani o določeni zadevi, so vplivni, in ki za doseg svojega cilja potrebujejo tudi podporo ostalih članov javnosti in so jo tudi zmožni dobiti.

Mayhew ugotavlja, da se subjekti zanašajo na skrajšane informacije, to je žetone, ki jih "podjetniki vpliva" zavarujejo s svojo kredibilnostjo, dokler strošek dodatne informacije, pridobljene z neposrednim študijem, presega koristi, ki jih pridobijo z zanašanjem na oskrbovalčev sloves (Mayhew, 1997: 110). V tem primeru je povpraševanje po vplivu in zagovorništvu največje takrat, ko so v igri relativno majhne koristi in so izgube, ki jih utрпи subjekt, če je njegovo zaupanje izigrano, nepomembne v primerjavi s stroški informacij. Za velike koristi se torej splača samostojen študij situacije, vendar s tem narašča tudi strošek študija. V kompleksnem svetu, kjer je realnost predstavljena v abstraktnih kategorijah, ki jih pravilno lahko dojamemo samo z ustreznimi intelektualnimi orodji, skoraj vse poti do kakršne koli spremembe situacije spremlja kopica informacij, katerih natančen študij velikokrat presega koristi, vsaj neposredne. Javnost se zato mora skoraj vedno zanašati na simbole in signale, ki naj bi ji vsaj namignili pot do izboljšanja situacije. In to jo peha v vedno večjo odvisnost od tistih, ki te simbole, v našem primeru status, sloves in informacije v obliki žetonov, posedujejo. S tem je v strateškem boju, ki poteka med dominantnimi skupinami oziroma tistimi, ki imajo koristne informacije, prepuščena na milost in nemilost njihovi dobri volji oziroma verjetnosti, da bodo interesi obojih skladni in da bodo vplivni za podporo svojim ciljem potrebovali močno zaledje, sestavljeno iz ostalih članov javnosti.

Dostop do platform je tako rezerviran za tiste, ki posedujejo zadovoljive vire prepričevanja in za tiste, ki so si v preteklem javnem delovanju pridobili kredibilnost govoriti v imenu ostalih. Mayhew sicer svoj model Nove javnosti gradi na možnosti, da zastopani zahtevajo argumentacijo, to je odkup žetonov, ki jih zagovorniki uporabljajo v prepričevanju, in na zmožnosti zagovornikov, da svoje trditve utemeljijo, vendar se lahko vprašamo, ali te procedure omogočajo vsakemu članu občinstva, tudi tistemu, ki ne poseduje zahtevanih virov prepričevanja, da vpliva na ostale ali vsaj predstavi svoje poglede na problematiko. Upravičeno lahko dvomimo, da je zahteva, ki jo je postavil Splichal o pomembnosti mnenj v javni diskusiji, v modelu Nove javnosti izpolnjena: "Vsa mnenja, ki temeljijo na ocnah in specifičnih interesih in ne na profesionalnih znanjih ali sposobnostih profesionalcev v sprejemanju tehničnih ali instrumentalnih odločitvah, morajo v demokratični diskusiji in pri sprejemanju odločitev imeti enako pomembnost" (Splichal, 1993: 11). Obravnavani model namreč ne sloni samo na avtoriteti tistih, ki v nasprotju od občinstva posedujejo določeno ekspertno vedenje o problemu, temveč nudi dodatne stopinje svobode v prepričevanju tudi tistim, ki posedujejo resurse prepričevanja, za katere ni pomembno, da so neposredno povezani s profesionalnim znanjem o zadevi, kar je posebno zaskrbljujoče pri predstavljanju zasebnih partikularnih interesov. Poslušalci ali gledalci svojo privolitev lahko zagovorniku podelijo že samo zaradi njegovega ugleda v družbi, zaradi tega, ker ga

podpira neka nedefinirana večina, ali preprosto zaradi tega, ker mu že pojava v množičnih medijih podeli nek status ali poveča obstoječega (glej Lazarsfeld in Merton, 1948). Ravno zaradi emocionalne komponente identifikacije prejemnika sporočil z govorcem lahko v takih primerih zaupanje v avtoriteto nadomesti avtoriteto argumenta, v vsakem primeru pa obstaja možnost, da diskusija o alternativah izostane.

Model, ki predvideva neenako porazdelitev komunikacijskih kompetenc med člani javnosti, dopušča možnost, da so deprivilegirani "ostali" obravnavani kot nesposobni sodelovanja v javnem rezoniranju, zato pod krinko paternalistične zaskrbljenosti v javnosti poteka boj za njihovo aklamacijo. Dominantne skupine z ostalimi člani javnosti ravna kot z irelevantnimi, kar ima za posledico tudi irelevantnost njihovih interesov. To jih vodi v "politično revščino", kot Bohman opisuje njihovo nesposobnost sodelovanja v demokratičnih procesih:

"Posledice take revščine so dvostranske: javna izključitev in politična vključitev. Po eni strani se politično osiromašene skupine ne morejo izogniti javni izključitvi; ne morejo uspešno začeti skupnega procesa javnega posvetovanja. Po drugi strani se take skupine ne morejo izogniti niti politični vključitvi, saj so legalni naslovniki deliberativnih dogovorov nad katerimi nimajo prave kontrole in vpliva. Ker ne morejo začeti posvetovanja, njihov molk močnejši, kateri jih ignorirajo, spremenijo v strinjanje" (Bohman, 1997: 333).

Pod to mejo revščine politično neenaki člani javnosti ne morejo pričakovati, da bodo lahko vplivali na odločitve ostalih, ki imajo zmožnost in možnost udeleževanja v javni sferi. Ti si lahko zagotovijo vključitev v procese posvetovanja in tudi izključitev iz načrtovanja ostalih, saj so enakovredni ostalim akterjem in družbeno priznani, trdi Bohman.

Krožni proces reprezentiranja interesov in podajanja zahtev po odkupu retorični žetonov je vprašljiv ravno zaradi zahtev, ki jih morajo člani izpolnjevati za dostop do platform. Vendar problem enakega dostopa nanje Mayhew vidi iz drugega zornega kota: "Bolj kot o problemu enakega dostopa se sprašujem, ali ima publika ob isti priložnosti dostop do avtentične razprave skozi dvostransko (ali večstransko) predstavitev javnih zadev z enako prestižnih platform" (Mayhew, 1997: 258, poudarki dodani). Resda je njegova zaskrbljenost posledica pogleda na sodobno ameriško družbo, vendar bi lahko trdili, da je s postavitvijo družbenega položaja, to je statusa osebe, v osrčje javnega komunikacijskega procesa, tudi dostop na forum podrejen silam neegalitarnega družbenega reda, kar se odraža v bolj ali manj prestižnih platformah in na njihovih bolj ali manj prestižnih akterjih. Reprezentacija javnosti zato lahko hitro izgubi tisto naravo, ki naj bi jo imela: sposobnost reprezentirati se pred samo seboj.

Mayhew trdi, da zagovorniki v modelu v vsakem primeru izhajajo iz publike, saj so od nje pridobili kompetence zastopati jo. Tudi Habermas podobno razume delovanje protagonistov, ki so se izluščili iz civilne družbe, formulirali zanje zahtevne ideje in jih promovirali prek množičnih medijev: "igralci v areni svoj vpliv dolgujejo odobritvi s strani tistih, ki so v galeriji" (Habermas, 1996: 382). Zanj se vpliv

porodi v javnosti, saj "politični vpliv, ki ga igralci pridobijo skozi javno komunikacijo, mora konec koncev temeljiti na sozvočju in odobritvi laične javnosti, katere sestava je egalitarna" (Habermas, 1996: 364). Vendar med njunima konceptualizacijama vpliva obstaja bistvena razlika: pri Habermasu je pridobljeni vpliv produkt javne komunikacije, akterji ga pridobijo zaradi delovanja v javnosti, pri Mayhewju pa je javna komunikacija lahko že samo vplivanje, to je lov na prosto lebdečo lojalnost. Ne moremo sicer reči, da svojih pogledov ne deli s Habermasom, vendar možnost, da se laična javnost šele odzove prepričevanju vplivnih, komuniciranje med člani javnosti zaradi njihovega zanašanja na vezano racionalnost, postavlja v podrejen položaj. V takih razmerah forum ustvarijo platforme, s katerih je na občinstvo usmerjeno prepričevanje iz različnih smeri in virov, in ne šele javnost sama z javnim reprezentiranjem. Resda šele njena aklamacija zagovorniku podeli kredibilnost, kar pa ne poveča možnosti participacije njenim članom. Model Nove javnosti nima zadostne normativne moči, da bi Petersovo ugotovitev, da "javnost z delovanjem na simbolične reprezentacije "javnosti" lahko postane resnični igralec" (Peters, 1995: 16), postavil kot zahtevo in ne samo kot možnost njenega načina delovanja in obstoja.

Javnost poseže po mikrofoni

Model Nove javnosti zato ne dopušča pretvorbe visoko instrumentaliziranega prepričevanja, ki so ga ljudje deležni s strani dominantnih množičnih medijev, v prost diskurz o veljavnosti trditev medijskih akterjev. Člani javnosti bi si morali najprej pridobiti vsaj dostop do platform, vendar jih pri tem omejuje njihov družbeni položaj. Res je razmah množičnih medijev omogočil reprezentacijo družbenih skupin, ki so bile še do nedavnega marginalizirane, in v naše domove so televizijski in radijski valovi prinesli slike in zvoke oddaljenih kultur, vendar kljub temu lahko rečemo, da so vključene perspektive stvar ideoloških in ekonomskih meja političnih in ekonomskih elit, kot vedno znova trdi Schiller. Strinjal bi se z nekaterimi kritičnimi teoretiki, ki trdijo, da je postmoderno stanje sveta samo rezultat dolgoročnega razvoja kapitalističnih odnosov v družbi, ki sicer dopušča razvoj alternativnih javnosti, vendar jim neprestano vsiljuje borbo za vidnost in medijsko pozornost.

Dandanes naj bi "vse vrste manjšin prevzele mikrofone" (Vattimo, 1992: 5) in se osvobodile iz krempljev modernega reda objektivne resnice. Postmoderna skupnost naj bi bila tako ustvarjena skozi diskurz, ki bi moral biti kar najbolj odprt, vsaj po Vattimovi sliki sveta. Mayhew v svoji interpretaciji postmoderne estetike najde prostor tudi za retoriko, vendar bi lahko rekli, da jo Vattimo razume kot sredstvo, ki naj bi bilo vsakemu na razpolago ter bi zato tudi izgubilo svojo moč, in ne kot sredstvo, od katerega je odvisna konstrukcija solidarnosti in družbene integracije. Retoriko ljudje uporabljajo kot pač želijo, interpretacija njenih žetonov pa je odvisna od njihovih praks kreiranja objektivnosti. V Vattimovi misli je tako subjekt prost prisil in rešen vpetosti v družbeno hierarhijo, ki jo model Nove javnosti še vedno postavlja kot vir signalov pri orientaciji občinstva.

Da "vizualno-intelektualno razumevanje" javnosti in javnega, kjer se slednje nanaša na vsem vidno in ne na vsem dostopno (Peters, 1995), ni neobvladljiva teža realne situacije, ki jo mora javnost nositi že od začetka moderne, bi lahko dokazovali na primerih alternativnih življenjskih skupnosti in novih družbenih gibanj (glej Maffesoli, 1996), ki prek alternativnih medijev - računalniško posredovane komunikacije na Internetu, piratskih radijskih postaj, fanzinov - vzpostavljajo alternativne javne sfere. V teh skupnostih in skupinah participacija ni zvedena samo na sprejemanje prezentacij skupnih zadev, ampak dopušča skupno ustvarjanje identitet prostora in ljudi, ki komunicirajo v njem. Komunikacija s takih platform išče vzporedne načine vzpostavljanja javnosti kot dominantni mediji in lahko bi rekli, da je bližja nekemu delegatskemu sistemu zastopanja, kot pa rekrutaciji čim širšega ali čim vplivnejšega občinstva, ki bi podelilo kredibilnost predstavljeni zadevi. Zastopanje prek njih je posledica razprave ter posledica prisil selekcije in ne začetna točka komunikacije, na kateri je predstavnik lovec na lojalnost potencialnih privrženecv.

LITERATURA

- Aristotel (2001): *Rhetoric*. Dostopno prek <http://classics.mit.edu/Aristotle/rhetoric.html>, 15. 4. 2002.
- Baudrillard, Jean (1999): *Simulaker in simulacija*. Popoln zločin. Ljubljana: ŠOU.
- Bohman, James (1997): *Deliberative Democracy and Effective Social Freedom: Capabilities, Resources and Opportunities*. V James Bohman in William Rehg (ur.), *Deliberative Democracy*, 321 - 348. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.
- Habermas, Jürgen (1984/1981): *The Theory of Communicative Action: Volume One: Reason and the Rationalization of Society*. London: Heinemann.
- Habermas, Jürgen (1989,1962). *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jürgen (1994). *Predgovor k novi izdaji Strukturnih sprememb javnosti*. *Javnost* 1 (1): 23- 42.
- Habermas, Jürgen (1995/1981): *The Theory of Communicative action: Volume Two: The Critique of Functionalist Reason*. Cambridge: Polity Press.
- Lazarsfeld, Paul, Robert K. Merton (1948): *Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action*. V Lyman Bryson (ur.), *The Communication of Ideas*, 95 - 118. New York: Harper & Brothers.
- Maffesoli, Michel (1996): *The Time of the Tribes*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Mayhew, Leon H. (1997): *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, Talcott (1967): *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Peters, John Durham (1995): *Historical Tensions in the Concept of Public Opinion*. V Charles T. Salmon in Theodore L. Glasser (ur.), *Public Opinion and the Communication of Consent*, 3 - 32. New York, London: Guilford.
- Peters, John Durham (1997): *Realism in Social Representation and the Fate of the Public*. *Javnost* 4 (2): 5 - 16.
- Peters, John Durhams (1993): *Distrust of representation: Habermas on the public sphere*. *Media, Culture and Society* 15: 541 - 571.
- Schmitt, Carl (1994): *Tri razprave*. Ljubljana: ŠOU.

- Splichal, Slavko (1993): Searching for New Paradigm: An Introduction. V Slavko Splichal in Janet Wasko (ur.), *Communication and Democracy*, 3 - 18. Norwood: Ablex Publishing Co.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vattimo, Gianni (1992): *The Transparent Society*. Cambridge: Polity Press.

ISLAMSKA RAZLIČICA ODNOSOV Z JAVNOSTMI

Povzetek: *Komunikacija, utemeljena na islamskem pravu, je pravzaprav povsem nekaj drugega, kot je pojmujejo nepoznavalci islamskega prava. Fatva določa pravila vedenja islamskega človeka v situacijah, ki so nejasne ali sporne in se v veliki meri nanašajo na komuniciranje in druga področja delovanja ali tudi celotnega življenja. Idžtihad je dejavnost, ki ima za cilj pojasniti temelje islamskega zakona. Je ena od najbolj pomembnih specifičnosti in značilnosti islamske kulture, ker se prav z njim dokazuje sodobnost in aktualnost islamskega zakona za vse čase in vse kraje. Komuniciranje v islamsko-arabskih družbah je mešanica zahodnega koncepta ter upoštevanja islamskega prava oziroma posameznega tradicionalnega okolja. Kakšno je razmerje v tej mešanici je odvisno od posameznega okolja oziroma države, v kateri komuniciranje poteka.*

Ključni pojmi: *fatva, islamsko pravo, odnosi z javnostmi, šeriat, idžtihad, islamska družba, politično komuniciranje, mufti, mudžtehid, mediji, komunikacija, islamska kultura, responsa, fikih, islamski človek*

Uvod¹

Kulturni model določa način življenja, življenjske usmeritve, predpisuje prepovedi, predvideva omejitve in predpisuje tabuje. Cilj vsakega vrednotnega sistema, ki je določen s kulturo, je vzpostavitev reda v družbi. Da bi razumeli vrednote drugih, je potrebno preučevati pomene njihovih kultur, pri tem pa se moramo naslanjati na našo lastno kulturo, ki nam lahko pomaga razumeti drugo kulturo, vendar nam ne more služiti kot vzorec, ki bi bil v primerjavi z drugo kulturo merilo popolnosti.

Fatva določa pravila vedenja islamskega človeka v situacijah, ki so nejasne ali sporne in se v veliki meri nanašajo na komuniciranje in druga področja delovanja ter celotnega življenja (poslovanje, trgovanje, komuniciranje z nemuslimani...). Gre

* Mag. Zijad Bećirović, direktor Mednarodnega inštituta za medreligijske in mednacionalne ter bližnjevzhodne študije (IFIMES) Ljubljana.

¹ Standardni mednarodni sistemi transkripcije arabskih imen in nazivov glede na specifične sestavine arabskega jezika se ne morejo v celoti uporabiti, ker odstopajo od duha slovenskega jezika. Zaradi tega je uporabljena transkripcija, ki je najbližja slovenski varianti izgovorjave arabskih imen in nazivov.

za dvosmerno komunikacijo med izdajateljem fatve in islamskim človekom znotraj teh družb. Med ljudmi z različnimi koreninami je pojem kulture pomemben, ker ga v širšem pomenu sestavljajo skupne družbene in fizične značilnosti okolja, v katerem nek posameznik živi. Sestavljajo ga različne življenjske sile, ki delujejo na osebne procese razmišljanja in komunikacijskega vedenja.

Fatva² kot oblika komuniciranja

Fatva kot institucija islamskega prava lahko pomembno vpliva na komuniciranje v določeni družbi. Fatve lahko vplivajo na pospeševanje, omejevanje ali prenehanje komunikacije. To velja zlasti za fatve, ki govorijo o prepovedi trgovanja med muslimani in židi. Hkrati pa ta fatva povzroči tudi prekinitev drugih oblik sodelovanja. Vendar fatva praviloma poskuša urediti odnose v družbi na načelih odklanjanja nereda in vzpostavljanja duhovno zdrave družbe in ustvarjanja družbene blaginje, kar temelji na načelu, da islam človeku pomaga, ne pa otežuje življenja.

Institucija fatve se je razvila kot izraz previdnostne narave šeriatskega³ prava, ki se kaže v prizadevanju, da bi preprečili vsako obliko vedenja, ki bi lahko skalilo idealni red. Termin fatva in ustrezni obliki (predvsem sunet) se v koranu⁴ navezujejo na pojasnitev nejasnih ali spornih vprašanj. Dajanje takšnih pojasnil je bila ena od nalog Mohameda⁵ a.s.⁶ Tukaj gre za korenine bodoče šeriatskopravne institucije in omenjeni termini nimajo običajnega tehničnega pravnega pomena. Pojasnilo v prvem primeru vsebuje vsebino koranske norme in v drugem normirane običaje (sunet) božjega odposlanca (Karčić, 1997: 64).

Med fatvo in institucijo responsa⁷ v rimskem pravu obstajajo podobnosti, pa tudi velike razlike. Rimsko pravo pozna institucijo responsa, ki označuje mnenje pravnikov o spornih vprašanjih, ki se pojavijo v sodnem postopku, v zvezi s postopkom ali so teoretično utemeljeni (Stojčević, 1978: 37). V začetku so responso dajali tisti pravniki, ki so jim zaupali njihovi učenci. Od Oktavijana Avgusta so to funkcijo, zaradi izenačenosti in kontrole pravosodja, opravljali samo izbrani pravniki, ki jim je princeps⁸ dodelil to pravico (t.i. ius publice respondendi ex auctoritate principis).

² Šeriatsko pravno mišljenje, ki ga izdaja mufti ali mudžtehid (islamski učenjak, ki ima pravico izdati fatve).

³ Islamsko pravo.

⁴ Muslimanska sveta knjiga.

⁵ Zadnji prerok po islamskemu nauku.

⁶ a.s. = alehhisellam pomeni milost in mir z njim. Muslimani ob omenjanju imena Mohamed izgovarjajo še allehhisellam in v pisanju uporabljajo kratico a.s.

⁷ Responsa (lat.): odgovori znanih pravnikov v starem Rimu, katerih odgovori so bili obvezni za sodnike.

⁸ Princeps (lat.): prvak.

Formalnopravno response niso imele moči zakona, vendar je sodnik težko odklonil mnenje pravne avtoritete. V 5. stoletju je bila vsem pravniškim spisom dana zakonska moč. Funkcija respondere⁹ je izgubila pomen, ko je bil uveden ekstraordinarni¹⁰ postopek.

Fatva je kot institucija pomembna komunikološka prvina islamskega izvora. V nasprotju od responsa, ki se nanaša samo na pravna vprašanja v okviru sistema, ki razlikuje pravo in vero (*ius in fas*), fatve vsebujejo pravne in religiozne norme z etičnimi obeležji.

Islamsko družbo zaznamuje za njo značilno komuniciranje. Politično komuniciranje je opredeljeno kot komunikacijska interakcija, ki se odvija znotraj področja političnega delovanja, med dvema ali več političnimi dejavniki. Politično komuniciranje omogoča izražanje mnenj, stališč, potreb in interesov različnih socialnih skupin. Pri oblikovanju "obče volje", usklajevanju mnenj in interesov ter doseganju konsenza opravlja politično korelacijsko funkcijo (Vreg, 2000: 18).

V islamskem pravu se kreativna vloga pravnika lahko uveljavi samo na področju, na katerih nima obveznih besedil, medtem ko rimsko pravo ne pozna takšnih situacij. Sprememba je v islamskem pravu nastopila s sprejemanjem teze o "zapiranjju vrat idžtihada"¹¹, ki se kot takšna reflektira v pravnem pomenu fatve, tako da za to ni primerjave v rimskem pravu. Transformacija institucije responsa se je v islamu odvijala po drugačni poti.

Nadzor muslimanskih držav nad razvojem islamske pravne doktrine ni imela takšne oblike, kot je bila znana v Rimu, kjer je pristojnost respondere privilegij (*beneficium*) in je bila omejena samo na pravnike. Poleg obstoja uradnih in zasebnih muftij je bila avtoriteta fatve v islamu odvisna od moči argumenta, na katerem je bila zasnovana.

Sodobno življenje od muslimanov in njihovih voditeljev zahteva, da se ustrezno odzivajo na izzive sodobnega časa. Prav idžtiħad omogoča rešitev oz. odgovor tem izzivom.

Idžtiħad je dejavnost, katere cilj je pojasniti temelje islamskega zakona (*šeriat*). Je ena od najpomembnejših specifičnosti in značilnosti islamske kulture, ker se prav z njim dokazuje sodobnost in aktualnost islamskega zakona za vse čase in vse kraje. Je hkrati zagotovilo obstoja in popolnosti islamskega prava. Idžtiħad je sredstvo, s katerim pride do spoznanj in ustvarjanja šeriatskih predpisov v vseh primerih in situacijah, ki se pojavijo v življenju. Zanj velja, da je končnica in pečat predhodnih nebeških zakonov. Glede na to, da je koran, po mnenju muslimanov, zadnje božje izročilo, in da potem ne bo več pošiljanja novih predpisov, vsebuje specifične in sposobnosti, da pokrije vse človeške potrebe.

Neizpodbitno dejstvo je, da je za muslimanske vernike islam zadnji nebeški zakon. Vsebovan je v koranu. Koransko besedilo je seveda omejeno in zato v njem

⁹ *Respondirati* (lat.): odgovarjati.

¹⁰ *Ekstraordinaren lat. 1. izreden, nenavaden, neobicajen, redke 2. extraordinarius lat. izredni univerzitetni profesor*

¹¹ *Idžtiħad je dejavnost, njen cilj je pojasniti temelj islamskega zakona (šeriat), ki je najpomembnejša značilnost islamske kulture. Idžtiħad je sredstvo, s katerim se prihaja do spoznanj in sklepanja šeriatskih predpisov za vse primere in situacije, ki se pojavijo v času življenja.*

ni prostora za vsak pojav in vsak dogodek v sodobnem svetu. Nove pojave in dogodke iz islamskega stališča interpretira idžtihad. To je dejavnost, ki s pomočjo univerzalnih koranskih sporočil išče rešitve in islamska stališča za novonastale situacije. Gre za interpretacijo, ki ima moč korana.

Idžtihad je v ozki povezavi z institucijo, ki se ukvarja z izdajanjem fatve. Mudžtehid je islamski učenjak, ki je pripravljen samostojno prinašati lastna mišljenja in rešitve v islamski pravni znanosti (fikhu). Da bi lahko mudžtehid izdal fatvo, je potreben še en pogoj, ki je zelo pomemben, to je poznavanje situacije, za katero se izdaja fatva, poznavanje psihičnega stanja tistega, ki zahteva fatvo, in splošno poznavanje časa, v katerem živi. Mufti je visoki verski voditelj v islamski verski hierarhiji, ki ga lahko primerjamo s škofom v cerkveni hierarhiji katoliške cerkve. Vrhovni islamski voditelj v posamezni islamski državi muftijo lahko zamenja, če ne izvaja uradnih stališč celotne islamske skupnosti.

Fatve izdajajo muftiji, ki pa se ne morejo v vsem izenačiti z mudžtehidi. Mudžtehid ima lastno metodologijo v reševanju pravnih vprašanj, neodvisen je od ostalih pravnih šol, zlasti od politične oblasti. Za muftija tega ni možno reči. Mufti je lahko mudžtehid, vendar se je skozi zgodovino islama pokazalo, da je njegova funkcija v glavnem namenjena obrambi ustavnosti reda, zasnovanega na pravnih rešitvah določene pravne šole (Džananović, 1999: 14).

Mudžtehid mora nujno poznati značilnosti časa, v katerem živi. Z življenjskimi izkušnjami o potrebah časa je lahko najti rešitve, ki bodo usklajene s šeriatskimi določili in interesi človeštva. Zato v islamski skupnosti obstajata dve skupini: mudžtehidi, ki izrekajo fatve, in mukellefi - verniki, ki prosijo mudžehide za fatvo.

Znani mudžtehid Jusuf El-Karadavi v svoji knjigi "Sodobne fatve" navaja nekatere najbolj pomembne fatve, ki se nanašajo na življenje muslimanov. Predstavili bomo fatvo, ki se nanaša na večstrankarsko delovanje v islamski državi Vsaka fatva je sestavljena iz vprašanja in odgovora (1997: 53-68):

Vprašanje: Ali je dovoljeno delovanje več strank v islamski državi?

Odgovor: Ni ovir za delovanje več političnih strank v islamski državi. Takšnih prepovedi v koranu ni... Pluralizem je v sodobnem času nujnost, ki predstavlja varnostni ventil pred absolutistično oblastjo posamezne osebe ali določene skupine, ki želi vzpostaviti dominacijo nad drugimi ljudmi.

Vse, kar se zahteva od teh strank je šeriatska utemeljenost, in to:

1. Da priznajo islam kot vero in vero kot zakon, ter da se do njega ne obnašajo sovražno. Da mu ne nasprotujejo, ali da ga v luči definiranih principov islamske znatnosti razumejo na poseben način.
2. Da ne delajo v korist sovražnikom islama in ummeta¹².

Ni dovoljeno ustanoviti stranko, ki propagira ateizem, razbrzdani liberalizem in areligioznost, ki zanika obstoj vere nasploh. Pravica ljudi je, da svetujejo vladarju, ter da se mu uprejo, če ta skrene s poti, ga usmerjajo na dobra dela in odvrčajo od slabega. Noben musliman ni tako velik, da mu ni možno svetovati, niti ni tako majhen, da ne more svetovati¹³.

¹² Svetovna muslimanska skupnost.

¹³ Več o tem v delu Jusufa El - Karadavija "Suvremene fetve", 1997.

Gre torej za interaktivno in socialno kontekstualno komuniciranje, čigar cilj je koorientacija celotne islamske skupnosti.

V islamu je na splošno velik poudarek na komuniciranju. V koranu je objavljen del ajetov¹⁴, ki usmerjajo pozornost na različnost med ljudmi in potrebo njihovega medsebojnega spoznavanja (Bećirović, 2001: 10).

Znotraj islamskega prava, ki ureja in sankcionira obnašanje posameznika znotraj islamske skupnosti, je fatva torej posebna oblika komuniciranja (tudi političnega) verskih voditeljev z verniki - prebivalci, oziroma z različnimi javnostmi (volilci, poslovnimi ljudmi, moškimi, ženskami, pripadniki drugih verskih skupnosti itd.).

Fatva je oblika ukaza, določbe, inštrukcije, tolmačenja, vabila k akciji, animacije prebivalstva, ki je izdana v danih družbenih, političnih, gospodarskih, kulturoloških, verskih in demografskih pogojih. Izdajajo jo islamski verski voditelji - pripadniki t. i. islamske uleme oziroma višji ali najvišji verski voditelji, in to z najnižjim nazivom mufti.

V sodstvu lahko šeriatsko mišljenje eksplicira le sposoben učenjak, ki pravilno in dobro razume svojo vero. V nasprotnem primeru bi se lahko zgodilo, da bi razglasil prepovedano kot dovoljeno in dovoljeno kot prepovedano. Ukinil bi zavezujoče in ljudi bi zavezal tistemu, k čemur jih ne zavezuje Allah; odobril bi novosti ali bi jih sam uvedel; vernike bi razglasil za nevernike, nevernikom bi opravičil zaradi nevere. Vse kar se dogaja v odsotnosti znanja in fikha¹⁵ je nevarno. Zlasti pa so nevarni tisti, ki se opogumijo, da izdajajo fatve ter si dovolijo, da delajo, kar hočejo. Temu smo priča v sodobnem času, v katerem je vera postala prostor, kjer se čreda pase, kakor se želi. Vsak, ki ima jezik, govori o veri, kdor ima pisalo, piše o njej, čeprav sta koran in sunet in predhodniki islamskega ummeta ostro zagrozili vsakomur, ki je hotel vstopiti na to nevarno področje vere, brez potrebnih pogojev in pripravljenosti. Le-te je težko doseči in zbrati, zatrjuje El-Karadavi (2000: 55).

Fatva je torej (javno izdani, izrečeni, verbalno ali drugače dopolnjen ukaz, določba, navodilo, inštrukcija, informacija, tolmačenje, dokončni odlok, pravno mišljenje in podobno) v islamskem svetu, za razliko od rimskega prava, izraz božje volje. Zato ni drugih sankcij razen moralnih, ki jih vera tolmači kot kazen na tem in drugem (posmrtnem) svetu. V nasprotju od obveznosti upoštevanja ukaza v drugih kulturah in civilizacijah, je fatva sestavni del islamskega prava, ki temelji na koranskem učenju, obvezna je za vse muslimane - v sebi in v odnosih z nemuslimanskim internim in eksternim okoljem.

Fatvo lahko razumemo kot institucijo šeriatskega prava, ki na temeljih korana pojasnjuje tisto, kar zaradi časa nastajanja, kompliciranosti in multilateralnosti vsakdanjega življenja v sodobnih pogojih ni podrobno ali razumljivo predpisano v koranu.

Fatva se pojavlja predvsem v kriznih, izrednih trenutkih in stanjih duha islamske skupnosti. Če vse poteka po utečeni poti, potem ni potrebe za uravnavanje s fatvo. Kazen za kršitev fatve je najpogostejše moralno-verska. Izraža se s prezirom, izobčenjem iz socialne skupnosti, kar za islamski svet, ki funkcionira po tradicionalnem občutku pripadnosti, predstavlja največjo kazen na tem svetu.

¹⁴ *Stavek v koranu.*

¹⁵ *Islamsko pravo.*

Fatva in odnosi z javnostmi

Da bi fatvo kot obliko predvsem javnega (v številnih primerih tudi množičnega) komuniciranja ovrednotili v kategorialno-pojmovnem aparatu sodobnih postavk o odnosih z javnostmi, se moramo ozreti tudi na temeljne smernice te, v sodobnem svetu vse bolj pomembne oblike družbenega (funkcionalnega), javnega komuniciranja. Nanjo moramo pogledati s stališča političnega in verskega marketinga ter s stališča multikulture, ekumenizma, sociologije religije, zgodovine civilizacij, etnologije, socialne antropologije, psihosocioloških vidikov geografije itd.

Fatva je javna komunikacija, ki ustvarja ali že vnaprej računa na (s koranom in šeriatskim pravom utemeljene) ustvarjene odnose z javnostmi islamske skupnosti ter vernika znotraj sebe in z zunanjimi subjekti (na političnem, gospodarskem, verskem, socialnem, kulturnem in podobnem področju). V tem je fatva del tega, kar štejemo h klasičnim dejavnostim odnosov z javnostmi. Fatva je bistveni in sestavni del odnosov z javnostmi. Za fatvo ni cilj nevtrarno informiranje, temveč informiranje pro domo sua, kar pomeni (re)agiranje oz. vedenje določenih javnosti po propagiranih navodilih.

Čeprav so mediji za odnose z javnostmi glavnega pomena, mnogi praktiki že od same prezasedenosti z medijskim pokrivanjem pozabljajo, zakaj so odnosi z množičnimi mediji tako pomembni. Mnogi praktiki vidijo v medijih javnost svojega združenja (organizacije) in torej verjamejo, da medijsko pokrivanje samo po sebi pomeni, da nagovarjajo - in vplivajo na več javnosti. Nič ni daleč od resnice. Mediji so, na primer, osebna komunikacija ali specializirane publikacije. Resnica je, da so množični mediji verjetno glavni kanal do javnosti; in prav to so kanali, ki so praktikom najbolj domači (Hunt, Grunig, 1995: 43, 44).

Pri tem ne smemo pozabiti na posebno vlogo verskih medijev, ki podrobno razlagajo fatvo. Verski mediji imajo posebno vlogo v razlagi fatve v nemuslimanskih državah, kjer je običajno uradni mediji ne objavijo. Fatvo izda verski voditelj v pisni obliki. Vsebuje vse dimenzije promocije, ki v nasprotju od reklame (ki predmet oglaševanja potiska k potrošniku) potrošnika ali vernika vleče k subjektu promocije ipd.

Fatva ni klasična komunikacija. V njej ni pogajanja ali dogovora, ampak je že vnaprej avtoritativno določeno, kdo ima pravico povedati, inštruirati, učiti, iskati, pisati in oznanjati ter, kdo ima pravico poslušati, biti poučen, inštruiran in dolžnost brezpogojno spoštovati tisto, kar je predpisano ali urejeno s fatvo.

Ko gre za institucijo fatve, se v načelu govori o enosmerni komunikaciji. Vidni so tudi elementi dvosmerne asimetrične komunikacije, ker gre za znanstveno prepričevanje, ki je utemeljeno v koranskem nauku. Fatva vsebuje tudi elemente dvosmernega simetričnega komuniciranja, ker je njen cilj odstraniti morebitne konflikte v skupnosti in se čim bolj razumeti s strateškimi javnostmi.

To pomeni, da je fatva v kontekstu odnosov z javnostmi kompleksen pojem, in da je dejansko utemeljena na koranu, kar ji daje brezpogojno izvršbo in skoraj nobene možnosti polemiziranja.

Tukaj fatva izgublja dvosmernost in enakopravnost komunikacije, kar je značilno za komuniciranje v okviru odnosov z javnostmi. To ne pomeni, da izgublja koo-

rientacijsko noto, ker je spoštovanje koranskih, hadiskih¹⁶ in šeriatskih načel že vnaprej (vsiljeno in prostovoljno sprejeto) postavljeno na piedestal popolnosti.

To fatvi kot obliki odnosov z javnostmi, nasproti temeljni filozofiji odnosov z javnostmi komuniciranja, daje avtorsko, metafizično postavljeno noto, ki je komunikacija samo v primerih predhodne sprejetosti in spoštovanja islama kot vere, Alaha dž.š.¹⁷ kot vsemočega stvarnika in gospodarja tega sveta in nebes, Mohameda a.s. kot zadnjega božjega odposlanca ter islamskega prava kot dopolnitve predhodnih ugotovitev.

V islamskem svetu, posebej tam, kjer ni prišlo do laiciziranja religije skozi sekularizacijo (v večini islamskega sveta), je to tako. To bi bilo dvosmerno komuniciranje z že vnaprej določenima oziroma razdeljenima vlogama učitelja in učenca, vse ovito z božansko svetostjo Alaha dž.š., personificiranim v velikem imamu (vodi z verskimi in svetovnimi pristojnostmi) oziroma ulemi¹⁸, kjer je najnižji nivo muftija, vsaj kar se pristojnosti fatve tiče.

Dotakniti se moramo tudi pojma interakcije, ki zajema vse procese, ki se odvijajo med dvema ali več ljudmi, pa tudi med posameznikom in skupino ali med skupinami... Najpomembnejši proces socialne interakcije je komunikacija, to je izmenjava informacij. Pojem socialne interakcije in komunikacije pa je enako kot za socialno psihologijo pomemben tudi za druge družbene vede. Toda te vede raziskujejo socialne interakcije in komunikacije s stališča socialnih in kulturnih sistemov, ne pa s stališča posameznikov, ki so vpleteni v interakcijo.

Za socialno interakcijo je bistveno, da v njej sodelujoče osebe delujejo tako, da stalno reagirajo druga na drugo, pri tem pa skušajo svoje vedenje prilagoditi svojim nameram in pričakovanim oziroma zaznavnim nameram svojih partnerjev (Ule, 1997: 198, 199).

V primeru fatve ta dvosmerna komunikacija javno ne obstaja, je enostranska in tisti, komur je namenjena, jo mora brezpogojno izvrševati. Sankcija za neizvrševanje fatve je moralnega značaja.

Zaključek

Komunikacija, utemeljena na islamskem pravu, je pravzaprav povsem nekaj drugega, kot jo pojmujejo nepoznavalci islamskega prava. Večina ne razume islamskega človeka ter nasploh družbene in komunikacijske norme in vrednote, ki veljajo v islamskem svetu.

Islamsko pravo je kot vsako versko pravo utemeljeno na božji volji in ima pomemben vpliv na pravni sistem v državah, kjer muslimani predstavljajo večino prebivalstva, in na veliko število manjšinskih muslimanskih skupnosti.

Islamsko pravo ima neločljivo sposobnost razvijanja in prilagajanja času in prostoru. Po njem je dolžnost vsake generacije muslimanov, da ponovno prebere

¹⁶ Hadisi so poročila o tem, kar je rekel, delal ali potrdil odposlanec Mohamed.

¹⁷ dž.š. = džellešanuhu pomeni vsemočiči. Muslimani ob izgovaranju imena Alah ali Bog uporabljajo še pri pisavi kratico dž.š.

¹⁸ Islamski verski voditelji in učenjaki.

koran, ustvarja lastno soglasje in uporabi svoje sposobnosti za spremembe prava in njegovo posodobitev.

Islamski zakoni so za muslimane univerzalni, nanašajo se na vse muslimane in so za njih zavezujoči, ne glede na to, kje živijo.

Temeljno načelo islama je, da so vsi posvetni posli, vključujoč tudi politične aktivnosti, legalni in dovoljeni, razen tistih, ki so izrecno prepovedani v koranu. Islamsko pravo omogoča muslimanom, da spoznajo, kaj je dobro za njih, in da svobodno vstopajo na volitve, v poslovne transakcije, sklepajo pogodbe in vodijo svoje posvetne posle na pravičen in nepristranski način. Islamsko pravo vodi muslimane skozi življenje. Tudi pri komuniciranju muslimani uveljavljajo in upoštevajo islamsko pravo.

Da bi lažje razumeli islamskega človeka je treba vedeti, da muslimani svoje življenje podrejajo Bogu, in da so se pripravljene odpovedati zemeljskim užitek, da bi lahko uživali na drugem svetu (ahiret). Za muslimane je življenje na tem svetu le prehodno. V njem si prizadevajo zagotoviti si raj na drugem svetu (dženet). Komuniciranje v takšnem okviru mora biti zelo občutljivo in hkrati upoštevati islamski nauk. V nasprotnem primeru lahko nastane velika škoda za tistega, ki hoče delovati v okolju, ki popolnoma ali deloma uporablja islamsko pravo. Lahko se mu celo povsem zaprejo vrata s prepovedjo delovanja.

Kar zadeva iskanja rešitev v novonastalih situacijah, se kot posebna institucija islamskega prava pojavlja koncept idžtihada, ki muslimanom ponuja odgovore za vsa vprašanja sodobnega časa. S tem konceptom se vzpostavlja komunikacija med islamskim učenjakom (mudžtehid) in islamsko versko javnostjo. S tem se vzpostavlja tudi popolna dvosmerna simetrična komunikacija.

Islamsko pravo nasploh ne nasprotuje spremembam in močno podpira ter si prizadeva, da spremembe zajemajo celotno skupnost z namenom, da jo vpeljejo v napredek in blaginjo. Zagovorniki islamskega prava želijo, da bi bil napredek in spremembe v soglasju z islamskimi vrednotami, načeli in stabilnimi zakoni. Njihovo izhodišče je, da ni primerno zagovarjati spremembe islama, temveč je nujno potrebno zagovarjati spremembo muslimanov samih. To pa pomeni, da morajo muslimani ustrezno odgovoriti na izzive sodobnega časa, vendar v skladu z islamskimi zakoni. Od muslimana se pričakuje, da je aktiven član skupnosti, in da kot posameznik prispeva skupnosti na ustrezen in najbolj koristen način.

Islamske institucije znotraj in zunaj islamskega sveta komunicirajo dvosmerno in ne le enosmerno, avtoritarno, kakor menijo nekateri znanstveni teoretiki, po mojem mnenju, to dokazuje prav institucija fatve.

Komuniciranje v islamsko-arabskih družbah je mešanica zahodnega koncepta ter upoštevanja islamskega prava oziroma posameznega tradicionalnega okolja. Kakšno je razmerje v tej mešanici, je odvisno od posameznega okolja oziroma države, v kateri komuniciranje poteka. Islamski človek je občutljiv in tradicionalen ter zadržan do Zahoda. Komuniciranje v takšnem okolju mora potekati na najbolj ustrezen in prilagojen način, v nasprotnem primeru bo neuspešno.

LITERATURA

- Ahmed, Akbar (1993): *Living islam*, BBC Books Limited, London.
- Ayish, I. Muhammad (1998): *Communication Research in the Arab World A New Perspective* 33-57, *The Public, Journal the European Institute for Communication and Culture*, Vol. V (1998), 1.
- Bećirović, Zijad (2001): *Tržno in poslovno komuniciranje skozi prizmo islamskega prava*, Magistrsko delo, FDV, Ljubljana.
- Brzezinski, Zbigniew (1995): *Izven nadzora*, Arah consulting, Ljubljana.
- Džananović, Ibrahim (1999): *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama*, Fakultet islamskih nauka Sarajevo, Sarajevo.
- El-Karadavi, Jusuf (2000): *Razumijevanje prioriteta*, Bemust, Sarajevo.
- El-Qaradawi Aradawi, Jusuf (1997): *Halal i haram u islamu*, Ljiljan, Sarajevo.
- El-Qaradawi, Jusuf (1997): *Suvremene fetve (izbor)*, Harfo-Graf, Tuzla.
- El-Qaradawi, Jusuf (1999): *Univerzalni model društvenog života*, Muftiluk tuzlanski, Tuzla.
- Garaudy, Roger (2000): *Živi islam*, El-Kalem, Sarajevo.
- Hunt, Grunig (1995): *Tehnike odnosov z javnostmi*, DZS, Ljubljana.
- Karčić, Fikret (1997): *Istorija šerijatskog prava*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo.
- Karčić, Fikret (1997): *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, Zenica.
- Karčić, Karić (1998): *Šerijatsko pravo u savremenim društvima*, Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo.
- Kepel, Gilles (1997): *Allah in the West*, Polity Press, Cambridge.
- Nielsen, S. Jorgen (1986): *Islam Law and Its Significance for the Situation of Muslim Minorities in Europe: Report of study project*, Churches's Committee on Migrant Workers in Europe Expert Group on Islam, Oegstgeest, Novembar 21, 1986.
- Stojčević, Dragomir (1978): *Rimsko privatno pravo*, Beograd.
- Ule, Mirjana (1997): *Socialna psihologija*, FDV, Ljubljana.
- Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*, Knjižna zbirka Javnost, FDV, Ljubljana.
- Zuhajli, Wehbe (1976): *Idžtihad u islamskom šerijatu*, Univerzitet u Rijadu.

Anton GRIZOLD, Vinko VEGIČ*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

ČLANSTVO V NATU: REŠITEV SODOBNE VARNOSTNE DILEME SLOVENIJE?

Povzetek: V razpravah o interesu slovenske politike za članstvo v Natu je treba izhajati iz presoje temeljnih značilnosti mednarodnih varnostnih razmer po hladni vojni. Varnostna prizadevanja v tem obdobju so povezana s širitvijo zahodnoevropskih institucij, tradicionalni koncepti zagotavljanja varnosti, kot vzpostavljanje ravnotežja moči z zavezništvi ali neutralnost, pa so manj relevantni. Poleg tega, da je obrambno zavezništvo, ima Nato tudi lastnosti varnostne institucije, in svoje delovanje učinkovito prilagaja novim razmeram, v katerih se države namesto z vojaškimi grožnjami spori jemajo z bolj kompleksnimi varnostnimi problemi. Nato je institucija, ki zagotavlja dialog in sodelovanje ter krepi transparentnost, zato je članstvo v Natu v razmerah negotovosti po hladni vojni cilj številnih tranzicijskih držav. Najbolj pogosto izpostavljen problem povezan s kandidaturo Slovenije za Nato je (ne)pripravljenost na vojaško-obrambno področje, deloma tudi zato, ker so bile reforme, načrtovane v preteklosti, le delno izvedene. Nadaljevanje teh reform bo nujno, ne samo zaradi interesa za vstop v Nato, temveč zaradi zmanjšanja razkoraka med politično-ekonomsko kompatibilnostjo Slovenije z zahodnoevropskimi državami in kompatibilnostjo na vojaško-obrambno področje. Zato cena teh reform ni povezana izključno s članstvom v Natu. Članstvo pa tudi nima zgolj vojaško-obrambnih posledic. Z vstopom v Nato Slovenija ne bi odpravila vseh morebitnih bodočih varnostnih problemov, s temi se srečujejo tudi članice, okrepila pa bi institucionalne možnosti za spopadanje s temi problemi.

Ključni pojmi: nacionalna varnost, mednarodna varnost, Nato, vojska, obrambni izdatki, varnostne institucije, zavezništva

383

* Dr. Anton Grizold, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, mag. Vinko Vagič, strokovni sodelavec-raziskovalec na Fakulteti za družbene vede.

Z nastankom slovenske države se je slovenska politika soočila tudi z dilemo¹ glede zagotavljanja njene varnosti. Po osamosvojitvi leta 1991 se Slovenija nahaja v razmerah, ki so znatno spremenjene glede na mednarodne razmere v obdobju t.i. hladne vojne. Na evropskem kontinentu je po koncu hladne vojne sicer prišlo do splošnega povečanja varnosti, predvsem v smislu zmanjševanja vojaških groženj, vendar pa obstajajo tudi številni dejavniki ogrožanja varnosti, ki zahtevajo ustrezna, tudi vojaška prizadevanja držav za zagotavljanje nacionalne varnosti. V Sloveniji je šlo ob nastanku države pravzaprav za dokajšnjo nejasnost glede zunanjepolitičnih opcij zagotavljanja nacionalne varnosti. Kot ugotavlja Bebler sta bili ob snovanju slovenske državnosti v letih 1989-90 izraziti predvsem dve opciji, ena se je nagibala k neoboroženi Sloveniji, druga k oboroženi nevtralnosti. Po letu 1991 pa je vladna usmeritev vključevanje, tudi varnostno, v evropske integracijske procese (1996: 131). Med teoretičnimi koncepti o tem, kako naj bi Slovenija zagotavljala vojaški vidik nacionalne varnosti, so bile v prejšnjem desetletju kot relevantne obravnavane različne možnosti: oblikovanje svojih oboroženih sil in naslonitev na sistem kolektivne varnosti; pridobitev statusa oborožene ali neoborožene nevtralnosti; podpis obrambnih sporazumov z drugimi državami; vključitev v Severnoatlantsko zvezo (NATO) in/ali Zahodnoevropsko Unijo (ZEU); oziroma kombinacija več omenjenih možnosti (Grizold, 1999: 129). Leta 1994 je prizadevanje za članstvo v Natu tudi uradno postalo politični cilj slovenske države, sodelovanje z Natom pa eden od pomembnih elementov v politiki zagotavljanja nacionalne varnosti. V začetku tega leta je Državni zbor sprejel dopolnilo k tedanjemu temeljnemu dokumentu o zagotavljanju nacionalne varnosti,² s katerim je izrazil namen, da si bo Slovenija prizadevala za članstvo v Natu, Slovenija pa je tudi pristopila k Natovemu programu Partnerstvo za mir.

Bolj poglobljene razprave o slovenski politiki do Nata v 90. niso bile pogoste, predvsem pa med političnimi elitami in v širši javnosti ni bilo zaslediti resnejšega nasprotovanja takšni politiki.³ V zadnjem letu so se razprave glede prizadevanj za vstop v Nato intenzivirale, omejene pa so predvsem na vprašanje stroškov članstva in vprašanje nekoliko težje merljivih koristi in obveznosti morebitnega članstva za Slovenijo. Vendar pa bi bilo smiselno po našem mnenju razpravo o politiki Slovenije do Nata bolj umestiti v kontekst temeljnih značilnosti mednarodnih varnostnih razmer po hladni vojni. Pri tem se kot temeljno postavlja vprašanje, kakšne realne opcije varnostne politike se Sloveniji v teh razmerah sploh ponujajo.

¹ Varnostna dilema označuje stanje v mednarodni skupnosti, v katerem mora zaradi odsotnosti centralne oblasti oziroma svetovne vlade, ki bi bila nad suverenostjo nacionalne države in bi zagotavljala mednarodni mir in varnost, vsaka država sama oblikovati svoje nacionalnovarnostne cilje, politiko in strategijo (gl. Murray, Viotti, 1994: 3). V tem okviru sodobna liberalna država danes zagotavlja nacionalnovarnostni okvir za uresničevanje varnosti kot politične in osebne dobrine in tudi splošne okoliščine za družbeno-gospodarski razvoj, socialne, ekološke in druge vidike varnosti svojih državljanov.

² Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Republike Slovenije, december 1993.

³ Izjemo predstavlja Mladi forum ZLSD, ki je v drugi polovici devetdesetih zagovarjal kritično stališče do vključevanja v Nato.

Širitev varnostnih institucij: odziv na grožnje varnosti v novih razmerah

Države, ki so v obdobju hladne vojne pripadale tedanjemu "Zahodu", so bile s koncem tega obdobja soočene z dejstvom, da bodo imele vlogo pomembnega moderatorja preoblikovanja evropske varnostne arhitekture. Pri tem so se oprle na koncept prilagajanja in širitve obstoječih institucij, predvsem EU in Nata, ki naj bi v obstoječo strukturo zahodnoevropskih institucij integrirale nekdanje nasprotnice in s tem zagotovile stabilnost na območju srednje in vzhodne Evrope. Postalo je jasno, da stabilnosti ni mogoče ohranjati tako, da bi "varnost ostajala zgolj luksus Zahoda", pa tudi, da evropsko varnostno sodelovanje ne more biti več omejeno izključno na Zahod (Aybet, 1997: 187). Proces širitve sodelovanja z državami srednje in vzhodne Evrope in njihova integracija v evropske institucije je služil tudi kot vzvod za vpliv na notranjo in zunanjo politiko teh držav. Prizadevanja so imela namen preprečiti, da bi z odpravo ureditve, ki je veljala v hladni vojni, prišlo do nastanka podobnih razmer, kot so obstajale pred II. svetovno vojno. Vzpostavljane ravnotežja moči s pomočjo zavezništev, ki je bilo v 19. in v začetku 20. stoletja poglavitna poteza mednarodne politike evropskih držav, se takrat ni pokazalo kot učinkovit način ohranjanja miru. Kot ugotavlja Aybet je politika zahodnih držav po hladni vojni usmerjena v ohranjanje varnostne skupnosti,⁴ ki se je izoblikovala med zahodnoevropskimi državami in institucijami, predvsem zato, ker si nobena od zahodnoevropskih držav ne želi nadomeščanja te varnostne skupnosti s sistemom teritorialnega rivalstva in nestabilnosti, kakršen je obstajal v preteklosti. V tej skupnosti so "pričakovanja glede ravnanja držav postala običajna. Integracija pa poteka še dlje, do oblikovanja institucij in postopkov, ki so zmožni zagotavljati dolgotrajna pričakovanja miroljubnih sprememb med članicami te skupnosti.... glavno načelo na katerem temelji ta režim je, da je vojna med njegovimi članicami kot sredstvo reševanja sporov popolnoma izključena" (istotam, 1997: 175-7).

Proces "ponovnega združevanja Evrope", ki na institucionalni ravni obsega tudi integracijo srednje in vzhodnoevropskih držav v EU in Nato, teoretiki obravnavajo tudi z vidika širitve obstoječe varnostne skupnosti, ki se je izoblikovala znotraj teh institucij. Gambles (1991: 10-11) v zvezi s potekajočo varnostno integracijo v Evropi opozarja na vlogo centra in periferije, kjer center predstavlja devet držav, ki so članice Nata in EU, okoli njih pa je mogoče razvrstiti pet skupin držav.⁵

Nastajanje morebitnih dvo- ali večstranskih zavezništev je v Evropi po hladni vojni pravzaprav obravnavano kot grožnja varnosti. Nemško podporo širitvi član-

⁴ To skupnost razume v skladu z Deuschovim pojmovanjem varnostne skupnosti, kjer članice te skupnosti vojne nimajo več za sredstvo za reševanje medsebojnih sporov. Varnostna skupnost se razvije iz medsebojne odvisnosti med državami, ki jo krepijo naraščajoče medsebojne transakcije, in privede do procesa medsebojne odzivnosti (o konceptu varnostne skupnosti glej še Deutsch, Karl, 1978).

⁵ 1) članice Nata, ki niso članice EU: ZDA, Kanada, Turčija, Norveška in Islandija; 2) članice EU, ki niso članice ZEU: Grčija, Danska, Irska; 3) nevtralne države, nečlanice EU: Švedska, Švica, Finska, Avstrija (ker je po izdelavi omenjene Gamblesove študije prišlo do vključevanja treh od teh držav v EU, bi bilo mogoče to skupino opredeliti drugače, op. V.V.); 4) srednje- in vzhodnoevropske države: Češkoslovaška, Madžarska, Poljska, Romunija, Bolgarija, države na ozemlju nekdanje Jugoslavije in Albanija, 5. Rusija in države na območju nekdanje SZ.

stva Nata tako na primer razlagajo tudi z bojznijo, da bi se države srednje in vzhodne Evrope, v kolikor jim ne bi bilo dostopno članstvo v zahodnih institucijah, lahko usmerile v oblikovanje lastnih varnostnih dogovorov. Ti pa bi bili lahko podobni tistim, ki so Evropo v prejšnjem stoletju že privedli do dveh vojn: Poljska in Romunija proti Rusiji, Slovaška in Romunija proti Madžarski, Češka s Poljsko proti nemškemu vplivu. V tem primeru bi se Nemčija morala odločiti bodisi za opcijo sodelovanja v srednjeevropskih lokalnih zavezništvih ali za sporazum z Rusijo, da bi tako ohranila regijo pod nadzorom. Za Nemčijo je bila tako edina rešitev podpirati integracijo teh držav v Nato in EU (Eyal, 1997: 703).

Kaže tudi, da status nevtralnosti v devetdesetih, glede na mednarodne razmere, izgublja svoj pomen. Danes Evropi sicer obstaja nekaj nevtralnih držav, ki so ta status pridobile v specifičnih razmerah v preteklosti (Avstrija, Finska, Švedska, Švica, Irska). Temu statusu se formalno niso odrekle niti po hladni vojni, vendar svojo zunanjo politiko prilagajajo novim razmeram v Evropi, s čimer se dejansko odrekajo določenim karakterističnim potezam politike nevtralnosti. Preučevalci problemov varnosti opozarjajo, da koncept nevtralnosti kot varnostne politike po hladni vojni izgublja pomen (gl. Gärtner, Holl, 2001). Nekateri nevtralnosti napovedujejo "smrt zaradi irelevantnosti" (Cox, Mac Ginty, 1996: 123). Odpravljene so bile nekatere temeljne poteze prejšnjega mednarodnega sistema in s tem v določeni meri smisel politike nevtralnosti, ki je bila za nekatere evropske države v preteklosti učinkovita varnostnopolitična opcija:

"Nevtralnost je v veliki meri definirana glede na percepcijo groženj. V primeru sistema, ki je obstajal o obdobju hladne vojne je bilo grožnje običajno lahko identificirati, izvirale so s strani enega od nasprotujočih blokov in ogrožale teritorialno integriteto določene države. Po hladni vojni je varnostno okolje drugačno; groženj ni več mogoče z lahkoto definirati, niso več omejene na določen blok ali državo in po svojem značaju niso izključno vojaške. Nevtralnost, utemeljena na politično-vojaški interpretaciji groženj nudi malo rešitev za novo vrsto nejasnih in difuznih groženj evropskemu miru in stabilnosti.... Integracija in medsebojna odvisnost predstavlja velike probleme za nevtralne države. Novi sistem karakterizira združevanje držav. Tak, na sodelovanju temelječ pristop ni skladen z ekskluzionističnim, na posamezni državi temelječim pristopom, h katerega se nagibajo nevtralne države" (istotam: 129).

V preteklosti so Irska, kasneje pa še Avstrija, Švedska in Finska postale članice EU, ki je v devetdesetih pričela razvijati skupno zunanjo in varnostno politiko, od leta 1999 pa načrtuje tudi skupne vojaške sile.⁶ Vse navedene nevtralne članice EU

⁶ Po koncu hladne vojne na primer Irska zmanjšuje poudarek, ki ga je vseskozi dajala svoji politiki nevtralnosti. V kontekstu odnosov med Vzhodom in Zahodom je bila nevtralnost predvsem "odziv na bojažen glede vpletenosti v apokaliptični mednarodni spor. Takšne bojzni so se zmanjšale s ponovno oživitvijo detanta in predvsem s koncem hladne vojne, zaradi česar se zdi Irska nevtralnost manj relevantna. Maasricht in pričakovana preobrazba ES v EU so ponovno vzpostavili ozračje, v katerem irski ministri izražajo pripravljenost za pridružitve skupnim obrambnim in varnostnim strukturam" (Fanning, 1996: 145).

in Švica⁷ so tudi članice Natovega Partnerstva za mir. Proces integracije in mehanizmi zagotavljanja evropske varnosti, ki so se pričeli razvijati v preteklem desetletju kar precej posegajo v tradicionalno držo nevtralnih držav.

S koncem hladne vojne je položaj številnih držav postal podoben nevtralnosti,⁸ vsaj glede dejstva, da ne pripadajo nobenemu zavezništvu, vendar pa ne gre za mednarodno priznan in zaščiten status nevtralnosti. Glede na uveljavljeno prakso je namreč "nevtralnost uspešna samo toliko, kolikor jo upoštevajo v tujini" (Danspeckgruber, 1992). Velik del t.i. tranzicijskih držav svoj status obravnava kot začasen, hkrati pa si prizadevajo za integracijo v evropske institucije. Pogled na politični zemljevid Evrope pokaže, da si vse tranzicijske države, zahodno od črte, ki poteka po zahodnih mejah Rusije, Belorusije, Ukrajine in Moldavije prizadevajo za članstvo v Natu in EU. Za te države nevtralnost očitno ne predstavlja kredibilne varnostno-politične opcije.⁹

Kandidatke za vstop v EU in/ali Nato

	potek pristopnih pogajanj z EU	kandidatke za vstop v Nato*
Albanija	ne	da
Bolgarija	da (od 1999)	da
Češka	da (od 1997)	že članica
Estonija	da (od 1997)	da
Latvija	da (od 1999)	da
Litva	da (od 1999)	da
Madžarska	da (od 1997)	že članica
Makedonija	ne	da
Poljska	da (od 1997)	že članica
Romunija	da (od 1999)	da
Slovaška	da (od 1999)	da
Slovenija	da (od 1997)	da

* kot kandidatke za vstop v Nato so navedene tiste države, ki so omenjene v dokumentih Natovega vrhunškega zasedanja leta 1999 v Washingtonu in so vključene v izvajanje Akcijskega načrta za članstvo v Natu.

⁷ Kljub temu, da Švica ni članica OZN, o tem pa naj bi v bližnji prihodnosti šele odločali na referendumu, je ta država leta 1997 pristopila k Natovemu Partnerstvu za mir.

⁸ Države, ki so v hladni vojni bile članice Varšavskega sporazuma in Albanija ter novonastale države na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze in Jugoslavije.

⁹ Tako na primer v razmišljanjih visokih madžarskih politikov lahko zasledimo prepričanje, da "za ljudi v centru Evrope nevtralnost ni ustrezna alternativa, ker se iverganja pojavljajo ne glede na mednarodni status države in se glede na svojo naravo ne zaustavljajo na državnih mejah" (Martonyi, Némethi, 1999). Podobno prepričanje najdemo tudi na Poljskem, saj bi bil koncept "nevtralnosti in samoobrambe" kredibilen le z močnim gospodarstvom in dobro delujočim sistemom pan-evropske varnosti. Nobeden od teh pogojev danes ne obstaja in verjetno ne bo tudi v dogledni prihodnosti (Karkoszka, 1995: 79).

V prihodnosti bo potekalo, sicer postopno, vstopanje večine teh držav v EU in Nato¹⁰ ali pa vsaj krepitev stikov z obema institucijama. Vstop prvih držav v EU je mogoče pričakovati v letih 2004-5. Prav tako pa je zelo verjetno, da bo Nato nekatere izmed kandidatov v članstvo povabil konec letošnjega leta, kar bi lahko, po analogiji z vstopanjem prvih treh držav po hladni vojni, pomenilo možnost polnopravnega članstva leta 2004. S tem procesom se skupnost gospodarsko, politično in varnostno povezanih držav, ki je nekdanj obsegala t.i. Zahodno Evropo širi na omenjeno skupino držav. Pri tem sicer ni jasno, kdaj bo ta proces zaobsegel vse države iz obravnavane skupine, očitno pa v teh okvirih nastaja dokaj trdno povezana skupnost držav. Vse tranzicijske države v tej skupini si prizadevajo tako za članstvo v EU kot v Nato. Članice EU brez istočasnega članstva v Nato pa ostajajo samo države, ki so imele status nevtralnosti že pred koncem hladne vojne in ga danes ohranjajo predvsem zaradi notranjepolitičnih razlogov.

V procesih (pre)oblikovanja evropske varnostne ureditve po hladni vojni ohranjanje in širitev evropskih institucij tako predstavlja alternativo vračanju v klasični sistem evropskega ravnotežja moči, v katerem je v zgodovini prihajalo do številnih vojaških zavezništev, medsebojnega rivalstva in nenazadnje, samo v 20. stoletju, do dveh svetovnih vojn. Glede na to opora na tradicionalne koncepte, kot na primer prizadevanje za pridobitev statusa nevtralnosti ali sklepanje dvo- ali večstranskih obrambnih zavezništev, za Slovenijo in tudi za druge srednje- in vzhodnoevropske tranzicijske države po koncu hladne vojne očitno ne predstavlja več realne varnostne opcije. Hkrati pa širitev Nata po hladni vojni ne temelji predvsem na logiki povečevanja moči zavezništva, pač pa tudi na logiki procesa varnostne integracije v Evropi, ki je v preteklosti pripomogla do dokaj stabilnih in obvladljivih odnosov med državami, vključenimi v ta proces. S tem je povezano tudi navidez protislovno dejstvo, da Nato kljub odpravi neposredne vojaške grožnje ostaja relevantna mednarodna varnostna institucija.

Nato kot mednarodna varnostna institucija

V proučevanju Nata po hladni vojni veliko pozornost namenjajo pojasnjevanju, da zavezništvo ob odpravi vojaških groženj, zaradi katerih je tudi nastalo, ni razpadlo, ampak ostaja pomemben dejavnik v zagotavljanju evropske varnosti. To dejstvo preučevalci pojasnjujejo z zmožnostjo prilagajanja novim razmeram in s tem zagotavljanja varnosti pred grožnjami, ki so danes drugačne kot v preteklosti. Varnost, kot jo razlagajo v sodobnih razmerah, ne pomeni zgolj varnosti pred vojaškimi grožnjami. Wallander (2000) opozarja na razliko med namernimi grožnjami in problemi, ki so posledica nestabilnosti in nezaupanja. Za namerno grožnjo gre, ko ima država namen in zmogljivosti napasti drugo državo ali jo prisiliti v politiko, ki je nasprotna njenim nacionalnim interesom. Vendar pa se države tudi brez takšnih jasnih groženj lahko soočijo z resnimi varnostnimi problemi. To je že dolgo

¹⁰ Glede verjetnosti povabila kandidatkam za vstop v Nato študija korporacije RAND države razvršča v tri skupine: 1) Slovaška in Slovenija - t.i. "early group"; 2) Bolgarija, Romunija, Litva, Estonija in Latvija - t.i. "middle group"; 3) Albanija in Makedonija - t.i. "long term group" (Szayna, 2001: 50).

poznano kot problem varnostne dileme: čeprav države nimajo namere škodovati druga drugi, so zaskrbljene, ker menijo, da nekaterih sofisticiranih groženj ne morejo zaznati zato oblikujejo strategije za najslabšo situacijo (*wors-case strategies*), kar samo po sebi spet ustvarja nevarnost za druge države. Viri ogrožanja, ki sicer neposredno ne ogrožajo politične in teritorialne integritete države, pa imajo za državno varnost podobne učinke kot tradicionalne grožnje (istotam: 709-10). Takšne učinke povzročijo predvsem nestabilne razmere, ki so posledica, etničnih sporov, humanitarnih kriz, množičnih migracij, mednarodnega terorizma, težjih ekonomskih kriz ter ekoloških problemov. V današnjih kulturno-civilizacijskih okoliščinah gre za kompleksno ogrožanje varnosti države in mednarodne skupnosti, v katerem se prepletajo tradicionalne (vojaške) in novejša (nevojaške) grožnje varnosti. Tovrstne kompleksne grožnje v zadnjem desetletju povzročajo zaskrbljenost tako državam članicam evropskih institucij (EU in Nata) kot nečlanicam. Tranzicijske države, ki niso trdno vpete v evropske politične in varnostne institucije, imajo v tem nestabilnem okolju še več razlogov za zaskrbljenost.

Razloge za relevantnost Nata po hladni vojni Wallander vidi v dejstvu, da zavezništva niso vedno zgolj agregacija nacionalne moči, temveč tudi varnostne institucije, sposobne opravljati več funkcij. Poleg odvratanja zunanje grožnje se ukvarja z različnimi varnostnimi problemi, tudi z nestabilnostjo, negotovostjo in odnosi med zaveznicami (istotam: 705-6). V varnostnih odnosih mednarodne institucije zmanjšujejo ceno transakcij in zagotavljajo sodelovanje med državami, kadar so za to zainteresirane. Sredstva, s katerimi razpolagajo institucije (norme, pravila in postopki), omogočajo sodelovanje z zagotavljanjem informacij, omogočajo sporazumevanje, vzpostavljajo pravila za pogajanja, odločanje in izvrševanje in ustvarjajo spodbude za upoštevanje mednarodnih standardov, nujnih za multilateralno delovanje (istotam: 709). Nato razpolaga z zmogljivostmi, ki so mu omogočile, da se po hladni vojni loteva tudi varnostnih problemov, ki zadevajo Evropo kot celoto, ti problemi pa so precej drugačni od problemov v hladni vojni: "s spremembo varnostnega okolja v 90. so se Natove članice za reševanje novih varnostnih problemov obrnile na zavezništvo, ker je zaradi svojih splošnih zmogljivosti učinkovita politično-vojaška varnostna institucija, zmožna za spopadanje s temi novimi zaskrbljenostmi (*concerns*)" (istotam: 731).

Motivov članic za ohranjanje zavezništva in motivov kandidatk za vstop v Nato ne gre iskati zgolj v neposrednih vojaških grožnjah, temveč v motivih za ohranjanje obvladljivega in predvidljivega mednarodnega okolja. Varnostne politike tranzicijskih držav so usmerjene na prelom s preteklostjo, k pridobitvi "nove evropske identitete in vstopu v uspešen integrativni eksperiment ES in v novi evropski varnostni red" (Gambles, 1991: 5). Očitno je, da članstvo v Natu te države, ob siceršnji odpravi neposrednih vojaških groženj, obravnavajo v povezavi z doseganjem varnosti v širšem smislu. Kakšne so torej nevarnosti, pred katerimi naj bi članstvo v zavezništvu ščitilo države? Preučevalci problemov mednarodne varnosti odgovore vse bolj iščejo v razumevanju varnosti, ki ni povezana z varovanjem pred zaznavno vojaško grožnjo, temveč pred nepredvidljivimi dogajanjem v prihodnosti, ki bi lahko imela negativne posledice za varnost. "Negotovost" tako v spektru groženj postopoma zamenjuje nekdanjo otipljivo vojaško grožnjo, temu pa se prilagajo

tudi cilji delovanja Nata. V hladni vojni je Nato razvijal predvsem zmogljivosti za obvladovanje sovjetske vojaške grožnje, vendar je izoblikoval tudi prakse in postopke za pospeševanje integracije članic, s čimer je reševal evropske varnostne probleme, ki izvirajo iz bojazni, negotovosti (Walander, 2000: 731-2). S tem je Nato, poleg odvrčanja in obrambe pred vojaško agresijo s strani nasprotnega zavezništva, zagotavljal tudi stabilne odnose in zaupanje med članicami. Ti odnosi danes zagotavljajo določeno stopnjo stabilnosti na območju zavezništva in so tudi dejavnik zagotavljanja stabilnosti prek njegovih meja. V zadnjem desetletju je Nato temeljito redefiniral svoje temeljne funkcije,¹¹ splošna zamisel, ki je v ozadju teh sprememb, pa je usmerjena v "politiko zavarovanja pred negotovostjo" (Aybet, 1997: 182). Dejansko je politika Nata po hladni vojni usmerjena v širitev stabilnosti in odnosov, ki so uveljavljeni med članicami na področja izven svojih meja. To politiko zavezništvo izvaja s sodelovanjem s t.i. partnerskimi državami in s procesom širitve članstva na države, za katere meni, da so politično, ekonomsko in varnostno-vojaško kompatibilne s članicami zavezništva.

Nato se zadnjih deset let transformira iz vojaškega zavezništva, v katerem so poglavitno dinamiko oblikovale kalkulacije vojaške moči, v institucijo z bolj poudarjeno politično-varnostnimi dimenzijami. Zaveznice sicer vzdržujejo tudi znatne vojaške zmogljivosti, vendar zagotavljanje teh zmogljivosti ni več središčna tema v delovanju Nata. Njegova politika je usmerjena predvsem v širitev območja s skupnimi vrednotami, ki danes veljajo za kulturno-civilizacijske temelje, na katerih lahko temelji varna in stabilna mednarodna skupnost.¹² To pa tudi pomeni, da v procesu sprejemanja novih članic ne dominirajo vojaške dimenzije in problemi njihovih vojaških zmogljivosti. Gre predvsem za presojo iz širših politično varnostnih vidikov, kar Natu, glede na sedanje razmere, omogoča, da je lahko do vstopajočih držav do določene mere popustljiv v zahtevah za prevzemanje vojaških bremen zavezništva.

Za tranzicijske države nasploh in tudi kandidatke za članstvo v Natu velja, da so v vojaškem smislu inferiorne v primerjavi z zahodnoevropskimi državami, tako članicami Nata kot nevtralnimi državami. To velja tako z vidika stopnje modernizira-

¹¹ *Strateški koncept Nata iz leta 1999 kot temeljne funkcije Nata obravnava 1) "varnost": zagotavljanje temeljev za stabilno evroatlantsko varnostno okolje, temelječe na rasti demokratičnih institucij in zavezanosti k miroljubnemu reševanju sporov; 2) "posvetovanje": Nato je poglavitni transatlantski forum za posvetovanje med zaveznici glede kakršnegakoli problema, ki vpliva na njihove vitalne interese; 3) "odvrčanje in obrambo" pred kakršnokoli grožnjo agresije na katerokoli članico; 4) "krizni menedžment": pripravljenost, od primera do primera in na podlagi konsenza, prispevati k učinkovitemu reševanju konfliktov; 5) "partnerstvo": krepitev širokega partnerstva, sodelovanja in dialoga z drugimi državami na evroatlantskem območju, s ciljem krepitev transparentnosti, medsebojnega zaupanja in zmogljivosti za skupno delovanje z zavezništvom (čl. 10).*

¹² *V politiki Nata in v prizadevanjih za varnost v Evropi nasploh je po hladni vojni zaznati znatne spremembe v pojmovanju varnosti. Williams in Neumann (2000: 369-70) ugotavljata, da je v pozitivnem smislu varnost identificirana s kulturnimi in civilizacijskimi načeli, ki danes predstavljajo temelje Nata samega, negativno pa z odsotnostjo teh pogojev. Odsotnost specifičnih demokratičnih kulturnih in političnih institucij definira percepcijo varnosti. Premik od tradicionalnih konceptov varnosti, osredotočenih na vojaško moč in ravnotežje moči, k osredotočenosti na probleme societalne (ne)stabilnosti in politično kulturnih struktur, predstavlja poglavitno transformacijo v političnih stališčih Nata v devedesetih.*

nosti oboroženih sil in tudi z vidika obrambnih izdatkov. Szayna (2001: 11-112) med kandidatkami za članstvo v Natu razlikuje dva tipa oboroženih sil: "preobsežne" in "nastajajoče" (oversized and emerging). Za prvi tip (Bolgarija, Romunija, Albanija, Slovaška) so značilne številčno obsežne oborožene sile, ki se po hladni vojni srečujejo s pomanjkanjem finančnih sredstev. To ima za posledico zmanjšanje kakovosti oboroženih sil zaradi pomanjkljivega urjenja in velikega deleža zastarele opreme. Ti problemi so posebej vidni v tehnološko zahtevnih zvrsteh, kot npr. v letalstvu. Za drugi tip, "nastajajoče" oborožene sile, pa je značilno, da se po nastanku novih držav šele oblikujejo (Estonija, Latvija, Litva, Makedonija in Slovenija). Temeljni problemi teh sil so pomanjkanje opreme in izurjenega kadra.

Tudi nove članice Nata (Češka, Madžarska, Poljska) so sposobne sodelovanja z Natom samo v omejenem obsegu,¹³ proces prilagajanja standardom Nata pa bo zelo dolgotrajen. Kljub deklariranim pričakovanjem Nata glede vojaških reform, ki naj bi v državah, kandidatkah za članstvo, zagotovile ustrezne zmogljivosti za lastno obrambo in zmogljivosti za sodelovanje v skupnih akcijah,¹⁴ bo Nato v prihodnosti soočen z dejstvom, da tako še tri nove članice kot tudi države, ki bodo v članstvo sprejete v prihodnosti, na vojaškem področju ne dosegajo tehnično-tehnoloških in organizacijskih standardov razvitih držav. Glede na stanje v oboroženih silah teh držav in glede na gospodarske zmogljivosti ni realno pričakovati, da bi se po tehnično tehnoloških in organizacijskih značilnosti v bližnji prihodnosti približale zahodnoevropskim državam. Nobena od treh novih članic Nata, kot verjetno tudi od držav, ki bodo morebiti sprejete v prihodnosti, ne bo izvajala vojaških reform, ki bi pomenile drastično povečanje obrambnih izdatkov¹⁵ in hitro doseganje standardov zahodnoevropskih držav na vojaškem področju. Študija korporacije RAND ugotavlja, da omejen obseg vojaštva in splošno nizka tehnološka raven ter raven pripravljenosti na vojaškem področju v posameznih kandidatkah pomeni, da lahko te države v obdobju naslednjih 10 do 15 let Natu nudijo samo manjši (čeprav ne irelevanten) vojaški prispevek (Szayna, 2001: 107). Pričakovanja Nata do morebitnih novih članic bodo na vojaškem področju v prihodnosti omejena predvsem na postopne vojaške reforme in tudi postopno rast izdatkov za obrambo, skladno s povečevanjem gospodarskih zmogljivosti. S svojo strategijo širite članstva Nato tako neizogibno pristaja tudi na dejstvo, da bodo med članicami, predvsem pa v pogledu novih članic, ostajale precejšnje razlike glede vojaških zmogljivosti.

¹³ V operaciji proti ZRJ spomladi 1999 izmed članic Nata zaradi neustreznih zmogljivosti niso sodelovale Češka, Poljska, Islandija in Luxemburg, iz političnih razlogov pa ni sodelovala Grčija. Aktivno pa ni sodelovala niti Madžarska. V tem posegu Nato ni "niti pričakoval niti zaprosil" treh novih članic, da bi se vključile v zračne operacije (glej npr. Yost, 2000: 103; Szayna, 2001: 113).

¹⁴ V dokumentu Membership Action Planu, ki ga je Nato sprejel leta 1999, je zapisano, da bodo "zmožnost kandidatke za vojaški prispevek k kolektivni obrambi in k novim nalogam zaveznitva in njihova pripravljenost za postopno izpopolnjevanje njihovih vojaških zmogljivosti dejavniki, ki bodo obravnavani v ugotavljanju njihove ustreznosti za članstvo".

¹⁵ Tako so bili leta 1999 v treh novih članicah obrambni izdatki na prebivalca znatno manjši kot je povprečje v Natu, ki je 328 USD: Češka 58 USD, Madžarska 59 USD in Poljska 46 USD (gl. NATO Review št. 1, 2000).

Obrambna politika Slovenije in Nato: problem vojaških zmogljivosti

Temeljne poteze slovenske zunanje in tudi nacionalnovarnostne politike od prve polovice devetdesetih definira interes za integracijo v evropske institucije, kar pomeni predvsem vključitev v EU in Nato. Tako EU kot Nato za sprejem novih članic postavljata dokaj zahtevne kriterije; vključevanje v te institucije je zato tudi pomembna spodbuda za notranje gospodarske, politične in vojaške reforme v državah kandidatkah. Izpolnjevanje kriterijev za članstvo v kateri od teh institucij pa je postal tudi pomemben način dokazovanja uspešnosti reform ter s tem tudi način vzpostavljanja legitimnosti političnih elit v kandidatkah. Gospodarski in politični kriteriji za vstop v EU in Nato so dokaj podobni. Izpolnjevanje določenih kriterijev na vojaško-obrambnem področju pa se pričakuje samo s strani Nata.

V Sloveniji je na gospodarskem in političnem področju proces reform (in s tem izpolnjevanje kriterijev za vstop v EU in v Nato) dokaj uspešen in država sodi med najbolj usposobljene kandidatke. Na vojaško-obrambnem področju pa si je slovenska politika v preteklosti zastavila dokaj ambiciozne cilje glede reform in povečanja obrambne sposobnosti države. Dokumenti s področja nacionalne varnosti v preteklem desetletju nedvoumno odražajo usmeritev v vzpostavljanje učinkovitega obrambnega sistema, kar obsega tudi razvoj učinkovite vojske, ki se bo po tehnično-tehnoloških, organizacijskih in drugih merilih približevala zahodnoevropskim vojskam, povečevanje deleža poklicne sestave in tudi postopno povečevanje izdatkov za obrambo.¹⁶ Vendar pa kaže, na kar je opozoril predvsem dialog med Slovenijo in Natom glede pripravljenosti za članstvo, da ti cilji niso bili uresničeni. Tudi v slovenski politiki zasledimo vedno več javnih razprav o problemih na voja-

¹⁶ Na to kaže več dokumentov, ki jih je sprejel Državni zbor ali Vlada RS:

-Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti iz leta 1993 določa, da ima Republika Slovenija obrambne sile, Slovensko vojsko,... njena pripravljenost pa temelji na čim višji profesionalni usposobljenosti mirnodobne sestave, v kateri so poklicni pripadniki in vojaki na služenju vojaškega roka;

-Nacionalna strategija za integracijo RS v Nato iz leta 1997 predvideva prestrukturiranje, reorganizacijo, modernizacijo vojske in povečanje obsega njene stalne sestave in tudi povečevanje obrambnih izdatkov na raven 2,3% BDP do leta 2003;

-leta 1999 sprejeti Dolgoročni program razvoja in opremljanja Slovenske vojske, ki vsebuje tudi projekcijo obrambnih izdatkov v obdobju od 2001 do 2010 predvideva realno rast izdatkov od 1,87 % BDP v letu 2001, do 1,98% BDP v letu 2003 in do 2,3% BDP v letu 2010;

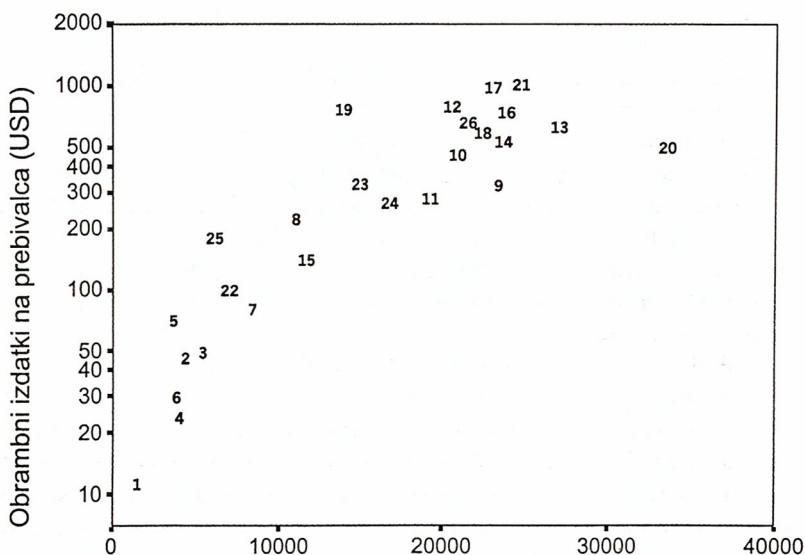
-Obrambna Strategija RS iz leta 2000 določa kot cilj razvoja Slovenske vojske vzpostaviti po obsegu optimalno in obrambno zadostno, po opremljenosti in oborožitvi sodobno ter učinkovito, visoko strokovno vojsko s poudarkom na profesionalizaciji;

-Resolucija o strategiji nacionalne varnosti RS iz leta 2001 pa predvideva, da bo s preoblikovanjem in modernizacijo Slovenske vojske postopno zmanjšan njen obseg, povečan delež poklicne sestave, izboljšana kadrovska struktura ter opremljenosti s sodobnimi oborožitvenimi sistemi in tudi, da bo obrambna politika zagotovila financiranje potreb, ki bo po obsegu in strukturi primerljivo s financiranjem v državah članicah Nata.

ško-obrambnem področju.¹⁷ Pri tem postaja vse bolj očitno, da nujnost izvedbe ustreznih reform na obrambno-vojaškem področju ni samo posledica dejstva, da Nato od bodočih članic pričakuje tudi ustrezne vojaške zmogljivosti, temveč predvsem dejstva, da načrtovane reforme na tem področju v Sloveniji niso bile izvedene. Pri razmišljanju o tem, ali sploh in zakaj bi morala Slovenija posodabljati svojo vojsko, se zdi upravičeno domnevati, da bo to potrebno iz več razlogov in ne samo zaradi interesa za vstop v Nato. Kot temeljne razloge za to bi lahko navedli: 1) približevanje Slovenije ravni gospodarske razvitosti razvitim evropskim državam; 2) razvijanje prakse multilateralnih pristopov k zagotavljanju varnosti; 3) vključevanje Slovenije v EU; in nenazadnje 4) doslednejše izvajanje sprejete nacionalnovarnostne politike tudi v tistih elementih, ki se nanašajo na vojaške zmogljivosti in obrambne izdatke.

ad 1) Proces modernizacije oboroženih sil je najbolj odvisen od finančnih zmogljivosti države. Bogatejše države imajo tudi bolj sodobne in učinkovitejše oborožene sile. Hipotetično je mogoče predpostavljati, da se bo trend gibanja obrambnih izdatkov v Sloveniji gibal skladno z naraščanjem gospodarskih zmogljivosti. Delež sredstev namenjenih za obrambo je sicer odvisen od odločitve vlad oziroma od njihovih prioritet, vendar je dejstvo, da razvitejše države namenjajo obrambnim izdatkom več denarja. Pregled obrambnih izdatkov evropskih držav pokaže močno povezanost med gospodarsko močjo države in višino sredstev za obrambo. Analiza pokaže visoko stopnjo povezanosti (Pearsonov korelacijski koeficient - 0,87) med višino družbenega proizvoda na prebivalca in višino vojaških izdatkov na prebivalca.

¹⁷ O tem npr. preberemo v glasilu Ministrstva za obrambo, gl. Slovenska vojska št. 4, 2001- Zaostrena merila v dialogu z Natom. Tudi predsednik države ugotavlja, da "Slovenska vojska in obrambna struktura v celoti še vedno nimata zagotovljenih nujnih sistemskih, kadrovskih in materialno-finančnih pogojev za delovanje in razvoj (Slovenska vojska, št. 8, 2001 - Šest predsednikovih točk za izboljšanje stanja). Pogosto pa lahko na opozorila o slabostih obrambnega sistema naletimo tudi ob zamenjavah obrambnih ministrov, ko novo vodstvo skuša "razgaliti" neučinkovito delovanje prejšnjega. Jeseni leta 2000 tako lahko tudi preberemo, da "do nastopa sedanjega vodstva ministrstva praktično še nobeden od večjih projektov opremljanja SV ni bil v celoti končan" (Slovenska vojska, 15. september 2000).

Legenda: 1 - Albanija, 2 - Bolgarija, Litva, 3 - Estonija, 4 - Latvija, 5 - Makedonija, 6 - Romunija, 7 - Slovaška, 8 - Madžarska, 9 - Avstrija, 10 - Finska, Italija, 11 - Irska, 12 - Švedska, 13 - Švica, 14 - Belgija, 15 - Češka, 16 - Danska, 17 - Francija, 18 - Nemčija, Nizozemska, 19 - Grčija, 20 - Luxemburg,

21 - Norveška, 22 - Poljska, 23 - Portugalska, 24 - Španija, 25 - Turčija, 26 - Velika Britanija (zaradi dokaj podobnih zneskov je položaj nekaterih držav prikazan na isti točki).

Vir podatkov: Szayna, 2001.

Tudi med strokovnjaki v akademskih krogih zasledimo prepričanje, da bo gospodarski razvoj v srednje in vzhodnoevropskih državah zagotovil dodatna sredstva za obrambo, vendar je, razen v primeru gospodarskega čudeža, mogoče pričakovati počasen in stalen porast (Kugler, 1995: 197). Slovenija na gospodarskem področju postopoma dohiteva članice EU. V letu 1995 je dosegala 65 % povprečja BDP na prebivalca v EU, v letu 1997 68 % in v letu 1999 že 72 %.¹⁸

Dejansko je v Sloveniji v obdobju 1996 - 2002 rast z državnim proračunom načrtovanih obrambnih izdatkov sorazmerna gospodarski rasti. Odstotkovna rast obrambnega proračuna je v nekaterih letih presegala rast BDP ali pa je zaostajala, vendar je povprečna letna stopnja rasti obrambnega proračuna za obravnavano obdobje zelo podobna povprečni letni rasti BDP. Znatno realen padec sredstev za obrambne izdatke je načrtovan za leto 2002, s čimer pa letno povprečje za celotno obdobje še vedno ostaja blizu realni rasti BDP.

¹⁸ Podatki temeljijo na ocenah EUROSTAT in WIIW iz Dunaja. Glej Delo, 17. julij 1999.

Gibanje BDP in obrambnega proračuna v obdobju 1996-2002

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	letno povprečje
realni obrambni proračun (v mrd SIT) ^a	30,5	32,7	34,0	34,8	37,2	40,0	39,4c	
realna rast obrambnega proračuna (v %)		7,2	3,9	2,3	6,8	7,5	- 1,5	4,37
realna rast BDP (v %) ^b	3,5	4,6	3,8	5,2	4,6	4,4	4,2	4,47

a podatki so izračunani iz višine z letnim proračunom odobrenih sredstev za obrambo v fiksnih cenah za leto 1996, ob upoštevanju naslednjih povprečnih letnih stopenj inflacije: 1997 - 9,1%, 1998 - 7,9%, 1999 - 6,1%, 2000 - 8,9%, 2001 - 8,5% (ocena) 2002 - 6,4% (ocena) - vir: Zakoni o izvajanju proračuna RS in Ekonomsko ogledalo 7/2001, UMAR.

b vir: Ekonomsko ogledalo 7/2001, UMAR (za leto 2001 in 2002 so podane ocene).

c projekcija proračuna, gl. Delo, 24. september, 2001.

Povezanost realne rasti obrambnega proračuna z gospodarsko rastjo daje slutiti, da bo ob predpostavki podobne gospodarske rasti, tudi v prihodnje dolgoročno obrambni proračun naraščal skladno z realno gospodarsko rastjo; če se seveda ne bo ohranjal trend v projekciji za leto 2002, ko gre za upad realnega obsega obrambnega proračuna glede na preteklo leto. Če ne bi prišlo do drastične spremembe gospodarske situacije in s tem večjega upadanja gospodarske rasti, lahko v prihodnosti še naprej pričakujemo postopno realno povečevanje proračunskih sredstev za obrambo. Vendar pa takšna rast ne bo zagotovila, da bi se slovenska vojska približala tehnično-tehnološki ravni vojsk zahodnoevropskih držav. Da bi Slovenija vsaj deloma premostila ta razkorak, bi bila potrebna znatna finančna sredstva za nabavo sodobnih sistemov oborožitve in opreme. Posedovanje takšnih sredstev pa zahteva tudi visoke stroške obratovanja in vzdrževanja. Zgolj za ponazoritev finančnega bremena, ki bi ga zahtevalo premoščanje razkoraka med razvitejšimi evropskimi državami in tranzicijskimi državami, naj navedemo oceno, da bi npr. Madžarska za doseganje kompatibilnosti z italijanskimi oboroženimi silami morala v desetih letih nameniti dodatnih 10 milijard dolarjev, ali letno dodatnih sto dolarjev na prebivalca (Kierzkovski, 1997: 208-9).

Če bi se nadaljeval trend gibanja s proračunom predvidenih obrambnih izdatkov iz preteklih let, je mogoče pričakovati vsaj postopno realno povečanje obrambnih izdatkov, kar bi skupaj z nekaterimi drugimi ukrepi (npr. bolj smotno trošenje sredstev, racionalizacija delovnih mest v obrambnem sektorju ipd.) lahko zagotovilo pogoje za dvig tehnično-tehnološke ravni slovenskih oboroženih sil. Znatnega povečanja obrambnih izdatkov, ki bi omogočilo hiter kakovostni preskok v modernizaciji oboroženih sil pa najbrž ni pričakovati. Da na področju oboroženih sil ob morebitnem vstopu v Nato Slovenija ne bo primerljiva z večino sedanjih članic, je seveda dejstvo in tega v Natu od tranzicijskih držav tudi ne pričakujemo. Nenazadnje tudi med članicami Nata obstajajo znatne razlike,¹⁹ še posebej pa to velja za tri članice sprejete leta 1999 (Češka, Madžarska, Poljska).

¹⁹ Med evropskimi članicami Nata za obrambo po prebivalcu največ namenja Norveška (815 USD na prebivalca), najmanj pa Madžarska (71 USD na prebivalca), med članicami iz obdobja hladne vojne pa najmanj Turčija (146 USD na prebivalca).

Na dejstvo, da gospodarska razvitost, bolj kot samo članstvo v Natu, vpliva na višino obrambnih izdatkov kažejo tudi podatki o teh izdatkih v razvitih evropskih državah, ki niso članice Nata. Nevtralne države, članice EU (Avstrija, Finska, Irska, Švedska), kljub temu, da se nahajajo v zelo stabilnem in varnem okolju, za obrambo namenjajo dokajšnje absolutne zneske. Obremenitev, izražena v deležu BDP za obrambo, je v nekaterih od teh držav sicer nizka, ker dosegajo visok BDP, vendar pa primerjava izdatkov za obrambo, na prebivalca ali vojaka pokaže, da ima Slovenija tudi v primerjavi z nevtralnimi državami danes dokaj nizke obrambne izdatke.²⁰

Obrambni izdatki nevtralnih članic EU in Slovenije (leto 1999)

	odstotek BDP za obrambo	obrambni stroški v milijonih USD	obrambni stroški na prebivalca (USD)	obrambni stroški na vojaka (USD)b
Avstrija	0,8	2.131	262	60.028
Finska	1,5	1.913	370	60.347
Irska	0,8	871	229	76.003
Švedska	2,2	5.714	644	108.425
Slovenija	1,5a	345	179	38.333

a po izračunih slovenskega ministrstva za obrambo je dejanski obseg BDP za obrambo v tem letu znašal 1,35 %, vendar navajamo podatke, ki jih za vse države navaja omenjeni vir.

b izračun temelji na številu vojakov stalne sestave

Vir: Szayna, 2001: 57-8.

Z ozirom na izdatke na vojaka bi Slovenija, če bi želela doseči srednjo vrednost navedenih štirih držav (76.200 USD), morala za vojaka nameniti približno 100% več sredstev kot danes, ali pa skoraj 60% več, če bi hotela doseči Avstrijo, ki v tej skupini namenja najmanj sredstev na vojaka. Glede sredstev za obrambo na prebivalca so izračuni podobni. Da bi dosegla povprečje navedenih štirih držav (376 USD), bi morala Slovenija izdatke na prebivalca povečati za 110 %, oziroma za 30 %, če bi želela doseči Irsko, ki ima v tej skupini najnižje obrambne stroške na prebivalca.

Bolj kot članstvo v Natu je, kot kaže, torej ekonomska moč dejavnik, ki vpliva na to, koliko bo država namenila za obrambne izdatke. Slovenija bo, ob ugodnih gospodarskih trendih lahko postopoma posodabljala svoje oborožene sile, vendar ne samo zaradi zahtev, ki so povezane z interesom za vstop v Nato, temveč predvsem zaradi tega, da bi ob povečevanju ekonomske kompatibilnosti z razvitimi evropskimi državami svojo kompatibilnost postopoma povečevala tudi na vojaško-obrambnem področju.

ad 2) Uveljavljanje multilateralnih pristopov k zagotavljanju varnosti pred evropske države, ne glede na članstvo v Natu, postavlja zahteve za vzdrževanje vojaških zmogljivosti, s katerimi je mogoče sodelovati v zagotavljanju mednarodnega miru in varnosti. Tako kljub temu, da so danes vse bolj v ospredju t.i. novi,

²⁰ Odstotka BDP za obrambne izdatke in absolutnega zneska teh izdatkov zaradi različne ravni gospodarske razvitosti in različne velikosti držav ni mogoče uporabiti kot ustrezen indikator za primerjavo med državami.

nevojaški viri ogrožanja, vojska ostaja pomemben instrument, ki ga države lahko uporabijo ob krizah, ki ogrožajo mednarodno varnost in stabilnost. Oborožene sile evropskih držav so vse pogostejše angažirane v različnih mednarodnih misijah izven ozemlja države. Vojske evropskih držav so bile v zadnjih desetih letih uporabljene predvsem v "intervencijah policijskega tipa", ki so lahko klasične mirovne in humanitarne akcije ali pa vojaško obsežnejše operacije za vzpostavljanje miru (Haltiner, 2000: 18-19). Vloga in poslanstvo sodobnih oboroženih sil se spreminjata od tradicionalnih priprav za oborožen boj pri obrambi države v smeri preprečevanja konfliktov in skupnega delovanja na kriznih območjih. V današnjih razmerah gre za znatno večjo povezanost nacionalne in mednarodne varnosti kot v preteklosti. V teh razmerah si sodobne države svojo varnost nič več ne zagotavljajo na račun drugih kot v preteklosti, temveč s sodelovanjem z drugimi državami pri ustvarjanju varnega skupnega mednarodnega okolja. Samozadostnost države v sodobnem mednarodnem okolju ni mogoča.

Domala vse evropske države, tudi nevtralne,²¹ danes del oboroženih sil nameenjajo za delovanje v multilateralnih operacijah. Za delovanje izven ozemlja države pa morajo biti vojaške enote tudi ustrezno opremljene in izurjene. Slovenske zmogljivosti za vključevanje v tovrstne operacije so danes dokaj omejene, predvsem zaradi dejstva, da znaten delež sil sestavljajo enote popolnjene z naborniki in rezervne enote, ki za delovanje v tujini niso ustrezne, ter zaradi pomanjkljive opremljenosti. Možnosti za povečanje teh zmogljivosti pa se kažejo predvsem v profesionalizaciji in posodabljanju oboroženih sil. Motivi za vzdrževanje sodobnih in učinkovitih oboroženih sil se tako spreminjajo. Če med državami obstaja vojaško tekmovanje si prizadevajo čimbolj slediti trendom na področju posodabljanja oboroženih sil in ustvariti prednost pred (morebitnimi) nasprotnicami. V vojaških zavezništvih (kot npr. Nato) posodabljanje spodbuja tudi zagotavljanje kompatibilnosti sil za skupno delovanje. Danes pa tudi v razmerah, ko so medsebojne grožnje držav dejansko neznatne, vedno bolj pomemben spodbujevalec posodabljanja oboroženih sil postaja potreba po doseganju kompatibilnosti za delovanje v več nacionalnih operacijah za zagotavljanje miru.

ad 3) Vstop Slovenije v EU bo imel tudi varnostno-vojaške posledice. EU se je v preteklosti sicer usmerjala predvsem k ekonomskim dimenzijam integracije, tem pa se v 90. letih pridružuje tudi politični in varnostni vidik. EU, ki je najprej (leta 1993) uvedla koncept skupne zunanje in varnostne politike, je leta 1999 sprejela načrt za vzpostavitev lastne vojaške strukture za posredovanje na kriznih območjih. T.i. Helsinški sklepi²² vsebujejo tudi odločenost razvijati "avtonomne zmogljivosti za odločanje in v primerih, ko ne gre za posredovanje Nata kot celote, izvajanje vojaških operacij pod vodstvom EU v odgovor na mednarodne krize". Gre za oblikovanje sil za hitro posredovanje, (50-60.000) vojakov, s katerimi bi EU reševala krize v Evropi. Te zmogljivosti naj bi bile dokončno oblikovane do leta 2003. Skladna s tem je tudi zahteva za "povečevanje nacionalnih in multinacionalnih

²¹ Avstrija na primer v enotah KFOR sodeluje od septembra 1999 z oklepnim pehotnim bataljonom, ki ima 480 pripadnikov. Švica pa sodeluje s 160 pripadniki svojih oboroženih sil, ki so v glavnem neoboroženi in opravljajo naloge oskrbe. Delujejo v sklopu in pod zaščito avstrijskega bataljona.

²² Presidency conclusions, Helsinki European Council, 10 -11. december, 1999.

vojaških zmogljivosti".²³ EU danes predstavlja "nastajajočo vojaško silo" (Kay, 2001: 205), to pa bo imelo posledice tudi za kandidatke za vstop, ne glede na to, ali si hkrati s tem prizadevajo tudi za članstvo v Natu. Leta 2000 so tudi kandidatke za članstvo v EU že ponudile svoj prispevek k nastajajoči vojaški strukturi: Madžarska in Češka enote moči bataljona z nekaj dodatnimi elementi, Romunija enote s skupaj 1200 pripadniki (Kay, 2001). Tudi slovenska vlada je v preteklosti že napovedala svoj prispevek v nastajajoče evropske sile. Temu naj bi namenila pehotno četo (s 137 vojakov) ter nekaj drugih manjših enot - skupaj prek 220 vojakov.²⁴ Tako tudi vključevanje v EU vpliva na to, da svojih vojaških zmogljivosti Slovenija v prihodnje ne bo več mogla razvijati zgolj glede na (percipirano) možnost ogrožanja ozemlja države, pač pa bo pri tem morala upoštevati tudi umeščenost v evropske institucionalne strukture.

ad 4) Načrtovane vojaške reforme v Sloveniji so bile v preteklosti samo deloma izvedene, gibanje izdatkov za obrambo pa je bilo pod načrtovano ravno. Že v preteklosti je bilo mogoče zaslediti ugotovitve, da temeljni dokumenti kažejo na zavest o nujnosti doseganja standardov in sleditve trendom v industrijsko razvitih državah na vojaškem področju. Vendar pa je sprejemanje teh standardov in trendov še vedno večinoma zgolj deklarativno, saj je v praksi pogosto razkorak med normativno-pravnimi opredelitvami in dejanskim stanjem (Kotnik, 2000: 314-24). Podobno so tudi ocene izvajanja načrta za članstvo v Natu, katerega vsebino in tempo izvajanja postavlja Slovenija sama, dokaj kritične glede pripravljenosti Slovenije na vojaškem področju.²⁵ V študiji korporacije RAND iz leta 2001 pa lahko tudi preberemo, da med devetimi kandidatkami za članstvo v Natu z najmanj zmogljivimi zračnimi silami razpolagajo Slovenija, Estonija in Latvija (Szayna, 2201: 114). Dejstvo je, da so danes vojaške zmogljivosti Slovenije dokaj nizke zato, ker od prejšnje države ni dobila znatnejše zapuščine v vojaški opreми, vendar tudi gibanje izdatkov za obrambo ni omogočalo vzpostavitve zmogljivejših oboroženih sil. V dokumentih s področja nacionalne varnosti, ki jih je Vlada sprejela v preteklosti, zasledimo napovedi o postopnem dvigovanju deleža BDP za obrambo, vendar dejanska rast praviloma ni sledila načrtovanim trendom. Tako je vlada prvotno načrtovala povečevanje obrambnih izdatkov na raven 2,3 % BDP do leta 2003.²⁶ Kasneje je v uradnih dokumentih doseganje ravni 2,3% BDP načrtovano v projekciji do leta 2010.²⁷ Dejansko je bilo gibanje obrambnih izdatkov nižje od načrtovanih trendov.²⁸ V splošnem dolgoročnem programu razvoja in opremljanja Slovenske vojske 2002-2007, sprejetem v DZ novembra 2001, ki nadomešča v mnogočem nerealni program in leta 2000, je odobreno, da se za obrambne stroške

²³ Aneks IV k omenjenemu dokumentu.

²⁴ Gl. Delo, 22. 11. 2000.

²⁵ O temeljnih pomanjkljivostih z vidika pripravljenosti na obrambnem področju lahko beremo v reviji Slovenska vojska št. 4, 2001- Zaostrena merila v dialogu z Natom.

²⁶ Nacionalna strategija za integracijo Republike Slovenije v Nato

²⁷ Uradni podatki Ministrstva za obrambo, gl. Annual National Programme for the Implementation of the Membership Action Plan 2000-2001, Executive Summary.

²⁸ V letu 2001 npr. je načrtovani obseg izdatkov za obrambo glede na prejšnje napovedi znašal 1,87 % BDP, s proračunom odobren obseg pa 1,45 % BDP.

namenja od 1,5 % BDP v letu 2002 do 1,6 % BDP na koncu načrtovanega obdobja. Z letnim proračunom naj bi bila zagotovljena sredstva za redno dejavnost vojske in uvajanje novih bojnih sistemov. Za preteklost je značilen razkorak med politično retoriko o modernizaciji slovenskih oboroženih sil ter dejanskim stanjem, vendar očitno v politiki obstaja vsaj konsenz o tem, da so vojaške reforme nujne, pa čeprav postopne in v skladu z zmogljivostmi in prioriteta.

Sklepi

Evropski povezovalni procesi kot alternativa konfliktnemu modelu urejanja meddržavnih odnosov ponujajo državam možnost sodelovanja pri odločanju o političnih, gospodarskih in varnostnih zadevah v Evropi. Slovenija kot novonastala država z omejenimi družbenogospodarskimi in vojaškimi zmogljivostmi, oblikuje svojo varnostno identiteto v okviru nastajajoče skupne in celovite evropske varnostne ureditve, ki bo temeljila na sodelovanju in ne na delitvah. Temeljni načeli nacionalnovarnostne politike Slovenije sta vojaško-obrambna opora na lastne sile in čimprejšnje članstvo v EU in Nato.

Zadržanost do vstopa v Nato, ki temelji na bojazni glede povečevanja vojaških bremen za državo, je bolj ali manj neutemeljena. Sedanje stanje kaže, da bodo reforme slovenske vojske v smeri bolj sodobne vojaške organizacije nujne, da pa ta nujnost ni povezana samo s prizadevanji za članstvo v Natu, pač pa z značilnostmi sodobnega mednarodnega okolja, v katerem se Slovenija nahaja. Vloga vojsk se v sodobnosti spreminja, njihove nove naloge pa prav tako zahtevajo dobro opremljenost in organiziranost. Dejstvo je tudi, da v Sloveniji v zadnjih desetih letih nismo izvedli načrtovanih reform vojske. Glede na to pričakovanja, da bi vstop v Nato pomenil predvsem dodaten strošek na vojaškem področju, ki bi se mu država sicer lahko izognila, nimajo trdnih temeljev. Hkrati pa se zdi presojanje posledic vstopa v Nato samo z vojaško-varnostnega vidika glede na spremenjeno vlogo zavezništva preozko. Članstvo v mednarodnih institucijah zmanjšuje negotovost držav v odnosih med članicami samimi, pa tudi negotovost, povezano z dogajanjem v širši okolici. Dejstvo je tudi, da si male države težko privoščijo unilateralno politiko in so se pri doseganju svojih zunanjih političnih ciljev pogosto opirale na mednarodne institucije in norme. Takšno ravnanje, ob sicer drastičnih spremembah mednarodnih razmer v zadnjem desetletju, bo za male države, tudi Slovenijo, zelo verjetno koristno tudi v prihodnje.

Ali bi torej morebitno članstvo Slovenije v Natu imelo ugodne varnostno-politične posledice za Slovenijo in ali bi pomenilo rešitev varnostne dileme države? Slednje dileme Slovenija prav gotovo ne bi rešila v celoti, saj si absolutne varnosti ne more zagotoviti nobena država. Tudi članice EU in Nata se danes spoprijemajo s številnimi varnostnimi problemi, pri tem pa imajo pomembno vlogo tudi vojaške zmogljivosti. Zagotavljanje varnosti pa ostaja eno središčnih področij delovanja držav tudi zaradi spreminjanja pomena dejavnikov ogrožanja varnosti; socialno-politične dimenzije varnosti, ekološki problemi, terorizem idr. so danes v razmišljanjih politikov o varnosti vse bolj problemi, ki so enakovredni tradicionalnemu

pojmovanju varnosti v vojaškem smislu. Hkrati pa to zahteva vse več sodelovanja med državami. Mednarodne institucije državam predvsem olajšujejo spoprijemanje s sodobnimi varnostnimi problemi. Zato je morebitno članstvo Slovenije v Natu smiselno obravnavati kot povečanje možnosti za reševanje kompleksnih varnostnih problemov. Čeprav članstvo v zavezništvu pomeni, da država sprejema tudi odgovornost za reševanje varnostnih problemov, ki so percipirani kot skupni, pa nečlanstvo ne pomeni, da za državo ti problemi ne obstajajo. Zožene so samo možnosti njihovega reševanja. Država jih mora pač reševati bolj ali manj sama. Glede na to, da je danes varnost v Evropi vse bolj povezana tudi s kulturno-političnimi dimenzijami, t.j. obstojem demokracije, spoštovanjem človekovih pravic, pripravljenostjo za miroljubno reševanje sporov idr., pa ima vstopanje v Nato tudi simbolni pomen. Nato poleg vojaškega zavezništva postaja tudi oblika varnostne skupnosti držav. Kot možne kandidatke za vstop v Nato so danes obravnavane države, ki sprejemajo določene norme in pravila vedenja na notranjepolitičnem in na zunanjepolitičnem področju. Na članstvo pa ne morejo računati ali si zanj ne prizadevajo predvsem države, kjer so v nedavni preteklosti, ali pa še danes, obstajale avtoritarne vladavine, ali kjer obstajajo znatni varnostni problemi. Seveda s članstvom v Natu ne računajo tudi nekatere druge države, npr. nevtralne ali Rusija, ki pa jih ne moremo uvrstiti v slednjo skupino. Pri tem je pomemben njihov poseben položaj in status. Vendar pa je dejstvo, da se danes Slovenija v kulturno-političnem smislu uvršča v skupino možnih kandidatk za članstvo, to pa je mogoče obravnavati tudi kot simbolno potrditev njene mednarodne identitete.

LITERATURA

- Aybet, Gülnur (1997): "The Dynamics of European Security Cooperation, 1945-91", Macmillan Press, Houndmills, London.
- Bauwens, Werner, Clesse Armand, Knudsen F. Olav (1996) (eds.): "Small States and the Security Challenge in the New Europe", Brassey's, London.
- Bebler, Anton (1996): Slovenija in mednarodne varnostne organizacije, v: Vegič (ed.) 1996.
- Bebler, Anton (ed.) (1997): Central-Eastern Europe and the Euro-Atlantic Security, 2nd Edition, Faculty of Social Sciences, Ljubljana.
- Cox, Michael, MacGinty, Roger (1996): Farewell to a Beautiful Idea: The End of Neutrality in the Post-Cold War World, v: Bauwens in drugi (1996).
- Danspeckgruber, Wolfgang (1992): The European Economic Area, The Neutrals, and an Emerging Architecture, v: Treverton, F. Gregory (ed.) The Shape of the New Europe, New York, 1992.
- Deutsch, Karl (1978): The Analysis of International Relations, Prentice Hall, New Jersey.
- Eyal, Jonathan (1997): NATO's Enlargement: Anatomy of a Decision, International Affairs, vol. 73, no. 4.
- Fanning, Ronan (1996): Neutrality, Identity and Security: The Example of Ireland, v: Bauwens in drugi (1996).
- Gambles, Ian (1991): European Security Integration in the 1990s, Chaillot Paper, no.3, Institute for Security Studies of the WEU, Paris.
- Gärtner, Heinz, Höll, Otmar (2001): Austria, v: Reiter, Gärtner, 2001.
- Grizold, Anton (ur.) (1992): Razpotja nacionalne varnosti, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

- Grizold Anton (1999): *Evropska varnost*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- Grizold Anton, Jelušič Ljubica (1998): *Slovenian Security in the European Perspective*, v: Luif, 1998.
- Haltiner, W. Karl (2000): *Policemen or Soldiers? Organizational dilemmas in the Constabularization of Armed Forces*, v: Malešič (ed.), 2000.
- Hopkinson, William (2001): *Enlargement: A New NATO*, Chaillot Papers, 49, WIEU Institute for Security Studies, Paris.
- Joó, Rudolf (ed.) (1999): *Hungary: A Member of NATO*, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, Budapest.
- Karkoszka, Andrzej (1995): *A View from Poland*, v: Simon 1995.
- Kay Sean (2001): *NATO's Open Door: Geostrategic Priorities and the Impact of the European Union*, Security Dialogue, vol. 32, no.2.
- Kierzkowski, Henryk (1997): *Economic Costs of NATO Enlargement: A Central European Perspective*, v: Bebler (ed.) (1997).
- Kotnik, Igor (2000): *Preoblikovanje oboroženih sil sodobnih evropskih držav: študija primera Slovenije - doktorska disertacija*, FDV, Ljubljana.
- Kugler, L. Richard (1995): *Defence Program Requirements*, v: Simon 1995.
- Lubi, Darko (1992): *Slovenski vojak - pripadniki Teritorialne obrambe med oboroženim spopadi v Sloveniji*, junij - julij 1991, v: Grizold, 1992.
- Luif, Paul (ed.) (1998): *Security in Central and Eastern Europe: Problems-Perceptions-Policies*, Austrian Institute for International Affairs, Vienna.
- Malešič, Marjan (ed.) (2000): *International Security, Mass Media and Public Opinion*, Faculty of Social Sciences, Defence Studies Department, Defence Research Centre, Ljubljana
- Martonyi, János, Németh, Zsolt (1999): *Hungarian Foreign Policy and Euro-Atlantic Integration*, v: Joó, Rudolf (ed.) (1999).
- Murray, J. Douglas, Viotti R. Paul (eds.) (1994): *Defense Politics of Nations*, The John's Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Nye, S. Joseph (1990): *The Changing Nature of World Power*, v Political Science Quarterly, Vol. 105, No. 2.
- The Reader's Guide to the NATO Summit in Washington* (1999), NATO Office of Information and Press, Brussels.
- Reiter, Erich, Gärtner, Heinz (eds.) (2001): *Small States and Alliances*, Physica-Verlag, Heidelberg, New York.
- Simon, Jeffrey, (ed.) (1995): *NATO Enlargement: Opinions and Options*, National Defence University, Washington.
- Szayna, S. Thomas (2001): *NATO Enlargement, 2000-2015: Determinants and Implications for Defence Planning and Shaping*, RAND. (dosegljivo tudi na internet naslovu: www.rand.org/publications)
- Vegič, Vinko (ed.) (1996): *Evropska varnost: interesi, procesi, institucije*, zbornik študij, Ministrstvo za obrambo, Ljubljana.
- Yost, S. David (2000): *The NATO Capabilities Gap and the European Union*, Survival, vol. 42, no. 4.
- Wallander, A. Celeste (2000): *Institutional Assets and Adaptability: NATO After the Cold War*, International Organization, vol. 54, no. 4.
- Williams, C. Michael, Neumann, B. Iver (2000): *From Alliance to Security Community: NATO, Russia, and the Power of Identity*, Millennium: Journal of International Studies.

NA ROB RAZPRAVE O MOREBITNEM ČLANSTVU REPUBLIKE SLOVENIJE V NATU

Povzetek. V nasprotju s prejšnjim obdobjem je v l. 2001-2002 dobilo vprašanje morebitnega članstva Slovenije v Natu ključno novo razsežnost, saj je postalo načelno sprejemljivo tudi za Nato. Zaradi tega je toliko potrebnejša poglobljena in korektna javna razprava. Vsebinsko pomemben vzrok za pomanjkanje take razprave vidim v nezadostni politični kulturi dialoga. Večina objavljenih besedil in komentarjev v javnih občilih je bila do zdaj enostranska. V številnih nastopih nasprotnikov vstopa Slovenije v Nato sem zasledil veliko zelo spornih, oz. neresničnih trditev. Vladajoča koalicija je bila dolgo brezbrizna, medtem ko je v nekaterih slovenskih občilih potekala organizirana kampanja proti članstvu. Oteževalne okoliščine so še vedno razširjena nevednost, napačne predstave in predsodki o Natu. Glavni razlog za zmanjševanje javnomnenjske podpore pa vidim v široko razširjenem lažnem občutku varnosti in pešajočem kolektivnem spominu. Razprava o članstvu v zavezništvu je zaradi vdorov zelo različnih silnic ustvarila nenavadno politično polarizacijo, ki gre v veliki meri mimo ustaljenih socialnih, kulturnih, verskih, ideoloških in sveto-vnonazorskih delitev v slovenski družbi.

Ključni pojmi: Nato, slovensko javno mnenje o Natu in članstvu RS v njem, razmerje Nato-EU, politična polarizacija v Sloveniji v zvezi z Natom, protinatovska propaganda v Sloveniji

Vse slovenske vlade so se od razglasitve samostojnosti zavemale za čim hitrejši približevanje Republike Slovenije evroatlantskim povezavam ter članstvo v Evropski uniji in Natu poudarjale kot svoji prednostni nalogi. Najmanj pet let po samostojnosti sta bila oba cilja nerealna. Zaradi povezanosti, kot ene izmed držav naslednic nekdanje SFRJ s krizo in vojnami na Balkanu, je za Slovenijo do poletja l. 1996 veljal embargo OZN za izvoz orožja. Do l. 1995 tudi Nato ni želel sprejemati nobenih novih članic iz vrst nekdanjih socialističnih držav. Zaradi tega je razumljivo, da vsaj do l. 1995 ni bilo in ni moglo biti resnih razprav o članstvu Slovenije v Natu, t. i. evropski sporazum z EU pa je bil zaradi italijanskega izsiljevanja podpi-

* Dr. Anton Bebler, redni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

san šele poleti 1996. V obdobju 1991-1995 je bilo poleg tega vidno razhajanje med politiko slovenskih vlad na eni strani in stališči prebivalstva glede zaželenih varnostnih povezav naše države na drugi. Volivci na državnozbornskih volitvah so sicer večinsko podpirali stranke, ki so zagovarjale približevanje Slovenije Natu, toda raziskave javnega mnenja so kazale povsem drugačno podobo. Tako je novembra leta 1994 skoraj 40 odstotkov vprašanih podpiralo t. i. nevtralnno mirnodobno držo Slovenije, 32 odstotkov povezovanje z Zahodno Evropo in le 13 odstotkov vprašanih je bilo za naslonitev na Nato in Združene države Amerike. Taka razhajanja med javnomnenjskimi podatki in politiko elit niso nič nenavadnega tudi v veliko starejših demokracijah. Posledično tudi danes politika vodilnih članic EU in Nata v zvezi z razširitev obeh povezav ne uživa večinske podpore svojega javnega mnenja.

Konec l. 1995 in v začetku l. 1996 je prišlo v Sloveniji v zvezi z Natom do občutnega premika v prid stališčem slovenske politične elite. Časovna točka tega preobrata je zelo zanimiva, saj nam nemara pove, zakaj je tedaj večina vprašanih v javnomnenjskih anketah priznala Nato kot primerno varnostno združbo za našo državo. Razloge za to spremembo lahko najdemo v naši izkušnji z JLA v juniju-juliju 1991, razdejanjih, prelivanju krvi na Balkanu ter v valovih beguncev iz Hrvaške in Bosne. Menim, da so ta dogajanja zelo nazorno prepričala večino Slovencev, da si tako majhna in vojaško šibka država, kot je postala Slovenija, ne more privoščiti neuvrščeniosti in obrambne samozagotovitve. Po neuspešnih poizkusih Evropske gospodarske skupnosti (EU), OZN in OVSE se je od vseh mednarodnih organizacij in združenj le Nato izkazal kot edina organizacija v evroatlantskem prostoru, ki je bila sposobna ustaviti balkansko morijo. In Nato je to tudi uspešno storil v drugi polovici l. 1995, kar je pripeljalo do podpisa daytonskega in pariškega sporazuma v novembru in decembru 1995.

Domnevam, da so ravno zaradi živega spomina na te dogodke uživala prizadevanja slovenske vlade trdno podporo javnosti med letoma 1996 in 2001. Sodeč po izidih več izpraševanj Centra za raziskovanje javnega mnenja na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani so se razmerja v javnem mnenju v l. 1996-1997 ustalila na ravni približno 60 odstotkov podpore vstopu Slovenije v Nato, okrog 20 odstotkov nasprotovanja in približno 20 odstotkov neodločenih vprašanih. Poznejše ankete so pokazale nihanja v izražanju podpore med približno 66 odstotki v oktobru 1996 in 53 odstotki v januarju in marcu 2001. Ankete iz leta 1997 so postavile Slovenijo za najbolj navdušenima Romunijo in Poljsko, vendar pred Madžarsko in Češko (ki so ju l. 1997 povabili in l. 1999 sprejeli v zaveznitvo) ter drugimi državami kandidatkami. Zadnja terenska raziskava iz oktobra in novembra 2001 je pokazala, da je bilo 57 odstotkov vprašanih za vstop v Nato, 20 odstotkov proti in 23 odstotkov neopredeljenih. Med opredeljenimi vprašanimi je bila tedaj podpora članstvu v Natu približno sedemdesetodstotna. Lahko sklenemo, da je v l. 1996-2001 podpora javnosti vključitvi Slovenije v Nato nihala, postopno se je zniževala in je vseskozi zaostajala za bolj navdušenimi stališči slovenske politične elite.

Ob tem je treba omeniti razlike med podatki o podpori članstvu v Natu, ki so izvirale iz različnih vprašanj in iz različnih metodologij izpraševanja. Ankete so ugotovile praviloma višjo stopnjo podpore članstvu v Natu, kadar se je vpraševalo, kako bi vprašani glasovali na morebitnem referendumu. Za nekaj točk manj pa je

bilo splošne podpore prizadevanjem vlade za pridobitev članstva v Nato. Za nekaj točk nižja je bila tudi izmerjena podpora s pomočjo telefonskih anket v primerjavi s terenskim izpraševanjem. Temeljni razlog za manjšo verodostojnost (sicer cenejših in hitrejših) telefonskih anket je verjetno v tem, da telefonov v svojih domovih še vedno nima najmanj 15 odstotkov prebivalcev Slovenije. Dodatna težava z nekaterimi anketami je izvirala iz manipuliranja s tem instrumentom in sicer tako, da so glavnemu vprašanju dodajali negativno sugestivna vprašanja, ki so povrh vsebovala tudi neresnične trditve. Ta prijem sta uporabila tednik Mladina in agencija Ninamedija. Tudi v drugih primerih je z objektivnostjo podatkov iz anket težko združljivo aktivno politično navijaštvo sodelavcev v organizacijah, ki izvajajo javnomnenjske raziskave. Do pačenja dejanskega odnosa vprašanih glede članstva v Natu je lahko prihajalo poleg tega zaradi povezave z vprašanjem članstva Slovenije v Evropski uniji. Vrste podpornikov vstopov v obe povezavi so se namreč sedemdeset- do osemdesetodstotno prekrivale. Najpogostejše pa je bila stopnja podpore vstopu v EU za nekaj točk višja od podpore članstvu v Natu. Toda občasno se je podpora vstopu v EU zmanjšala zaradi težav bodisi v sami integraciji (naprimer zaradi bolezni t. i. norih krav) bodisi v odnosih Slovenije z njo. Ob tem se je nekajkrat zmanjšala tudi podpora članstvu v Natu, pa čeprav za to ni bilo razlogov v Natu ali v odnosih Slovenije z zavezništvom.

Delno kot odraz postopnega zniževanja javne podpore so se l. 2001 v naših občilih začeli množiti članki in komentarji v zvezi z Natom in morebitnim članstvom v njem. Namen številnih od teh spisov in tudi izjav dveh manjših zunajparlamentarnih strank je bil videti v tem, da bi v očeh javnosti izpodbijali legitimnost prizadevanj slovenske vlade za pridobitev vabila za članstvo v Natu. Ta prizadevanja pa so bila popolnoma v skladu z njenimi ustavnimi in zakonskimi pooblastili. Še več, na zadnjih volitvah za Državni zbor RS so pogorele stranke, ki so izrecno nasprotovale vstopu Slovenije v Nato. To pomeni, da je sedanja politika vlade tudi povsem legitimna.

V nasprotju s prejšnjim obdobjem pa je dobilo to vprašanje l. 2001-2002 novo razsežnost. Pred desetimi, enajstimi leti je bilo članstvo v Natu le pobožna želja nekaterih slovenskih politikov, pozneje pa le nezanesljiva možnost. Zdaj, ko je postalo naše članstvo sprejemljivo tudi za Nato, je toliko bolj potrebna poglobljena, korektna in z dokazi podprta razprava o tako resnem vprašanju. Seštevka dose-danjih člankov, komentarjev, izjav, soočenj, okroglih miz itn. o temah, povezanih z morebitnim članstvom Republike Slovenije v Natu, pa še vedno ne moremo šteti za tako razpravo. Številna besedila, objavljena v tiskanih občilih, in komentarji v elektronskih občilih so bili pretežno enostranski, praviloma jim niso sledili odzivi, odgovori ali pojasnila uradnih predstavnikov državnih organov. V številnih nastopih sicer majhne, a glasne skupine nasprotnikov vstopa Slovenije v Nato sem zasledil tudi nekaj deset zelo spornih, neutemeljenih oziroma neresničnih trditev v zvezi z zavezništvom. Tovrstne teze in trditve, objavljene v naših časopisih, so večkrat nekritično povzemali v drugih tiskanih in tudi elektronskih občilih ter tako verižno širili oporečne informacije.

Žal do pravega demokratičnega dialoga ni prišlo tudi med javno predstavitvijo mnenj o članstvu v Natu v Državnem zboru RS v januarju 2002. Eden od razlo-

gov je bil ta, da je večina visokih uradnikov odšla iz dvorane po prvi prekinitvi, zagovorniki vstopa praviloma niso poslušali nasprotnikov, slednji pa niso polemizirali z dokazi zagovornikov. Predstavitev se je zato iztekla kot zaporedje monologov, potekala je ob zelo nizki udeležbi poslancev in državnih svetnikov oziroma sploh tako rekoč brez njih. Med tem dogodkom, katerega prvi del je prenašala nacionalna televizija, se je pokazalo pri nas resno pomanjkanje kulture političnega dialoga v naši družbi.

Vsebinsko pomemben razlog za delno ponesrečen poizkus razprave v parlamentu vidim tudi v tem, da se del nasprotnikov skriva za gesli nasprotovanja Natu. Nekateri med njimi se obnašajo kot preganjane žrtve nekakšnega državnega zatiranja javne razprave, pa čeprav v Sloveniji ni bilo nobenega takega zatiranja. Prav nasprotno. Cenzure so bili v nekaterih osrednjih množičnih občilih večkrat deležni tisti novinarji in tudi drugi avtorji komentarjev in pisem bralcev, ki niso želeli sodelovati v gonji zoper članstvo v Natu. Izvajalci te cenzure pa so bili politično pristranski odgovorni uredniki, ki so izrabljali svoj uredniški položaj. Domnevam, da nekateri glasni nasprotniki z retoričnimi floskulami le prikrivajo svoje osebne ambicije in prave motive. Čeprav tega ne povedo naravnost, se marsikdo od radikalnih pacifističnih, okoljevarstvenih ali anarhističnih nasprotnikov članstva v Natu dejansko zavzema za popolno razorožitev in sicer oslabitev Slovenije, prepoved uporabe jedrske energije, razpustitev Slovenske vojske, nekateri celo za razmontiranje slovenske države v imenu splošnega upora kakršni koli oblasti, revolucionarnega boja zoper svetovni kapitalizem itn., itn. Po mnenju nekaterih od njih naj bi za zagotovitev varnosti Slovenije povsem zadoščalo že sedanje članstvo v OZN oziroma sodelovanje v OVSE. Najradikalnejšim t. i. protiglobalistom pa še celo to ne. Tovrstni nasprotniki pa bi ravnali korektno, če bi od naših poslancev in državnih svetnikov terjali oziroma če bi zbirali podpise za razpis referenduma o razpustitvi Slovenske vojske, odpravo Slovenske policije, predčasno zaprtje naše edine jedrske elektrarne itn. Iz javnomnenjskih izpraševanj pa lahko sklepamo, da ne vidijo potrebe po Slovenski vojski v prihodnosti le trije odstotki odraslih državljanov Slovenije. Kar 58 odstotkov vprašanih pa je v novembru 2001 menilo, da bomo Slovensko vojsko verjetno ali zelo verjetno potrebovali. Iz tega izhaja, da velika večina Slovencev ne bi podprla omenjenih ciljev radikalnih protinatovcev. Eden od razlogov za pomanjkljivo javno razpravo vidim tudi v tem, da slovenski nasprotniki vstopa v Nato praviloma ne predlagajo alternativne varnostne države Slovenije, za katero se zavzemajo. Morebitnega članstva ali nečlanstva v Natu pa ne kaže obravnavati kot absolutne pozitivne ali negativne vrednote zunaj prostora in časa, temveč le v primerjavi z našim sedanjim položajem in z drugimi možnimi rešitvami.

Vsekakor otežujoča okoliščina za produktivno razpravo pri nas je še vedno visoka stopnja splošne nevednosti o Natu ter posledično velika razširjenost napačnih predstav in tudi predsodkov. Celotna stranah osrednjega slovenskega dnevnika preberemo, na primer, naslednje stavke izpod peresa poklicnih slovenskih novinarjev: "Severnoatlantsko zavezništvo so l. 1949 izumile ZDA, tudi zato, da so vojaško priklenile nase Evropo" (Delo, 30. 3. 2002, str. 7) in "Nato je ameriški projekt" (Delo, 6. 4. 2002, str. 5). Trditvi sta najmanj netočni, v nekaterih pogledih pa z zgodovinskega in praktično političnega vidika naravnost zgrešeni. Dejansko je bil

avtor zamisli o severnoatlantskem zavezništvu zunanji minister kraljeve norveške vlade v izgnanstvu Trygve Lie, pozneje prvi generalni sekretar OZN. To zamisel je Trygve Lie javno zagovarjal jeseni l. 1940 v Londonu, njena ost pa je bila protinacistična (in ne protikomunistična). Američani je tedaj niso sprejeli. Leta 1947 so to norveško zamisel obnovili Britanci, ki so tedaj prosili ZDA, da s svojimi zahodnoevropskimi zavezniki iz druge svetovne vojne sklenejo obrambni pakt. Tudi tokrat je bil ameriški odgovor "ne". Svoje mnenje pa je vlada ZDA spremenila poleti 1948. Tudi tedaj so bili prosilci za vzajemnavarnostna zagotovila Zahodnoevropejci in ne obratno. Danes, 53 let pozneje Nato vsekakor ni samo "ameriški projekt". Američanom je večkrat celo v napoto. Tudi operativno Nato ni podaljšek ameriškega zunanjega ali obrambnega ministrstva.

V ozadju postopnega zniževanja javne podpore vladni politiki sta bili pri naših visokih državnih uradnikih in politikih vladajoče koalicije dolgo prisotni brezbriznost in nedejavnost, medtem ko je v nekaterih obcih potekala organizirana kampanja zoper članstvo Slovenije v Natu. Državni organi se dolgo niso odzivali na vse številnejše propagandne komentarje in članke, ki so poleg legitimnih vrednostnih stališč vsebovali tudi številne neresnice in nedobronamerna podtikanja. Še danes Urad vlade za informiranje le praviloma ne zanika medijskih dezinformacij v zvezi z Natom. Slovenska vlada, vključno z njenim predsednikom, dalj časa ni pred javnostjo aktivno zagovarjala svoje politike v odnosu do članstva v zavezništvu. Ko pa sta l. 2001 javno spregovorila na to temo, sta dva njena ministra zagrešila najmanj dve napaki. Prva je bila pavšalno enačenje kritikov članstva v Natu z nasprotniki tržnega gospodarstva in demokracije (pa čeprav so tudi taki). Druga napaka je bila negativno stališče do referendumu o članstvu v Natu z argumentom o domnevni politični nezrelosti Slovencev.

Očitni problemi v zvezi s to temo so bili prisotni tudi v strankah vladajoče koalicije. Največja koalicijska stranka je že dalj časa kazala protislovno držo glede članstva RS v Natu. Kritična stališča in celo nasprotovanje članstvu v Natu so bili že prej prisotni tudi v posameznih delih dveh drugih sedanjih koalicijskih strank. Podmladek ene izmed teh je začel celo javno kampanjo zoper programsko stališče stranke. Navidezno enotna stališča slovenske politične elite so prikrivala torej dosti bolj zapleteno in protislovno stanje.

Z ustanovitvijo Slovenskega odbora za Nato se je v javno razpravo v podporo vladni politiki vidno in glasno vključila tudi desničarska opozicijska koalicija. Pojav v tej vlogi njenega dejanskega voditelja Janeza Janše pa je imel protislovne učinke. Hkrati s svojo splošno in zagreto podporo članstvu Slovenije v Natu je J. Janša v razpravo in v vrste zagovornikov vstopa vnesel povsem nepotrebno ideološko in politično polarizacijo. Protikomunistična razlaga vstopa Slovenije v zavezništvo je od podpore članstvu odvrnila več ljudi, kot pa jih je pritegnila in je zato objektivno škodoval vladnim prizadevanjem.

Stališča, ki jih je bilo zaslediti v našem medijskem prostoru, lahko v grobem razdelimo na teze pristašev, dvomljivcev in nasprotnikov vstopa Slovenije v Nato. Zdaleč največ smo jih v l. 2001-2002 slišali iz vrst nasprotnikov. V njihovih komentarjih in člankih sem zasledil stališča, s katerimi bi se skoraj vsakdo strinjal, in sporne teze ali trditve. Stališča nasprotnikov izražajo veliko pestrost motivacij, pri čemer se njihove

posamezne kategorije medsebojno prekrivajo - radikalni pacifisti in okoljevarstveniki ("zeleni"), kulturniški amerikanofobi, nasprotniki potrošništva, anarhisti, "protiglobalisti", neomarksistični dogmatiki, trockisti, protizahodnjaki, protikapitalisti, protiimperialisti, člani Nove stranke in Komunistične partije Slovenije, ksenofobi, šoviniisti, nacionalisti, zaplotniki, obrambni varčneži ali zastojkarji, avstrofilii, rusofili, srbski nacionalisti, srbofilii in nasprotniki vsake vladne politike kar tako oziroma iz principa. Po Genovi in 11. septembru 2001 v ZDA, morda zaradi pomanjkanja drugih tarč, se je v kampanjo zoper Nato usmerila tudi energija naših mladih anarhistov, ki se je prej izražala v t. i. protiglobalističnih demonstracijah, izgredih, mazaških akcijah na javnih površinah, grafitih itn. Vzporedno s tem je naravnost neokusna protinatovska propaganda dosegla svoj vrhunec na naslovnica in notranjih straneh tednika Mladina. Grafično povezovanje Nata in nekdanjega nemškega nacionalsocializma ne samo da grobo ponareja zgodovinska dejstva, marveč je neodgovorno politično dejanje, ki nima zveze z demokracijo. Videti pa je, da je še vedno skromno skupno število intelektualnih nasprotnikov vstopa Slovenije v Nato nekateri izmed njih pa so zelo glasni in imajo privilegiran dostop do občil.

Vsakdo v demokraciji ima seveda pravico javno in nenasilno zagovarjati svoja stališča. Problematično v zvezi s številnimi našimi nasprotniki pa je to, da napačno razumejo zavezništvo in posledice članstva oziroma nečlanstva v njem. V številnih objavljenih spisih nasprotnikov so bile kršene norme iz prve in druge točke Kodeksa novinarjev Republike Slovenije, ki narekujejo resnično in neponarejeno obveščanje javnosti ter skrbno preverjanje informacij pred objavo. Na strani podpornikov članstva lahko ravnotako najdemo različne motivacije in tudi med njimi so zanesljivo posamezniki, ki ne bi znali jasno argumentirati svoje izbire.

Po moji presoji so največ zgrešenih tez javno izrekli nasprotniki, nekaj pa smo jih slišali tudi iz vrst pristašev članstva v Natu. V seznamu, ki sledi, bom povzel nekatere teze, ki sem jih zasledil v posameznih tiskanih občilih v Sloveniji, predvsem v Delu in Mladini. To pomeni, da je ta seznam zanesljivo nepopoln. Formulacije nekaterih tez sem poenostavil in izostril tam, kjer niso bile dovolj jasne. Nekatere teze sem združil.

1. *Izvorni namen Nata je uničiti komunizem v svetovnem merilu. S svojim vstopom v Nato bo Slovenija dokončno pometla s svojim komunizmom.*

2. *Nato je ameriška pogruntavščina z namenom vzpostavitve prevlade ZDA v Evropi. Nato je bil vseskozi orodje nadvlade ameriškega imperializma.*

3. *Nato je zgodovinski anahronizem, saj po razpadu nasprotnega mu Varšavskega pakta l. 1991 ni nobene potrebe po njegovem obstoju.*

4. *Nato si je prisvojil monopol na uporabo oborožene sile v euroatlantskem prostoru. Tudi zato razširitev zavezništva ogroža evropsko varnost.*

5. *Nato je najslabši možen način za zagotovitev varnosti Slovenije. Kot člani bomo morali sprejeti na svojih tleh Natove vojaške postojanke, jedrsko orožje in močno povečati svoj obrambni proračun.*

6. *Po koncu hladne vojne sta pravi alternativni vstopu v Nato varnostna sistema OZN in OVSE. Nato pa nima zveze ne z OZN in ne z OVSE, je ekskluzivistična organizacija, ki onemogoča široko evropsko varnostno sodelovanje.*

7. *Za Republiko Slovenijo je najboljša rešitev, da zagotavlja svojo varnost kot nevtralna država brez povezovanja z drugimi in njihove opore. Le tako bo ohra-*

nila svojo nacionalno suverenost. Članstvo v Natu bi nas oropalo težko pridobljene neodvisnosti.

8. Po odločitvi vrha Nata v Madridu v juliju 1997 so si bili vsi navadni ljudje in politična elita Slovenije edini v tem, da so tedanji nesprejem doživeli kot košarico in veliko krivico.

9. Kratica NATO se mora dejansko razlagati kot "North Atlantic Trade Organization", saj je zavezništvo predvsem organizacija za prodajo ameriškega orožja, med drugim za infantilne vojaške potrebe slovenskih politikov.

10. Nato je zgolj podaljšek in orodje v rokah agresivne politike ZDA. Članstvo v njem nas bo vpletlo v oborožene spopade v oddaljenih državah, naši fantje bodo umirali po celem svetu, naša država pa bo zaradi tega postala tarča mednarodnih teroristov.

11. Svojo varnost bo Republika Slovenija dokončno zagotovila z vstopom v EU. Vstop v Nato bo tako postal odvečen strošek in breme.

12. Članstvo v Natu bo Republiko Slovenijo stalo nekaj milijard evrov in se nam denarno ne izplača.

13. Prizadevanja vlade za vstop RS v Nato niso legitimna, saj o tem ni bilo predhodnega referenduma.

14. Nato ni imel in nima zveze z demokracijo ter tudi vstop Slovenije v Nato ni v nikakršni vzročno-posledični zvezi z demokracijo sploh in z demokracijo v Sloveniji posebej.

15. V zvezi s članstvom v Natu je slovenska politična elita preveč enotna in povrhu želi zadušiti še razpravo o vstopu RS v članstvo Nata.

16. Z vstopom Republike Slovenije v Nato bi bila ogrožena svoboda duha slovenskih intelektualcev.

17. Vstopa v Nato že dolgo nihče v Sloveniji ne razume kot varnostnega vprašanja, ampak le kot vprašanje političnega ugleda. Ljudje čakajo na izide odločitve vrha Nata v Pragi v novembru 2002 o morebitni nadaljnji razširitvi Nata kot na izid nogometne tekme z Romunijo.

18. Nasprotniki vstopa v Nato s tem nasprotujejo tudi tržnemu gospodarstvu in politični demokraciji.

19. Slovenci so na prenizki stopnji politične in splošne kulture ter so zato nezreli za referendumsko odločanje o vstopu Republike Slovenije v Nato.

20. Demokracija v Sloveniji bi doživela velik poraz, če ne bi prišlo do referenduma o vstopu v Nato.

Komentar ob vseh naštetih neutemeljenih, delno ali v celoti zgrešenih tezah oziroma neresničnih trditvah bi bil predolg za namen tega članka. Zato se bom omejil le na najpomembnejše teze nasprotnikov članstva naše države v Natu, ki jih imam za zgrešene oziroma neutemeljene.

V propagandi pacifistov in zelenih pogosto zasledimo tezo, češ, da so za našo družbo pomembne nevojaške oblike ogrožanja varnosti, stanovitnosti in blaginje. Avtorji tovrstnih trditev navajajo primere ekoloških groženj, terorizma in korupcije ter trdijo, da je Nato glede teh oblik ogrožanja brezpredmeten. Iz tega sklepajo o nepotrebnosti in celo škodljivosti članstva Slovenije v zavezništvu. Avtorji teh tez ne razumejo (ali se delajo, da ne razumejo), da nedvomni obstoj nevojaških gro-

ženj tudi v našem geopolitičnem okolju nikakor ne izključuje in ne odpravlja vojaških oblik ogrožanja. (V Državnem zboru RS smo tudi slišali, češ da Slovenije še najmanj trideset let ne bo nihče vojaško ogrožal. Tovrstno trditev je težko označiti drugače kot neodgovorno politično demagogijo.) Poleg tega Nato povezuje svoje države članice tudi pri kolektivnem soočenju z nekaterimi nevojaškimi grožnjami, vključno z ekološkimi nesrečami in mednarodnim terorizmom. Drži pa, da nas nobena meddržavna organizacija, s katerimi imamo opravka (OZN, OVSE, EU, Nato itd.) ne more obvarovati pred številnimi grožnjami in težavami, takimi kot so suše, poplave, potresi, toče, mamila, nalezljive bolezni, aids, samomori, kriminal, prostitucija, družbena neenakost, brezposelnost itn. Zato je povsem nesmiselno zahtevati nestvarna zagotovila od katere koli mednarodne organizacije, vključno z Natom, ter tovrstni argument uporabljati zoper članstvo v njih.

Naslednja priljubljena in hkrati zavajajoča teza nasprotnikov se glasi, naj bi Slovenija z vstopom v Nato izgubila svojo državno suverenost in postala slepo orodje nadnacionalne vojaške tvorbe. Na ozemlju Slovenije bi to vojaško strašilo postavilo svoje vojaške postojanke, razmestilo jedrsko orožje itn. V nasprotju s temi ustrahovalnimi trditvami Nato dejansko nima ne nadnacionalnih oboroženih sil (le poveljstva so večnacionalna), ne svojih vojaških postojank in ne svojega jedrskega orožja. Vse naštetu je v lasti nacionalnih držav članic in nobena odločitev glede uporabe zavezniških oboroženih sil, njihovih premikov, obrambnih proračunov, namestitve enot oboroženih sil na ozemlju drugih držav itn. ne more biti sprejeta brez soglasja držav članic. Tudi ob skupnih posegih velja načelo soglasja vseh in veta vsake članice, ki se z neko odločitvijo ne bi strinjala.

Nekateri nasprotniki enačijo ZDA in Nato ter nasprotujejo vstopu Slovenije v Nato, zato ker ne marajo ZDA oz. politike Busheve administracije. Na problemski konferenci ene izmed koalicijskih strank je podpredsednica te stranke svoje negativno stališče do članstva Slovenije v Natu utemeljila s tezo, češ da je zavezništvo sredstvo nadvlade supersile. Ob tem, da je ZDA dejansko najvplivnejša in vojaško najmočnejša članica Nata, se vprašajmo, ali je to vedno oziroma praviloma slabo. Ko so ZDA poleti in jeseni l. 1995 po štirih letih prepuščanja balkanske krize zahodnoevropskim državam naposled prevzele pobudo v zavezništvu in s sodelovanjem drugih zaveznic ustavile vojno v Bosni, je bilo to nedvomno tudi v nacionalnem interesu Slovenije. Tedaj nihče na Zahodu in tudi pri nas Američanom ni očital njihove vodilne vloge, temveč kvečjemu skoraj štiri leta neizrabljanja te vloge na balkanskem prizorišču. Z vodilno vlogo ZDA imamo poleg tega opravka na marsikaterem področju svetovne politike, gospodarstva, znanosti, tehnologije, elektronskih občil, informatike itn. Vodilna vloga ZDA je še vedno prisotna (in še bolj kot v Natu) v mednarodnih finančnih ustanovah, vključno z Mednarodnim denarnim skladom in Svetovno banko. Tudi v OZN presega vpliv ZDA vpliv katere koli druge članice. Osrednji organi mednarodnih finančnih ustanov in tudi OZN so na ozemlju ZDA, uporabljajo dolar ZDA kot svoje plačilno sredstvo, med njihovimi uradniki je delež državljanov ZDA višji kakor v Natu (in s tem tudi možnosti za vsakodnevni nadzor). Zaradi vsega tega in približno desetkrat manjšega števila članov imajo tudi najmanjše članice Nata veliko večjo možnost soodločanja, kot jo imajo kot članice OZN. Logično bi bilo, da bi tovrstni nasprotniki Nata hkrati zahtevali

izstop Slovenije iz mednarodnih finančnih ustanov, OZN in morda tudi iz OVSE. Ali je samoosamitev majhne države najboljša strategija v spopadu z vplivi in nadvlado močnejših držav? Ali bi naš nevstop v Nato okrepil položaj Slovenije v odnosih z drugimi državami? Prepričan sem, da bi bil naš mednarodni položaj veliko trdnjši, če bi bili znotraj Nata in ne zunaj njega, tudi ko bo ponovno šlo za poizkuse pritiskov in izsiljevanj s strani od nas večjih in močnejših držav.

Ena od pomožnih tez, ki izhajajo iz zgrešenega enačenja Nata in ZDA, straši Slovence z nevarnostjo, da bi Slovenijo napadli mednarodni teroristi, če bi bila članica Nata. Dejansko nobene države mednarodni teroristi niso napadli zaradi Nata ali v zvezi z njim. Tarče mednarodnega terorizma so bile v preteklih desetletjih tako v državah Nata kot tudi evropskih nevtralnih državah (vključno z našo sosednjo "trajno nevtralno" Avstrijo) in v neevropskih državah. Ključni razlog, zaradi katerega iz Nata v 53 letih njegovega obstoja ni izstopila nobena članica, je, da se je v njem povečala varnost vseh držav, najbolj pa manjših članic.

Še ni dolgo tega, ko je dr. Vlado Miheljak zapisal na straneh ljubljanskega Dnevnika: "Vsekakor sem za vstop Slovenije v Nato... Če je kakšen dober razlog, da Slovenija postane članica Nata, je to dejstvo, da bi članstvo v vojaški zvezi dolgoročno stabiliziralo demokracijo v Sloveniji." Ko pa je kasneje kot kolumnist prestopil k Delu, pa je v svojih propagandnih izlivih tokrat zoper članstvo Slovenije v Nato, začel zatrjevati, da Nato ni imel in nima zveze z demokracijo. Ta trditev, ki so jo nestrokovno ponavljali drugi, ne drži ne z zgodovinskega in ne aktualnega zornega kota. Idejno izhodišče za severnoatlantsko zavezništvo je bilo protitotalitarno in liberalnodemokratsko. Nato je ustanovila skupina zahodnih demokratičnih držav, ki so v njem vseskozi imele in imajo tudi danes vodilno politično vlogo. Norma demokracije je izrecno navedena v 2. členu Severnoatlantskega sporazuma. Ob sami ustanovitvi zavezništva l. 1949 in ob prvi razširitvi l. 1952 v razmerah pričakovane tretje svetovne vojne so bili v izrazitem ospredju vojaški razlogi. Ravno zaradi njih so v zavezništvo res da, ideološko nenačelno sprejeli tudi tri južnoevropske države, v katerih so tedaj vladali ali prišli pozneje na oblast avtoritarni politični režimi (Portugalsko, Grčijo in Turčijo). V vseh treh pa je prišlo tudi pod vplivom članstva v Natu do liberalnodemokratskih premikov. Danes so vse tri države članice Sveta Evrope in imajo njegove demokratične izkaznice, tako kot tudi Slovenija. Težave z nekaterimi demokratičnimi normami ima danes med članicami Nata predvsem Turčija. Od svoje druge razširitve l. 1956 naprej pa sprejema Nato v svoje članstvo le izpričano demokratične države. Ravno zato so sprejeli Španijo šele l. 1982 po uvedbi demokratičnega sistema.

Čeprav širjenje demokracije ni naloga Nata, je zavezništvo s svojim obstojem in delovanjem posredno pozitivno učinkovalo tudi na politične procese v Evropi v smeri demokratizacije. Sodelovanje Titove Jugoslavije z Natom v l. 1949-1955 je pospešilo delno notranjo liberalizacijo jugoslovanskega režima in njegovo odpiranje proti Zahodu. Nadalje, Nato je s svojim obstojem prispeval k notranjemu razkroju ZSSR, Varšavskega pakta in avtoritarnih realsocialističnih sistemov v Vzhodni Evropi. Brez vzhodnoevropskega vala pa bi se prehod v tekmovalno večstrankarsko demokracijo verjetno tudi v Sloveniji zgodil občutno pozneje kot sicer (in vprašanje je, ali bi Slovenija brez tega vala sploh lahko postala samostojna država).

Vojaški poseg Nata proti ZRJ je pospešil propad režima S. Miloševića in demokratizacijo v Srbiji itn.

Dr. Vlado Miheljak je strokovno neutemeljeno izpeljal svojo trditev o nedemokratičnosti Nata iz dejstva, da je bilo v njem včlanjenih nekaj držav z avtoritarnimi režimi. Za primerjavo naj navedem, da v OZN in OVSE niso bile le naknadno povabljene, marveč so ju soustanovile in v obeh organizacijah so danes oz. so bile včlanjene tudi države z diktaturami. Iz tega pa ne izhaja nedemokratičnost OZN in OVSE. V nekaterih pogledih je Nato še bolj demokratična organizacija od OZN, saj velja v njem odločanje s soglasjem in brez glasovanja. To pomeni, da uživajo vse njegove članice enako pravico do veta na sklepe osrednjega organa in ne le pet velesil, tako kot je to v Varnostnem svetu OZN. Tudi v naši družbi so prisotni pomembni avtoritarne strukturirani podsistemi, vključno s Slovensko vojsko, policijo, carino, inšpekcijskimi službami itn., ter kar pogosta nedemokratična praksa v slovenskih političnih strankah in drugih celicah. Vse to pa ne dokazuje nedemokratičnosti političnega sistema Republike Slovenije, kot celote.

Dejstvo je, da je Nato edina danes obstoječa učinkovita evropska obrambna organizacija. Ustvarjena je bila predvsem za ohranjanje varnosti svojih članic v Evropi, kjer je bil od samega začetka tudi sedež zavezništva. Vse članice Nata sodelujejo v regionalni Organizaciji za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) in so zato v varnostnem smislu evropske države. V nasprotju s temi objektivnimi dejstvi skušajo nekateri kritiki predstaviti Nato kot domnevno neevropski vojaški blok. Njegovo bolj zaželeno nasprotje naj bi bilo EU. Dr. Bogomir Kovač je brez kakršnih koli na dejstvih zasnovanih dokazov zatrjeval, da bi Evropska unija Sloveniji zagotavljala zadostno varnost. Njegova pomožna teza se glasi, da bi bilo članstvo Slovenije samo v EU znatno cenejše kot pa članstvo v EU in Natu. Hkrati pa je dr. B. Kovač od Evropske unije terjal, naj zgradi svoj obrambni sistem zunaj Nata. Ta njegova zahteva logično podira njegovi izhodiščni tezi. Z vidika kolektivne obrambe EU torej ni nobena alternativa Natu, saj sama svojim članicam ni sposobna zagotavljati ozemeljske nedotakljivosti. Dr. B. Kovač in nekateri drugi se ne zavedajo, ignorirajo ali skušajo izpodbijati tesno objektivno povezavo med dvema ciljema slovenske diplomacije - med članstvom v EU in Natu. Dejstva pa so drugačna. Enajst od sedanjih 15 članic EU pripada tudi Natu. Stopnja medsebojnega prekrivanja obeh povezav bo v prihodnjih letih še povečala. Hkrati se krepi tudi neposredna organizacijska povezanost med EU in Natom ravno na političnem in vojaškem področju. To povezavo med povezavama pooseblja visoki predstavnik EU za skupno zunanjo in varnostno politiko J. Solana, ki je na ta položaj prišel neposredno s položaja generalnega sekretarja Nata.

Nekateri nasprotniki navajajo primere štirih članic EU, ki so zdaj zunaj Nata, ter predlagajo, naj jim Slovenija sledi. Pri tem zanemarjajo bistvene razlike med njimi in Slovenijo glede velikosti, geopolitičnega položaja in izpostavljenosti največjim kriznim žariščem (Balkan in vzhodno Sredozemlje). Zaradi teh objektivnih razlik in drugačnega mednarodnega položaja Slovenija ne more posnemati varnostnih politik teh držav. Odmaknjena otoška lega v Atlantiku in tesno razmerje s članicama Nata (z ZDA in Veliko Britanijo) sta temeljna razloga, zaradi katerih je Irska obrambno povsem neprimerljiva s Slovenijo. Balkanske vojne so še enkrat pouda-

rile bistvene razlike med našim položajem ter položajem in mednarodnim statusom Avstrije. Naši zagovorniki posnemanja omenjenih štirih držav praviloma pozabljajo na ceno vsake resne politike obrambne samozadostnosti in oborožene nevtralnosti, tako kot to počnejo veliko bogatejše in nekajkrat večje države, take kot so Švica, Švedska in Finska. Če bi se kdaj odločila slediti njihovim primerom, bi morala Slovenija najmanj podvojiti svoj sedanji obrambni proračun ter v temelju presnovati in preoborožiti šibko Slovensko vojsko. Nekateri naši nasprotniki članstva v Natu bi radi uživali prednosti mednarodno priznane nevtralnosti, ne da bi za to sploh plačali. Taka drža pa je združljiva le z geslom o Sloveniji brez resne vojske ali o Sloveniji kot povsem razoroženi državi. Teoretično bi bilo to možno, če bi Slovenija sprejela varnostno tutorstvo sosednje Italije, tako kot ga ta država (hkratna članica EU in Nata) izvaja v odnosu do Svetega sedeža in San Marina. Če bi postala povečani San Marino in bi razpustila Slovensko vojsko, bi naša država dejansko lahko privarčevala sredstva, s katerimi bi bilo možno zgraditi kar precej socialnih stanovanj in avtocest ter nameniti več denarja šolstvu in kulturi. Vprašanje pa je, ali bi večina Slovencev podprla tako rešitev. In zakaj ne bi imeli referendumu še o tej možnosti?

Na koncu je treba razmisliti o vzrokih za nihanje javne podpore varnostni povezavi Slovenije z Natom. Uvodoma sem omenil obdobje 1991-1995, ko je bila ta opcija deležna le izrazito manjšinske podpore javnega mnenja in sem postavil domnevo, da je l. 1995 uspešen poseg Nata na Balkanu temeljito spremenili razpoloženje slovenske javnosti. Od tedaj je minilo dobrih šest let. Sam uspeh Nata pri umiritvi razmer na Balkanu je nemara napeljal številne Slovence k zgrešenemu prepričanju, da je od zdaj najbolje biti tihi na svojem sončnem alpskem hribu, z nikomer se ne povezovati ter se ne vtikati v zadeve drugih, še posebej v tiste onstran Kolpe. Glavni razlog za zmanjševanje podpore članstvu v Natu vidim v široko razširjenem zgrešenem občutku varnosti ("nihče nas ne ogroža in nas tudi ne bo"), v pešajočem kolektivnem spominu na zadnje vojne v našem delu sveta ter v množični samozaverovani kratkovidnosti.

Dodaten razlog vidim v zelo razširjenem, celo med izobraženci enačenju Nata z ZDA. Pomemben del slovenske javnosti ima ob tem zelo kritičen odnos do vsaj nekaterih vidikov mednarodne politike sedanjega predsednika ZDA G. W. Busha, enostranskih korakov njegove vlade, njene podpore grobi politiki izraelske vlade na zasedenih ozemljih Palestine pod pretvezo boja proti terorizmu itn. Tak in celo bolj kritičen odnos je razširjen tudi v javnosti takih zaveznic ZDA kot sta Nemčija in Francija. Poleg tega nekateri koraki ameriške diplomacije v zvezi s postopki denacionalizacije in slovensko farmacevtsko industrijo niso v Sloveniji poželi širokega odobravanja, prav obratno. Po občilih sodeč so se "prijeli" sicer nekorektni očitki na račun slovenske vlade in posameznih ministrov, češ da se v odnosu do Zahoda, ZDA (in Nata) vedejo klečeplazno. Televizijske podobe žrtev in razdejanj v Afganistanu in na Bližnjem vzhodu so verjetno okrepile bojazen, da bi nas zavezniško razmerje z ZDA v okviru Nata vpletlo v vojne v oddaljenih državah ter samo Slovenijo izpostavilo dodatnim nevarnostim. Povezanost teh dogajanj (v predstavah številnih Slovencev) z ZDA je posredno negativno prizadela privlačnost članstva Slovenije v Natu.

Dodatne razloge za usihanje podpore lahko iščemo tudi v težavah z Evropsko unijo v zvezi s kmetijstvom, jeklarstvom, proračunom itn. Bojazen, da bo Slovenija izgubila najmanj del svoje suverenosti, bo imela drugorazredni položaj, da bodo tujci iz bogatejših držav postali lastniki večjega dela slovenskega gospodarstva, vključno s slovenskimi bankami itn., je po vsem sodeč zmanjšala privlačnost obeh povezav. K temu moramo vsekakor dodati učinek kampanje zavajanja in ustrahovanja javnosti v zvezi z Natom v nekaterih slovenskih občilih, dolgo časa brezbržnost in pasivnost vlade ter vse bolj kritičen odnos slovenske javnosti do vladajoče koalicije in njene politike sploh. Vsaj za del parlamentarne in tudi za zunajparlamentarno opozicijo je postalo nasprotovanje članstvu Slovenije v Natu pripraven konjiček za izražanje njunega splošnega nezadovoljstva in frustracij. Nekaj dogodkov, vključno z nesrečnim naročilom vladnega letala, je pokazalo, kako je vprašanje članstva Slovenije v Natu močno preseglo njegov temeljni varnostno-obrambni smisel in se zapletlo v mreži širših družbenih navzkrižij. Razprava o članstvu v zavezništvu je zaradi vdorov drugih silnic ustvarila nenavadno politično polarizacijo, ki gre v veliki meri mimo ustaljenih socialnih, kulturnih, verskih, ideoloških in svetovnonazorskih delitev v slovenski družbi.

LITERATURA

- Bebler, Anton (ur.) (1999): *The Challenge of NATO Enlargement*. Praeger: London.
- Sherwen, Nicholas (ur.) (1985): *NATO's Anxious Birth. The Prophetic Vision of the 1940s*. Andr  de Staercke and Others. C. Hurst & Company: London.
- (2001) *NATO Handbook*. NATO Office of Information and Press: Brussels.
- Sloan, Stanley R. (April 2000): *The United States and European Defence*. Challiot Papers No. 39. Institute for Security Studies Western European Union: Paris.
- De Wijk, Rob (1997): *NATO on the Brink of the New Millennium. The Battle for Consensus*. Brassey's: London.
- De Wijk, Rob; Boxhoorn, Bram; Hockstra, Niklaas (ur.) (2000): *NATO after Kosovo*. Royal Netherlands Military Academy, Tilburg University Press.

SLOVENSKA JAVNOST, POLITIČNO-URADNIŠKA ELITA IN NATO

Povzetek. *Slovenija si prizadeva postati članica Nata, o čemer pričajo uradni dokumenti zakonodajne in izvršne oblasti in izjave njenih najvišjih predstavnikov. Zamisel podpira tudi velika večina parlamentarnih političnih strank, medtem ko je pomemben del civilne družbe do nje zadržan. Javnomnenjska podpora članstvu Slovenije v Natu, ki je bila še pred leti dokaj močna in trdna, je v zadnjih mesecih nestalna in neprepričljiva. Soglasja med politično-uradniško elito in javnostjo torej ni. To kaže na motnje pri oblikovanju varnostne politike in postavlja pod vprašaj uspeh referendumskega odločanja o članstvu Slovenije v Natu. Prispevek temelji na predpostavki, da je očitni razkorak med odnosom pretežnega dela politično-uradniške elite in odnosom javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu posledica napak, ki so jih zakonodajna in izvršna oblast, pa tudi vojaško-strokovni organi naredili v preteklem desetletju.*

Ključne besede: *Slovenija, Nato, varnostna politika, politično-uradniška elita, javno mnenje, soglasje.*

Uvod

Iz uradnih državnih dokumentov je mogoče razbrati, da je članstvo Slovenije v Natu eden temeljnih zunanjepolitičnih in varnostnih ciljev. Ti dokumenti Nato obravnavajo kot edino učinkovito organizacijo kolektivne obrambe v obstoječi evropski varnostni arhitekturi. Državam članicam Nata zagotavlja kolektivno obrambo, obenem pa sprejema odgovornost za evropsko varnost in stanovitnost nasploh, vključno z operacijami, ki se ne odvijajo na ozemlju držav članic ("out of area operations"). Uradno mnenje pravi, da je Nato svojo učinkovitost pokazal med vojno v Bosni in Hercegovini, ko evropske varnostne strukture niso mogle ustaviti oboroženih spopadov brez odločilne čezatlantske podpore. Kosovska kriza spomladi 1999 je bil drugi tak primer, kriza v Makedoniji poleti 2001 pa tretji. Velik del slovenskega političnega in uradniškega razreda tudi zaradi teh dejstev podpira članstvo Slovenije v Natu.

Slovenska javnost že od leta 1994, ko so bile opravljene prve javnomnenjske raziskave na to temo, kaže določeno zadržanost do članstva Slovenije v Natu. V

* Dr. Marjan Malešič, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

zadnjem obdobju pred srečanjem Severnoatlantskega sveta leta 1997 v Madridu, ko je Nato v svoje vrste povabil Madžarsko, Češko in Poljsko, je bila ta podpora sicer razmeroma visoka in trdna, po srečanju v Madridu pa je občutno padla in se do danes ni obnovila. Ravno nasprotno, javnost je članstvu Slovenije v Natu v zadnjih mesecih vse manj naklonjena.

Oblikovanje varnostne politike države vključuje številne akterje, med njimi zakonodajno in izvršno oblast, vojaškostrokovne organe, obveščevalno skupnost, (po)svetovalni organ za nacionalno varnost, množična občila, strokovne ustanove, interesne skupine in splošno javnost. Ti akterji si pri oblikovanju varnostne politike delijo informacije, izmenjavajo mnenja in stališča, se pogajajo in iščejo sprejemljive odločitve. Ko gre za izjemno pomembne odločitve, in članstvo države v sistemu kolektivne obrambe je taka odločitev, je prisotna težnja, da se odločitev sprejme s čim širšim soglasjem akterjev, ki so neposredno ali posredno vključeni v sprejemanje odločitve. Očitno je, da v Sloveniji, kar zadeva članstvo države v Natu, tega soglasja še ni, saj med stališči politično-uradniške elite in javnostjo opazimo globok prepad.

Pripevek temelji na predpostavki, da je očitni razkorak med odnosom pretežnega dela politično-uradniške elite in odnosom javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu posledica napak, ki so jih zakonodajna in izvršna oblast, pa tudi vojaškostrokovni organi naredili v preteklem desetletju. Predpostavka je umeščena v širši vzorec, ki pravi, da so demokratična civilno-vojaška razmerja v družbi "conditio sine qua non" optimalnega procesa oblikovanja varnostne politike. V članku bom predstavil odnos javnosti ter stališče državnih in političnih ustanov do članstva Slovenije v Natu ter opozoril na splošne in konkretne napake, ki so jih slednje naredile pri oblikovanju varnostne politike.

Proces oblikovanja varnostne politike

Za demokratični politični sistem je značilna delitev oblasti, pristojnosti in nalog. Zakonodajna oblast sprejema varnostno politiko države, naloga izvršne oblasti pa je, da pripravi izhodišča varnostne politike in jo uresničuje. Pomembne ustanove za oblikovanje oz. izvajanje varnostne politike so obrambno in zunanje ministrstvo, generalštab oboroženih sil, obveščevalne službe in svet za nacionalno varnost. Med akterji civilne družbe, ki se vključujejo v oblikovanje varnostne politike, pa lahko poudarimo množična občila, različne lobije, strokovne ustanove, interesne skupine, sindikate in splošno javnost, v nekaterih državah tudi cerkev. Vsaka od večjih ustanov in organizacij ima tudi številne manjše skupine in uradništvo, ki imajo različne interese, informacije in posledično tudi pristope k varnostni politiki.

Torej imamo opraviti s tremi različnimi kategorijami akterjev, ki jih je pri analizi treba upoštevati: karierni strokovnjaki v različnih uradništvih nacionalnovarnostnega sistema, voljeni in imenovani uradniki ter posamezniki in skupine zunaj politične države, se pravi civilna družba. Vsaka od teh kategorij ima posebne značilnosti in interakcija med njimi ustvarja alternative vladne politike na varnostnem področju.

Izvršno uradništvo je sestavljeno iz strokovnjakov, ki delujejo v uradništvih podsistemov sistema nacionalne varnosti. Ti uradniki zgolj izvajajo odločitve, ki jih sprejemajo voljeni uradniki, in se praviloma ne vmešavajo v politični proces. Ta skupina deluje skladno z "nacionalnimi interesi" in se ne ozira na različne ozke politične interese, saj je žarišče njene lojalnosti država kot celota.

Voljeni in imenovani uradniki so z eno nogo na notranjepolitičnem prizorišču, z drugo pa v stroki, ki odloča o zunanjepolitičnih in varnostnih vprašanjih. Tudi oni imajo podobno odgovornost kot izvršno uradništvo, vendar se hkrati prilagajajo potrebam volilnega telesa in se trudijo pridobiti njegovo naklonjenost. Zanimiv predmet preučevanja je način, na katerega notranjepolitične presoje vplivajo na oblikovanje varnostnih alternativ.

Nevladni dejavniki so tretja pomembna skupina, ki sodeluje pri oblikovanju varnostne politike. Gre za organizacije, skupine in posameznike, ki jih najdemo zunaj domene zakonodajne, izvršne in sodne oblasti ter jih lahko poimenujemo civilna družba. Za našo analizo so pomembni predvsem vplivni posamezniki, interesne skupine, množična občila in javno mnenje. Njihova temeljna značilnost je, da pri oblikovanju varnostne politike nimajo formalnih pristojnosti, zato skušajo vplivati na pristojne ustanove in jih spodbujajo, da njihove preference, ki zadevajo različna varnostna vprašanja, vključijo v vladne programe in dejavnosti.

Različne interesne skupine lahko učinkovito združijo nevladne akterje in njihov vpliv lahko preseže tistega, ki je značilen za profesionalce, delujoče v uradništvih nacionalnovarnostnega sistema. Množična občila igrajo pri oblikovanju in izvajanju varnostne politike več vlog: zagotavljajo vez med državljani in oblastjo, so vir informacij za uradnike, zagotavljajo analize in obrazložitve ter postavljajo pod vprašaj modrost in motivacijo različnih političnih odločitev. Vpliv javnega mnenja je pri oblikovanju varnostne politike po svoji naravi posreden in dolgoročen, čeprav je v zadnjih desetletjih vse pomembnejši tudi v čisto neposrednem smislu. V demokratičnih družbah javno mnenje postavlja meje vladnim dejavnostim. Javno mnenje postavlja širše parametre, ki opredeljujejo obseg izbir določene politike, ki so na voljo oblastem in so sprejemljive za javnost - odločitve se sprejemajo znotraj meja, ki jih določa strpnost javnosti. Vplivni posamezniki so v tem procesu prav tako izjemno pomembni, še posebej v majhni skupnosti, v kateri njihovo mnenje vpliva na vedenje drugih dejavnikov civilne družbe, to pa posredno učinkuje na vladne dejavnosti.

Odnose med navedenimi akterji oblikovanja varnostne politike lahko ponazorimo z modeli in pristopi, kot so formalistični, kompetitivni in kolegialni model, pristop koncentričnih krogov, elitni oz. participativni pristop in pristop sistemske analize.¹ Na tem mestu modelov in pristopov ne moremo razlagati, lahko pa rečemo, da se nekateri od njih osredotočajo na postopke, komunikacijske poti, pretok

¹ Glej več o tem v John F. Reichart & Stephen R. Sturm (eds.), *American Defence Policy (fifth edition)*, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1982), Sam C. Sarkesian, *U.S. National Security: Policymakers, Processes and Politics (second edition)*, (London: Boulder, 1995), Ole R. Holsti, *Crisis Management*, in Betty Glad (ed.), *Psychological Dimensions of War*, (London: SAGE Publications, 1990) in Marjan Malešič, *Slovenian Security Policy and NATO*, (Groningen: University of Groningen, CESS, 2000).

informacij, svetovalni sistem in spravo med različnimi stališči in pogledi, drugi pa na položaj različnih akterjev pri oblikovanju varnostne politike in stopnjo njihove pomembnosti v tem procesu, na doseganje širše javne podpore in legitimnosti določene politike in na spravo različnih varnostno-političnih interesov.

Avtor prispevka sem našete modele uporabil v bolj poglobljeni analizi oblikovanja tistega dela varnostne politike Slovenije, ki se nanaša na članstvo države v Natu.² Na tem omejenem prostoru in v duhu izhodiščne predpostavke bom v nadaljevanju predstavil zgolj izbrane poudarke iz analize odnosa politično-uradniške elite oz. javnosti do članstva Slovenije v Natu in opozoril na nekatere napake pri oblikovanju politike do tega vprašanja.

Odnos politično-uradniške elite do članstva Slovenije v Natu

Politično-uradniška elita se v veliki meri identificira z zamislijo, naj Slovenija postane članica severnoatlantskega zaveznitva, o čemer pričajo uradni dokumenti in izjave najvišjih predstavnikov vlade, posameznih ministrstev, Državnega zbora RS, posameznih političnih strank in Generalštaba Slovenske vojske.

Skladno z uradnimi stališči je temeljni razlog za članstvo Slovenije v Natu dejstvo, da bi tako okrepili varnost države in omogočili njen dolgoročni razvoj. Pozitivne posledice članstva Slovenije v Natu pa ne bi bile zgolj varnostne, obrambne in vojaške, ampak bi posegale tudi na druga področja, kot so zunanja politika, gospodarstvo, znanost in tehnologija. Članstvo države v Natu bi pomenilo njeno vključitev v politični in varnostni okvir najrazvitejših evropskih in severnoameriških držav, pospešitev gospodarskega in socialnega sodelovanja in razvoja, okrepitev verodostojnosti Slovenije v mednarodni skupnosti, uveljavitev njenega mednarodnega statusa in pogajalske moči ter utrditev prepoznavnosti Slovenije v svetu kot demokratične in miroljubne države. To v bistvu pomeni, da državne ustanove ne poudarjajo zgolj varnostnih učinkov članstva v Natu, ampak tudi učinke, ki presegajo varnostni vidik in posegajo na druga družbena področja.³

Parlamentarne politične stranke prav tako večinsko podpirajo članstvo države v Natu, saj od osmih strank, ki so zastopane v Državnem zboru RS, zgolj ena, ki ima štiri poslance, odkrito nasprotuje temu projektu in predlaga status nevtralnosti kot ustrežnejšo izbiro za zagotavljanje nacionalne varnosti. Tudi politične stranke navajajo, da bi si s članstvom v Natu Slovenija zagotovila višjo stopnjo varnosti, spodbudila gospodarski razvoj in dosegla socialno stanovitnost, se vključila v demokratični svet in povečala svoj vpliv v mednarodni skupnosti. S članstvom v zaveznitvu bi Slovenija postala del evropskega vrednotnega, pravnega, gospodarskega, finančnega in varnostnega okolja.

² Marjan Malešič, *Slovenian Security Policy and NATO*, (Groningen: University of Groningen, CESS, 2000).

³ Nasprotno pa javnost v Natu vidi predvsem vojaškoobrambno organizacijo, medtem ko je manj seznanjena z Natovim civilnim kriznim načrtovanjem, ki se ukvarja z zagotavljanjem pomoči državam podpisnicam Partnerstva za mir ob večji naravni ali drugi nesreči. Tudi programi Nata na področju varovanja okolja, raziskovalnega in tehnološkega sodelovanja so v splošni javnosti manj znani.

Zanimivo je, da sta tako izvršna kot zakonodajna oblast prepričani, da Slovenija izpolnjuje pogoje za članstvo v Natu, in to kljub temu, da država nima urejenih mejnih, obmejnih in drugih vprašanj s sosednjo Hrvaško. Poleg tega sta tudi pripravljenost Slovenske vojske in njena funkcionalna poveztljivost (interoperabilnost) z vojskami držav članic Nata vprašljivi, saj številne reforme vojaškega sistema, ki potekajo v Sloveniji v zadnjem desetletju, še niso dale dovolj oprijemljivih rezultatov. Za obe veji oblasti je značilen tudi optimizem, kar zadeva stroške, ki bi nastali s članstvom v Natu: Slovenija je zmožna in pripravljena pokriti te stroške, ki bodo nižji, kot bi bili pri individualnem pristopu k zagotavljanju varnosti. Vlada je celo sprejela načrt povečevanja deleža bruto družbenega proizvoda, namenjenega obrambi, vendar gre obrambna poraba v nasprotno smer (leta 1998 je bilo za obrambo namenjenega 1,89 %, leta 2000 1,45 % in leta 2001 1,4 % BDP). Tu se ne moremo znebiti občutka, da je vlada obrambne izdatke lahko ohranjala na razmeroma nizki ravni ravno zato, ker je računala na članstvo države v Natu.⁴

Zanimiva točka razprave o članstvu Slovenije v Natu je tudi način sprejemanja odločitve o tem vprašanju. Že pred leti so nekatere parlamentarne politične stranke v svoje programe zapisale zavezo o izvedbi referendumu, medtem ko so druge menile, da bi zavzemanje za referendum lahko pomenilo določeno zadržanost ali celo neiskrenost glede namere države, da se priključi Natu. Danes parlamentarne politične stranke podpirajo zamisel o referendumu kot načinu odločanja o vstopu Slovenije v Nato. S tem ne bi bila dosežena zgolj legitimnost odločitve o članstvu, ampak bi to vprašanje na neki način dolgoročno "politično zaprli" in ob pozitivnem izidu olajšali tudi odločanje o zadevah, ki bi v prihodnje izhajale iz obveznosti, ki jih prinaša članstvo države v zavezništvu.

Odnos javnosti do Nata

Slovenija svojo varnost zagotavlja na dveh ravneh, in sicer na nacionalni in na mednarodni ravni. Na nacionalni ravni poteka gradnja sistema nacionalne varnosti, ki je bila v preteklosti domena skupne države, Jugoslavije, na mednarodni ravni pa želi država vstopiti v ključna gospodarska, politična in varnostna kroga v evroatlantskem prostoru, se pravi v Evropsko unijo in severnoatlantsko zavezništvo. Kot smo lahko videli, je članstvo v Natu izražen cilj vseh ključnih političnih in državnih akterjev, ki sooblikujejo varnostno politiko Slovenije, z vidika legitimnosti uresničevanja tega cilja in procesa odločanja pa so pomembna tudi stališča in pričakovanja javnosti.

Prvi podatki o odnosu slovenske javnosti do morebitnega članstva Slovenije v Natu so iz leta 1994, ko je Slovenija podpisala program Partnerstvo za mir. Podatki

⁴ Za primerjavo povejmo, da nevtralna Švica po uradnih podatkih za obrambo porabi 1,5 % BDP, vendar izračuni strokovnjakov pokažejo, da je ta poraba dejansko dvainpolkrat do trikrat višja od prikazane, saj se v sistemu totalne obrambe velik del izdatkov razprši po celotnem družbenem sistemu (kantoni, občine, podjetja, organizacije in celo posamezniki) in jih država pri izračunu obrambne porabe sploh ne prikaže (Karl Haltiner, *Conscription and Militia as a National Tradition (The Case of Switzerland)*, v: Marjan Malešič, *Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe*, Ljubljana, ORC, IDV, 2002).

kažejo, da je takrat še prevladovalo mnenje javnosti, naj si Slovenija raje sama zagotovi svojo varnost, tudi če bo to zahtevalo več finančnih virov, kot pa da na tem področju postane odvisna od Zahoda oz. Nata. Podatki z začetka leta 1995 pokažejo, da je bila relativna večina javnosti (44 %) naklonjena vladnim prizadevanjem, da Slovenija postane članica Nata, medtem ko je bila skoraj polovica vprašanih bodisi indiferentna (33 %) bodisi neodločena (15 %). Nasprotovanje članstvu Slovenije ni bilo tako izrazito (9 %), vendar so kljub temu ti izidi za politično-uradniško elito pomenili šok in razočaranje, saj je pričakovala večjo podporo javnosti za enega najpomembnejših projektov države po osamosvojitvi leta 1991. Postalo je očitno, da podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu ni nekaj samoumevnega, ampak bo treba to zamisel javnosti predstaviti in utemeljiti z večjo mero strokovnosti, konkretnosti in doslednosti.

Intenzivnejše preučevanje javnega mnenja je potekalo v naslednjih letih, kar je razvidno iz tabele 1.

Tabela 1: Javnomnenjska podpora članstvu Slovenije v Natu (SJM 1996-1999, v %)

	Okt. 96	Jan. 97	Feb. 97	Mar. 97	Nov. 97	Jun. 99
Da	66,4	61,3	58,3	64,1	55,4	56,5
Ne	15,7	20,5	21,1	18,3	18,4	16,1
Ne vem	17,9	18,2	20,7	17,6	26,2	27,4
Vzorec	958	996	942	965	2031	1001

Iz podatkov je mogoče razbrati nekaj značilnih trendov, in sicer da je bila podpora javnosti vladnim prizadevanjem za članstvo Slovenije v Natu v obdobju oktober 1996-marec 1997 razmeroma visoka in trdna, medtem ko je bilo nasprotovanje razmeroma nizko in prav tako trdno. Skupina neodločenih je bila v tem obdobju razmeroma velika. Oktobra in novembra 1997 je podpora članstvu Slovenije v Natu občutno padla, vendar se nasprotovanje ni povečalo, ampak je narasla skupina neodločenih. Ta izid je zelo verjetno posledica razočaranja, ki je sledilo odločitvi Severnoatlantskega sveta na srečanju v Madridu julija 1997, da Slovenije ne povabi v prvi krog držav, ki bodo postale članice Nata po koncu hladne vojne. Trend je ostal bolj ali manj nespremenjen do junija 1999.

Zadnja javnomnenjska raziskava Obramboslovnega raziskovalnega centra, katere del predstavljamo v nadaljevanju, je bila izvedena oktobra in novembra 2001 ter zajema spremenljivke, ki se nanašajo na ogroženost Slovenije, varnostno kulturo, sistem nacionalne varnosti ter na politično in varnostno združevanje v Evropi.

S časovnega in kontekstualnega vidika je pomembno ugotoviti, da je raziskava potekala po 11. septembru 2001, torej po terorističnih napadih skrajnih islamskih skupin na izbrane cilje v ZDA. Teoretični koncept raziskave, njegovo razgradnjo in oblikovanje instrumenta je skladno z mednarodnimi standardi na tem področju in ob upoštevanju slovenskih varnostnih posebnosti opravila raziskovalna skupina

Obramboslovnega raziskovalnega centra. Terensko fazo raziskave pa je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri Inštitutu za družbene vede. Raziskavo smo izvedli na reprezentativnem vzorcu polnoletnih državljanov Republike Slovenije, saj je na vprašalnik odgovarjalo 1095 vprašanih.

Temeljni cilj raziskave je bil poudariti soodvisnost med spremenjenimi mednarodnimi varnostnimi okoliščinami in socialno-gospodarskimi, političnimi, varnostnimi in vrednotnimi spremembami v Sloveniji na eni strani ter potrebo po prilagajanju nacionalnovarnostnega sistema naše države zahtevam, ki izhajajo iz evropskega povezovanja na drugi strani. Ob tem predpostavljamo, da je vključevanje Slovenije v evropsko gospodarsko, politično in varnostno združevanje kompleksen pojav, ki mora temeljiti na ustreznih znanstvenoraziskovalnih podlagah.

Izsledki raziskave na splošni ravni kažejo, da se velika večina ljudi počuti varno, nadaljuje se zaznavanje nevojaških virov ogrožanja varnosti, medtem ko zaznava vojaške ogroženosti še naprej upada. Izsledki nadalje kažejo, da je slovenska javnost dovzetna za človekove pravice in varstvo življenjskega okolja, da se zavzema za širjenje kulture miru in nenasilja (še vedno je prisoten t. i. "mirovni sindrom", značilen za konec osemdesetih in začetek devetdesetih let), da vojski ne dovoljuje vmešavanja v politiko in zadeve civilne družbe ter da ima razmeroma nizko zaupanje v represivni aparat države, tudi ko gre za ohranjanje njene neodvisnosti in suverenosti. Značilen je tudi t. i. "ekonomski determinizem" javnosti, ki v ospredje postavlja vire ogrožanja, vrednote in cilje, ki so izrazito ekonomsko obarvani.

Kot je razvidno iz tabele 2, ta raziskava pokaže dokaj trdno podporo vladnim prizadevanjem, da Slovenija postane članica Nata, saj več kot polovica vprašanih članstvo podpira, medtem ko mu nasprotuje četrtnina vprašanih. Skupino neodločenih predstavlja petina vzorca, vključenega v raziskavo.

Tabela 2: Javnomnenjska podpora članstvu Slovenije v Natu (SJM 2001, v %)

	Nov. 2001
Da	53,2
Ne	24,2
Ne vem	22,7
Vzorec1	1095

Križanje izsledkov, prikazanih v zgornji tabeli, o podpori javnosti članstvu Slovenije v Natu z neodvisnimi spremenljivkami pokaže, kako se javnost glede na svoje demografske značilnosti odziva na to zamisel. Rahlo večje zavzemanje za članstvo Slovenije v Natu je opaziti pri mlajših od 30 in starejših od 60 let, medtem ko so druge starostne skupine pri podpori bolj zadržane. Bolj izobraženi manj podpirajo zamisel kot manj izobraženi in moški se bolj zavzemajo za članstvo kot ženske, ki sicer zamisli nasprotujejo zgolj rahlo bolj izrazito kot moški, vendar je med ženskami bistveno več neodločenih. Nekaj več podpore članstvu Slovenije v Natu je v urbanih okoljih, manj na podeželju. Najbrž je "žrtev" nasprotovanja kmetov članstvu Slovenije v Evropski uniji tudi Nato, ki ga del politične elite ponuja v svežnju z Evropsko unijo. Nadalje, bolj kot so ljudje zadovoljni z življenjem v

Sloveniji, večja je podpora članstvu Slovenije v Natu, in bolje kot so o zadevi obveščeni, bolj to zamisel podpirajo, kar kaže na potrebo po objektivnih informacijah o Natu, katerega poslanstvo ni zgolj kolektivna obramba, ampak njegova dejavnost med drugim sega na področje operacij v podporo miru, kriznega upravljanja in pomoči ob naravnih in drugih nesrečah. Sodelovanje članic pa presega tudi varnostno razsežnost, saj Nato posredno spodbuja gospodarsko, tehnološko, znanstveno in ekološko sodelovanje držav članic. Podpora članstvu Slovenije v Natu narašča od levega pola političnega spektra k desnemu, medtem ko versko prepričanje oz. ateizem na odnos državljanov Slovenije do Nata ne vpliva.

Tabela 3: Križanje podatkov: odnos do članstva Slovenije v Natu z neodvisnimi spremenljivkami

Članstvo v Natu

+	-
starostne skupine <30 in >60	starostne skupine 30-60
nižja izobrazba	višja izobrazba
moška populacija	ženska populacija
urbano okolje	kmetijsko okolje
“desna” politična usmeritev	leva politična usmeritev
zadovoljstvo z življenjem v SLO	nezadovoljstvo z življenjem v SLO
dobra obveščenost o Natu	slaba obveščenost o Natu
versko prepričanje, ateizem	

421

Podatki tudi kažejo, da se relativna večina vprašanih zavzema za zmanjšanje ali v najboljšem primeru za ohranjanje obrambnih izdatkov na sedanji ravni, čeprav Slovenija daje za obrambo razmeroma malo finančnih sredstev, in sicer 1,4 % bruto družbenega proizvoda (BDP), medtem ko članice Nata za obrambo v povprečju namenijo 2,2 % BDP. Raziskovalci smo vzpostavili neposredno korelacijo med obema spremenljivkama - obrambno porabo in članstvom Slovenije v Natu - in ugotovili, da okoli 70 % vprašanih bodisi v celoti bodisi delno nasprotuje povečanju obrambne porabe, ki bi bila posledica članstva države v Natu.

Na podlagi predstavljenih podatkov bi lahko rekli, da je bila podpora javnosti morebitnemu članstvu Slovenije v Natu v obdobju oktober 1996-november 2001 razmeroma visoka in se je gibala med 66 in 53 odstotki. Kljub temu govorimo o relativni podpori, za kar obstajajo vsaj trije razlogi: prvič, podpora ni bila tako visoka kot v večini drugih držav, ki si želijo članstva v Natu, drugič, podatki kažejo, da javnost ni pripravljena sprejeti višjih obrambnih izdatkov, ki bi jih prineslo članstvo v Natu, čeprav se zdi, da so bili naši obrambni izdatki do zdaj lahko razmeroma nizki, ker je država vstopala v Nato in se je zanašala na varnostna jamstva, ki jih članstvo prinaša, brez tega pa bodo izdatki za obrambo verjetno še višji, in tretjič, podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu je bistveno nižja kot pri državnih ustanovah in parlamentarnih političnih strankah, katerih velika večina podpira to zamisel.

Za primerjavo si pogledjmo tudi izide telefonske raziskave Politbarometer, ki jo po naročilu slovenske vlade redno izvaja Center za raziskovanje javnega mnenja in

množičnih komunikacij pri Inštitutu za družbene vede. Raziskava Politbarometer je že lani zaznala manjšo podporo javnosti članstvu Slovenije v Natu, zelo dramatično pa podpora upada v zadnjih mesecih, kar je razvidno iz tabele 4.

Tabela 4: Podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu v zadnjem letu (Politbarometer)

	Apr.	Maj.	Jun.	Jul.	Sep.	Okt.	Nov.	Dec. 01	Jan.	Feb.	Mar. 02*
Da	50	54	55	57	51	50	48	49	48	45	39
Ne	20	32	30	29	32	30	35	33	36	36	41
Ne vem	20	15	15	14	17	20	17	18	15	19	20
Vzorec	894	940	910	847	916	975	951	919	857	947	941

* Vprašanje se je glasilo drugače kot prej, ko so raziskovalci spraševali po podpori vladnim prizadevanjem za članstvo Slovenije v Natu, in sicer: "Če bi že naslednjo nedeljo prišlo do referendumu o vstopu Slovenije v Nato, kako bi glasovali?"

Podatki kažejo, da se je javnomnenjska podpora političnemu in varnostnemu projektu članstva Slovenije v Natu v telefonskih anketah novembra 2001 spustila pod mejo 50 odstotkov in se je v naslednjih mesecih še zmanjševala. V marcu 2002 je število tistih, ki bi na referendumu glasovali proti vstopu Slovenije v Nato, presešlo število tistih, ki bi glasovali za, vendar pa podatki tudi kažejo, da se vsi vprašani ne bi udeležili referendumu in med njimi je več takih, ki članstvu Slovenije v Natu nasprotujejo. To pomeni, da bi bil referendumski izid kljub vsemu tesno v prid zagovornikov te zamisli.

Zanimivo je tudi, kako je v preteklem letu podpora javnosti članstvu Slovenije v Natu nihala odvisno od aktualnih dogodkov, saj je najprej na znižanje podpore zelo verjetno vplivala medijska kampanja o uporabi izstrelkov z osiromašenim uranom na območju ZRJ ter Bosne in Hercegovine, potem je podpora narasla zaradi razvoja vojaškega spopada v Makedoniji in vrha Bush-Putin v Sloveniji, pa spet padla zaradi terorističnih napadov na ZDA in odziva te države, ki je sledil. Sledeč tej logiki ter ob upoštevanju vrednot in stališč javnosti, ki vejejo iz javnomnenjskih raziskav, lahko z veliko mero zanesljivosti domnevamo, da je v zadnjem času podpora slovenske javnosti članstvu v Natu tudi "žrtev" aktualne ameriške varnostne, se pravi zunanje in obrambne politike. Vendar pa je tak odnos naravnan kratkoročno, saj se bo ameriška varnostna politika slej ko prej spremenila, medtem ko za Slovenijo ne moremo reči, kdaj bo možnost za vstop v Nato tako velika, kot je danes, in to kljub težavam in pomanjkljivostim, ki jih ima država pri vojaški organiziranosti, usposobljenosti in opremljenosti.

Pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike

V nadaljevanju bomo nanizali nekatere pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike Slovenije, ki so (ne)posredno vplivale na zadržan odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, ki ni v skladu s pričakovanji in potrebami politično-uradniške elite pri uresničevanju tega projekta. Med ključnimi pomanjklji-

vostni in težavami poudarjamo pogoste spremembe vodstva, pomanjkanje državne tradicije in doktrine, pomanjkanje poklicne etike pri nekaterih akterjih oblikovanja varnostne politike, težave pri opredeljevanju in spoštovanju nacionalnega interesa, slaba usklajenost dela pri oblikovanju varnostne politike države ter pomanjkljiva skrb državnih ustanov za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev.

Kratka zgodovina samostojne in neodvisne Slovenije je zaznamovana s pogostimi menjavami vodilnih kadrov. V dobrih desetih letih je državo vodilo pet vlad, katerih sestava se je nekajkrat spremenila tudi med samim mandatom. Tudi dve ključni ministrstvi z vidika morebitnega članstva države v Natu - obrambno in zunanje ministrstvo - sta doživljali številne kadrovske spremembe: za ministrstvi velja, da ju je v tem obdobju vodilo sedem ministrov, da zamenjav državnih sekretarjev in drugih visokih državnih uradnikov sploh ne omenjamo. Slednji bi morali zagotavljati neprekinjenost delovanja ministrstev v vsebinskem smislu, vendar so kmalu postali objekt političnega barantanja in kadrovske kombinatorike. Oblikovanje varnostne politike je tako postalo žrtev pogostih kadrovskih menjav. Z redkimi izjemami je proces učenja vsake od ministrskih ekip ob prevzemu naloge vzel veliko dragocenega časa, še posebej ker so se ministri praviloma zanašali na svojo ekipo ter se pri odločanju niso povezovali z znanstvenimi in strokovnimi ustanovami.

Slovenija iz objektivnih razlogov nima državne tradicije, tako da nima ustrezne državniške kontinuitete, izkušenj in trdnih vedenjskih vzorcev, ki bi jih razvila državna uprava. Očitno je tudi pomanjkanje ustreznih smernic, varnostnopolitičnih izhodišč in doktrinarnih dokumentov, ki bi jih s pridom uporabili pri odločanju. Pri sprejemanju različnih dokumentov, ki bi akterjem oblikovanja varnostne politike olajšali delo, je prihajalo do anomalij, saj so bili nekateri posebni izvedbeni dokumenti sprejeti pred strateškorozvojnimi dokumenti.

Sestava organov, ki delujejo na področju nacionalne varnosti, in odnosi med njimi so v osnovi podobni kot v večini zahodnoevropskih držav, čeprav je bil npr. svet za nacionalno varnost ustanovljen šele leta 1998. Tudi njegova sestava pokaže, da gre bolj za posvetovalni kot za svetovalni organ, saj je v njem politično-uradniška elita, medtem ko je civilna družba zanemarjena, njen vpliv pa neznaten in zgolj posreden. Tudi ustreznost pretoka informacij o članstvu Slovenije v Natu med akterji je vprašljiva, saj so ministrstva informacije "spuščala" zgolj do določene (razmeroma visoko postavljene) ravni, medtem ko so drugi uradniki informacije prejeli iz množičnih občil.

Nekateri pomembni akterji oblikovanja varnostne politike se niso vključili v splošno shemo vladne varnostne politike, ker bodisi niso izvajali dogovorjene politike, bodisi so jo (v nekaterih skrajnih primerih) kompromitirali. V to kategorijo lahko uvrstimo napake vojaške in civilne obveščevalne službe. Neizpodbitno dejstvo je, da se je vlada bolj ukvarjala z gospodarskimi, socialnimi in drugimi vprašanji, medtem ko je varnostno področje zanemarjala in posledično tudi slabo usklajevala reševanje različnih vprašanj in izzivov. Dogajalo se je tudi to, da so nekateri posamezniki, vključeni v oblikovanje varnostne politike, zaobšli formalne poti komuniciranja znotraj države in svoje nadrejene ter informacije dajali nepo-

sredno voditeljem političnih strank oz. množičnim občilom, kar postavlja pod velik vprašaj ustreznost njihove poklicne etike in stanje varnostne kulture nasploh. Vlada je potrebovala veliko časa, da je opredelila ključne nacionalne interese na varnostnem področju, pa še potem je izvajala politiko, ki ni bila vedno skladna z izraženimi interesi in cilji (npr. podpis pobude za odpravo jedrske oborožitve v Združenih narodih ali pa vztrajno zmanjševanje obrambnih izdatkov z vidika želje po vključitvi v Nato). Nekateri predstavniki oblasti delujejo v smeri zadovoljevanja ozkih strankarskih interesov, medtem ko nacionalnih interesov ne spoštujejo.

Vlada sicer ima medresorsko skupino, ki usklajuje dejavnosti različnih ministrstev pri približevanju države Natu in se redno sestaja. Na drugi strani pa analiza pokaže, da ni formalne usklajenosti med vlado, parlamentom in predsednikom države, kar lahko pomeni neusklajenost postopkov in mehanizmov za oblikovanje skupnih osnov varnostne politike.⁵ Tu bi lahko opaznejšo vlogo odigral Svet za nacionalno varnost.

Vprašljiva je bila tudi skrb državnih ustanov za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev, med katerimi ima ključno mesto članstvo države v Natu. Čeprav so bila znamenja o zadržanosti javnosti do tega projekta slovenske države nedvoumna in politično-uradniški eliti znana, je šele v zadnjem obdobju opaziti sistematičnejši, doslednejši, bolj usklajen, pa še vedno ne v celoti ustrezen, pristop k obveščanju javnosti o prednostih in tudi pomanjkljivostih članstva Slovenije v Natu. Nekateri vplivni nasprotniki članstva Slovenije v Natu so to postali šele, ko so začutili zadrego "države" pri utemeljenem in s podatki podprtem pojasnjevanju prednosti članstva.

Sklep

Oblikovanje varnostne politike države je proces, ki vključuje različne državne in nedržavne akterje, ki si v tem procesu izmenjujejo stališča, poglede, informacije in nasvete ter iščejo ob upoštevanju lastnih interesov soglasje o ključnih odločitvah. Do določene mere smo temu procesu priča tudi v Sloveniji, saj je država pred dolgoročno pomembno odločitvijo o članstvu v kolektivnem obrambnem zavezništvu. Visoka stopnja soglasja o članstvu Slovenije v Natu je dosežena v državnih in političnih ustanovah, medtem ko velik del javnosti in civilne družbe nasploh tega projekta slovenske države ne podpirata zadosti.

Kar zadeva članstvo Slovenije v Natu, je med javnostjo na eni ter politično in uradniško elito na drugi strani velik prepad. Slednja se večinoma zavzema za vstop države v severnoatlantsko zavezništvo, medtem ko je javnost bistveno bolj zadržana in v zadnjem času celo odklonilna. Eden od pomembnih razlogov za manjšo podporo od pričakovane je tudi strah pred visokimi stroški članstva v Natu, čeprav po logiki stvari zagotavljanje varnosti zunaj zavezništva za državo prav gotovo ni cenejše kot v njem. Alternativa članstvu Slovenije v Natu je na

⁵ Z vidika oblikovanja varnostne politike države je nenavadno, da zunanji minister na novinarski konferenci poziva predsednika države, naj se dejavnije vključi v uveljavljanje zamisli o članstvu Slovenije v Natu.

sistemski ravni verjetno različica totalne obrambe, kot smo jo v preteklosti že poznali v obliki t. i. splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite - ta ni bila ne poceni ne učinkovita.

Pomanjkljivosti in težave pri oblikovanju varnostne politike Slovenije, ki so (ne)posredno vplivale na zadržan odnos javnosti do članstva Slovenije v Natu, so pogoste spremembe vodstva, pomanjkanje državne tradicije in doktrine, pomanjkanje poklicne etike pri nekaterih akterjih oblikovanja varnostne politike, težave pri opredeljevanju in spoštovanju nacionalnega interesa, slabo usklajevanje dela pri oblikovanju varnostne politike države ter pomanjkljiva skrb državnih ustanov za obveščanje javnosti in udeležbo civilne družbe pri sprejemanju pomembnih varnostnopolitičnih odločitev.

Vse te pomanjkljivosti in težave so vodile v stanje, v katerem predstavitve političnega in varnostnega projekta članstva Slovenije v Natu ni bilo mogoče opraviti sistematično, dosledno in konkretno ob upoštevanju interesov, potreb, pričakovanj in vrednotnih usmeritev slovenske javnosti. To je pripeljalo do očitnega razkora v stališčih politično-uradniške elite in javnosti do članstva Slovenije v Natu, kar lahko v končni fazi pripelje tudi do izjemnih političnih napetosti pri odločanju o tem vprašanju.

LITERATURA

- Reichart, F. John & Stephen R. Sturm (eds.) (1982): *American Defence Policy* (fifth edition), Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Sarkesian, C. Sam (1995): *U. S. National Security. Policymakers, Processes and Politics* (second edition), London: Boulder.
- Holsti, R. Ole, *Crisis Management*, in Betty Glad (ed.) (1990): *Psychological Dimensions of War*, London: SAGE Publications, 1990.
- Malešič, Marjan (2000): *Slovenian Security Policy and NATO*, Groningen: University of Groningen, Centre for European Security Studies.
- Haltiner, Karl (2002): *Conscription and Militia as a National Tradition (The Case of Switzerland)*, in Marjan Malešič (ed.), *Comparative Analysis of Manning the Armed Forces in Europe*, Ljubljana, Obramboslovni raziskovalni center, Inštitut za družbene vede.

Vira podatkov:

Obramboslovni raziskovalni center, Inštitut za družbene vede.

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Inštitut za družbene vede.

OGROŽANJE NACIONALNE VARNOSTI REPUBLIKE SLOVENIJE IN VKLJUČEVANJE V NATO

Povzetek. *Prispevek predstavlja poizkus povezovanja analize ogrožanja nacionalne varnosti Republike Slovenije z aktivnostmi za vključevanje v Nato. Ravno fenomen ogrožanja varnosti predstavlja ključni katalizator preoblikovanja Nata in sistema nacionalne obrambe v Republiki Sloveniji. V tem smislu se je Nato s konceptom dvojne širitve prilagodil novemu varnostnemu okolju po koncu hladne vojne, Slovenija pa si ne more zagotavljati nacionalne varnosti povsem sama v luči vedno večje transnacionalizacije ogrožanja varnosti. Avtor v članku med drugim ugotavlja, da je želja po članstvu v Natu vzpodbudila intenzivne reforme znotraj obrambnega sistema ter celo sistema nacionalne varnosti. Ravno ta želja predstavlja katalizator izboljševanja delovanja obeh sistemov in torej prispevanja k slovenski nacionalni varnosti.*

Ključni pojmi: *nacionalna varnost, transnacionalno ogrožanje varnosti, Nato, Slovenija, reforme, Akcijski načrt za članstvo*

Uvod

Razpravi o nacionalni varnosti Republike Slovenije in o obstoju ter delovanju Nata sta zlasti povezani z ogrožanjem varnosti v sodobnem svetu. Ogrožanje varnosti se skozi čas dejansko spreminja, spreminjajo se naše zaznave ogrožanja in posledično se spreminjajo nacionalni ter mednarodni varnostni instrumenti za spopadanje s starimi in "novimi" grožnjami. Republika Slovenija se je po osamosvojitvi začela soočati z vprašanjem mednarodnih vojaških povezav, kar je kulminiralo v razpravi o nevtralnosti v začetku devetdesetih let in letos v razpravi o članstvu v Natu. Izhodišče tega prispevka je v tezi, da bi se razprava o vključevanju Slovenije v Nato morala še bolj osredotočiti na povezavo med ogrožanjem nacionalne varnosti naše države in mednarodnim varnostnim sodelovanjem. Ravno grožnje varnosti so tisti pojavi, ki bodo bistveno vplivali na obstoj in prihodnji razvoj slovenskega naroda in države. Vendar pa je kognitivna narava fenomena splošnega ogrožanja varnosti takšna, da nas mnogi negativni pojavi ne skrbijo, dokler

* Mag. Iztok Prezelj, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

ne se ne prelevijo v prave grožnje varnosti. Tedaj, mnogokrat nepripravljeni, pa šele začnemo iskati pomoč pri tistih, ki so bili pripravljeni na stopnjevanje ogrožanja varnosti. Obstoj in razvoj slovenskega naroda in države Slovenije so preresne zadeve, da bi jih lahko prepustili površnemu pragmatičnemu prepričanju, da malo bolj mračni scenariji v nevojaškem in tudi vojaškem smislu nikoli in nikdar niso mogoči tudi na našem ozemlju oziroma ozemlju sosednjih držav. Zato argument, da Slovenija ne potrebuje članstva v Natu, ker v tem trenutku ni vojaško ogrožena, zahteva podrobnejšo obravnavo ter osvetlitev v luči sodobnih transnacionalnih groženj varnosti in novih nalog Nata.

Zagotavljanje nacionalne varnosti sodobne države v luči transnacionalnega ogrožanja varnosti

V sodobnem vedno bolj globaliziranem (povezanem) svetu so posamezne grožnje varnosti vse bolj transnacionalnega značaja. Državne meje so nastale zaradi razmejevanja različnih oblik organiziranega življenja na določenem ozemlju, kar pa ni vplivalo preveč na množico pojavov (groženj varnosti v našem primeru), ki se širijo neodvisno od umetno vzpostavljenih meja. Grožnje nacionalni varnosti v eni državi, ki se prenesejo prek meja v druge države, lahko kaj hitro začnejo ogrožati njihovo nacionalno varnost in potemtakem tudi mednarodno varnost. Klasična oblika transnacionalnega ogrožanja varnosti je širjenje oboroženih spopadov, medtem ko med tipične primere sodobnih transnacionalnih groženj varnosti sodijo tihotapljenje ilegalnega konvencionalnega orožja, mamil, nevarnih materialov (vključno z jedrskim orožjem), transferi ilegalnih migrantov, prenašanje nalezljivih bolezni, informacijske disrupcije (ogrožanje klasične in neklasične informacijske infrastrukture, npr. kiber terorizem in kiber kriminal) itd. Posebno kategorijo predstavljajo še onesnaževanje okolja ter naravne in antropogene nesreče.

Iz zgornjega naštevanja sodobnih transnacionalnih groženj varnosti je razvidna tudi njihova pretežno nevojaška narava, kar pa ne pomeni, da pogosto niso posledica vojaških konfliktov ali pa celo njihov vzrok. Transnacionalno širjenje ogrožanja varnosti je torej mnogokrat posledica že stopnjevane grožnje na nacionalni ravni (npr. oboroženi konflikt, konflikt med teroristično skupino in državo, razcvet kriminala itd.) ali pa vzrok nadaljnjega stopnjevanja drugih groženj varnosti (npr. povišanje stopnje kriminala v ciljni ali tranzitni državi kot rezultat visoke stopnje ilegalnih migracij). Tesno povezanost med vojaškimi in številnimi nevojaškimi grožnjami varnosti poimenujemo v obramboslovju in varnostnih študijah kot "medsektorsko varnost" ("cross-sectoral security") (Buzan, Waever in Wilde, 1998: 166-191), "prepleteno grožnjo varnosti" ("interwoven threat") (Mandel, 1999: xiii) ali "kompleksno grožnjo varnosti" (Prezelj, 2000). Povezovanje med različnimi grožnjami varnosti prek nacionalnih meja lahko imenujemo tudi transnacionalno kompleksno ogrožanje varnosti. Ta koncept je pomemben zato, ker najhujše družbene krize nastanejo ravno kot kombinacija kriz na več področjih oz. v več varnostnih dimenzijah. O kompleksni grožnji varnosti torej govorimo, ker in ko ekstrem-

no stopnjevanje grožnje varnosti v eni dimenziji vpliva na stopnjevanje groženj varnosti iz drugih dimenzij, pri čemer nacionalne meje niso prevelika ovira. Denimo oboroženi vojaški spopadi velike intenzivnosti vplivajo neposredno ali posredno na rast kriminala, terorizma, okoljskih, gospodarskih, zdravstvenih, identitetnih, političnih, migracijskih in še drugih groženj varnosti. Velja tudi obratno, da ekstremno stopnjevanje nevojaških groženj varnosti povečuje verjetnost ali intenzivnost oboroženega konflikta. Kompleksna grožnja varnosti družbe je v tem smislu grožnja s kompleksnimi vzroki (iz več dimenzij) in kompleksnimi posledicami (v drugih dimenzijah), pri čemer meddržavne meje ne predstavljajo prevelike ovire za njeno širjenje.

Temeljni nacionalni varnostni interes Republike Slovenije je v preprečevanju nastajanja groženj varnosti v drugih državah, predvsem iz iste regije in v zaustavitvi njihovega transnacionalnega prenašanja.¹ Nobena država se sama ne more več upreti transnacionalnemu ogrožanju varnosti. Izolirane unilateralne rešitve transnacionalnih problemov so zgolj parcialne in na dolgi rok dražje. Rešitev pred transnacionalnim ogrožanjem varnosti pa ni v iluzornem izolacionističnem zaprtju meja, temveč v mednarodnem bilateralnem in multilateralnem varnostnem sodelovanju, ki je sestavljeno iz faze skupne opredelitve (skupnega) problema oziroma groženj varnosti, skupne analize možnih ukrepov in nenazadnje izvajanja skupnih ukrepov. Nato se je kot mehanizem kolektivne obrambe po koncu hladne vojne prilagodil novemu zaznavanju ogrožanja varnosti tako, da danes predstavlja enega izmed ključnih mednarodnih stebrov zagotavljanja varnosti v neposredni sosesčini Republike Slovenije. Izkušnje s kriznim upravljanjem na območju nekdanje Jugoslavije so pokazale, da je Nato nujno potreben tudi za učinkovito doseganje nevojaških ciljev drugih mednarodnih organizacij, ki so (bile) aktivne na tem področju.

Koncept dvojne širitve Nata v luči ogrožanja mednarodne varnosti

Ena izmed posledic kompleksnega ogrožanja varnosti je vedno večja večfunkcionalnost mednarodnih varnostnih instrumentov (glej Prezelj, 2001b). Pogosta pomanjkljivost v razpravi o Natu je v tem, da se ga mnogokrat razume zgolj kot klasično vojaško alianso. Sodobni Nato, ki se je dokaj uspešno prilagodil spremembam v varnostnem okolju oziroma ogrožanju mednarodne varnosti, je mnogo več kot zgolj to. McCalla (1996) je postavil koristen model za razumevanje zgodovinske interakcije ogrožanja varnosti in strateških konceptov Nata (glej sliko 1).

¹ Za ponazoritev takšne logike razmišljanja lahko uporabimo razmišljanje nekdanjega ameriškega predsednika Clintona. V svojem govoru na Moskovski državni univerzi leta 1995 je odkrito poudarjal, da ZDA podpirajo ruske politične in gospodarske reforme (organiziranje svobodnih volitev, svoboda tiska, zmanjševanje vojaške oborožitve, zmanjševanje proračunskega primanjkljaja, prehod na tržno gospodarstvo itd.) predvsem zaradi tega, ker je to v njihovem nacionalnem interesu. V tem smislu je reforme označil kot ne samo koristne za Rusijo, temveč tudi za ZDA in ostali svet. Namreč, ruski uspeh pri notranjih političnih in gospodarskih reformah bo zahteval sodelovanje z drugimi državami v prizadevanju za skupno varnost ("common security") (glej Clinton, 1995).

Izhodišče njegove študije je v dejstvu, da so zgodovinsko gledano vojaške zveze nastajale kot odgovor na ogrožanje varnosti iz okolja. Te grožnje so lahko bolj specifične, kar pomeni, da jih je lahko identificirati, ali pa manj specifične v smislu nedirektne ogrožanja s strani nedržavnih struktur, kar poimenuje s pojmom negotovosti. Odgovor vojaške zveze na omenjene grožnje je prav tako lahko specifičen, kar pomeni obstoj soglasja o primernem odgovoru, ali pa nespecifičen.

Slika 1: Natova opredelitev ogrožanja in odgovora (McCalla, 1996).

Specifična grožnja	
Kvadrant 1: 1949-1951 soglasje o ogrožanju nepopoln odgovor	Kvadrant 2: 1952-1989 jasno opredeljena grožnja z rahlo fluktuacijo v njeni intenzivnosti jasen politični in vojaški odgovor
Nespecifični odgovor	Specifični odgovor
Kvadrant 4: Devetdeseta leta Veliko nedoločenih in nejasnih groženj Manj soglasja o odgovoru	Kvadrant 3: 1989-1991 postopno spreminjanje zaznavanja ogrožanja odgovor ostane nespremenjen
Nespecifična grožnja	

Skozi zgodovino svojega obstoja se je Nato razvijal v smislu različnega kombiniranja specifičnosti ogrožanja in specifičnosti odgovora. V obdobju od ustanovitve do 1951 je bil vir ogrožanja s strani Sovjetske zveze jasno opredeljen, vendar pa ni bilo povsem jasno, kakšen odgovor bi bil najprimernejši (Kvadrant 1). Po korejski vojni je bila sovjetska grožnja kljub občasni fluktuaciji še bolj jasna, Nato pa je tudi uspel oblikovati primerno stopnjo soglasja glede odgovora (Kvadrant 2). Po letu 1989 je postalo jasno, da grožnja oboroženega napada s strani Sovjetske zveze ne obstaja več, kar je povzročilo splošno soglasje o nespecifičnosti ogrožanja Nata, odgovor pa je še vedno ostal specifičen (Kvadrant 3). Po razpadu Sovjetske zveze in Varšavskega pakta je izginila grožnja, ki je motivirala nastanek in vzdrževala kohezivnost Nata. Bertram (1995: 19) je v tem kontekstu ugotavljal, da so številne grožnje začele ogrožati posamezne članice na dokaj različen način, kar pomeni, da ogrožanje varnosti ni imelo več združevalnega značaja, temveč delitvenega. Kvadrant 4 prikazuje položaj, ko Nato dojema "nove" nespecifične grožnje varnosti² in skuša najti primeren specifičen odgovor nanje, kar je v luči ogrožanja *raison-d'être* vsake varnostne organizacije. Dilema o smiselnosti nadaljnjega obstoja Nata je bila resno izpostavljena in Nato je enostavno moral začeti s procesom svoje rein-

² Večina takojimenovanih novih groženj varnosti sploh ni novih. Kriminal, ilegalne migracije, okoljski in gospodarski problemi obstajajo že zelo dolgo, vendar jih stroka in politika nista toliko opredeljevali v varnostnem smislu, kot se je to začelo dogajati v začetku devetdesetih let (za več o tem glej Prezelj, 2001a).

stitucionalizacije oziroma iskanja smisla obstoja v spremenjenem varnostnem okolju. Lepgold (1998: 80) je za razlago ohranitve Nata kot mednarodne organizacije uporabil Keohanovo ugotovitev s področja teorije režimov, da je lažje prilagajati obstoječe institucije kot ustanavljati nove. Poleg tega so države članice začele ugotavljati, da je v spremenjenih okoliščinah njihova nacionalna varnost neposredno odvisna od varnosti v Srednji in Vzhodni Evropi, kar je privedlo do preoblikovanja njihovih varnostnih interesov. Po Asmusu (1997: 68) se je v Natu v devetdesetih letih začela dvojna širitev: širitev funkcij in članstva. Širitev funkcij na operacije izven območja Nata je bila potrebna kot odgovor na drugačne grožnje evropski oziroma transatlantski varnosti, širitev članstva pa, ker države Srednje in Vzhodne Evrope želijo uživati isto stopnjo varnosti in stabilnosti kot zahodne države že vrsto let.

Funkcionana širitev v smislu operacij v podporo miru in za vsiljevanje miru je bila spodbujena ravno s konflikti na področju nekdanje Jugoslavije. Po izbruhu vojne v Bosni in Hercegovini je bilo vedno bolj jasno, da diplomatska prizadevanja ne bodo uspešna brez kredibilne grožnje z vojaško silo in politično voljo za njeno uporabo (Schulte, 1997: 19, 27). Nato je predstavljal edino organizacijo, ki je lahko opravila to funkcijo, seveda vzporedno s korenito interno reformo, intenzivnim povezovanjem z drugimi mednarodnimi organizacijami in tudi vključevanjem članic Partnerstva za mir. V tem smislu so članice Nata v strateškem konceptu iz leta 1999 še vedno ugotavljale, da je uporaba oboroženih sil za potrebe kriznega upravljanja očitno nujna za preprečevanje nastajanja in širjenja konfliktov oziroma kriz, ki bi lahko ogrozile evropsko varnost.

Nato ima poleg striktno vojaških funkcij tudi številne manj vojaške. Že v Rimski deklaraciji iz 1991 so članice Nata ugotovile, da se je zaradi prenehanja obstoja grožnje množičnega napada, povečal pomen doseganja ciljev s političnimi sredstvi, ki jih formalizirata 2. in 4. člen Washingtonske pogodbe (Rome Declaration on Peace and Cooperation, 1991). Člen 4 omogoča Natu neomejeno politično diskusijsko funkcijo v obliki foruma za razpravljanje o kakršnihkoli zadevah, ki so v interesu držav članic, torej tudi nevojaških grožnjah varnosti. Krepitev političnih dejavnosti Nata na mednarodnem varnostnem področju (izven ozemlja držav članic) je mnogokrat vidna tudi v obliki preprečevanja nastajanja kriz (preventivna diplomacija). Člen 2 Washingtonske pogodbe pa omogoča Natu, da se ukvarja z gospodarskimi vprašanji, ki so obrambne ali varnostne narave. S tovrstno specializacijo na gospodarskem področju se je Nato izognil podvajanju dejavnosti z drugimi mednarodnimi organizacijami, saj se ukvarja predvsem s problematiko obrambne industrije in obrambnih izdatkov (glej dejavnosti Natovega Odbora za gospodarstvo).

Natov Odbor za izzive sodobne družbe se ukvarja s splošnimi in predvsem obrambnimi ekološkimi problemi in celo zdravstvenimi problemi. V sklopu najrazličnejših projektov prihaja do intenzivne izmenjave civilnih in vojaških okoljskih podatkov, s katero želi Nato razumeti povezavo med okoljskimi problemi in varnostjo. Denimo, v eni izmed svojih študij Nato eksplicitno izpostavlja lastni interes po zmanjšanju negativnih okoljskih pojavov, kot so sprememba klime, tanjšanje ozonske plasti, poplave, velike suše ipd., ker bi utegnile povzročiti množične

migracije in posledične konflikte za omejene vire (glej Environment and Security in an International Context, 1996). Nadalje Natov odbor za znanost spodbuja znanstveno sodelovanje med znanstveniki iz držav Nata ter tudi partnerskih držav. V sklopu civilnega kriznega načrtovanja se Nato tudi ukvarja z zaščito in reševanjem v nesrečah ter s koordinacijo humanitarne pomoči. Leta 1998 je bil Ustanovljen Evroatlantski center za koordinacijo ukrepanja ob nesrečah (Euro-Atlantic Disaster Response Unit), ki je usklajeval prizadevanja za pomoč ob poplavalih v zahodni Ukrajini, Romuniji ter Madžarski, ob potresu v Turčiji leta 1999 itd. S humanitarno pomočjo pa se je ukvarjal med kosovsko krizo.

Nato je torej ob ohranitvi svoje klasične sposobnosti (kolektivna obramba) pridobil vrsto novih funkcij, ki bolj ali manj posredno in z večjim ali manjšim sodelovanjem lahko prispevajo k nacionalni varnosti Republike Slovenije. Poglejmo si še ogroženost nacionalne varnosti Republike Slovenije, kar bo predstavljalo osnovo za razpravo o Sloveniji in Natu.

Ogrožanje nacionalne varnosti Republike Slovenije

Ogrožanje nacionalne varnosti Republike Slovenije bomo za potrebe tega članka ocenili s prikazom nekaterih ugotovitev iz:

1. analize krovnega nacionalnovarnostnega dokumenta,
2. analize slovenskega javnega mnenja in
3. kvantitativne (objektivizirane) analize indikatorjev ogrožanja varnosti.

Republika Slovenija je opredelila vojaške in nevojaške vire ogrožanja nacionalne varnosti (države, državnih institucij in državljanov) v krovnem nacionalnovarnostnem dokumentu (sedaj veljavna Resolucija o strategiji nacionalne varnosti RS, 2001 in nekdanj veljavna Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti RS, 1993). V dokumentu iz leta 1993 je država izpostavila vojaško ogrožanje, ogrožanje notranje varnosti z nasilnimi sredstvi in ogroženost življenjskega okolja. V nekaterih primerih bolj v drugih pa manj specifična resolucija iz leta 2001 ugotavlja, da živimo v varnostnem okolju, v katerem se je zmanjšala stopnja vojaške ogroženosti in stabilnosti, povečalo pa se je število različnih nevojaških tveganj in virov ogrožanj, ki so tudi vedno bolj razpoznavni. Izraženo je tudi spoznanje, da so viri ogrožanja medsebojno pogosto povezani in soodvisni, ter da učinkujejo transnacionalno. Novi krovni dokument ne identificira več zgolj političnih, vojaških, notranjevarnostnih in okoljskih virov ogrožanja, temveč tudi gospodarske (gospodarske blokade in energetska kriza), zdravstveno-epidemološke in informacijske.

Analiza obeh dokumentov kaže, da se vir vojaških groženj varnosti Republike Slovenije nahaja v Jugovzhodni Evropi ali pa v širši destabilizaciji razmer po svetu. Med vojaškimi viri ogrožanja je resolucija iz leta 1993 izpostavljala ogrožanje v obliki potencialnih vojaških spopadov med nekdanjimi republikami SFRJ, morebitnih zahtev in poskusov popravljanja nepravilnih meja in oživitve konfliktnih vprašanj ter žarišč v celotni Evropi, ki bi lahko privedla do zastoja v integracijskih procesih. Resolucija iz leta 2001 še vedno predvideva možnost poslabšanja varnostnih raz-

mer v regiji jugovzhodno od ozemlja Republike Slovenije, medtem ko bi bil obo-
roženi spopad večjih razsežnosti, ki bi neposredno ogrozil Slovenijo, možen le ob
pojavu globoke evropske ali svetovne krize. Resolucija med vojaškimi grožnjami
varnosti izpostavi grožnjo z agresijo in vojaški napad, kar pa je v drugih dokumen-
tih s področja vojaške obrambe še natančneje razdelano na grožnje z vojaško silo
brez poseganja na ozemlje Republike Slovenije, udare iz razdalje, uporabo sil in
sredstev za nekonvencionalno vojskovanje, agresijo s teritorialno, časovno in voja-
ško omejenimi cilji in agresijo z radikalnim ciljem ob širši destabilizaciji razmer v
Evropi.

Na Obramboslovnem raziskovalnem centru pri FDV kontinuirano, z nekajlet-
nim zamikom, analiziramo slovensko javno mnenje o ogrožanju varnosti
Republike Slovenije. V tem trenutku razpolagamo s podatki o zaznavanju ogrože-
nosti za leto 1990, 1994, 1999 in 2001.

V zadnji javnomnenjski raziskavi, ki je temeljila na reprezentativnem vzorcu ($N = 1095$) slovenske populacije, so respondenti na štiristopenjski lestvici ocenjevali
19 nevojaških in vojaških pojavov, ki bi utegnili ogroziti varnost Slovenije.
Respondenti so lahko ponujene pojave opredelili kot veliko grožnjo (4), srednjo
grožnjo (3), majhno grožnjo (2) ali kot nikakršno grožnjo ("dejavniki sploh ne
ogrožajo varnosti Slovenije") (1). Konec leta 2001 je slovenska javnost intenzivneje
zaznavala nevojaške kot vojaške grožnje varnosti (glej tabelo 1). Najmočnejše zazna-
ne grožnje so bile mamila (s povprečnim odgovorom 3,41), kriminal (3,28), pro-
metne nesreče (3,24), brezposelnost (3,14), uničevanje okolja (3,07) in revščina
(3,05), ki očitno presegajo predstavo srednje grožnje varnosti, medtem ko terori-
zem (2,09), konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije (2,09) in vojaške grožnje s
strani drugih držav (1,79) ne predstavljajo niti srednje grožnje varnosti.

Tabela 1: Koliko po vašem mnenju naslednji dejavniki ogrožajo varnost Slovenije? (Prikazan je povprečni odgovor na lestvici od 1 do 4) (SJM Nacionalna in mednarodna varnost, 2001).

Grožnja varnosti Slovenije	Povprečna vrednost odgovora
mamila, narkotiki	3,41
kriminal	3,28
prometne nesreče	3,24
brezposelnost	3,14
uničevanje okolja	3,07
revščina	3,05
majhna nataliteta, zmanjševanje števila rojstev	3,00
gospodarski problemi	2,99
samomori	2,88
razprodaja družbenega premoženja	2,87
naravne in tehnološke nesreče	2,76
begunci, ilegalci, priseljenci	2,74
notranjepolitična nestabilnost	2,53
nalezljive bolezni - AIDS ipd.	2,43
zaostajanje na področju znanosti in tehnologije	2,33
skrajni nacionalizem	2,20
terorizem	2,09
konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije	2,09
vojaške grožnje s strani drugih držav	1,79

Rezultati iz zgornje tabele torej kažejo, da slovenska populacija daleč najšibkeje zaznava vojaško ogrožanje varnosti, kar pa še ne pomeni, da ga ne zaznava. Tudi (oboroženi) konflikti na ozemlju nekdanje Jugoslavije in grožnje s strani terorizma predstavljajo majhno grožnjo varnosti za slovensko populacijo.³

Primerjava zgornjih rezultatov s predhodnimi raziskavami Obramboslovnega raziskovalnega centra iz leta 1999 in 1994 pokaže, da se zaznavanje groženj varnosti pri slovenski populaciji ni bistveno spremenilo. Tudi tedaj so namreč bile nevojaške grožnje bolj intenzivno zaznane kot vojaške. Izjema je seveda leto 1990, ko je slovenska populacija zaznavala vojaško grožnjo varnosti predvsem od znotraj (možnost državljanske vojne v Jugoslaviji in možnost intervencije JLA v Sloveniji) in ne od zunaj (vojaške grožnje drugih držav) (glej SJM, 1990).

³ Statistična analiza zaznavanja ogrožanja varnosti med slovenskimi srednješolci je podobno pokazala primat nevojaških groženj nad vojaškimi. Srednješolska populacija je vojaške grožnje varnosti s strani drugih držav tudi zaznala z najmanjšo intenzivnostjo, medtem ko so bili kriminal, brezposelnost in uničevanje okolja ravno tako opredeljeni kot najhujše grožnje varnosti (glej Slovenska mladina in vojaški poklic, 2000:3).

Avtor članka (glej Prezelj, 2000) je izvedel primerjalno oceno ogrožanja nacionalne varnosti 41 evropskih držav na podlagi 37 indikatorjev, ki označujejo intenzivnost pojavov, katere razumemo kot potencialne grožnje nacionalni varnosti.⁴ Indeks ogrožanja varnosti, ki lahko zavzame vrednosti od 1 - 2 (ni ogroženosti), 2 - 3 (minimalna ogroženost), 3 - 4 (srednja ogroženost), 4 - 5 (močna ogroženost), 5 - 6 (zelo močna ogroženost) in 6 - 7 (izjemna ogroženost) in je vsota relativnih vrednosti ogrožanja varnosti po posameznih dimenzijah ogrožanja (vojaški, gospodarski, ekološki, zdravstveni, kriminalni, teroristični, politični, identitetni in kulturni), pokaže za Slovenijo, da v nobenem primeru ne dosega visoke stopnje ogroženosti nacionalne varnosti. Skupna vrednost indeksa je bila 2,53, kar je postavilo Slovenijo na 32 mesto izmed 41 držav. Slovenija bi bila primerjalno gledano še manj ogrožena, če bi bila deležna boljše ocene glede stopnje nesvobode gospodarstva (posledica majhne odprtosti za tuje investicije) in bi imela razrešeno ozemeljsko vprašanje s sosednjo Hrvaško. Statistična analiza nekaterih indikatorjev vojaškega ogrožanja varnosti je tudi pokazala, da je Slovenija vojaško neogrožena (glej Prezelj, 2001a).

V tem poglavju lahko na podlagi treh uporabljenih metod sklenemo, da Slovenija vojaško v tem trenutku ni ogrožena, zato na zaznavni ravni prevladujejo nevojaške grožnje varnosti. Republika Slovenija identificira številne nevojaške grožnje varnosti in ne pozablja na resnost potencialnih vojaških groženj varnosti. Zaznana je transnacionalnost ogrožanja in povezanost med posameznimi grožnjami varnosti, kar Slovenijo izpostavlja velikemu številu potencialnih destabilizirajočih pojavov, ki se lahko v večji ali manjši meri sprožijo v vsakem trenutku. Številski indikatorji pojavov, ki jih stroka razume kot grožnje varnosti, so pokazali, da Slovenija v primerjalnem smislu ni preveč ogrožena.

Slovenija in Nato v luči ogrožanja varnosti

Članstvo v sistemu kolektivne obrambe je strateški cilj Republike Slovenije na zunanjem varnostnem področju. Po prepričanju slovenske oblasti je eden izmed glavnih razlogov Republike Slovenije za vključevanje v Nato ravno okrepitev varnosti in prispevanje k lastnemu dolgoročnemu razvoju (glej Nacionalna strategija RS za vstop v Nato s prilogi, 1998: 36). Vendar nekateri niso prepričani v zgor-

⁴ Primerjalna ocena ogrožanja nacionalne varnosti je obsegala analizo intenzivnosti vojaških groženj varnosti (intenzivnost konflikta glede na obseg in trajanje, intenzivnost konflikta glede na število žrtev, nasilno izražanje etničnih konfliktov, ozemeljski spori), ekonomskih groženj varnosti (BDP na prebivalca, stopnja nezaposlenosti, indeks človekovega razvoja, stopnja nesvobodne ekonomije), okoljskih groženj varnosti (število mrtvih in prizadetih v naravnih in antropogenih nesrečah, pomanjkanje vode), političnih groženj varnosti (nespoštovanje človekovih pravic, korupcija, nesvoboda medijev, nespoštovanje političnih pravic, nespoštovanje državljanskih svoboščin), zdravstvenih groženj varnosti (smrtnost otrok do 5 leta, povprečna dolžina življenja, število obolelih za AIDS-om in tuberkulozo), kriminal (število kriminalnih dejanj, umorov, primerov tihotapljenja drog), terorizem (obstoj terorističnih organizacij in število njihovih napadov) in identitetne ter kulturne grožnje varnosti (velika etnična, rasna, verska in jezikovna heterogenost, velika migracijska stopnja, število beguncev v izvorni in ciljni državi in velikost interno razseljene populacije).

njo trditev zaradi tega, ker ne verjamejo, da bi v prihodnosti Slovenija vendarle lahko bila vojaško ogrožena, niti ne vidijo potrebe po obstoju Slovenske vojske, enačijo Nato izključno z mehanizmom izvrševanja ameriških unilateralnih interesov in menijo, da bo članstvo v Natu ogrozilo suverenost Republike Slovenije. Ničesar od omenjenega ne drži, hkrati pa vendarle drži misel, da bo Slovenija v varnostnem smislu preživel tudi brez članstva v Natu. Vključevanje Slovenije v Nato torej ni vprašanje neposrednega preživetja, temveč je vprašanje dolgoročnega kvantitetnega in kvalitetnega prispevanja Slovenije k evropski oziroma transatlantski varnosti in prispevanja držav iz tega področja k varnosti Slovenije. NATO je vojaška zveza najbolj demokratičnih držav na svetu (z izjemo Turčije), ki se je oblikovala in deluje na podlagi vrednot, katerim prisega tudi Slovenija (npr. svoboda, demokracija, vladavina prava, stabilnost, varnost, mir itd.). Tudi takšne države imajo oborožene sile, ki med seboj multilateralno in bilateralno sodelujejo. Postati nevtralna država v smislu "finlandiziranega" sanitarnega kordona med nemirno Jugovzhodno Evropo in stabilnim delom Evrope sploh ni opcija v sodobnem varnostnem okolju, saj ni jasno, v zvezi s katero vojaškolpolitično grožnjo bi bili nevtralni. Ni povsem jasno, kako bi lahko bila Slovenija nevtralna v zvezi s sodobnimi transnacionalnimi grožnjami varnosti, kot so tihotapljenje ilegalnega konvencionalnega orožja, mamil, nevarnih materialov (vključno z jedrskim orožjem), transferi ilegalnih migrantov, prenašanje nalezljivih bolezni, informacijske disrupcije (ogrožanje klasične in neklasične informacijske infrastrukture, npr. kiber terorizem in kiber kriminal), onesnaževanje okolja ter naravne in antropogene nesreče. Izkušnje s kriznim upravljanjem v nekdanji Jugoslaviji so pokazale, da enostavno mora obstajati nek mednarodni mehanizem, ki z vojaškimi sredstvi preprečuje (nadaljnje) stopnjevanje teh virov ogrožanja v oborožene (vojaške) konflikte.

Potrebno se je zavedati, da je ogrožanje sodobne varnosti izjemno spremenljiva kategorija, kar se kaže v nepredvidljivosti izbruhov ogrožanja varnosti, transnacionalnosti in kompleksnosti ogrožanja varnosti. Stopnjevanje terorističnega ogrožanja varnosti 11. septembra je pokazalo, da so v zelo kratkem času možne velike in nepojmljive spremembe (npr. gospodarska kriza, začetek povračilnih vojaških operacij itd.). Živimo v času, ko na kognitivni ravni prevladujejo nevojaški viri ogrožanja varnosti, ki pa se zaradi povezanosti groženj lahko zelo hitro spremenijo v vojaške vire ogrožanja na nacionalni in mednarodni ravni. Iz tega razloga mora Republika Slovenija posedovati in vzdrževati oborožene sile, ki so tako razvite in oblikovane, da jih lahko učinkovito uporabimo za spopadanje s klasičnimi (vojaškimi) in neklasičnimi grožnjami doma in v tujini. Nato je nedvomno organizacija, ki lahko prispeva in je prispevala k preprečitvi razvijanja kompleksnega ogrožanja v neposredni okolici Republike Slovenije.

Članstvo v Natu ne bi ogrozilo slovenske suverenosti, saj bi Slovenija lahko enokopravno soodločala o vseh elementih varnostne politike Nata. Nato ni samo podaljšek ameriških interesov, temveč tudi podaljšek interesov ostalih osemnajstih članic. Če te članice popuščajo pred ameriškim interesom, potem je to njihov problem in odraz razmerja moči, ki je viden povsod drugod, torej tudi v drugih mednarodnih forumih. Članstvo v Natu bi ogrozilo slovensko suverenost točno toliko, kot bi to sama hotela. Tudi morebitno dopolnilo 8. člena slovenske ustave z dolo-

čilom, da bi Slovenija lahko z zakonom prenesla izvrševanje dela svojih suverenih oblastnih pravic na meddržavne institucije vključuje dovolj nacionalnih varovalk (npr. sprejemanje zakona v Državnem zboru), ki bi preprečile kakršnokoli nepros- tovoljno odstopanje suverenosti. Članstvo v Natu tudi ne pomeni, da bi bile pri nas "tuje" vojaške baze, razen če bi bilo to v neposrednem varnostnem interesu Slovenije (npr. preprečevanje stopnjevanja ogrožanja varnosti v Jugovzhodni Evropi). Enote Nata torej ne bi mogle biti stacionirane v Republiki Sloveniji, če ne bi bili neposredno ali vsaj posredno ogroženi.

Strošek za članstvo v Natu je strošek za našo varnost. V razpravi o Sloveniji in Natu je potrebno pojasniti, da je težko vedeti, kdaj se ti stroški izplačajo. Izplačilo teh stroškov je v obliki varnega okolja, ki bo omogočal obstoj slovenskega naroda in tudi nemoten razvoj v gospodarskem, kulturnem in duhovnem smislu. Zelo lahko je pozabiti na to logiko, če že živimo v relativno varnem okolju. Včlanitev Slovenije v Nato bo tudi zelo verjetno doprinesla k povečanju splošnega investicijskega in kreditnega ratinga Slovenije, kar posredno pomeni prispevanje k gospodarskemu razvoju in v tem smislu višji stopnji gospodarske varnosti.

Že samo sodelovanje Republike Slovenije z Natom prek mehanizma Akcijskega načrta za članstvo je posredno in neposredno prispevalo k nacionalni varnosti naše države. Širok spekter priprav za Nato poteka v skladu z Akcijskim načrtom za članstvo (Membership Action Plan - MAP, 1999), ki predvideva aktivnosti v petih dimenzijah (politična in gospodarska dimenzija, obrambno/vojaška dimenzija, dimenzija v zvezi z viri, varnostna dimenzija in pravna dimenzija). Deklarirani cilj MAP je kar najbolj pripraviti kandidatke za članstvo na izzive pravega članstva v Natu, vendar pa ravno s tem v kombinaciji z željo po članstvu ustvarja trenutno najboljšo možno podlago za učinkovito zagotavljanje vojaške, obrambne in celo nacionalne varnosti. Slovenija ima že sedaj velike varnostne koristi od intenzivnega izvajanja aktivnosti, ki so zapisane in predvidene v letnih nacionalnih programih za izvajanje MAP, četudi ji izpolnjevanje samozadolžitev nujno ne prinaša garancij za samo članstvo. Pričakovanja Nata v politično-gospodarski, obrambni in varnostni dimenziji se neposredno nanašajo na krepitev sposobnosti ali načel za zagotavljanje nacionalne varnosti.

V politično-gospodarski dimenziji Nato pričakuje, da kandidatka (Slovenija) rešuje mednarodne (etnične, ozemelske in druge) spore na miroljuben način, izkazuje zavezanost pravni državi in človekovim pravicam, oblikuje ustrezen civilni nadzor nad oboroženimi silami, spodbuja stabilnost in blaginjo z gospodarsko svobodo, socialno pravičnostjo in okoljevarstveno odgovornostjo. Tu gre torej za zagotavljanje nizke stopnje ogrožanja varnosti na svojem ozemlju.

V obrambni dimenziji pričakuje Nato predvsem oblikovanje vojaških sposobnosti za prispevanje h kolektivni obrambi in novim nalogam Zveze, kar pa je v osnovi nemogoče brez primerne vojske za izvajanje nacionalne obrambe. Tako je danes strateški cilj reforme oboroženih sil vzpostavitev moderne, učinkovite, racionalne, majhne in dobro opremljene vojske, ki omogoča izvajanje nacionalne obrambe, sodelovanje pri kolektivni obrambi in v operacijah v podporo miru. Nenehno spreminjajoče se mednarodno varnostno okolje zahteva nenehno funkcionalno in organizacijsko prilagajanje oboroženih sil Republike Slovenije, vendar

je za Slovenijo in še druge kandidatke indikativno, da so ravno prizadevanja za članstvo v Natu zelo močno prispevala k splošnim reformam oziroma prizadevanjem za izboljšave na obrambnem in vojaškem področju. V zvezi s stanjem v naši vojski je bilo narejenih tudi nekaj tujih analiz, izmed katerih bi tu izpostavili takoi-menovano Garrettovo (ameriško) študijo, ki je denimo opozarjala na "votlo strukturo Slovenske vojske" v smislu slabe kadrovske popolnjenosti večine enot in posledične popolne odvisnosti od sistema mobilizacije z rezervisti, ki se ne usposabljaajo veliko, kar ohranja pripravljenost vojske za boj in druge operacije na relativno nizki ravni. Stanje se izboljšuje in lahko celo ugotovimo, da imamo boljšo vojsko, odkar si resno prizadevamo za vključitev v Nato.

V obrambni dimenziji je zelo pomembno spoznanje, da ne gradimo obrambnega sistema in vojske za Nato, temveč zaradi sebe (glej Učinkovito vojsko hočemo sami in ne zaradi Nata, 2001: 4). Pomembno je tudi spoznanje v vojski, da bo "sprejem v Nato predstavljal posledico in ne pogoj za spremembe" (Presenečenj v SV ne bo več, 2001: 10). V tem smislu je bila v spremnem besedilu predloga Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o zagotavljanju sredstev za realizacijo temeljnih razvojnih programov obrambnih sil Republike Slovenije v letih 1994 - 2003 (2001: 12) zapisana ugotovitev, da je izvedba oziroma nadaljevanje projektov in programov posodabljanja Slovenske vojske nujno tudi v primeru, če država ne bo povabljenaa v članstvo v Natu. Uresničitev takih projektov (npr. programi oblikovanja in opremljanja sil za posredovanje, dopolnjevanja sistema poveljevanja in kontrole, dopolnjevanje logistike Slovenske vojske, posodabljanje sistema zračne obrambe itd.) namreč pomeni, "da bomo zagotovili sposobnost Slovenske vojske za odvrčanje vojaškega ogrožanja oziroma za vojaško obrambo države ter izvrševanje drugih z zakonom predpisanih nalog". Podobno je tudi v Splošnem dolgoročnem programu razvoja in opremljanja Slovenske vojske (2001: 9366) pod izhodišči za nadaljno preoblikovanje, razvoj in opremljanje Slovenske vojske zapisano, da je "razvoj treba usmeriti tako, da bo država sposobna zavarovati svojo varnost tudi z vojaško obrambo, ne glede na to, ali bo povabljenaa v članstvo v Nato". Zato je cilj splošnega dolgoročnega programa oblikovanje sodobne, učinkovite in racionalne vojaške organizacije, ki bo lahko hkrati zagotavljala nacionalno obrambo, se vključevala v sistem kolektivne obrambe in aktivno prispevala k stabilnosti v strateškem in regionalnem okolju.

Poleg tega je težnja po članstvu v Natu tudi prispevala k povečevanju vojaškega sodelovanja Republike Slovenije pri zagotavljanju varnosti v jugovzhodni Evropi. Ravno v Nacionalni strategiji RS za vstop v Nato (1998: 36) je bilo ugotovljeno, da je ključnega pomena za verodostojnost in uresničljivost naše kandidature tudi konstruktivna vloga Slovenija v mednarodnih odnosih, še posebej v Jugovzhodni Evropi. Po drugi strani pa je povsem naravno, da država, ki nima eskaliranih nacionalnovarnostnih problemov doprinaša več k mednarodni varnosti v lastni regiji. Iz teh razlogov se Slovenija vsako leto bolj trudi, da z vojaškimi in nevojaškimi sredstvi sodeluje v mednarodnih prizadevanjih za krepitev varnosti in stabilnosti Jugovzhodne Evrope. Pri vojaškem prispevanju je potrebno omeniti sodelovanje v lanskem letu z okrog 100 mirovniki v SFOR, KFOR, UNFCIYP, UNTSO in UNMIK/UNMAS. Pri nevojaških oblikah prispevanja pa je potrebno

izpostaviti vedno večje policijsko sodelovanje v mirovnih operacijah (v Albaniji, Makedoniji, na Kosovu in Timorju) in vedno večjo vlogo v Paktu stabilnosti (denimo Slovenija je v prvi polovici leta 2001 opravljala vlogo sopredsedujoče države prvega delovnega omizja o demokratizaciji in človekovih pravicah). Poleg tega pa ne moremo mimo vidnega in naraščajočega doprinosa Mednarodnega sklada za razminiranje (International Trust Found) z operacijami v Albaniji, BIH, Makedoniji ter na Hrvaškem in Kosovu.

V varnostni dimenziji Nato pričakuje, da se zagotovi zadostno varovanje najbolj občutljivih informacij. V tem smislu je Slovenija ratificirala Zakon o tajnih podatkih (2001), ki je vzpostavil celoten spekter pravil o ravnanju z zaupnimi materiali in določa novo klasifikacijo tajnosti ("strogo tajno", "tajno", "zaupno" in "interno"). S tem smo dosegli komplementarnost v ravnanju s tajnimi podatki, višjo stopnjo njihove varnosti in tudi zaupanja s strani Nata in drugih mednarodnih organizacij s pripadajočimi nacionalnimi institucijami za normalno izmenjavo teh podatkov. Mednarodno varnostno sodelovanje Slovenije za preprečevanje in omejevanje virov ogrožanja iz neposredne okolice bo s tem bolj intenzivno in verjetno bolj učinkovito.

V pravni dimenziji je potrebno uskladiti slovensko zakonodajo z Natovim "aquisom", kar v luči slovenskega nacionalnovarnostnega interesa pomeni tudi odpravo pravnih ovir za učinkovito izvajanje vojaških operacij v varnostnem okolju Republike Slovenije (zagotavljanje nacionalne varnosti s sodelovanjem v operacijah v podporo miru v Jugovzhodni Evropi) in pravno pokritje statusa tujih vojakov pri nas, če jim seveda dovolimo prihod.

Uresničevanje Akcijskega načrta za članstvo v Natu je spektralno tako široko, da presega aktivnosti Ministrstva za obrambo in Ministrstva za zunanje zadeve. Zato je bila ustanovljena Medresorska delovna skupina za sodelovanje Republike Slovenije z Natom in članicami Partnerstva za mir z nalogo vzpodbujanja, organiziranja, usmerjanja, vodenja in analiziranja vseh aktivnosti med Republiko Slovenijo in Natom, še posebno pa za koordiniranje, usmerjanje in izvajanje pravočasnih priprav za članstvo v Natu (Poslovnik Medresorske delovne skupine za sodelovanje Republike Slovenije z Natom in članicami Partnerstva za mir, čl. 3, 2000). Ta medorganizacijska delovna skupina ima pet stalnih delovnih skupin, ki po vsebini ustrezajo dimenzijam delovanja v letnih nacionalnih programih za izvajanje Akcijskega načrta za članstvo (delovna skupina za politične in ekonomske zadeve, obrambne in vojaške zadeve, zadeve v zvezi z viri, varnostne zadeve in pravne zadeve), in kar nekaj "začasnih" delovnih skupin. Bistveno za ta članek je dejstvo, da člani različnih delovnih skupin prihajajo s številnih ministrstev, uradov in služb. Stalni in nestalni člani medresorske delovne skupine namreč ne prihajajo samo z Ministrstva za obrambo, Ministrstva za zunanje zadeve, Generalštaba in Stalne misije RS pri Natu, temveč tudi z Ministrstva za ekonomske odnose in razvoj, Ministrstva za finance, Ministrstva za gospodarske dejavnosti, Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ministrstva za notranje zadeve, Ministrstva za okolje in prostor, Ministrstva za pravosodje, Ministrstva za promet in zveze, Ministrstva za zdravstvo, Ministrstva za šolstvo, znanost in šport, Kabineta predsednika vlade, SOVE, Urada vlade za informiranje, Službe vlade za zakonodajo, Statističnega urada RS in po potrebi še iz dru-

gih institucij. To je pomembno zato, ker so ravno priprave na morebitno članstvo spodbudile horizontalne interakcije med simptomatično nepovezanimi vladnimi resorji, kar je nedvomno prispevalo k višji stopnji uresničevanja ideje delovanja nacionalnovarnostnega sistema Republike Slovenije. Denimo sodelovanje Republike Slovenije v Natovem Višjem odboru za civilno krizno načrtovanje (Senior Civil Emergency Planning Committee) in njegovih delovnih telesih (Odbor za civilno zaščito, Odbor za Načrtovanje prehrane in kmetijstva, Odbor za načrtovanje civilnega letalstva, Odbor za načrtovanje civilnih komunikacij, Odbor za industrijsko načrtovanje, Odbor za naftno načrtovanje, Odbor za načrtovanje oceanskega transporta, Odbor za evropski kopenski transport in Skupni odbor za nafto) je stvar delovanja in sodelovanja sedmih slovenskih ministrstev. Na določeni točki sodelovanja se je ugotovilo, da pretok informacij med ministrstvi (horizontalno) in celo vertikalno znotraj ministrstev ni bil zadosten za zagotavljanje usklajenega nastopanja v Natu. Z uresničevanjem predlogov za večjo povezanost med ministrstvi se je izboljšala tudi učinkovitost delovanja sistema civilne obrambe in v tem smislu nacionalnovarnostnega sistema Republike Slovenije.

Sklepne misli

Vsebina članka opozarja na dejstvo, da je Slovenija izpostavljena številnim transnacionalnim grožnjam varnosti, ki se zaradi njihove povezanosti utegnejo spremeniti v oborožene konflikte v njeni bližini. Temeljni nacionalni varnostni interes Republike Slovenije je v preprečevanju nastajanja groženj varnosti v drugih državah predvsem iz iste regije in v zaustavitvi njihovega transnacionalnega prenašanja, kar je možno tudi multilateralno z uporabo Natovih mehanizmov. Sodobni Nato v sodelovanju z državami partnericami ni več samo organizacija kolektivne obrambe, ampak predstavlja enega izmed ključnih evropskih stebrov zagotavljanja varnosti v neposredni sosesčini Republike Slovenije, kar potrjujejo izkušnje s kriznim upravljanjem na območju nekdanje Jugoslavije. Takoimenovana dvojna širitev Nata v smislu širitve funkcij in članstva je odgovor na sodobno ogrožanje varnosti in interes držav članic, da po koncu hladne vojne raje prilagodijo obstoječe varnostne mehanizme, kot pa ustvarijo povsem nove. Tako pač je in Slovenija na to ne more vplivati. Poleg tega pa Slovenija kot nečlanica Nata ne bo imela velikega vpliva pri odločanju o nekaterih temeljnih mednarodnih vidikih lastne varnosti.

Slovenija po mnogih indikatorjih trenutno ni vojaško ogrožena, zato na zaznani ravni prevladujejo nevojaške grožnje varnosti. Vendar pa to ni razlog, da si ustvarimo iluzorno pojmovanje o nekakšnem permanentnem miru in o nepotrebnosti posedovanja oboroženih sil ter njihovega mednarodnega povezovanja. Že samo pogled v desetletno zgodovino slovenske samostojnosti je dobesedno prežet s pravimi vojnami v naši neposredni bližini: na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Makedoniji in na Kosovu.

Že samo sodelovanje Republike Slovenije z Natom prek mehanizma Akcijskega načrta za članstvo je posredno in neposredno prispevalo k nacionalni varnosti

naše države. Slovenija ne bi reformirala svojih oboroženih sil in obrambnega sistema, če si ne bi želela vstopiti v Nato. Iz omenjene želje je tudi začela z aktivnostmi v sklopu Akcijskega načrta za članstvo. V tem smislu je izboljševanje sistema nacionalne varnosti in obrambe paradoksalno in neločljivo povezano z željo po članstvu v Natu in pripadajočimi aktivnostmi.

LITERATURA

- Asmus, Ronald (1997): *NATO's Double Enlargement: New Tasks, New Members*, V: Clay Clemens (ur.), *NATO and the Quest for Post-Cold War Security*, London: Macmillan Press.
- Bertram, Christoph (1995): *Europe in the Balance: Securing the Peace Won in the Cold War*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Buzan, Barry, Waever, Ole, de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*. London: Lynne Rienner Publishers.
- Environment and Security in an International Context (1996), CCMS Pilot Project, Bruselj: Committee on Challenges of Modern Society, Dostopno prek www.nato.int, 16.3.1998.
- Lepgold, Joseph (1998): *NATO's Post-Cold War Collective Action Problem*. *International Security*, Let. 23, št. 1.
- Mandel, Robert (1999): *Deadly Transfers and the Global Playground: Transnational Security Threats in a Disorderly World*. Westport: Praeger.
- McCalla, Robert (1996): *Nato and the End of Cold War*, Nato Research Report, Bruselj.
- Membership Action Plan (1999), NAC, 23. do 25. april, Washington.
- Nacionalna strategija RS za vstop v Nato s prilogami (1998), Poročevalec DZ, št. 20, 17.3.
- Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o zagotavljanju sredstev za realizacijo temeljnih razvojnih programov obrambnih sil Republike Slovenije v letih 1994 - 2003 (2001), Poročevalec, št. 84, 20.10.
- Presenečenj v SV ne bo več (2001), Slovenska vojska, 21.12.
- Prezelj, Iztok (2000): *Varnost sodobne družbe kot večdimenzionalni pojav: Oblikovanje metodološkega modela proučevanja ogrožanja varnosti*, magistrsko delo, Ljubljana: FIDV.
- Prezelj, Iztok (2001a): *Vojaško ogrožanje nacionalne in mednarodne varnosti po koncu hladne vojne*, Teorija in praksa, let. 38, št. 5.
- Prezelj, Iztok (2001b): *Nujnost medorganizacijskega sodelovanja pri zagotavljanju nacionalne in mednarodne varnosti*, V: Milan Pagon (ur.), *Dnevi varstvoslovja*, Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti RS (1993), Uradni List RS, št. 71, 30.12.
- Resolucija o strategiji nacionalne varnosti RS (2001), Uradni List RS št. 56, 6.7.
- Rome Declaration on Peace and Cooperation (1991), Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the NAC in Rome, 7-8 November.
- Schulte, Gregory (1997): *Former Yugoslavia and the New Nato*. *Survival*, let. 39, št. 1.
- Slovenska mladina in vojaški poklic (2000), Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center.
- Slovensko javno mnenje (1990), Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center.
- Slovensko javno mnenje: Nacionalna varnost in mednarodni odnosi (1994/5). Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center.
- Slovensko javno mnenje: Nacionalna in mednarodna varnost (2002), Ljubljana, Obramboslovni raziskovalni center.
- Splošni dolgoročni program razvoja in opremljanja Slovenske vojske (2001), Uradni list, št. 97, 4.12.
- Strateški koncept zveze Nato (1999), NAC, 23. in 24. april, Washington.

Učinkovito vojsko hočemo sami in ne zaradi Nata (2001), Slovenska vojska, 21.12.
Zakon o tajnih podatkih (2001), Uradni list, št. 87, 8.11.

ZAVEZNIŠKE VOJAŠKE BAZE V REPUBLIKI SLOVENIJI?

Povzetek. Slovenija je bila do nedavnega t.i. Afor runner" v postopku pridruževanja Severnoatlantski zvezi. Politični in vojaški predstavniki ZDA so videli v Sloveniji vzorčni primer, ki naj bi služil vsem ostalim državam v morebitnih novih širitvenih postopkih. Vendar je javnomnenjska podpora vladnim naporom v zadnjih mesecih bitveno upadla. Eden izmed razlogov je lahko tudi zaskrbljenost javnosti o morebitni prisotnosti vojakov Severnoatlantskega zavezništva na območju Slovenije. Javnomenjske raziskave so opozorile na številne nejasnosti, ki zadevajo to občutljivo področje. Prisotnost zavezniških vojakov prebivalci Slovenije največkrat povezujejo z omejevanjem samostojnosti oziroma vidijo tuje osebe v vojaških bazah v Sloveniji kot moteč dejavnik v družbenem okolju. Prisotnost vojaške baze ter posledično tujih oboroženih sil povzroča različne učinke v za to izbranim okolju. Praviloma je proučevanje učinkov možno šele po prenehanju obstoja vojaških baz. Številne mednarodne raziskovalne skupine so objavile študije, ki opozarjajo na negativne izkušnje držav gostiteljic. Večina njih izvira iz obdobja podpisov bilateralnih sporazumov med državami, ki nato determinirajo obstoj, delovanje in, kar je najpomembnejše, pogoje, pod katerimi vojaška baza preneha obstajati. Zato je smiselno pravočasno opozoriti na morebitne negativne posledice, s katerimi se lahko Slovenija sreča po včlanitvi v Severnoatlantsko zvezo ter njenim aktivnim sodelovanjem v njej.

Ključni pojmi: NATO, vojaške baze, učinki vojaških baz, vojaška infrastruktura, konverzija, javno mnenje.

Uvod

V zgodovini človeštva je varnost predstavljala temeljno vrednoto, na kateri je človek gradil svoje individualno in kolektivno življenje. Sprva je varnost predstavljala najosnovnejšo obliko: eksistenco posameznika. Razvoj civilizacij je pomensko vrednost pojma varnosti močno razširil (Grizold, 1999, 11). V ta namen so moder-

* Mag. Vladimir Prebilič, asistent stažist na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

ne države oblikovale nacionalno-varnostne sisteme, katerih najvažnejša komponenta je postala obrambni podsistem. Sredstva, ki so omogočala opremljanje, razvoj in usposabljanje oboroženih sil in s tem posredno obstoj obrambnega podsistema, so se hitro povečevala. Največjo porabo je večina evropskih držav zabeležila v času hladne vojne. Prav to obdobje je prisililo države v medsebojno sodelovanje na obrambnem področju. Podpisani so bili številni bilateralni in multilateralni dogovori, ki so povečali varnost državam podpisnicam ter bistveno zmanjšali izdatke za obrambni podsistem 4. aprila 1949 je s podobnimi cilji nastala tudi Severno-atlantska zveza oziroma NATO. Kljub temu, da je bil osnovni namen zveze NATO zagotoviti predvsem obrambno komponento varnosti državam članicam v času hladne vojne, se je s številnimi reformami uspešno prilagodila novim varnostnim izzivom 21. stol. Danes zveza NATO predstavlja t.i. klub gospodarsko razvitih držav, katerih politični sistemi temeljijo na demokratičnih načelih. Konec hladne vojne v Evropi ter demokratiziranje nekdanj komunističnih držav sta pred zvezo NATO postavila nov izziv - sprejetje novih članic. Oblikovanje jasnih pogojev, ki jih morajo nove članice izpolnjevati, je omogočilo pogajanja med zvezo NATO in državami kandidatkami. Vrh pogajanj je predstavljalo leto 1999, ko so se zvezi NATO pridružile Poljska, Češka in Madžarska. Kljub močnim prizadevanjem in velikim pričakovanjem na madridskem vrhu, pa Slovenija ni bila povabljen v Severnoatlantsko zvezo.

Po nadaljnjem sodelovanju z zvezo NATO je Slovenija uspela izpeljati (ali pa jih še izpeljuje) številne reforme svojega obrambnega podsistema, kar zagotavlja interoperabilnost Slovenske vojske z vojskami Severnoatlantskega zaveznitstva. Ocenjevalne komisije zveze NATO za ugotavljanje pripravljenosti države kandidatke so izrazile zadovoljstvo z napredkom Slovenske vojske. Vendar sta sedaj v osprednje stopila dva medsebojno povezana dejavnika, ki možnosti Slovenije za povabilo v zvezo NATO bistveno zmanjšujeta. Odstotek državnega proračuna, ki ga Slovenija namenja za financiranje svojega obrambnega podsistema, se je v zadnjem obdobju še zmanjšal in dosega v letu 2001 zgolj 1,53% BDP. To uvršča Slovenijo v spodnjo polovico evropskih držav, saj države članice Severno-atlantske zveze namenjajo v povprečju okoli 2,29% BDP za financiranje obrambnega podsistema (The Military Balance, 2000/2001: 3-15). Če upoštevamo trenutno stanje slovenskega obrambnega podsistema, omenjena sredstva ne omogočajo nadaljnega preoblikovanja in kakovostnega prilagajanja standardom zveze NATO ter zagotavljanja interoperabilnosti, kar je bistvenega pomena za morebitne nove članice zveze. Drugi dejavnik, ki skrbi tako tuje opazovalce kot tudi slovensko vlado, pa je nenehno upadanje javnomnenjske podpore članstvu Slovenije v Severno-atlantski zvezi. Ker sta oba dejavnika med seboj povezana in posledično bistvena za morebitno slovensko članstvo v zvezi NATO, se je razprava o prednostih in slabostih članstva intenzivirala. Oba tabora predstavljata številne argumente, med katerimi so nekateri zavajajoči ali celo neresnični.

V osnovi so pravice in dolžnosti članic zveze NATO jasno opredeljene v Ustanovni listini (The North Atlantic Treaty). Drugi člen ustanovne listine navaja medsebojno sodelovanje držav članic, ki ni omejeno samo na vojaško področje, temveč opozorja predvsem na diplomatsko sodelovanje na vseh ravneh, kar naj bi

že v osnovi zmanjševalo možnosti za uporabo temeljnega petega člena (NATO Handbook, 1998: 395-399). Opozorila NATO skeptikov, da bo morala Slovenija s svojim članstvom pristati na številne, za Slovenijo skrajno negativne in poniževalne pogoje, so večinoma neutemeljena. Zavedati se je potrebno, da je pridruževanje zelo kompleksen proces, ki je sestavljen iz številnih pogajalskih poglavij. Zgolj in samo na slovenskih pogajalcih in slovenskem parlamentu leži odgovornost, katere izmed pogojev je Slovenija pripravljena sprejeti oziroma, kje se lahko približamo pričakovanjem držav članic zveze NATO ter oblikujemo kompromis, sprejemljiv za obe strani. Jasno je potrebno izpostaviti, da je zveza NATO zveza držav, Slovenija pa mora vsako posebej prepričati o svoji pripravljenosti in kompetentnosti za članstvo. Zato je nesmiselno trditi, da zahteve postavlja Severno-atlantska zveza. Njeni pogajalci in ostali predstavniki so posredniki nacionalnih pričakovanj in zahtev držav članic.

To pa je tudi osnova za diskusijo o morebitnih zavezniških bazah na teritoriju Slovenije. Omenjeno nepoznavanje delovanja zveze NATO velikokrat posplošeno interpretira pogajalski položaj Slovenije, ki naj bi morala pristati na oblikovanje vojaških baz zveze NATO. Teh ni mogoče oblikovati, ker vojaške baze zveze NATO ne obstajajo, obstajajo le vojaške baze držav članic zveze NATO. Kot sem že izpostavil, je zveza NATO skupina držav, ki po svojih zmožnostih prispevajo svoje oborožene sile v različne skupne zavezniške enote. Zveza NATO namreč ne razpolaga s svojimi oboroženimi silami, zaradi tega pa tudi ne potrebuje vojaških baz in ostale potrebne vojaške infrastrukture.

Države članice zveze NATO so za usposabljanje, vzdrževanje bojne pripravljenosti ter strateške namestitve svojih oboroženih sil oblikovale številne vojaške baze. V osnovi jih lahko razdelimo v dve kategoriji: vojaške baze na teritoriju države članice ter vojaške baze na teritoriju države gostiteljice. Vse vojaške baze, ki so nameščene izven državnega teritorija, so predmet diplomatskega sodelovanja in podpisa bilateralnih sporazumov, ki determinirajo pogoje, obstoj in odhod tujih oboroženih sil po izteku pogodbe. Ker zveza NATO predvideva tesno sodelovanje oboroženih sil držav članic, prihaja lahko tudi do sobivanja in usposabljanja vojakov različnih nacionalnosti v vojaški bazi, ki je plod bilateralnega sporazuma med državo gostiteljico in državo gostjo. Tovrstne primere lahko najdemo v ameriških vojaških bazah v Italiji, kjer sobivajo in se usposabljaajo vojaki številnih držav članic Severno-atlantske zveze. Veliko vojakov, ki so nameščeni v tovrstne baze, je predvidenih za oblikovanje zavezniških oboroženih sil, če bi to bilo potrebno. Zato velikokrat prihaja do napačnega tolmačenja in označevanja omenjenih vojaških baz kot vojaških baz zveze NATO.

Vojaška baza in njeni vplivi na civilno okolje

Pred samo analizo vplivov vojaških baz na civilno okolje je nujno potrebno jasno opredeliti sam pojem vojaška baza. Obsežna literatura s tega področja nava-ja oziroma definira pojem nekoliko različno, vendar gre v svojem pomenu največkrat predvsem za manjše razlike, ki izvirajo iz zgodovinskega razvoja oboroženih

sil v določeni državi, njene vloge in položaja, zakonodajnih in ostalih doktrinarnih temeljev njenega obstoja in delovanja ter predvsem zunanje politike države. Vojaška baza je območje na kopnem ali na kopnem in morju, katere namen je omogočiti koncentracijo in izvajanje vojaških in bojnih dejavnosti v vseh zvrsteh oboroženih sil. V ožjem smislu se uporablja izraz vojaška baza kot skupni naziv za kakršnokoli podporo delovanja drugih večjih vojaških kontingentov. Vojaško bazo poleg območja, ki ga pokriva, predstavlja tudi osebje, ki je lahko civilno in vojaško. Civilno osebje največkrat skrbi za nemoteno delovanje, oskrbo in podporo vojaške baze. Število civilnega osebja vojaške baze je v tesni korelaciji z njeno namembnostjo. Vojaške baze, ki so namenjene opazovanju in drugemu informacijskemu delu, imajo veliko večje število civilnega osebja, kot npr.: pomorske vojaške baze (Vojna enciklopedija, 1970: 519). Vojaška baza je določena v treh različnih okvirih. V prvem je definirana kot območje ali lokacija, iz katere se izvajajo, načrtujejo in podpirajo bojne operacije. V drugem predstavlja območje ali lokacijo, kjer se nahajajo objekti ter vsa potrebna sredstva za logistično podporo in vzdrževanje. Medtem ko navedena okvira predstavljata vojaško bazo kot obči termin, ne glede na vrst oboroženih sil, ki jo uporablja, pa tretji okvir opredeljuje posamezno vrsto vojaške baze, ki je v vrsti mornarice in vojaškega letalstva nepogrešljiva. V tem primeru je vojaška baza objekt, kjer so nameščena bojna letala in bojne ladje, kamor se po vsaki opravljeni operaciji (bojni ali zgolj vaji) tudi vračajo (Dictionary of military terms, 1986: 24). Dopolnjena izdaja Slovarja vojaške terminologije opredeljuje vojaško bazo kopenske vojske kot skupino objektov, ki so v odgovornosti lokalnega poveljnika. Velikokrat kopensko vojaško bazo predstavljajo različni logistični sistemi, ki omogočajo nemoteno delovanje kopenske vojske (Dictionary of military terms, 1990: 60). Analiza definiranja termina vojaška baza nedvoumno izpostavi teritorialno komponento, zato je enačenje vojaške baze z začasnim privezom vojaške ladje kot vojaške baze, kot se dogaja v razmislekih nekaterih medijev v Sloveniji, nesmiselno in popolnoma napačno.

Namestitev vojaške baze v civilno okolje zahteva velik poseg. Različni vplivi se nato predvsem v daljšem obdobju odražajo v spremembah vsakdanjega življenja civilnih oseb ter velikokrat narekujejo regionalni razvoj. Pri tem so pomembne številne variable, ki določajo vrsto posameznih vplivov, še bolj pa njihovo intenziteto in obseg. Med njimi so bistvenega pomena: tip vojaške baze (letalska, pomorska, kopenska, kombinirana,...), njena namembnost (radarska, skladišče streliva, skladišče goriva,...) ter njen strateški pomen za državo lastnico vojaške baze. Poleg že omenjenih variabel, pa je analiza sicer že zaprtih vojaških baz opozorila še na številne druge. Mednje sodijo: vojaška tradicija in položaj oboroženih sil v državi, ki je namestila svoje vojake, njene finančne zmogljivosti in tip zunanje politike, ki določa tudi kakovost mednarodnih odnosov države.

Največkrat je mogoče vplive, ki so rezultat obstoja in delovanja vojaške baze, meriti in drugače oceniti šele po koncu njenega obstoja. Zavedati se je namreč nujno potrebno, da vojaške baze niso stalnica v določenem okolju, temveč se njihova lokacija spreminja s potrebami držav, ki sledijo vsem spremembam, predvsem varnostnim, v mednarodnem okolju. Tako se denimo veliko držav srečuje s fenomenom konverzije vojaških baz in drugih vojaških objektov, ki so jih države

opustile po prenehanju medblokovskih napetosti s koncem hladne vojne. Zvezna republika Nemčija, ki je v preteklosti kot Zvezna republika in kot Nemška demokracijska republika gostila številne oborožene sile, je tak primer. V ZRN so bile nameščene enote iz Belgije, Francije, Nizozemske, Velike Britanije ter Združenih držav Amerike. V NDR pa so bili nameščeni predvsem vojaki Sovjetske zveze ter pripadniki sovjetskih obveščevalnih služb. Mednarodni center za proučevanje konverzije v Bonnu BICC (Bonn International Center for Conversion) je sodeloval pri več postopkih zapiranja vseh tipov vojaških baz ter opravil številne analize vplivov, ki so se realizirali v času obstoja in delovanja vojaške baze, a tudi v obdobju izvajanja konverzije vojaških objektov in infrastrukture. Analize študijev primerov so izpostavile nekatere značilnosti, ki spremljajo obstoj in delovanje vojaške baze.

Vplive, ki jih povzroči vojaška baza, je zaradi njihove kompleksnosti in raznih variabel velikokrat nemogoče opredeliti kot pozitivne ali negativne. Ob upoštevanju časovne komponente v procesu obstoja in delovanja vojaške baze so analize vplivov pokazale, da so sicer nekateri izrazito pozitivni vplivi v začetku delovanja vojaške baze v daljšem časovnem razdobju postali negativni. Med najbolj pomembne variable, ki določajo tako tip kot njegov obseg vpliva, sodijo: tip vojaške baze, ki kategorizira vojaške baze glede na posamezne vojaške zvrsti (pomorske, letalske ali kopenske), namembnost vojaške baze, ki jih združuje njih namen (opazovanje, skladiščenje,...) in strateške naloge, ki določa predvsem intenziteto delovanja in velikost vojaške baze po obsegu in številu osebja v njej. Da bi lahko določali kvalitativno vrednost vplivov vojaških baz na okolje, je potrebno izpostaviti in proučiti tudi stanje v regiji, kjer naj bi bila vojaška baza nameščena. Študije za analizo vplivov vojaških baz na okolje, ki tega niso upoštevale, so napačno predstavile kakovost in pomen vplivov vojaških baz na okolje.

Ekonomski vplivi vojaških baz

Najbolj bistveni in največkrat izpostavljeni vplivi vojaških baz so ekonomski. Njihov pomen je praviloma večplasten, medtem ko se njihov učinek akumulira ter povzroči t.i. spill over efekt v okolici. Vojaška baza s svojim delovanjem predstavlja regiji dodaten vir dohodka, tako neposredno kot posredno. V skupino neposrednih ekonomskih vplivov uvrščamo stroške vojaške baze za nemoteno delovanje. To predstavlja nakup osnovnih življenjskih dobrin ter zagotavljanje zadostne količine energetskih virov, ki jih vojaške baze po podpisu sporazumov potrebujejo. Neposredni dohodek za regijo predstavlja trošenje denarja osebja vojaške baze, katerega kupna moč je praviloma velika. Vojaška baza lahko predstavlja možnost zaposlitve za lokalno prebivalstvo, kar je lahko pozitiven, a tudi negativen ekonomski vpliv. Posredni pozitivni ekonomski dejavniki predstavljajo izgradnjo in investicije v regionalno infrastrukturo ter razvoj specifičnih storitvenih dejavnosti za zagotavljanje potreb vojaške baze kot celote in njenega osebja.

Pri analizi ekonomskih vplivov vojaških baz je potrebno upoštevati specifične lastnosti regije, kjer naj bi se vojaška baza v prihodnosti nahajala. Te predstavljajo položaj regije, naravne potenciale regije, ki jih označujemo kot fizično-geografske

dejavnike ter gospodarsko razvitost regije. Izpostaviti je potrebno, da prisotnost vojaške baze v določenem pogledu omejuje razvoj regije. Varovalni ukrepi, prisotnost vojakov in orožja, njihovo usposabljanje in urjenje namreč ne omogočajo, temveč prej ovirajo razvoj nekaterih storitvenih dejavnosti regije. Med njimi sta nedvomno razvoj turizma in prometnih dejavnosti, saj se prehodnost regije ob prisotnosti vojaških baz praviloma zmanjša. V primeru gospodarsko razvite regije, je lahko vojaška baza tudi oviralni moment pri gospodarskem razvoju, predvsem z vidika zemljišč, ki jih zaseda. Tovrsten primer je bila vojaška baza Velike Britanije v Hong Kongu (Prebilič, 2001: 43).

Zanašanje na dohodek, ki ga ustvari vojaška baza v regiji, povzroči številne negativne ekonomske vplive, ki postanejo pomembni v trenutku prenehanja obstoja vojaške baze. V številnih primerih se je celoten regionalni razvoj podredil potrebam in zahtevam delovanja vojaške baze. Če ustvarjeni pridehek ni bil pravilno investiran, je po prenehanju delovanja vojaške baze to predstavljalo kar nekakšen ekonomski šok za regijo. Izpad dohodka, ki ga praviloma spremlja brezposelnost, največkrat težko zaposljive in na prostem trgu nekonkurenčne delovne sile (vojaške baze zaposlujejo predvsem nižje kvalificirano ali drugače ozko kvalificirano delovno silo) ter možen propad vseh dejavnosti, ki so bile specializirane za potrebe vojaške baze, predstavljajo težave v postopku konverzije, ki jih največkrat sama regija ne uspe premostiti.

Če se regionalne oblasti zavedajo časovne omejenosti vojaške baze ter se razvoj v celoti ne podredi, temveč največkrat samo prilagodi potrebam in pričakovanjem vojaške baze, je mogoče obstoj in delovanje vojaške baze povezovati z pozitivnimi ekonomskimi vplivi, ki so omogočili ekonomski razvoj regije. To lahko ugotovimo za številne vojaške baze ZDA v ZRN (Schirowski, 2000: 43-56).

Ekološki vplivi vojaških baz

V sodobnem svetu je (škodljiv) vpliv človeka na okolje neizpodbitno dokazan. Oblikovane so številne vladne in nevladne organizacije, ki opozarjajo na posledice posegov ter na različne načine onemogočajo nadaljnje uničevanje okolja. V primeru vojaških baz ni nikakršnih izjem. Meriti ekološki vpliv vojaških baz na okolje je nemogoče v času obstoja in delovanja le-te. Ekologi, ki so prišli na območje, kjer je bila nekoč vojaška baza, pa so po številnih analizah ugotovili veliko stopnjo onesnaženja tal z različnimi onesnaževalci. Čeprav je tudi ekološki vpliv oziroma ekološka škoda v regiji odvisna od velikosti vojaške baze, njenega tipa in namembnosti, je bila kontaminacija ugotovljena v vseh vojaških bazah po svetu.

Najpomembnejši dejavnik, ki povečuje ekološko škodo, povzročeno z delovanjem vojaške baze, je časovno obdobje delovanja vojaške baze. Najpogostejši viri onesnaženja so: nafta in njeni derivati (46%), težke kovine (15%), halogeni elementi (12%), benzeni, tolueni in etilni benzeni (12%) ter poliaromatični ogljikovi karbonati (9%) (International Experience and Expertise in Registration, 1997: 11-33). Ekološki vplivi oziroma škoda se zaradi dolgoletnega delovanja vojaške baze akumulirajo. Ob procesu konverzije mora zato regija (v kolikor se za to ne odloči drža-

va) zagotoviti sredstva za dekontaminacijo zemljišča. Ob zapiranju in konverziji vojaških baz v ZDA je poročilo za fiskalno leto 1999 ugotovilo, da je izmed 497 vojaških baz, ki so bile v procesu konverzije, 206 zahtevalo različne ekološke posege. Izmed teh je bilo 112 vojaških baz, ki so bile prizadete z ekološko najbolj oporečnimi onesnaževalci (BRAC Cleanup Plan, 2000). Nekatere izmed njih kljub dolgoletnim naporom različnih strokovnjakov ne bodo primerne za civilno uporabo.

Ker je proces dekontaminacije območja vojaške baze izjemno drag proces, je le ta običajno ali slabo izveden ali pa ozemlje skupaj z vojaškimi objekti nekdanje baze vred ostane temna lisa regionalnega razvoja. V obdobju 1993-2001 so v ZDA za izvajanje ekološke restavracije vojaških baz namenili 5,6 milijarde dolarjev, vendar še pričakujejo nadaljnjo rast stroškov, saj so v procesu čiščenja ostali najbolj zahtevni projekti (BRAC Cleanup Plan, 2000). Še bistveno slabše izkušnje s področja ekologije vojaških baz imajo v ZRN po umiku oboroženih sil nekdanjega Varšavskega sporazuma ter razpadu Sovjetske zveze. Ozemlje nekdanje Vzhodne Nemčije je utrpelo tako veliko ekološko škodo, da so se v ekološke projekte vključile vse zvezne dežele, zvezna vlada ZRN, dodatna sredstva za izvajanje ekološke sanacije pa je zagotovila tudi Evropska Unija (Kiesslich, 1996: 4-13).

Socialni vplivi vojaških baz

Socialni vplivi vojaških baz so največkrat težko dokazljivi oziroma se njihov učinek le posredno odraža v regiji. Njihov pomen je odvisen od tipa, namembnosti ter obsega vojaške baze kot tudi lastništva. Oborožene sile, ki se nahajajo izven državnega teritorija, izpolnjujejo s sporazumom dogovorjena pravila, vendar je še veliko bolj pomembna doktrina, ki jo razvijajo posamezne oborožene sile. Vse to odloča, kako (če do tega sploh lahko pride) se bo vojaška baza integrirala v okolje. Kot primer lahko služijo izkušnje in analize BICC, ki je sodeloval pri analizah vojaških baz vseh oboroženih sil. Ugotovljena je bila sorazmerno velika stopnja integracije pri vojaških bazah francoskih, belgijskih in nizozemskih oboroženih sil, medtem ko tega ni mogoče trditi za ameriške oborožene sile. Ameriške vojaške baze, ki temeljijo na skoraj popolni samozadostnosti, si zagotovijo samostojno infrastrukturo, trgovine, radio, šole, bencinske črpalke, časopise, igrišča in celo različne športne lige. Tako ameriške vojaške baze predstavljajo ameriško družbo v tuji državi, ki ima malo ali nič kontakta s prebivalstvom regije. Ameriški vojaki so v vojaških bazah praviloma nameščeni za krajše časovno obdobje kot to velja za ostale oborožene sile, kar dodatno ovira razvoj socialnih odnosov med ameriški-mi vojaki in lokalnim prebivalstvom.

Na področju socialnih vplivov vojaških baz je potrebno opozoriti tudi na številne omejitve za lokalno prebivalstvo. Že omenjenim težavam za razvoj nekaterih dejavnosti se pridružijo še razni negativni vplivi, ki so rezultat obstoja in delovanja vojaške baze. Hrup vozil, letal in oklepnih vozil, preobremenjenost cest v času različnih vaj in manevrov oboroženih sil, bližina strelšč, omejeno gibanje v bližini vojaških objektov in morebitno ponočevanje vojakov so praviloma vzrok nezadovoljstva lokalnih prebivalcev. V številnih primerih postanejo območja v okolici

vojaških baz depopulacijska, medtem ko so starejši prebivalci vedno bolj nezadovoljni z življenjskimi razmerami. Tako so lokalni prebivalci v okolici vojaškega poligona Otterburn (25.996 ha) v bližini Newcastla v severni Angliji s cestnimi zapori izrazili nestrinjanje z vojaškimi objekti v njihovi bližini (Woodward, 2000: 24-27). Tovrstna nestrinjanja lahko pričakujemo tudi v bodoče.

Tuje oborožene sile v Sloveniji

S približevanjem polnopravnemu članstvu Slovenije v zvezi NATO se mnoga vprašanja aktualizirajo in postajajo predmet javnih razprav. Izmed teh vprašanj so najpogostejša:

a. Ali bo zveza NATO oziroma njene članice na ozemlje Slovenije poskušala namestiti svoje oborožene sile?

b. Kakšne vplive bo tuja vojaška baza v tem primeru imela na regijo, kjer bi bila nameščena, in na nacionalno varnost Slovenije v celoti?

Spremembe v varnostni politiki evropskih držav izkazujejo številne trende, ki ne govorijo v prid namestitvam svojih oboroženih sil na tujih tleh. Razlogi za obstoj vojaške baze so bili navedeni že v uvodu, vendar naj tu dodam, oziroma še enkrat izpostavim le najpomembnejšega: vojaška baza omogoča hitro bojno delovanje ter urjenje vojakov, njena lega pa temelji predvsem na presoji vojaških strategov. Če sedaj upoštevamo še visoke izdatke, ki jih povzroči namestitev vojakov na tujem teritoriju in nato vzdrževanje vojaške baze, lahko ugotovimo, da si tega stroška številne države članice zveze NATO ne bodo privoščile. Pravzaprav so ZDA tiste, ki bi jim vojaška baza na tleh Slovenije omogočala boljšo logistično podporo njihovih enot, ki se nahajajo v vojaških operacijah zveze NATO in OZN na Balkanu. Zato je smiselno bolje spoznati razloge in vplive, ki so svojstveni za vojaške baze ZDA.

Nobena država, vključno z britanskim imperijem v njegovem zenitu, ni imela nameščenih toliko vojakov in zgrajenih toliko vojaških baz izven svojega državnega ozemlja, kot je to veljalo za ZDA v času hladne vojne. Vse te baze so bile nameščene na teritorijih vojaških zaveznikov ZDA. Vlada ZDA je s pogajanjem zagotovila pravno osnovo ter pravice, privilegije in omejitve pri njihovi namestitvi in obstoju. Osnovni nameni namestitve oboroženih sil ZDA so bili: povečanje ameriških varnostnih interesov, izpostavitvi globalno angažiranost ZDA, povečati doseg bojnega delovanja oboroženih sil ZDA in utrditi sodelovanje ameriških zavezniških sistemov. V času hladne vojne je bilo vodilo pri razmeščanju ameriških oboroženih sil obkoljevanje Sovjetske zveze ter odvracanje morebitne sovjetske agresije s čim hitrejšim in učinkovitejšim odgovorom na morebitni napad. Ameriške vojaške baze v Evropi so začeli graditi leta 1947, ko so se odnosi med SZ in ZDA zelo poslabšali. ZDA so podpisale osem obrambnih dogovorov z 42 državami do leta 1960 ter sklenile dodatnih 30 bilateralnih sporazumov za medsebojno obrambno sodelovanje. Več kot 1700 različnih vojaških baz, so ZDA namestile na severni hemisferi, da bi nadzorovale vojaške aktivnosti v SZ, omogočale pravočasno opozarjanje v primeru napada sovjetskih oboroženih sil ter blokirale možne smeri prodora sovjetskih vojaških enot na kopnem, morju ali zraku. Največja koncentracija

ameriških vojaških baz je bila na arktičnih ozemljih Kanade, teritoriju držav članic zveze NATO v Evropi ter na Daljnem vzhodu (Collins, 1998: 245-265).

Več ameriških vojaških analitikov opozarja na bitveno pomanjkljivost Slovenije na področju vojaških baz oziroma vojaške infrastrukture. Le-ta je velikokrat slaba in nekompatibilna vojaški infrastrukturi ameriške vojske. V primeru, da bi se ZDA odločile za oblikovanje vojaške baze na teritoriju Slovenije, bi bili zato nujno potrebni najprej veliki investicijski stroški. S tega vidika je mogoče razumeti ameriške interese, ki se omejujejo na slovenski obalni pas. Letalska vojaška baza tujih oboroženih sil se na ozemlju RS ne bo oblikovala, saj bližina ameriške letalske baze Aviano omogoča urjenje in usposabljanje ameriškim in vsem ostalim vojaškim pilotom držav članic zveze NATO. Verjetnost za kopensko vojaško bazo je prav tako majhna, saj je večina ameriških vojakov udobno nameščena po vojaških bazah v Italiji in ZRN, njihov transport na morebitna krizna žarišča v Evropi pa s pomočjo sodobne tehnologije ne predstavlja nikakršnih ovir. Morda največjo možnost za oblikovanje ameriške vojaške baze v RS predstavlja interes prisotnosti Američanov v severnem Jadranu. Hkrati je infrastruktura slovenskega obalnega pasu kvalitetna, v številnih primerih kvalitetnejša od italijanske v Trstu.

V primeru oblikovanja ameriške pomorske vojaške baze na slovenski obali je treba nujno izpostaviti dejstvo, da bi v tem primeru ameriška vojska potrebovala tudi pripadajoče vojaške poligone za vsakodnevno urjenje svojih vojakov. Vse to bi za slovensko obalo predstavljalo številne vplive. Velikost in predvsem kakovost vplivov je izredno težko napovedovati. Najpomembnejše pri vsem tem je zgolj določanje pravil, ki nato omogočijo obstoj, delovanje in zapiranje vojske baze. Sicer pa je trenutno najbolj verjetna možnost oblikovanje tovrstnih vojaških baz in drugih objektov, ki bi omogočali aktivno sodelovanje pripadnikov Slovenske vojske in pripadnikov drugih oboroženih sil v RS. Žal tudi tovrstnih objektov Slovenska vojska nima na razpolago. Prebivalci v nekaterih primerih prisotnosti oboroženih sil več ne podpirajo. Najbolj očitno nestrinjanje so izrazili prebivalci Postojne v primeru vojaškega poligona Poček (Širca, 1999: 3).

Zavezniške oborožene sile v RS in javno mnenje

Članstvo RS v zvezi NATO številni nasprotniki njenega članstva enačijo z izgubo (ali vsaj delno izgubo) slovenske samostojnosti. Enako naj bi veljalo v primeru prisotnosti tujih vojakov na ozemlju RS. Prav zato se je Obramboslovni raziskovalni center na Inštitutu za družbene vede odločil vključiti v raziskavo javnega mnenja o nacionalni varnosti tudi vprašanja o odnosu javnosti do vojaških objektov. Analiza odgovorov, ki se nanašajo na področje vojaških baz in članstva RS v zvezi NATO, nam omogočijo oblikovanje naslednjih ugotovitev.

Anketiranci vidijo članstvo Slovenije v zvezi NATO kot dejavnik, ki bo omejil njeno suverenost. Več kot 41% to označuje kot mogoče (zelo verjetno in verjetno), medtem ko jih je zgolj 11% prepričanih (sploh ni verjetno), da na suverenost Slovenije članstvo v zvezi NATO ne bo vplivalo. V primeru namestitve tujega osebja v vojaških bazah v Sloveniji je mogoče odgovore anketirancev združiti v dve sku-

pini. Prvo predstavlja skupina 39% anketirancev, ki bi imelo tuje osebe kot moteč dejavnik, medtem ko se v drugi skupini nahaja 38% anketirancev, ki jih tuje osebe ne bi motilo. V primeru namestitve oboroženih sil držav članic zveze NATO na ozemlju Slovenije anketiranci ne izražajo več jasne podpore. 49% vprašanih v celoti ali deloma nasprotuje namestitvi oboroženih sil držav članic zveze NATO, medtem ko namestitev deloma ali v celoti podpira 37%. Odstotek podpore se še zmanjša v primeru izvajanju vojaških vaj sil držav članic zveze NATO na ozemlju Slovenije. V celoti ali vsaj deloma nasprotuje aktivnostim tujih oboroženih sil na ozemlju Slovenije 50% anketirancev. Deloma ali v celoti pa tovrstno možnost podpira 36% vprašanih. Identičen rezultat pokaže analiza odgovorov, ki se nanašajo na uporabo slovenskega zračnega prostora za prelete letal oboroženih sil držav članic zveze NATO. Skorajda nikakršne podpore pa nima vprašanje, ki se nanaša na namestitev jedrskega orožja na ozemlje Slovenije. V celoti temu nasprotuje 81%, medtem ko deloma nasprotuje 5% vprašanih. Z namestitvijo jedrskega orožja se strinja zgolj slabih 3% anketirancev (SJM, 2000/3).

Če sedaj z metodo križanja primerjamo rezultate odgovorov na posamezna vprašanja, se oblikujeta med anketiranimi dve jasni skupini. Skupina, ki članstvo Slovenije v zvezi NATO podpira in vsaj deloma podpira tudi namestitev tujih oboroženih sil, uporabo slovenskega zračnega prostora in izgradnjo tujih vojaških baz. Medtem ko nasprotniki članstva zavračajo vse možne omenjene možnosti, ki jih morebitno članstvo prinaša. Izjema je zgolj namestitev jedrskega orožja na tleh Slovenije, ki nima podpore v nobeni skupini.

Zaključek

ZDA so samo v tujini zaprle več kot 40% vojaških baz, kar je več kot 1000. Kar 80% zapiranj je bilo opravljenih v Evropi, ostalo v Panami, na Filipinih in Bermudih. Od evropskih držav je na prvem mestu zahodni del ZRN. Tu je bilo za potrebe vojaških baz namenjeno več kot 1% celotnega ozemlja nekdanje Zahodne Nemčije. V teh bazah je bilo nameščenih več kot 1,300.000 vojakov (Conversion Survey, 1996: 173-212). Zapiranje vojaških baz je postal vsakdanjik v večini držav zveze NATO. Vendar so pri vsakem postopku zapiranja vojaških baz v tujini natančno navedeni specifični pogoji, ki jih morajo upoštevati gostujoči vojaki, tudi ko zapuščajo vojaško bazo.

Morebitno članstvo RS v zvezi NATO najverjetneje na področju vojaških baz ne bo prineslo revolucionarnih sprememb. Severnoatlantska zveza je sicer kljub nekaterim opozorilom in obtoževanjem še vedno demokratična institucija za zagotavljanje kolektivne obrambe. Sedež RS v Severnoatlantskem svetu bo RS omogočil še aktivnejše sodelovanje pri prihodnji izgradnji obrambe in varnosti na evropskih tleh. Kljub dominaciji ZDA v zvezi NATO je zgolj od interesov vseh držav članic odvisno, kakšna in v kakšnem obsegu se bo izvajala politika celotne zveze. Očitki, da bo RS s članstvom prisiljena sprejeti sramotne pogoje ter privoliti na namestitev jedrskega orožja, kot o tem razglablja mladi forum ZLSD ter njegov predsednik, so nesmiselni (Juri, 2002: 34). Kako se bo odločila RS je odvisno zgolj

in samo od slovenskih pogajalcev in diplomatov. Danska je prav s pomočjo jasnih pogajalskih izhodišč preprečila vsakršno namestitev jedskega orožja na svojih tleh. Prav tako lahko slovenska diplomacija veliko doseže tudi pri vprašanju morebitnih tujih vojaških baz na tleh RS. Tuji vojaki so na ozemlju le gosti, katerim njihovo bivanje pri nas omogoča podpis bilateralnega sporazuma. Kakšna bo vsebina tega sporazuma, je ponovno odvisno od sposobnosti slovenskih diplomatov, katerih naloga je zastopati interese tako regije, ki jo namestitev vojaške baze prizadeva, kot nacionalno-varnostnih interesov RS v celoti.

Vsaj delna analiza javnega mnenja, ki se nanaša na članstvo Slovenije v zvezi NATO, omogoči oblikovanje nekaterih ugotovitev. Intenziviranje diskusije o prednostih in slabostih članstva Slovenije v zvezi NATO razkriva številne površne in napačne predstave, ki vodijo v izgubo oziroma zmanjšanje javnomnenjske podpore članstvu. Nepoznavanje delovanja organizacije, predvsem njenih pravil, povzroča jo preplah med državljani Slovenije. Tudi sicer je določeno število anketiranih jasno izpostavilo premajhno obveščenost. Slednji članstvo v zvezi NATO enačijo s prisotnostjo tujih oboroženih sil na tleh Slovenije, kar naj bi po njihovem mnenju omejevalo samostojnost oziroma suverenost. Ker je javnomnenjska podpora za pogajalce in predstavnike zveze NATO bistvenega pomena, saj se tako posredno in neposredno oblikuje tudi obrambna politika, in kar je najvažnejše, financiranje države kandidatke, je pred vlado ter obrambnim podsistemom velika in pomembna naloga. Državljanje Slovenije je potrebno kakovostno in korektno informirati o zvezi NATO, njenem delovanju ter jasno opredeliti prednosti in slabosti, ki jih morebitno članstvo prinaša. Slaba obveščenost ter nerazumevanje in neznanje so največkrat osnova za oblikovanje izkrivljenih predstav, kar bo tudi v prihodnosti povzročalo upadanje javnomnenjske podpore morebitnemu članstvu Slovenije v zvezi NATO.

LITERATURA

- Brac Cleanup Plan (2000): Abstract Analysis, Department of Defense, Washington D. C.
- Collins, M. J. (1998): *Military Geography for Professional and Public*, First Brassey's Edition, National Defence University, Washington D.C., pp. 245-265.
- Conversion Survery (1996): Oxford University Press, Bonn International Center for Conversion, pp. 173-212.
- Dictionary of Military Terms (1986): The H. W. Wilson Company, New York, pp. 24.
- Dictionary of Military Terms (1990): Greenhill Books, London, pp. 60.
- Grizold, A. (1999): *Evropska varnost, Knjižna zbirka teorija in praksa*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 3-14.
- International Experience and Expertise in Registration, Investigation, Assessment, and Clean-Up of Contaminated Military Sites (1997): Federal Environmental Agency (Umweltbundesamt), Dames & Moore GmbH & Co. KG, Berlin.
- Juri, L. (2002): Revni bodo dobili po hrbtu, revija JANA, št. 6, 5. 2. 2002.
- Kiesslich, D. (1996): *Zossen Wünsdorf: Streifzüge durch eine alte Garnison*, Förderverein Garnisonmuseum Wünsdorf, Potsdam, str. 4-13.
- NATO Handbook (1998): The North Atlantic Treaty, Office of Information and Press, Brussels, Belgium, pp. 395-399.

- Prebilič, V. (2001): Temeljni modeli konverzije vojaških objektov (na primeru ZDA, VB in ZRN), magistrsko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str.
- Schirowski, U. (2000): Zehn Jahre Truppenabzug und Konversion in Nordrhein-Westfalen, Internationales Konversionzentrum Bonn, Düsseldorf.
- Slovensko javno mnenje (2001/3): Raziskava o obrambi, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za družbene vede - Inštitut za družbene vede, Univerza v Ljubljani, str. 3-32.
- Širca, S. (1999): Referendum le o Počku, Prestop št. 52, str. 3.
- The Military Balance (2000/2001): Oxford University Press, The International Institute for Strategic Studies, Oxford, str. 3-15.
- Vojna enciklopedija (1970): prva knjiga, Beograd, str. 519-527.
- Woodward, R. (2000): Public Access Restrictions and Environmental Conservation on the Otterburn Training Area, Department of Agricultural Economics and Food Marketing, Newcastle upon Tyne.

MEDNARODNI TERORIZEM - VARNOSTNI IZZIV IN DILEME

Povzetek: *Autor izhaja iz predpostavke, da je dejavnost mednarodnega terorizma globalna grožnja, na katero se mora mednarodna skupnost odzvati ne le z nacionalnimi varnostnimi ukrepanji, temveč tudi z dejavnostjo široke mednarodne protiteroristične koalicije. Osrednja ideja, ki osmišlja vojaško, varnostno, obveščevalno-varnostno in druge aktivnosti v boju zoper mednarodni terorizem, je spoznanje o nujnosti zaščite temeljnih človekovih pravic in drugih vrednot pred grobo obliko njihovega suspenza. Zoperstavljanje terorizmu ima legalni in legitimni pomen ter priznano pravico do samoobrambe vsake države, skupine držav ali svetovne skupnosti, vendar pa vedno obstaja tudi nevarnost funkcioniranja vladavine prava. Ena od teh nevarnosti je vsekakor tudi odločitev ZDA o oblikovanju in delovanju vojaških sodišč, ki bi sodila civilistom in izključno tujcem. Zato je nujno, da se čimprej oblikuje koncept sistemske zaščite na nacionalnem in tudi na globalnem nivoju.*

Ključne besede: *mednarodni terorizem, varnost, svoboda, vladavina prava, zaščita*

Uvod

Pri obravnavi mednarodnega terorizma kot varnostnega pojava ter predmeta proučevanja se zastavljajo teoretični in tudi prakseološki cilji. Teoretični cilji so: osnovne značilnosti, pojavne oblike, pa tudi ugotavljanje vzrokov, povezav, odnosov in posledic teroristične dejavnosti na nacionalno in globalno varnost ter individualno svobodo. S takšnim splošnim pristopom je mogoče proučevati ta konkretni varnostni predmet in problem, kakor tudi politične pojave in procese na različnih območjih in področjih (reakcije državnih organov in oblasti, normativna dejavnost, odzivnost civilne družbe ...).

Na prakseološkem nivoju pa je mogoče zastaviti več ciljev: analizirati odnose med varnostnimi in obveščevalno-varnostnimi službami kot odnos med sistemom in njegovim okoljem; kritično oceniti normativne in dogovorne rešitve na področju boja zoper terorizem; opredeliti in ponuditi ustrezne organizacijske in funkcionalne rešitve; nasprotovati rešitvam, da bi učinkovitosti zoperstavljanja terorizmu podredili človekove pravice; poiskati ustrezno sistemsko zaščito itd.

* Andrej Anžič, doktor politoloških znanosti, docent na Visoki policijsko-varnostni šoli v Ljubljani in predstojnik katedre za varnost.

Mednarodni terorizem že desetletja predstavlja hud izziv za varnost (individualno, nacionalno in globalno) in človekovo svobodo. Pri opredeljevanju teh dveh pojmov, moramo ločiti njuno vsebino in njun obseg. Glede na vsebino imata določene lastnosti, ki so nujne, in lastnosti, ki so naključne. Vsebinsko obeh kaže razgrniti z nominalno, genetično in konvencionalno definicijo. Bistveno vprašanje pri teh pojasnjevanjih je ravno odnos med pojavi in dejanskostjo: dejanskost ne more biti v celoti dojeta, prav tako kot se ne more pojem v celoti udejaniti (German, 1988: 408-417).

Varnost je imanentna prvina družbe, ki zajema stanje oziroma lastnost stanja in dejavnost oziroma sistem. Varnost se nanaša tako na družbo kot tudi na državo. Je torej človekovo zavestno prizadevanje za vzpostavitev takšne civilizacijske in kulturne kategorije, ki bo zajemalo vse vidike varnosti: politične, gospodarske, pravne, zdravstvene, socialne, kulturne in številne druge. To so torej tiste pojavne oblike družbenega življenja, ki jih je mogoče uvrstiti v kategorijo družbenih vrednot in označujejo okvir politične in socialne skupnosti. Hkrati pa omogočajo obstoj družbene reprodukcije, notranji red in mir, razvoj notranje ureditve ter zagotovitev običajnih procesov diferenciacije in integracije znotraj družbe in države. Potreba po varnosti, se na hierarhični lestvici potreb uvršča takoj za fiziološkimi, tem pa sledijo potrebe po samospoštovanju, samoaktualizaciji in ustvarjalnosti.

Fiziološke potrebe in potreba po varnosti se od vseh ostalih potreb razlikujejo po stopnji nujnosti: brez teh dveh potreb je že fizično preživetje nemogoče, brez zadovoljenih ostalih potreb je to mogoče, čeprav se seveda takoj postavi upravičena dilema o stopnji človečnosti ob nezadovoljitvi še ostalih potreb.

Varnost je družbeno relevantna samo kot odnos med ljudmi. Varnostna organiziranost posameznika, skupine in države, v svojem izvoru in pomenu, ni cilj sama sebi. V vsakem primeru je posledica in odgovor na konkreten vir ogrožanja. Varnost je torej tisti objektivni temelj, na osnovi katerega je možen celostni razvoj posameznika, njegovih asociacij in vrednot, družbe in globalnega sveta. Seveda je pri tem varnost posameznika prepletena z nacionalno varnostjo. Nacionalna varnost sodobnih držav predstavlja sintezo vseh podsistemov in družbi. Zagotavlja temeljne pogoje za obstanek in razvoj družbe, kakovost življenja in delovanja in krepi odgovornost družbe do ogrožanja in odpravljanja posledic, ki jih različni viri ogrožanja povzročajo (Grizold in drugi, 1999: 7-15).

Okolje, ki predstavlja nevarnost za posameznika in družbo, ni samo naravno, temveč tudi družbeno. Posamezni družbeni segmenti, organizacije ali posamezniki so lahko izvor ogrožanja, in sicer človekove telesne integritete, posebej tudi njegove duhovne, ki ga kvalificirajo kot samostojno osebnost, poleg tega pa tudi ogrožajo sredstva, ki mu omogočajo neposredno ali posredno zadovoljevanje njegovih potreb po vsej hierarhični skali ... Zavarovanje temeljnih pogojev za življenje posameznika je v funkciji preživetja družbe in obratno. Zato je to področje pretežno izvzeto iz fakultativnega področja civilnega prava in postavljeno v okvir javnega prava, predvsem ustavnega. Država s sankcijami zagotavlja zavarovanje in nedotakljivost vrste človekovih pravic, ki jih ustavno opredeljuje kot človekove pravice in temeljne svoboščine. Lahko jih šele a posteriori postavljamo na etično raven, zlasti humanosti in pravičnosti, dejansko pa so v funkciji preživetja družbe. Ker se mož-

nosti za preživetje družbe spreminjajo, se spreminjata tudi obseg in intenziteta zavarovanih pravic, a tudi neposredna pripravljenost družbe za njihovo zavarovanje (Bučar, 1997: 4).

Vsaka pravna država daje s svojo regulativno dejavnostjo državljanom in drugim, ki živijo na njenem ozemlju, sporočilo, da pričakuje in zahteva spoštovanje z normo sprejetih pravil ravnanj. Država in družba lahko uspešno funkcionirata le, če je kršitev teh norm prej izjema kot pravilo. Seveda je pri tem ključnega pomena to, da večina ljudi teh norm ne krši zato, ker so v sozvočju z njihovimi vrednotnimi opredelitvami, in ne zato, ker bi se bali sankcije. Takšno družbeno ravnesje in soglasje daje svoj pravni in politični pomen tudi varnosti, ki je ni mogoče doseči le z grožnjo sankcije, temveč tudi s preventivno funkcijo systemske zaščite.

Da bi država zaščitila svoj pravni red, demokratično ureditev in varstvo človekovih pravic, mora ustanoviti institucije, ki so del njenega aparata: vojsko, policijo, obveščevalno-varnostne službe, sodišča itd. Če bi pravico varovanja države, njenih temeljnih in individualnih vrednot, zaupala komurkoli izven sebe, bi s tem zankala svoj obstoj. Seveda se je s tem znašla v svojevrstnem protislovnem položaju: zaradi zaščite demokratičnih in pravnih vrednot se je prisiljena opirati na subjekte varnostnega sistema, ki imajo pravno, fizično in strokovno moč in potencialno ogrožajo demokracijo. V takšno tveganje je država takorekoč prisiljena, saj druge alternative nima. Njeno opravičilo, hkrati pa tudi največja legalna in legitimna opora za represivni aparat je dejstvo, da je potrebno zavarovati enako zaščiten in neposredno ogrožene pravice drugih državljanov, družbe in države. Ta vir ogrožanja pa prihaja od državljanov, kriminalnih združb, mednarodnega terorizma ali od drugih držav. Gre za soočanje različnih pravic, ki si največkrat medsebojno nasprotujejo, gre za ocenjevanje primernosti posegov in za vprašanje smotrnosti. Z drugimi besedami: država zaradi demokratičnih dosežkov in varovanja individualnih in kolektivnih vrednot ne more dopustiti kaosa in uveljavljanja zakona močnejšega. Poleg zagotavljanja varnosti, je izrednega pomena tudi svoboda slehernega človeka, ki je temeljna moralna vrednota in osnovna pravna zapoved pravne države. Bistvo pravne države je v tem, da k poslušnosti zavezuje vsakokratne nosilce oblasti in s pravom kot imunskim sistemom učinkuje proti avtokraciji in proti anarhiji. S pravom se tako vzpostavi prevlada avtoritete logike nad logiko moči. Svoboda omogoča vsakemu posamezniku, da izbira med različnimi možnostmi, od moralnih, pravnih do političnih in drugih vsebin; ljudje pa jih dosegajo, uveljavljajo ali izbirajo v smislu uveljavitve pravne države in doseganja pravne kulture, z doseganjem zavesti o dostojanstvu slehernega človeka.

Ideja o dostojanstvu človeške osebnosti je nesporni skupni etični temelj različnih katalogov človekovih pravic, od splošne deklaracije in obeh mednarodnih paktov do Evropske konvencije, ki zavezuje vse države članice Sveta Evrope, in drugih mednarodnih dokumentov o človekovih pravicah ... Človek torej zaradi svojega dostojanstva ne more biti menjalna vrednota, ki bi jo lahko zamenjali ali žrtvovali za kaj višjega od njega. Človek nima cene, če pomeni imeti ceno, biti možen predmet menjave. Človek je absolutna in ne samo relativna vrednota ... V nobenem primeru in v nobeni okoliščini ne izgubi svojega temeljnega dostojanstva. Ne more ga izgubiti zaradi tega, ker pripada drugi rasi, ker je drugega spola, ker je drugač-

nega filozofskega, religioznega ali političnega prepričanja, pa tudi tedaj ne, ko je reven, neizobražen, invalid ali onemogel starček. Človekova vrednota ni odvisna od njegove uporabnosti in v tem je temeljna vrednostna razlika med njim in vsemi drugimi bitji na svetu (Stres, 2000: 170-173).

Varnost je torej človekova izjemno visoko uvrščena potreba, človekova svoboda pa temeljna moralna vrednota in osmišljanje pravne države. Vsekakor sta v okvirih vladavine prava v medsebojni soodvisnosti, se dopolnjujeta in dograjujeta, v primeru njune konfliktnosti odloča pravo kot pripomoček pri reševanju spora. Toda to je mogoče le, ko obe stranki v sporu pristajata, da bosta konflikt rešili po pravni poti oziroma takrat, ko so temeljne družbene vrednote sprejete od večine državljanov kot primerne, ustrezne in pravične. V realnosti držav z demokratično tradicijo poleg solidnega notranjega ravnovesja in soglasja obstajajo tudi kriminalne združbe, ki pravnega reda ne spoštujejo in ne upoštevajo. Takrat mora država z vsemi svojimi institucijami, da bi zavarovala ljudi in njihovo premoženje ter ohranila človekovo dostojanstvo, represivno in preventivno delovati. Tudi tako, da posega v sicer ustavno varovane človekove pravice, med njimi v zasebnost, ki sodi v fizično in duhovno sfero posameznika. Pri tem varnostni interes ni v hierarhičnem odnosu do človekove svobode. Z upoštevanjem zakonskih omejitev je to, zaradi uveljavljanja človekovih pravic, v interesu varnosti in človekove svobode. Nenehno pa je potreben nadzor nad spoštovanjem človekove fizične in duhovne zasebnosti. Nobeno sklicevanje na učinkovitost organov odkrivanja in pregona ne more biti alibi za kršitev človekovih pravic.

Človekove pravice, od temeljnih osebnostnih, političnih do ekonomsko-socialnih, med katerimi so dostojanstvo osebnosti, nedotakljivost človekove telesne celovitosti, svoboda izražanja, pravica do pribežališča, pravica do zasebne lastnine itd., v globalnem pomenu najbolj krši in ogroža mednarodni terorizem, ki ima podporo nekaterih diktatorskih režimov in razpredeno teroristično mrežo v 60 državah po vseh kontinentih.

Mednarodni terorizem - varnostni in psihološki pristop

Beseda teror izhaja iz latinske besede terror in pomeni strah, nasilje. Bibliografija, ki obravnava omenjeni problem, je izredno pestra in obsežna. Izhajajo tudi znanstveno-strokovne revije, kot npr.: *Terrorism and Political Violence* (London), *Security Studies* (London), *Police Studies* (Cincinnati), *Intelligence and National Security* (London) in mnoge druge. Obravnavane vsebine so bile večkrat obremenjene z dvema ekstremnima pristopoma: nekateri avtorji so problem mednarodnega terorizma podcenjevali, drugi pa precenjevali. Vse preveč so ocenjevali posamična teroristična dejanja, pri tem pa so bili tudi ideološko opredeljeni ali obremenjeni. Večino so zanimali vzroki in posledice terorističnega delovanja, po pravilu pa so vse do 11. septembra 2001 opuščali razprave o sistemski zaščiti. Pri tem konceptu gre predvsem za načrten in sistematično organiziran preventivni pristop, ki temelji na oblikovanju in odzivanju varnostnih mehanizmov, še preden pride do ogrožanj. Za njegovo uresničitev pa je potrebno

dvoje: predvidevanja in analiza ogrožanj. Ta koncept vključuje poleg omenjenega tudi oceno škode oziroma izgub. Njegov osnovni cilj je: identificirati vire ogrožanj (grožnje), sledi analiza teh groženj, nadaljuje se z nevtralizacijo škodljivih učinkov in končno doseči ravnovesje med tveganjem in nadzorom.

Večina razprav in avtorjev je fenomen terorizma poskušala pojasnjevati s pomočjo politoloških, socioloških, pravnih, psiholoških in drugih znanstvenih ved in disciplin. Interdisciplinarni in multidisciplinarni pristopi so bili redki, zato tudi ni bilo jasnih in vsaj večinsko sprejetih ugotovitev. Pojasnilo se je eno vprašanje, odprlo pa se je pet novih. Nemoč pri razreševanju tega varnostnega pojava je bila velika, mnoge dileme ostajajo naprej. Probleme pri opredelitvi tega fenomena je povzročala tudi odsotnost pojmovnega aparata, ki bi kot instrument predstavljal osnovo za razlago podatkov, mnenj, stališč, kakor tudi selekcijo terminov z izključevanjem sinonimov. Potrebna je tudi razmejitev s sorodnimi pojmi, ki so lahko ali pa tudi ne, po motivu in posledicah podobni ali enaki terorizmu, kot naprimer: gverila, diverzija, sabotaža, atentat in podobno.

Za ustrezno razumevanje fenomenov terorizem in mednarodni terorizem, je nujno potrebno poznati in pravilno vrednotiti vzroke za njihov nastanek. Ti pa so lahko motivirani s političnimi, etničnimi, nacionalnimi, gospodarskimi, verskimi, vojaškimi in drugimi razlogi, lahko pa so motiv le individualni ali kolektivni prestižni interesi ali pridobivanje določene prednosti pred nasprotnikom ali sovražnikom. Številna neresena objektivna protislovja sodobnega sveta, so nedvomno okoliščine, ki koristijo naročnikom in izvajalcem terorističnih dejanj. Zlasti zato, ker svoja teroristična dejanja pojasnjujejo z visokimi moralnimi cilji boja proti krivicam, ki se jim dogajajo. V osnovi vsi vzroki sodijo v dve skupini: notranji (npr.: etnično preganjanje, politično zatiranje, nacionalizem, verski fanatizem itd.) in zunanji (sodobna gospodarska, politična in druga protislovja, ozemelski spori, gospodarski, politični in drugi ekspanzionizmi, interesi organiziranega kriminala itd.)

Na osnovi razumevanja vzrokov, je mogoče ugotoviti tudi cilje. Ti pa so v razponu od doseganja enkratnega, lahko tudi individualnega učinka, do trajnega in globalnega delovanja z namenom ekonomske, politične in drugačne slabitve posamezne države ali celo svetovne skupnosti. Med te cilje pa je mogoče uvrstiti tudi represivno delovanje državnega terorizma.

Mednarodni terorizem ima že vse značilnosti globalnega pojava in izziva. Postavlja se vprašanje, kje iskati vzroke in pogoje, da se je to lahko zgodilo v zadnjih 30. letih? Prvi vzrok je v tem, da se je dramatično razvil transportni sistem, posebno letalski in avtomobilski promet; mednarodni turizem in poslovna potovanja so na rekordni ravni. Drugi vzrok je v tem, da so se razvili in razširili komunikacijski sistemi, najbolj opazno satelitski ter prenos s optičnimi vlakni, telefonski in televizijski prenosi itd. Tretji vzrok je v tem, da je razpad Sovjetske zveze zmanjšal in odstranil ovire za trgovino in potovanja med Vzhodom in Zahodom ter povzročil zmanjšanje družbenega nadzora v državah, ki so spadale v sovjetski blok. Četrty pogoj je v tem, da se je razširila svetovna trgovina, več je gospodarskega sodelovanja gospodarstev Evrope, Azije, Srednjega Vzhoda in "tretjega" sveta; svetovna gospodarska medsebojna odvisnost je sedaj osnovno življenjsko dejstvo. Peti vzrok in pogoj pa je rast svetovne populacije, prenaseljenost, vse več revnih območij, vse večji pretok ljudi čez državne meje (Balzer, 1996: 63-64).

Organizatorji in izvajalci terorističnih dejanj s pridom izkoriščajo ilegalne migracije in resnične humanitarne, socialne, zdravstvene, psihološke in druge stiske beguncev, azilantov, prosilcev za azil, oseb s statusom začasnega zatočišča. Migracijska politika EU, ZDA in drugih držav, ki temelji na visokih standardih varovanja človekovih pravic, se lahko začne iz varnostnih razlogov tudi zaostrovati.

Za varnostno razumevanje terorizma je pomemben tudi psihološki pristop, še zlasti pri odgovorih na vprašanja o osebnostnih lastnostih teroristov. To je pomembno še zlasti zato, ker je medijem in politikom uspelo ustvariti stereotip terorista kot duševno neuravnoteženega človeka in psihopatskega kriminalca. Takšna predstava ne samo, da ni točna, temveč lahko preventivni dejavnosti subjektov varnostnega sistema in samozaščitni dejavnosti ljudi škoduje. Študije, ki jih je bilo mogoče narediti, kažejo, da teroristi kot posamezniki delujejo normalno in so tudi socialno bolj ali manj sprejemljivi. Problematični postanejo takrat, ko se znajdejo v skupini, za katero so značilna odklonska, ekstremistična stališča (Umek, Areh, 2001: 251-252).

Pomembne ugotovitve k psihološkemu pristopu, sta dala profesorja Oddelka za psihologijo na University College, Cork, Irska. Svoje ugotovitve sta strnila v naslednja spoznanja. Psihološka baza terorističnega obnašanja ostaja še vedno dokaj nerazumljiva. Potrebno je boljše razumevanje odnosa med nenehno spreminjajočem se kontekstom regionalnega in globalnega konflikta ter individualnimi dejavniki vpletanja v teroristične akcije. Terorizem je kompleksen pojav, povezan s samopercepcijo, družino, skupnostjo in identiteto. Pri teroristih ne obstajajo predpostavljene nespremenljive značilnosti in konsistenca obnašanja, temveč je v njem prisotna široka raznovrstnost med ljudmi, njihovimi vlogami, funkcijami in obnašanjem. Raziskave, ki temeljijo na razlikovanju med teroristi in neteroristi so neplodne. Empirične raziskave kažejo, da se teroristi redko odločijo postati teroristi, ampak se vpletenost v terorizem oblikuje na podlagi postopne izpostavljenosti in socializacije v smeri ekstremnega obnašanja. Vloga osebnosti bi se lahko bolje identificirala z raziskovanjem specifičnih zadev v procesih odločanja. Namesto razmišljanja o tem, kateri tip osebnosti lahko postane terorist, je boljše razmišljati o tistih dejavnikih, ki ljudi privlačijo k sodelovanju z ekstremnimi skupinami (Horgan in Taylor, 2001: 16-18).

Slabosti pristopanja teoretikov sodobne varnostne teorije in prakse protiterorizma so v tem, da so usmerjene k enostavnim analizam, tehničnim rešitvam, vojaškim ali policijskim aktivnostim, zadrževanju pridobljenih informacij in podatkov le za lastno rabo ali izmenjavo med varnostnimi in obveščevalno-varnostnimi službami, ali uporabnike njihovih spoznanj, odsotni sistemski zaščiti in podobno. Zdi se, da se preveč uporablja pozitivistična metodologija, vse premalo pa analiza teroristične komunikacije. Analitični okviri temeljijo pretežno na kratkoročnih ugotavljanjih posledic terorističnih napadov. Potrebni pa so pristopi k analizi srednjeročnih in dolgoročnih posledic. Konceptualni razvoj raziskav o terorizmu je šibek, tudi zato, ker je dostop do določenih podatkov strogo omejen. Seveda je zaradi nasprotujočih si interesov in zaradi pravnih razlogov nujno potreben obstoj tajnosti podatkov. Tistih in takšnih seveda, ki zagotavljajo nacionalne (internacionalne) varnostne interese ali zaščito virov. Ne pa tistih, ki se nanašajo le na ekskluzivizem

moči in nadzorstvene vloge in pomena varnostnih ali obveščevalno-varnostnih služb. Zato je ključnega pomena, da se identificirajo področja skupnega interesa teh služb in različnih znanosti ter njenih institucij. Poudarek in prednost bo potrebno dati analizam tistih terorističnih organizacij, ki predstavljajo poglobljen in dejanski vir ogrožanja varnosti.

Mednarodni terorizem - globalni izziv in globalni odgovor

Pri proučevanju kateregakoli varnostnega pojava, se vedno sproži vprašanje, kako priti do spoznanj, ki bodo znanstveno ali strokovno utemeljena in bodo izražala potrebo po odkrivanju resnice o stvarnosti. Ta stvarnost pa je pogostokrat omejena in zamegljena s političnimi potrebami in frazami, s koristmi in željami za doseganjem vsakršnih prednosti in uokvirjena s temeljnimi protislovji sodobnih družbenih odnosov. Zato tudi prihaja do številnih odprtih splošno teoretičnih, strokovnih in tudi političnih vprašanj. Poseben teoretični problem pri proučevanju terorizma predstavlja odsotnost enotne definicije terorizma. Vzrokov za to realnost je več, eden pa je tudi v tem, da je ta pojem povezan s politično naravo terorističnih dejanj, in da je mednarodna skupnost sestavljena iz subjektov, ki se medsebojno razlikujejo po političnih, ideoloških, ekonomskih in drugih opredelitvah. Pomemben konstitutivni element pojma mednarodni terorizem je njegova političnost. Prav ta pa je vzrok številnih problemov, saj je definiranje pojmov spremenljivo glede na spremenljivost pojma politika.

Obstoječe probleme pa že presega Evropska unija, saj je njena komisija predlagala skupno evropsko definicijo terorizma, ki bo predvidoma sprejeta decembra 2001. Po tej definiciji so teroristična dejanja tista, ki jih posameznik ali skupina stori proti eni ali več državam, njihovim ljudem ali institucijam z namenom, da ogrozijo ali uničijo njihove politične, socialne ali gospodarske strukture. Za takšna dejanja bi bila najmanjša zaporna kazen 2 leti zapor za najmanj nevarna dejanja in najmanj 20 let zapor za najnevarnejša teroristična dejanja. Takšna definicija pomeni glede na to, da je dosedaj sploh ni bilo, seveda napredek. Kljub vsemu pa bo slabost definicije v tem, ker ne predvideva, da teroristično dejanje lahko izvrši tudi država in ne upošteva političnih, ideoloških in religioznih motivov za teroristična dejanja.

Tudi Svet Evropske unije za pravosodje in notranje zadeve, je 20.09.2001 sprejel določene ukrepe za krepitev boja proti terorizmu, in sicer na naslednjih področjih: pravosodno sodelovanje, sodelovanje med policijo in obveščevalnimi službami, financiranje terorizma, ukrepi na mejah idr.

V pravosodnem sodelovanju je Svet obravnaval uvedbo evropske tiralice in približevanje kazenskega prava držav članic z namenom vzpostaviti enotno definicijo terorističnega dejanja in predpisati skupne kazenske sankcije.

V poglavju o sodelovanju med policijo in obveščevalnimi službami je Svet med drugim poudaril pomen, ki ga ima za kakovost Evropolovih analiz, hitro posredovanje pomembnih informacij o terorizmu, policije in obveščevalnih služb držav članic. Svet je tudi sklenil, da bo v okviru Evropola ustanovil skupino protiterori-

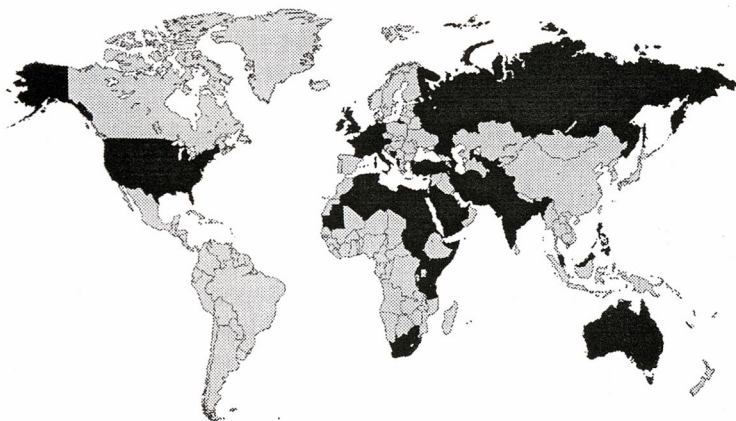
stičnih specialistov. Poudarili so tudi velik pomen, ki ga imajo v boju proti terorizmu obveščevalne službe.

V poglavju o financiranju terorizma, je Svet povabil države članice, naj čimprej ratificirajo ustrezne konvencije za preprečevanje in boj proti financiranju terorizma. Poskrbeti je tudi potrebno, da bančni sistemi ne bodo omogočali oblikovanja in prenosa terorističnih financ.

Pri ukrepih na meji, je Svet pozval države članice, naj okrepijo nadzor na zunanjih mejah in naj bodo previdne pri izdajanju osebnih izkaznic in dovoljenj za bivanje.

Med druge ukrepe so uvrstili tudi priporočilo takojšnje akcije za uvedbo strožjih varnostnih meril na letališčih (Conclusion adapted by the Council 2001: 1-9).

Terorizem je torej globalni problem in pojav, trditev ponazarja slika 1. (Vir: Network of Terrorism).

COUNTRIES WHERE AL QAEDA OR AFFILIATED GROUPS HAVE OPERATED

Albania	Ireland	South Africa
Algeria	Italy	Sudan
Afghanistan	Jordan	Switzerland
Azerbaijan	Kenya	Tajikistan
Australia	Kosovo	Tanzania
Austria	Lebanon	Tunisia
Bahrain	Libya	Turkey
Bangladesh	Malaysia	Uganda
Belgium	Mauritania	United Arab Emirates
Bosnia	Netherlands	United Kingdom
Egypt	Pakistan	United States
Eritrea	Philippines	Uzbekistan
France	Qatar	Yemen
Germany	Russia	
India	Saudi Arabia	
Iran	Somalia	

Vlada Združenih držav Amerike je oblikovala naslednjo definicijo: Terorizem je naklepno, politično motivirano nasilje, storjeno nad civilnimi in neoboroženimi tarčami s strani etničnih skupin ali tajnih agentov, v večini primerov namenjeno vplivanju na širšo javnost. Terorizem je tudi dejanje napada na vojaške baze in obo-roženo osebje, če tam, kjer se je to zgodilo, ni vojaških spopadov. Teroristično de-ja-

nje postane mednarodni terorizem tedaj, če je vanj vpletena več kot ena država ali pa več državljanov različnih držav (Malvesti, 2001: 85-99).

V zadnjih 20 letih so bili državljani ZDA ter njihovo premoženje in institucije pogoste tarče terorističnih napadov, ki jim lahko damo značaj mednarodnega terorizma. Tako je bilo proti njim v letih 1983-1998 storjenih 2.400 napadov, v katerih je življenje izgubilo 600, ranjenih pa je bilo 1.900 državljanov ZDA. Na te napade so se ZDA vojaško odzvale trikrat: letalski napad na Libijo, ki so jo ZDA obtožile bombnega napada v zahodnonemški diskoteki; letalski napad na Irak, ki je bil obtožen kovanja zarote, v kateri naj bi ubili predsednika Busha; ter letalski napad na položaje Al Kaide v Afganistanu in Sudanu zaradi terorističnega napada na veleposlaništvi ZDA v Keniji in Tanzaniji (Malvesti, 2001: 85-87).

ZDA so v vseh teh primerih vojaško odgovorile šele potem, ko je bilo zadovoljeno štirim pogojem:

- pridobljeni so bili obveščevalni podatki z dokazi o storilcih terorističnih dejanj,
- vsak od storilcev je bil že identificiran kot storilec terorističnih dejanj proti ZDA v preteklosti,
- teroristično dejanje je nedvoumno naperjeno proti življenjem in lastnini državljanov ZDA in njihovim interesom,
- prisotnost državljanov ZDA na območju terorističnega napada.

Po 11. septembru 2001 so ZDA tem pogojem dodale še dva: *fait accompli* dejanja (če bi ne šlo za že izvršeno in dokončano dejanje, temveč npr.: za ugrabitev, obleganje, drugo dalj časa trajajoče dejanje, bi bil odgovor ZDA drugačen!) ter politična in vojaška ranljivost storilca.

Ko je zadovoljeno tem šestim pogojem, je mogoče z gotovostjo napovedati, da bo ameriški odgovor na mednarodni teroristični napad, uporaba vojaške sile.

ZDA so oblikovale svojo protiteroristično doktrino, ki temelji na naslednjih elementih: s teroristi ni pogajanj; teroristom je potrebno za njihova dejanja soditi; izolacija in izvrševanje pritiskov na države, podpornice mednarodnega terorizma; prek pomoči in sodelovanja prijateljskih držav okrepiti zmožnosti boja proti terorizmu. Omenjeno doktrino pa ZDA v praksi izvajajo na naslednje načine:

- diplomatski pritisk in politično prepričevanje, usmerjeno proti državam podpornicam,
- uvedba ekonomskih ukrepov (npr.: embargo, umik humanitarne pomoči, zmanjšanje ali ukinitvev investicij, prepoved uvoza in izvoza itd.),
- neposreden vojaški napad na baze terorističnih organizacij in skupin,
- izvedba tajnih operacij, in to tako ekonomskih kakor tudi obveščevalno-varnostnih, vojaških in političnih,
- policijski ukrepi in ukrepi pravosodja (odkritje storilcev, privedba pred sodišče, preiskava, pridržanje in obsodba storilcev).

Posebno vlogo v boju proti mednarodnemu terorizmu ZDA namenjajo svoji obveščevalno-varnostni skupnosti, še posebej NSA in CIA-i. Te pridobivajo potrebne podatke in informacije, jih analizirajo, vrednotijo in posredujejo, do njih prihajajo tudi s tajnim pridobivanjem, vodijo tudi tajne operacije. Z drugimi obveščevalno-varnostnimi službami in policijami v ZDA kot v prijateljskih in partnerskih državah, si izmenjujejo informacije in podatke. Tako te službe pletejo mrežo okoli tero-

rističnih organizacij in posameznikov, njihovih baz in podpornikov, njihovih finančnih tokov in bančnih računov. Čeprav ne objavljajo podatke, se pojavljajo domneve, da so podatki obveščevalnih služb privedli do aretacije 360 oseb izven Afganistana, osumljenih teroristične dejavnosti, in sicer: več kot 100 v Evropi, več kot 100 na Bližnjem vzhodu, 30 v Južni Ameriki, 20 v Afriki, ostale drugod (Woodward, 2001: 2-3).

Domnevati je mogoče, da je ta obveščevalno-varnostna in policijska koalicija v boju proti terorizmu vsaj tako pomembna kot politična in morda pomembnejša, vsekakor pa subtilnejša in dolgotrajnejša, od vojaške.

Tudi na področju zakonodaje so ZDA v boju proti terorizmu uporabile novo strategijo. Predsednik Bush je tako odobril ustanovitev vojaških sodišč, katerih osnovne značilnosti so: hitri postopki, ki so lahko tajni in brez možnosti pritožbe, še posebej, če so osumljeni in obtoženi tuji državljani. Podpredsednik ZDA Cheney in generalni tožilec ZDA Ashcroft sta izjavila, da so teroristi, ki so napadli ZDA, in njihovi pomočniki vojni zločinci, ki ne zaslužijo vseh pravic in garancij, ki jih državljanom zagotavlja ustava ZDA. Ustanovitev vojaških sodišč utemeljujejo tudi s tem, da bi javno civilno sojenje spravilo v nevarnost sodnike in porotnike. Poleg tega je vojnim zločincem sodilo vedno vojaško sodišče (trditve seveda ne drži, npr.: sodišče v Haagu), sojenje poteka v tajnosti, zato ni nevarnosti za sodnike in vojaške porotnike.

Nobenega dvoma ne more biti, da teroristični napad na ZDA ni le napad na to državo, temveč napad na temeljne človeške vrednote. Zločinsko ubitih je bilo več kot 3.200 ljudi, desettisoči so bili huje ali lažje ranjeni. Uničeno je bilo več milijard dolarjev vredno premoženje, povzročena grozljiva posredna in neposredna psiho-loška, ekonomsko-finančna, etična, varnostna in druga škoda.

Na svetovni dan miru, 11. septembra 2001, so bili civilisti z več kot 80 različnih držav napadeni in ubiti brez kakršnegakoli opozorila ali vzroka v terorističnem napadu, ki ni prestrašil le Američane, ampak vse ljudi katerekoli vere, narodnosti, vsakega posameznika, ki ceni človeško življenje (Network of terrorism, 2001: 1).

Dejstvo je, zaradi zbranih dokazov v to ni mogoče dvomiti, da so teroristične organizacije v Afganistanu uspele mobilizirati in usposobiti več kot 10.000 na vsako teroristično dejanje pripravljenih oseb. Prav tako ni sporno, da je bil Afganistan tudi kot država pod njihovim nadzorom. Materialni dokazi pričajo o tem, da so se teroristi pripravljali na kemično, biološko, po vsej verjetnosti tudi na jedrsko delovanje. Njihova dejavnost je ogrožala vse države z demokratično tradicijo in ne le ZDA. Pasivno zoperstavljanje oziroma "čakanje na teroriste, da pridejo v hišo", pri obstoječi teroristični organizaciji, dobro vođeni, odlično oskrbovani z visoko motiviranimi člani, brez moralnih zadržkov, bi vodilo v najvišjo raven ogrožanja duhovnih in materialnih pridobitev sodobnega človeštva. Uničenja enega dela teroristične mreže brez ZDA ne bi bilo, ker nobena druga država ne bi zmogla prenesti bremen te akcije. Seveda je pri tem izjemnega pomena oblikovanje protiteroristične koalicije. Omenjene trditve so objektivne, temeljijo na rezultatih splošnih metod proučevanja ob skrbni analizi varnostnih pojavov in dogodkov, uporabi logike in tehnike odkrivanja vzrokov in posledic, proučevanja notranje in zunanje manifestacije pojava ter njihove interakcije, uporabi primerjalno pravne in

opisne metode. Deloma pa so uporabljena spoznanja posebne metode, pri kateri gre za uporabo tiste tehnike in logike, ki jo je mogoče uporabiti samo pri analizi javnosti nedostopnih varnostnih pojavov in dogodkov.

Omenjenim spoznanjem je sicer mogoče oporekati in se z njimi ne strinjati, ni pa jih mogoče prezreti in ignorirati. Kljub vsemu pa je na naslovnika ZDA mogoče nasloviti tudi konstruktivno kritiko in nestrinjanje v naslednjem:

– Ustanovitev in delovanje vojaških sodišč. Tovrstnemu sodišču je mogoče nasprotovati iz načelnih in vsebinskih pravnih razlogov. Težko je sprejeti dejstvo, da bi vladavino zakona v Ameriki lahko nadomestila vojaška sodišča, ustanovljena z ukazom predsednika ZDA. Formalno pravno Združenim državam vojna ni bila napovedana, zato se postavlja vprašanje, ali je mogoče soditi za vojne zločine? Vojška sodišča, s tajnimi aretacijami, tajnimi obtožbami, tajnimi obravnavami in tajnimi usmeritvami, za človeka z evropskim pravnim pogledom na človekove pravice niso sprejemljiva. V evropskem pravnem redu so ustavnopravno namreč absolutno varovane nekatere človekove pravice, npr.: prepoved smrtne kazni. Delovanje vojaških sodišč lahko ogrozi ustavno pravico vsakega do pravičnega sojenja, pravico do domneve nedolžnosti in pravico do zagovornika. Tega ukaz predsednika Busha ne predvideva (v pripravi pa je že zakon, ki bo podrobneje opredelil pristojnosti vojaških sodišč).

Vsekakor pa je mogoče trditi, da odločitev o tem, da bodo vojaška sodišča sodila civilistom, pomeni izrazit odklon in odstop od obstoječih pravoznanstvenih običajev, teorije in prakse. Pričakovati je tudi kritiko domače in svetovne strokovne in politične javnosti, kajti tajni procesi pred vojaškimi sodišči bi lahko pomenili celo kršitve ženevskih konvencij.

– Uporaba pojmov vojna, ki ga uporabljajo politiki in novinarji. Zdi se, da pri tem, ko govorijo o vojni, mislijo predvsem na odločenost v ukrepanjih zoper terorizem, in ne na to, da bi spopad s terorizmom razlagali s sociološkimi, antropološkimi ali pa polemološkimi definicijami vojne.

– Preslabo upoštevanje dejstva, da večina islamskega sveta tudi praktično zavrača zahodno modernistično opredelitev življenjskega sloga ljudi. Pri tem je militantni fundamentalizem še vedno manjšinski del islamskega sveta. V tem svetu pa se zaradi številnih zgodovinskih okoliščin vendarle krepi protiamerikanizem. ZDA bodo morale začeti graditi z islamskimi državami predvsem partnerski odnos, ki ne bo temeljil na sili in prisili in to ne na gospodarski ne na kulturni in ne na vojaški.

– “Pax Americana” in vse razsežnosti globalizma morajo doživeti tudi vsebinsko preoblikovanje. Za začetek bi bilo dovolj, da bi se Američani naučili tudi pozornejše poslušati in ne le učiti. Če bodo široke množice v islamskih državah opravičeno in utemeljeno zoperstavljanje terorizmu razumele kot nasilno poseganje v njihove moralne in druge vrednote, bodo ZDA požar gasile z bencinom.

Zaključek

Mednarodni terorizem je globalni pojav in kot tak predstavlja enega od poglavitnih virov ogrožanja varnosti ljudi in njihovih materialnih ter duhovnih vrednot.

Ker je svetovni proces, mora biti tudi zoperstavljanje temu zlu istih razsežnosti. "Nojevska" politika ali tiščanje glave v pesek in postavljanje trditev, da je to problem drugih in ne nas, nobeni državi ne bo prinesla koristi. Prej nasprotno, zaradi nezavedanja nevarnosti bo stopnja varnostnega tveganja samo večja. Vključitev v protiteroristično koalicijo je varnostni in politični imperativ, razumljivo ob upoštevanju konkretnih nacionalnih danosti in omejitev vsake konkretne države posebej.

Terorizem usodno zajeda v substanco človekovih potreb in vrednot. Pomena le-teh se človek zave najbolj takrat, ko jih izgubi. Varnost pa je v hierarhiji človekovih potreb uvrščena takoj za fiziološkimi potrebami. Teroristična dejavnost krši vse človekove pravice in jih na najbolj grob način zanika in nadomešča s strahom, grozo, nasiljem in negotovostjo. Za doseg svojih ciljev se teroristične organizacije že poslužujejo novih terorističnih metod, med njimi biološkega, kemičnega in tudi jedrskega orožja in njihovih substanc. Nova realnost pa postaja informacijsko orožje, katerega osnovni cilj je uničenje ali poškodovanje sovražnikovega informacijskega sistema. Tu ne gre za pretiravanje ali znanstveno fantastiko, cyber-orožja so že postala kruta realnost. Glede na to, da smo informacijska družba, in da na komunikacijskem in informacijskem sistemu temelji celoten družbeni in gospodarski razvoj, je lažje razumeti nevarnost tovrstnega vira ogrožanja. Človeška katastrofa je bližja zaradi informacijskega terorizma, kakor pa, na primer zaradi možnosti jedrske ali klasične vojne širših razmerij.

Poznavanje in zavedanje teh nevarnosti vodi v nujen sklep, da imajo ZDA ali druge države ne le formalnopravno, temveč tudi moralno pravico in dolžnost do samoobrambe. Toda te samobrambne aktivnosti bodo dolgotrajne, trajale bodo leta in desetletja, upati je le, da ne stoletja. Pri tem pa je izjemnega pomena to, da boj zoper terorizem ne temelji le na vojaški varnostni in obveščevalno-varnostni aktivnosti. Vključevati mora diplomatsko, politično, gospodarsko, zdravstveno, znanstveno in drugo dejavnost. Boj proti terorizmu ne sme pomeniti maščevanja, ne sme se ga razumeti kot klasične vojne, ne sme imeti verskega, rasnega ali podobnega predznaka, ne sme bistveno posegati v že dosežene standarde pri varovanju človekovih pravic. Prav zaradi teh in seveda drugih moralnih, pravnih, politoloških, psiholoških in drugih razlogov, kaže problematizirati odločitev ameriškega predsednika o ustanovitvi in delovanju vojaških sodišč. Tajni procesi pred vojaškim sodiščem, brez proste izbire zagovornika, brez možnosti pritožbe, z vprašljivo domnevo nedolžnosti, s spornim statusom vojnega zločinca, možnostjo pritožbe le na predsednika, sprožajo temeljno vprašanje, ali vse to ne bi predstavljalo kršitve ženevskih konvencij.

Vsekakor pa mora boj proti terorizmu pomeniti začetek graditve nacionalne in globalne sistemske zaščite. V njej pa ne sme biti prostora le za vojake, policiste in obveščevalce, temveč tudi ali predvsem za tiste, ki iščejo ne le kratkoročno, temveč tudi srednjeročno in dolgoročno prave odgovore na prava vprašanja.

LITERATURA

Anžič, A. (2001): Mednarodni terorizem - sistemski globalni in nacionalno-varnostni pristop; v: Varstvoslovje, letnik 3, št. 4, VPVŠ, Ljubljana.

- Balzer, J. A. (1996): International Police Cooperation: Opportunities and Obstacles; v: Policing in Central and Eastern Europe (ed. by Pagon), VPVŠ, Ljubljana.
- Bernasconi, P. (1996): Transborder Offences: Terrorism, Narcotics Trafficking White - Collor Offences; v: Delmas M.: What Kind of Criminal Policy for Europe, Kluwer Law International.
- Bučar, F. (1997): Varnost kot dobrina; v: Zbornik (uredil: Anžič): Zasebno varovanje in detektivska dejavnost, VPVŠ, Ljubljana.
- Grizold, A. in drugi (1999): Suvremeni sistem nacionalne sigurnosti, Fakultet političkih znanosti, Zagreb.
- Horgan J. in Taylor, M. (2001): The Making of a Terrorist; Jane's Intelligence Review, December 2001.
- Jerman, F. (1988): Današnja znanost in grška filozofska misel; Filozofske teme, Univerza EK v Ljubljani.
- Horgan J. in Taylor, M. (1999): The Future of Terrorism, Special Issue Terrorism and Political Violence.
- Malvesti, L.P. (2001): Explaining the United States Decision to Strike Back at Terrorism; Terrorism and Political Violence, Summer 2001, Number 2, A Frank Cass Journal, London.
- Stres, A. (2000): Dostojanstvo človeške osebnosti; v: Varstvoslovje, letnik 2, št. 2, Ljubljana.
- Woodward, B. (2001): Cia Plays key Role in War on Terror; Washington Post.com, Washington.
- Network of Terrorism, (2001): Produced by the U.S. Department of State, Washington.

NAVAJANJE VIROV Z INTERNETA:

- http://24ur.com/naslovnica/svet/20011215_52261.php
- http://24ur.com/bin/conf.php?conf_id=26
- http://24ur.com/bin/article.php?article_id=2000418
- <http://www.dnevnik.si/clanekb.asp?id=12857>
- <http://www.dnevnik.si/clanek.asp?id=12980>
- http://www.pinkponk.com/02_detail_arhiv.asp?ID=1642177&category=SVET
- http://24ur.com/naslovnica/svet/20011127_56271.php
- http://www.pinkponk.com/02_detail_arhiv.asp?ID=1567214&category=SVET
- <http://www.si-int-news.com/In/svet-clanki.html>
- <http://www.alternet.org/story.html?StoryID=11983>
- <http://www.cnn.com/2001/ALLPOLITICS/11/28/inv.justice.hearing/>
- <http://www.cnn.com/2001/LAW/11/20/ashcroft.terrorism/index.html>
- <http://www.cnn.com/2001/US/09/16/gen.intelligence.terrorism/>

Politični, pravni in drugi dokumenti :

- United Nations; Securty Council: Resolution 1368, 12. September 2001.
- United Nations; Security Council: Resolution 1373, 28. September 2001.
- Conclusions adapted by the Council (Justice and Home Affairs); Brussels, 25. September 2001.
- Council of the European Union; Council (Justice and Home Affairs) Outcome of Proceeding, 20. september 2001.
- Ustave: ZDA, ZR Nemčije, Republike Italije, Republike Slovenije.

Siniša TATALOVIĆ*

IZVIRNI
ZNA NSTVENI
ČLANEKIZHODIŠČA NACIONALNE VARNOSTI
REPUBLIKE HRVAŠKE

Povzetek: Danes koncept varnosti pogosto vključuje celoten niz različnih vidikov človekovega obstoja in aktivnosti v družbi in naravi. Zavestni napori vzpostavitve varnosti predstavljajo civilizacijsko in kulturno kategorijo, ki vključuje vse vidike sodobne varnosti, kot so ekonomski, socialni, kulturni, politični, zakonodajni, ekološki in obrambni, torej vse tiste oblike družbenega življenja, ki jih poznamo pod imenom družbene vrednote. Učinkovit sodobni nacionalno-varnostni sistem danes ni le kazalec sposobnosti države pri zaščiti njenih osnovnih družbenih vrednot pred zunanji in notranji nevarnostmi, sem sodi tudi ohranitev miru in svobode, temveč tudi sposobnosti zagotoviti ekonomski, politični, znanstveni, tehnološki in splošni družbeni razvoj, kot tudi socialno, kulturno in ekološko blaginjo ljudi. Z analizo nacionalnovarnostnega sistema Hrvaške v omenjenem kontekstu lahko opazimo ne samo nedokončanje tranzicijskega procesa v demokracijo, temveč tudi njegov neustrezen začetek. Na številnih področjih institucije in odnosi, ki bi lahko zagotovili razvoj Hrvaške niso bili ustvarjeni.

Ključni pojmi: nacionalna varnost, nacionalni interes, sistem nacionalne varnosti, grožnje nacionalnim interesom, Hrvaška

Uvod

Če danes primerjamo koncept varnosti s tistim iz obdobja hladne vojne, lahko opazimo veliko širši pomen pojma varnosti. Sodobna varnost ne poudarja le vojaške varnosti (ki je prevladovala v času hladne vojne), temveč celoten niz različnih vidikov človeškega obstoja in aktivnosti. V Evropi se je primarni cilj varnostnih aktivnosti spremenil: namesto vojaške grožnje z Vzhoda in soočenjem blokov v hladni vojni, je za večino evropskih držav danes vzrok potencialnih in realnih groženj t.i. problem "mehke varnosti" (soft security). Drugo pomembno dejstvo pa je, da je evropska varnost še vedno osnovana na nacionalni varnosti posameznih držav.¹ Vendar so na tem področju nastale pomembne spremembe, ki se navezujejo na klasično pojmovanje suverenosti nacionalnih držav. Kakor koli že, vzrok za

* Dr. Siniša Tatalović, profesor na Fakulteti za politične vede Univerze v Zagrebu.

vse večjo izgubo nekdanj monopolističnega statusa nacionalnih držav na različnih področjih njenega delovanja gre pripisati današnji stopnji globalnega političnega in ekonomskega razvoja. Mednarodni in globalni razvoj vodi, v nasprotju od sistema suverenih držav, v vse večje poenotenje celotnega svetovnega reda in to bo v prihodnosti vplivalo na vsebino nacionalnovarnostnih strategij sodobnih držav.

Vendar pa je navkljub globalnim razsežnostim sodobne varnosti njen nacionalni del še vedno zelo pomemben. Na omenjeni ravni zagotavljajo sodobne države varnost svojih državljanov z uresničevanjem nacionalnovarnostnega sistema, četudi danes ne obstaja država, ki bi bila sposobna razrešiti vse varnostne grožnje sama. Tako morajo evropske države, še posebej ob soočanju s problemi "mehke varnosti", sodelovati na ravni že obstoječih (NATO) ali na novo nastalih (PzM, Pakt Stabilnosti) okvirov.

Če želimo analizirati trenutni in predvideti prihodnji razvoj nacionalnih interesov in nacionalne varnosti Hrvaške, moramo omeniti glavni vir sodobnih varnostnih izzivov na evropskem kontinentu.

Večina varnostnih problemov v Evropi je posledica velikih razlik v njihovih političnih in ekonomskih sistemih - na eni strani kontinenta lahko opazimo visoko razvite države NATO/EU s stabilnimi političnimi sistemi in ekonomsko blaginjo, na drugi strani imamo srednje in vzhodnoevropske postkomunistične države, ki se trenutno nahajajo v obdobju političnih in ekonomskih tranzicij v zahodne demokratične in prosto trgovinske sisteme. Med njimi so nekatere (Madžarska, Poljska, Češka in Slovenija), ki navkljub tranzicijskim oviram dosegajo dobre rezultate. Ostale države (kot npr. Bolgarija in Romunija) že zaostajajo za zgoraj omenjenimi, medtem ko v nekaterih državah (Albanija, BiH, Jugoslavija) lahko opazimo najhujše oblike groženj sodobni varnosti - hitro naraščanje organiziranega kriminala, ilegalno trgovanje (mamila, orožje, imigranti), pranje denarja, korupcija, neučinkovitost državnih organov, nenadzorovana privatizacija (ali pa do privatizacije sploh ni prišlo). Sedaj je jasno, da brez učinkovite politične in ekonomske tranzicije ne bo mogoče razrešiti nobenega sodobnega varnostnega izziva. Celotno situacijo poslabšuje tudi dejstvo, da zaradi neustreznih rešitev zgoraj omenjenih problemov ne bo mogoče uspešno izvršiti tranzicije, kar bo onemogočilo vzpostaviti trajno stabilnost v jugovzhodni Evropi in na celotnem kontinentu.

Kako se lotiti omenjenih novih varnostnih groženj, je pomembno vprašanje tudi za Hrvaško. Na žalost, zaradi dogodkov v naši neposredni bližini v zadnjih desetih letih in zaradi vloge vojske pri nastanku republike Hrvaške, prav vojaški faktor še vedno bistveno vpliva na oblikovanje nacionalne varnosti države. Vendar je stvarnost nekoliko drugačna - hrvaški notranji problemi so dober pokazatelj nujnosti sprememb glede dominantnosti vojaške perspektive v povezavi z varnostnimi zadevami in problemi.

¹ Nacionalna varnost demokratičnih držav vključuje: varnost državnega ozemlja, zaščito človeških življenj in njihove lastnine, ohranitev in varovanje državne suverenosti in uresničevanje temeljnih funkcij družbe (socialne, ekonomske, politične, ekološke, obrambne in ostalih).

Varnostni problemi Hrvaške

V analizi nacionalnovarnostnega sistema Hrvaške lahko opazimo ne samo nedokončanje demokratičnega procesa tranzicije, temveč tudi njegov neustrezen začetek. Na številnih področjih niso bile ustvarjene institucije in ustrezni odnosi, ki bi zagotavljali način razvoja, skladen s hrvaškimi potenciali.

Predpogoji za močno potrebne spremembe so bili dani po lanskoletnih parlamentarnih in predsedniških volitvah, vendar pa je napredek, kljub veliki javni podpori za politične in ekonomske spremembe prebivalstva, še vedno prepočasen. Naslednjo veliko oviro za spremembe na Hrvaškem predstavlja tudi socialna, ekonomska in politična situacija. Resen problem je namreč dejstvo, da republika Hrvaška v zadnjih desetih letih ni pripravila nobenega dokumenta o nacionalnih interesih in ciljih. Posledice takega pristopa na področju nacionalne varnosti so naslednje:

- Improvizacija na področju varnostne in obrambne politike (nejasnost razdelitve odgovornosti za posamezna področja varnostnega in obrambnega sistema, ki vodi v površno in nevarno improvizacijo).
- Podpiranje in izvajanje neustreznih ali nerealističnih odločitev (napačne ocene groženj, ki bi lahko vodile k nezadovoljivim obrambnim pripravam; naslednji primer in možna posledica napačnih ocen so obrambni izdatki, ki so v neskladju z ekonomsko močjo države).
- Nezmožnost oblikovanja konsistentne nacionalnovarnostne politike.

Posledice omenjenega pristopa so bile tudi civilni, vendar ne demokratični nadzor nad oboroženimi silami, nejasna področja pristojnosti ključnih nosilcev odločanja na področju nacionalne varnosti, neobstoja jasno določenih hrvaških ciljev in delovanj na varnostnem področju. V tem kontekstu bodo še posebej pomembne spremembe v celotnem nacionalnovarnostnem sistemu in njenem najpomembnejšem delu, oboroženih silah. Zaradi netransparentnosti varnostnih in vojaških struktur ter visoke stopnje zaupanja javnosti, ki jo uživa hrvaška vojska, skupaj s pomanjkanjem ustreznih civilnih političnih kadrov in strokovnjakov, bi to znala biti najtežja naloga novega političnega vodstva. V kolikor ne bodo sprejete ustrezne spremembe ali pa bodo iz kateregakoli razloga neizvedene, bo nadzor nad nacionalnovarnostnim sistemom pod vprašajem, kar zna ogroziti ne samo nadaljevanje demokratične tranzicije, temveč sam obstoj demokracije na Hrvaškem.

Prilagoditev nacionalnovarnostnega sistema političnim spremembam in demokratičnim standardom ne more biti odvisna le od vprašanja nove zakonodaje in obrambno-varnostnega sistema. Izvedene morajo biti tudi formalno/pravne in organizacijske spremembe, ki so potrebne za pospeševanje usklajevanja nacionalnovarnostnega sistema in oboroženih sil z demokratičnimi standardi. To pa zahteva seveda demokratični dialog in vključenost javnosti, med drugim tudi v določanje hrvaških nacionalnih interesov, nacionalnovarnostne strategije, oblik nadzora nad varnostnimi silami in položaja vojske v družbi. Najpomembnejši korak je natančno določiti hrvaške nacionalne interese in morebitna ogrožanja le-

tem, ki bodo služili kot temelj za nadaljnje definiranje nacionalnovarnostne strategije in varnostnih organizacij v družbi. Primarna naloga pričujočega teksta je ravno opozoriti na pomembnost omenjenih korakov.

Opređeljevanje nacionalnih interesov

Nacionalni interesi in nacionalna varnost so tesno povezani. Nacionalni interesi so vrednote in cilji, pomembni za razvoj posamezne države, medtem ko nacionalna varnost predstavlja aktivnosti, katerih namen je zaščita in izvedba teh interesov. Zaradi tega moramo pri opredeljevanju nacionalne varnosti upoštevati tudi neobstoječe grožnje nacionalnim interesom (Orvik, 1974: 675-85) in obstoj sredstev za učinkovito izničenje vseh morebitnih groženj. Pri definiranju nacionalnih interesov morajo biti na vsak način določene in ocenjene nacionalne sposobnosti za izvedbo teh interesov. Širjenje interesov ne glede na sposobnosti pa lahko povzroči kolaps.

Določitev nacionalnih interesov je odvisna od številnih spremenljivih in nespremenljivih faktorjev, kot so odnosi v mednarodni skupnosti, trenutno stanje v bližnji okolici, notranje razmere, interesi različnih družbenih in političnih skupin, odnosi med političnimi silami ipd. Zaznavanje ogrožanja, stopnja pomembnosti, posvečena določenim družbenim problemom, in možne alternative prav tako vplivajo na določanje nacionalnih interesov. V demokratičnih državah ni dovolj, da kompetentne državne agencije določijo nacionalne interese, temveč morajo pridobiti tudi javno podporo oz. nacionalni konsenz med vsemi političnimi strankami, v nasprotnem primeru seveda ne bodo imele potrebne kritične mase za njihovo izvedbo (Cvrtila, 1995: 64).

Vsaka država se trudi maksimizirati svojo moč, da bi si zagotovila preživetje. V preteklosti so to dosegli na dva načina: s povečevanjem vojaške moči in z vključevanjem v mednarodno skupnost (s sodelovanjem ali konfliktom). Če so določeni nacionalni interesi v nasprotju z nacionalnimi interesi ostalih držav, še posebej sosednjih držav, in v kolikor ne obstaja politična volja za razrešitev teh nasprotij, bo država videla izhod v povečevanju vojaških komponent nacionalnovarnostnega sistema, kar pa vodi v konfrontacijo in vojne. Da bi se takemu razvoju dogodkov izognili, morajo biti opredeljeni nacionalni interesi takšni, da ne predstavljajo grožnje ostalim državam. To pomeni, da so temeljne pravice držav vzajemno spoštovane. Za doseg tega cilja je nujno doseči popolno integracijo posamezne države v mednarodno skupnost, in sicer na različnih področjih - od političnih in ekonomskih do varnostnih integracij.

Nacionalni interes republike Hrvaške

Na osnovi že predstavljenega lahko rečemo, da je primarni in najpomembnejši nacionalni interes republike Hrvaške stalen in nespremenljiv in se nanaša na zaščito najvišjih vrednot, kot so zapisane v Ustavi Republike Hrvaške. Ti interesi

istočasno predstavljajo osnovne cilje nacionalne varnosti, razumljene kot pogoji in organiziran sistem (o hrvaškem nacionalnem interesu glej Tatalović, 1999: 6-9 in Skupina avtorjev, 1999: 232-44).

Prvi temeljni nacionalni interes je preživetje in zaštita neodvisnosti, suverenosti in teritorialne celovitosti Republike Hrvatske. Ta brezpogojen in najosnovnejši interes vključuje:

- Preživetje samostojne in avtonomne države;
- Ohranitev trajnega miru;
- Ustrezna stopnja samostojnosti in suverenosti ter spoštovanje neodvisnosti notranjih in zunanjih politik in aktivnosti;
- Ozemeljska celovitost, nedotakljivost, zaštita ter obramba nacionalnega ozemlja in meja;
- Demografska reprodukcija prebivalstva;
- Zaštita prebivalstva in njihovih osnovnih potreb;
- Nevtralizacija in preprečitev vseh groženj preživetju ter preprečevanje in upiranje vsakršni agresiji;
- Ohranitev okolja in zaštita pred ekološkimi grožnjami;
- Zaštita prebivalstva pred zdravstvenimi tveganji.

Za dosego najpomembnejših interesov in zmanjšanje vseh možnih zunanjih groženj bi morali uporabiti vse razpoložljive vire, saj je preživetje države osnova za uresničevanje vseh ostalih interesov in ciljev. Ta temeljni interes hkrati predstavlja razlog za organizacijo državne obrambe, vključno z oboroženimi silami. Čeprav se lahko ostali interesi občasno znajdejo v večji in resnejši nevarnosti, bi moral biti omenjeni cilj stalnica hrvaškega nacionalnega interesa. Ta cilj zaobsega zaščito pred vsakršnimi grožnjami in ne samo pred vojaškimi grožnjami. V vseh teh in podobnih okoliščinah mora biti zagotovljeno preživetje prebivalstva, hkrati pa tudi zagotovljena operativnost temeljne infrastrukture ter izvajanje ekonomskih storitev.

Drugi temeljni interes je gospodarski razcvet in blaginja hrvaških državljanov. Ti interesi vsebujejo:

- Prost dostop do virov, tehnologij, komunikacijskih povezav, trgov, storitev in kapitala, na globalni in regionalni ravni kot predpogoj družbenega in ekonomskega razvoja;
- Nemoten razvoj in rast ekonomskih dejavnikov v naklonjenem okolju;
- Izkoreninjenje revščine ipd.

Če bi hotela uresničiti ta nacionalni interes ter doseči gospodarsko uspešnost in blaginjo, bi republika Hrvatska morala podpirati naslednje srednjeročne cilje:

- Vključitev v vse pomembne svetovne ter regionalne ekonomske in trgovinske organizacije;
- Povečati domačo proizvodnjo;
- Ustalliti kapitalske tokove (plačilne zmožnosti, bančni sistem);
- Ustvariti delovna mesta ter s tem zmanjšati brezposelnost;
- Povečati socialno varstvo in življenjski standard;
- Ohraniti nizko ali pa vsaj nadzorovano stopnjo inflacije;

- Povečati izvoz, ki bi močno presegal uvoz;
- Zmanjšati primanjkljaj in uravnovesiti proračun;
- Zmanjšati javni dolg;
- Zmanjšati vladno porabo sredstev in jih preusmeriti v socialni in ekonomski razvoj;
- Obvladovati nove tehnologije;
- Poudarjati in promovirati ustrezne nacionalne gospodarske prednosti;

Doseči ustrezno in zadovoljivo stopnjo gospodarskega razcveta je najpomembnejši faktor notranje stabilnosti in posledično velikega pomena za nacionalno varnost. Hkrati je ekonomski razvoj osnova nacionalne moči, katera je še posebej pomembna za zadovoljivo raven nacionalne varnosti. To omogoča širše področje delovanja in ustrežnejšo amortizacijo negativnih posledic globalizacijskih procesov, tako da so sredstva za nacionalnovarnostni sistem ekonomsko in socialno lažje sprejemljiva.

Tretji temeljni nacionalni interes Hrvaške je mirno in stabilno okolje z močnim regionalnim sodelovanjem na političnem, ekonomskem in varnostnem področju. Celovito zagotavljanje nacionalne varnosti Hrvaške je mogoče le znotraj regionalnih varnostnih okvirov, saj je le na ta način mogoče preprečiti preveliko obremenjevanje nacionalnih virov. Ti interesi vključujejo:

- Dosego miru v regiji in mirno reševanje konfliktov;
- Uveljavljanje demokracije, svobodnega trga in pravil pravne države;
- Vključitev republike Hrvaške in čim večjega števila sosednjih in ostalih držav v globalne, regionalne in podregionalne multilateralne integracijske procese;
- Doseči zanesljive in stabilne odnose s svojimi zavezniki in partnerji na gospodarskem, političnem, ekološkem in vojaškem področju, ter pridobiti nove zaveznike in partnerje;
- Pospeševanje dobrih bilateralnih odnosov in sodelovanja s sosednjimi državami;
- Rešitev problemov narodnih manjšin;
- Odprava posledic vojne v širši regiji.

Četrti temeljni nacionalni interes je nadaljnji razvoj demokratičnega političnega sistema, zaščita ter plemenitenje nacionalnega premoženja in ohranjanje lastnih virov. Ta interes se nanaša na duhovne, človeške ter materialne vire in vključuje:

- Zaščito posameznika, njegove osebne svobode, človekovih pravic in enakosti;
- Ohranitev in razvijanje nacionalne identitete, nacionalne kulture, tradicije in kulturne dediščine;
- Razvoj in utrditev osnovnih političnih in socialnih institucij;
- Veljavnost zakonskih pravil, neodvisno sodstvo in enakost pred zakonom;
- Ustvariti pogoje za uspešen demografski razvoj;
- Obnova, zaščita in ohranitev naravnega okolja in vpeljevanje čistih tehnologij;
- Zaščita manjšin, njihovih kultur in kulturne prepoznavnosti kot dela hrvaškega kulturnega bogastva;
- Zaščita, racionalna poraba in nadzor nad nacionalnimi materialnimi in energetskimi viri.

Sredstva, organizacija in ukrepi, ki bi bili potrebni za doseg in zaščito vitalnih nacionalnih interesov in ciljev, so stvar osnovne politične usmeritve naroda in morajo temeljiti na nacionalnem konsenzu.

Širje omenjeni cilji bi morali predstavljati osnovo za izgradnjo nacionalne strategije, ki bi morala primarno vključevati tiste nacionalne interese in cilje, katerih ogroženost ali nezmožnost izvedbe, bi pomenila grožnjo nacionalnemu preživetju in blagostanju. Čeprav nacionalnovarnostna strategija izpostavlja osnovne cilje splošne nacionalne strategije, jih istočasno tudi ščiti in zagotavlja njihovo neovirano izvedbo.²

Nadaljnji razvoj nacionalnih in nacionalnovarnostnih ciljev

Ti nacionalni interesi in cilji bodo imeli bistven vpliv na nadaljnji razvoj varnostnega in obrambnega sistema Hrvaške. Navkljub dejstvu, da je primarni cilj hrvaške zunanje in varnostne politike članstvo v Natu in EU, pa ta cilj v kratkem roku ne bo dosegljiv. Prvi in najpomembnejši predpogoj za širitev Nata in EU na področje jugovzhodne Evrope je zagotovitev minimalne politične in ekonomske stabilnosti v regiji.

Seveda je aktivno sodelovanje Hrvaške nujno pri uresničevanju mehanizmov za zagotavljanje regionalne politične, ekonomske in varnostne stabilnosti. Hrvaška mora usmeriti svojo zunanjo politiko v sodelovanje z vsemi tistimi akterji, ki lahko pripomorejo k njenemu celovitemu razvoju, ter z ostalimi nosilci stabilizacijskih procesov v regiji. Prihodnje hrvaške pobude, usmerjene k stabilizaciji in varnosti regije, moramo razumeti glede na njeno pomembnost v globalnih in regionalnih geopolitičnih strukturah, njeno sodelovanje v procesih razdeljene jugovzhodne Evrope in njene geografske, kulturno-verske in zgodovinsko-geopolitične okoliščine.

Če upoštevamo njen kulturno-zgodovinski razvoj, geografsko lego in regionalno geopolitično strukturo, mora republika Hrvaška imeti močnejša stališča v razvoju številnih geopolitičnih pobud, z namenom doseči skupni interes, ki bi v tem primeru pomenil mir in stabilnost v jugovzhodni Evropi. V zadnjem desetletju so bili hrvaški odnosi z nekaterimi sosednjimi državami napeti in nepotrebno sovražni predvsem zaradi prekomernega poudarjanja kulturno-civilizacijskih razlik in tudi ekstremnega pesimizma glede procesov globalizacije in evropske integracije. Nova politika zamenjuje omenjene dvomljive pristope z idejami in mehanizmi za demokratični razvoj jugovzhodne Evrope. Hrvaška mora okrepiti svojo vlogo v procesih regionalne stabilizacije in izkoristiti svoj edinstven položaj v stičišču treh evropskih podregij.

² *Hrvaška do danes še ni jasno opredelila nacionalnih interesov in odgovarjajoče nacionalnovarnostne strategije. Zato ima novoizvoljeni hrvaški parlament dolžnost, da z javno razpravo in vključitvijo najpomembnejših političnih in znanstvenih institucij v čim krajšem času oblikuje ustrezne dokumente, ki bodo opredelili hrvaški nacionalni interes in nacionalnovarnostno strategijo. To je bilo tudi obljubljeno v predvolilnem boju zmagovalne koalicije SDP-HSLS.*

Nova Hrvaška bi lahko postala pomemben steber stabilnosti na Jadranu, srednji Evropi in na Balkanu. S prevzemanjem vidnejše in konstruktivnejše vloge bi lahko pomagala sebi in tudi sosednjim državam ter s tem pripomogla k skladnejši in uspešnejši politiki Nata in EU v tem nestabilnem delu kontinenta. Demokratična politična tranzicija mora vplivati na spremembo mednarodne politike novega vodstva. Spremembe na tem področju se morajo najbolj odražati na področjih, kot je politika do Bosne in Hercegovine, ZRJ in ostalih sosed (Slovenije, Madžarske, Italije) ter odnosi z zahodno Evropo. Seveda ne bi bilo modro zanemariti odnose z ostalimi državami, ki se geografsko ne nahajajo na evropskih tleh, vendar imajo pomembno vlogo v razvoju mednarodnih odnosov (ZDA, Rusija, Kitajska in ostale). V iskanju lastne konstruktivnosti in učinkovitosti mora politika republike Hrvaške do BiH vsebovati številne elemente. Obstajati mora interes za teritorialno in administrativno samostojnost BiH na vseh političnih in diplomatskih ravneh, razviti pa bo potrebno normalne politične, ekonomske in varnostne odnose s to sosednjo državo. Združena in demokratična Bosna in Hercegovina mora biti cilj prihodnje zunanje in varnostne politike Hrvaške.

Hrvaško članstvo v Partnerstvu za mir ni samo dober način vključevanja v regionalne varnostne pobude v dveh prekrivajočih se regijah (jadranski in srednjeevropski), temveč je tudi ena izmed oblik promoviranja hrvaških strateških ciljev in interesov v regiji (za več podrobnosti glej Barić, 2000: 171-175). Najprej bi bilo smiselno razširiti jadransko partnerstvo med Hrvaško in Italijo iz skupnega vojaškega usposabljanja in sodelovanja na ustanovitve regionalnih enot za hitro posredovanje v kriznih razmerah. Tu so tudi še druge države, kot Slovenija, Avstrija, Madžarska, Bosna in Hercegovina, ki bi morda lahko sodelovale pri omenjeni pobudi. Podobne pobude lahko razširimo še na Bosno in Hercegovino in kasneje na Črno goro in Srbijo (odvisno od političnih procesov v omenjenih državah), kar bi vzpodbudilo razvoj regionalnega sodelovanja. Take subregionalne pobude bi bistveno pripomogle k razvoju evroatlantskega in regionalnega povezovanja. Sama Hrvaška bi lahko bistveno prispevala k stimuliranju političnih in ekonomskih sprememb v tej regiji prek vzporedne aktivnosti pri oblikovanju in razvijanju raznih evropskih, evroatlantskih in globalnih pobud.

Morebitne grožnje nacionalnim interesom

V vsaki razpravi o nacionalnovarnostni strategiji Hrvaške je pomembno ne samo začeti z določitvijo nacionalnih interesov in načini njihove uresničitve, temveč tudi z določitvijo njihovih ogrožanj. Ocena ogrožanja nacionalnih interesov oz. hrvaške nacionalne varnosti je osnovna predpostavka in ena izmed pglavitnih izhodiščnih točk za oblikovanje strategije in nacionalnovarnostnega sistema. Strateške in organizacijske rešitve morajo biti v skladu z realnimi potrebami, učinkovite v napovedljivih varnostnih okoliščinah, morajo pa tudi določiti potrebne kapacitete in dimenzije nacionalne varnosti. Prevelik sistem glede na dejanske potrebe je predrag in je prevelika obremenitev za družbo. Obenem pa je prešibak sistem z nezadovoljivimi varnostnimi in obrambnimi sposobnostmi problemati-

čen za realizacijo nacionalnih interesov, ker lahko neuspešno odvrča in izničuje grožnje, ki bi lahko pripeljale do vojne in izgube neodvisnosti.

Ocena groženj, s katerimi se sooča Hrvaška, mora dopolnjevati opredelitev nacionalnih interesov, saj se grožnje predvsem nanašajo na nacionalne interese kot potencialne ovire pri njihovem doseganju in uveljavljanju.

Tako mora Hrvaška v bližnji kot tudi morda v daljni prihodnosti (vse dokler so mednarodne sile - SFOR, KFOR - prisotne v regiji) izločiti verjetnost oborožene agresije, ki bi bila grožnja njeni neodvisnosti (skupina avtorjev, 1999: 252). Drugače povedano, prvi in najpomembnejši nacionalni interes, preživetje republike Hrvaške, ni neposredno ogrožen. Vendar pa izredno majhna možnost oborožene agresije ne pomeni tudi odsotnosti ostalih nevojaških oblik ogrožanja. Republika Hrvaška mora upoštevati in biti pripravljena na različne oblike groženj nacionalni varnosti iz njene neposredne okolice. Potencialne vojaške oz. grožnje z orožjem vključujejo:

- Neuspeh politične, socialne in ekonomske rekonstrukcije Bosne in Hercegovine in njen razpad, ter posledični vojaški spopadi za določitev novih meja, čemur bi sledila razdelitev države.³ V tem primeru bi bila republika Hrvaška lahko prisiljena ukrepati skupaj z mednarodno skupnostjo ali pa samostojno ob odobritvi Nata in EU;

- Nerazrešena vprašanja meja s sosednjimi državami (še posebej v primeru Prevlaka);

- Poglavljanje krize v ZR Jugoslaviji (Kosovo) lahko pripelje do morebitne politične in ekonomske destabilizacije v državi. Ni potrebno, da je republika Hrvaška neposredno ogrožena, vendar bi posredno grožnjo lahko predstavljali sami dogodki (npr. možnost begunske krize).

Hrvaški nacionalni interesi so lahko ogroženi z različnimi sredstvi, ki izhajajo iz notranjih političnih, socialnih in ekonomskih problemov in posledično povzročajo destabilizacijo države in slabitev njenega mednarodnega položaja. Te grožnje vključujejo ekonomsko stagnacijo, oslabitev socialne varnosti državljanov, naraščajoč kriminal, korupcijo, ekološke ter ostale probleme.

Analiza ogrožanja hrvaškega širšega varnostnega okolja kaže, da obstaja večja verjetnost nevojaških in notranjih groženj kot pa tradicionalnih vojaških nevarnosti. Verjetnost oborožene agresije z radikalnimi ali omejenimi cilji je namreč zelo majhna. Poleg tega pa je izbruh resnejše grožnje nacionalnim interesom in še posebej nacionalnemu preživetju na dolgi rok onemogočeno zaradi Natovih sil v regiji. Natove sile, ki se nahajajo v Bosni in Hercegovini in na Kosovu, tam, kjer je vir največjih tveganj in najresnejših groženj varnosti ter interesom Republike Hrvaške, imajo naloge in interese, ki sovpadajo z nacionalnimi interesi Hrvaške.

³ Oslabljen mednarodni položaj Hrvaške, ki izvira iz njene vpletenosti v bosansko vojno, je vzpodbudil opozicijo da je začela izvajati odločnejše akcije proti politiki tedaj vodilne HDZ. Opozicija je precej ostro javno protestirala zoper udeležbo hrvaške vojske v Bosni in Hercegovini, kar pa ni preprečilo negativnih posledic vojne za mednarodni položaj Hrvaške in je celo razdelilo njene prebivalce. V HDZ je prav tako prišlo do razkola zaradi notranjih nasprotij ter občasnih bojov za oblast, v katerih pa so bile šibkejše skupine izločene.

Hrvaška lahko izkoristi njej ugodno situacijo prisotnosti Natovih sil v sosesčini, saj je to veliko pripomoglo k internacionalizaciji hrvaške varnosti. Ta prisotnost zagotavlja Hrvaški dolgoročno varnost in daje čas za izvedbo nujne transformacije nacionalnovarnostnega sistema ter preoblikovanje vojaških sil in vojne sestave v mirnodobno organizacijo, brez morebitnega dodatnega obremenjevanja nacionalnih virov. Obstoje kooperativne sosesčine (Italija, Slovenija, Madžarska) je prav tako koristen za nacionalno varnost Hrvaške. Hrvaško članstvo v evro-atlantskih varnostnih povezavah bi moralo tudi po umiku SFOR-ja in ostalih mirovniških sil zagotavljati zadovoljivo stopnjo internacionalizacije njene varnosti. Rehabilitacija trenutno problematičnih držav ter vzpostavljanje tesnejših vezi z evropskimi in evro-atlantskimi povezavami lahko pripelje do vzpostavitve bolj kooperativnih odnosov v širši okolici in s tem prispeva k lastni varnosti in možnostim za dolgoročni mir in uspešno uresničevanje nacionalnih interesov.

Celoten obrambni sistem in oborožene sile se danes nahajajo v fazi tranzicije oz., če smo bolj natančni, so v tranziciji iz vojnih v mirnodobne obrambne standarde. Hrvaška še ni oblikovala osnovnih strateških nacionalnovarnostnih dokumentov, kar pomeni, da trenutno še ne obstaja osnova za preoblikovanje vojaških nalog. Zaradi vključitve Hrvaške v program Partnerstva za mir in vojaškega sodelovanja z Natom morajo hrvaške obrambne sile nujno redefinirati svoje naloge v smeri večje vključenosti v mednarodno vojaško sodelovanje.

Hrvaške obrambne sile, kot tudi celotna država, se soočajo s potrebo po hitrejših in globalnih spremembah. Zunanje grožnje so bile sicer odpravljene (razrešene) zaradi hrvaškega uspeha leta 1995 (operaciji Blisk in Nevihta), vendar se je prejšnji režim vključno močno potreben mirnodobni reorganizaciji, v smeri profesionalizacije in zmanjševanja vojske, odločil za intenzivno politizacijo oboroženih sil. Hkrati je družbeni in ekonomski razvoj na Hrvaškem med leti 1995 in 1999 delno preoblikoval oborožene sile v nekakšno socialno institucijo. Takšna politika je precej poslabšala stanje v vojski, kar se je odrazilo v odhodu usposobljenih kadrov. Napredovanje na osnovi političnih zvez s tedaj vodilno politično stranko HDZ je vseskozi zmanjševalo raven strokovnosti in povzročalo številne odklone. Neprimeren parlamentarni nadzor nad oboroženimi silami in ministrstvom za obrambo pa je še dodatno poslabšal nekatere že omenjene negativne trende.

Taka situacija neizogibno zahteva reorganizacijo hrvaškega nacionalnovarnostnega sistema ne samo zaradi obstoječih problemov in neustreznih rešitev v preteklosti, temveč tudi zaradi hrvaškega prilagajanja novi situaciji v jugovzhodni Evropi. Omenjene spremembe morajo vključevati naslednje ukrepe:

- Sprejetje novega načrta za reorganizacijo Ministrstva za obrambo in oboroženih sil, ki bi zamenjal trenutne neustrezne strukture;
- Popolna depolitizacija Ministrstva za obrambo in oboroženih sil;
- Priprava na zmanjševanje števila vojaškega osebja s poudarkom na profesionalizaciji in strokovnih kvalifikacijah;
- Ukrepe za doseg interoperabilnosti z zvezo NATO.

Zaključek

Za konec bi bilo potrebno poudariti, da potreba po hitri razrešitvi političnih, ekonomskih in varnostnih problemov, ustvarjenih v času zadnjih desetih let, in prihodnje aspiracije po pridružitvi evro-atlantskim povezavam zahtevajo čim hitrejšo določitev hrvaških nacionalnih ciljev in interesov, še posebej na področju nacionalne varnosti. Trenutna relativna stabilnost v regiji je priložnost za Hrvaško, da doseže ustrezen politični in ekonomski razvoj, potreben za uspešno izvedbo tranzicije v politično stabilno in gospodarsko uspešno demokratično državo. Pomembna pomoč za uresničenje ciljev bi bilo sodelovanje z ostalimi državami v regiji, še posebej z Bosno in Hercegovino. Omenjena politika bi bila pozitivna tudi za uspešno ekonomsko okrevanje Hrvaške, obenem pa bi bistveno pripomogla k pridružitvi zvezi Nato in EU v prihodnosti.

LITERATURA

- Barić, R. (2000): Hrvatska strategija za PfP, Politička misao, vol. 37, št. 3.
- Butron, J. W. (1968): Systems States, Diplomacy and Rules, Citirano iz: Strategic Disarmament, Verification and National Security, 1977, Stockholm: SIPRI.
- Buzan, B. (1993): People, States and Fear, The National Security Problem in International Relations, Sussex, Brighton: Whatscheaf Book.
- Cvrtila, V. (1995): Nacionalni interesi i nacionalna sigurnost, Politička misao, vol. 32. št. 2.
- Frankel, J. (1970): National Interest, London: Pall Mall.
- Grizold, A. (ed) (1992): Razpotja nacionalne varnosti, Ljubljana: FDV.
- Grizold, A., Tatalović, S., Cvrtila, V. (1999): Suvremeni sistemi nacionalne sigurnosti, Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- McInnes, C., (ed.) (1992): Security and strategy in the new Europe, London and New York: Routledge.
- Orvik, N. (1974): The Threat: Problems of Analysis, International Journey, Vol. 26, št. 4, Autumn.
- Robinson, T. W. (1970): The National Interest, V: Sonderman, et al., The theory and Practice of International Relations, London: Prentice Hall Inc.
- Skupina avtorjev (1999): Hrvatska vojska 2000: Nacionalna sigurnost, oružane snage i demokracija, Strateška istraživanja i SDP, Zagreb.
- Tatalović, S. (1999): Europska sigurnost i nacionalni interesi Republike Hrvatske, Informator, št. 4758-4759, (Prilog Europska unija, str. 6-9).
- Vukadinović, R. (1998): Međunarodni politički odnosi, Zagreb: Barbat.

Mateja SEDMAK

Alenka Švab

Družina: Od modernosti k postmodernosti
 Znanstveno in publicistično središče,
 Ljubljana 2001, str. 202, 3.996,00 SIT, (ISBN
 961-6294-33-4)

Že naslov monografije, "Družina: od modernosti k postmodernosti", nakazuje osrednjo problematiko, ki jo obravnava knjižno delo avtorice dr. Alenke Švab. Monografija predstavlja sociološko delo, ki se sistematično in konstantno sooči z vprašanji sprememb in izzivi, ki jih družina kot družbena institucija doživi ob prehodu iz modernosti v postmodernost. Pri tem avtorica spretno združi predstavitev in analizo splošnega pregleda različnih teoretičnih pristopov, zagat in metodoloških vprašanj pri proučevanju sociologije družine in analizo sprememb vrednot, ideologij in načinov, ki smo jim priča ob prehodu v postmodernost. Kot osrednji se izpostavi vprašanje: kateri so vzroki za nastajanje sprememb v družini oz. družinskem življenju in pa, v čem je današnje družinsko življenje drugačno od modernega. Avtoričino izhodišče pri proučevanju fenomena spreminjanja družinskih oblik ob prehodu v postmodernost je, da se v družinskem življenju dogajajo opazne in pomembne spremembe, vendar pa istočasno ostajajo ključne tiste razsežnosti družine, ki so konstitutivne v moderni družini. Kot temeljno in osnovno spremembo, ki jo je moč zaslediti na področju družine v postmoderni, pa avtorica izpostavi fenomen družinske pluralizacije, ki se izraža kot pluralizacija načinov družinskega življenja in pluralizacija družinskih oblik.

Analiza stanja na področju sprememb družinskega življenja ob prehodu v postmodernost bazira na demografskih in statističnih podatkih, ki se nanašajo na temeljne indikatorje sprememb družinskega življenja (nataliteta, starost ob rojstvu prvega otroka, število sklenitev zakonskih zvez, število razvez idr.) ter na sprememah le-teh skozi čas in pa na komparaciji in analizi ugotovitev empiričnih raziskav s področja družinskega življenja, izvedenih v slovenskem prostoru in tudi v državah zahodnega sveta. Avtorica

se predvsem naslanja na statistiko in empirične študije anglosaksonskega območja (v omenjenem kulturnem območju je družinsko življenje tudi najbolj tematizirano; Anglija in Amerika pa premoreta tudi največjo produkcijo knjižnih del na temo družine), prejete podatke pa primerja s podatki spreminjanja družinskega življenja v Sloveniji, kjer je trend spreminjanja sicer opazen, vendar nekoliko zaostaja za trendom razvitih zahodnih držav.

Prvo poglavje knjige, ki sledi uvodu, je posvečeno vprašanju statusa, ki ga ima sociologija družine danes. V tem okviru se avtorica dotakne teoretičnega pristopa standardne sociološke teorije družine (s poudarkom na funkcionalistični percepciji T. Parsonsa) ter predstavi dve osrednji teoretski in epistemološki struji, ki sta ključni za kritiko, preoblikovanje in nadgradnjo le-te: feministično teorijo družine in socialno zgodovinski pristop. V nadaljevanju sledi soočenje z vprašanjem odprtosti in odnosa sociologije družine do drugih sorodnih ved in pristopov, pri čemer avtorica izpostavlja spremembo, ki jo je sociologija družine doživela kot veda. Priča smo namreč transformaciji standardne modernistične sociologije družine, v kateri je prevladoval en sam pojasnjevalni aparat (funkcionalizem), ki se je prelevila v vedo, "katere perspektive in teorije vstopajo v družboslovno medmrežje enakovredno, brez pretenzij po ekskluzivnem legitimizmu". Avtorica opozori na pomanjkljivost interpretativne moči sociologije družine v spremenjenih družbenih razmerah postmoderne, saj naj bi kot veda, kljub prepoznavanju pluraliziranja družinskega življenja, ostajala po analitičnih parametrih skorajda identična modernističnim analizam družine. Teorije družine, ki so skušale zajeti spremembe družinskega življenja, so se tako izkazale kot uspešne predvsem pri tematizaciji spreminjanja, kar pa ne velja za interpretacijo ozadij prav teh sprememb.

V drugem poglavju sledi prehod na osrednji del knjige, tj. analiza in interpretacija spreminjanja in sprememb družinskega življenja. Kot eden najbolj očitnih procesov spreminjanja družinskega življenja v postmoderni je izpostavljen proces družin-

ske pluralizacije. Ta fenomen pa vsebuje več segmentov in poteka na dveh osnovnih ravneh: kot pluralizacija družinskih oblik in kot pluralizacija družinskih načinov življenja. Avtorica se pri analizi spreminjanja in sprememb družinskega življenja v postmoderini nasloni na demografske podatke in statistične parametre, na podlagi katerih je moč opaziti družinske spremembe. Kot najpomembnejše statistične kazalce navede: spremembo oblik in kompozicije družine, maritalne spremembe, rodnostne spremembe in širše societalne in demografske spremembe. Kot temeljne spremembe oblik in kompozicije družine so izpostavljeni: upad deleža nuklearnih družin, porast deleža reorganiziranih družin in enostarševskih družin, pojav parastarševstva, porast istospolnih družin, zmanjševanje števila družinskih članov in postmoderno inovacijo upoštevanja enočlanskih gospodinjstev kot družin. Med maritalnimi spremembami, ki jih je moč zaznati v družinah postmoderne, so: upadanje števila porok, naraščanje kohabitacij, zviševanje starosti ob prvi poroki, naraščanje števila neporočenih, števila razvez in fenomena ponovnega poročanja. Pri rodnostnih spremembah se beleži splošno upadanje stopnje rodnosti, zviševanje starosti matere ob rojstvu prvega otroka in naraščanje števila otrok, rojenih izven zakonskih zvez; med širše societalne in demografske spremembe pa avtorica uvršča spremembe na trgu dela in staranje prebivalstva.

Tretji del knjige nadaljuje analizo sprememb, ki jih družinsko življenje doživi s prehodom v postmodernost, pri tem pa je poseben poudarek dan na značilnosti postmodernosti, ki jih avtorica predstavi s pomočjo Giddensa in štirih osrednjih segmentov, na katerih postmodernost v skladu z Giddensom poteka: zaupanje, tveganost, globalizacija in negotovost. Osrednja ugotovitve avtorice v tem okviru pa je: "... da družina in družinsko življenje v kontekstu postmodernosti pridobivata na družbenem pomenu. (...) Družbena funkcionalnost družine se ne izgublja, družina (skozi pluraliziranje) ne zapade v dekadenco, ampak nasprotno - ima ključno vlogo tako v širšem družbenem kontekstu kot na ravni vsakdanjega življenja posameznikov." Za družinsko

življenje v postmoderini pa naj bi bili poleg družinske pluralizacije značilni še nasprotujoči si fenomeni, ki jih le-ta producira.

V zadnjem poglavju se avtorica posveti strukturnim spremembam družinskega življenja, pri čemer izpostavi in natančneje predstavi značilnosti in spremembe na področju materinstva (materinstvo je izpostavljeno kot tisti segment družinskega življenja, pri katerem je v postmodernosti zaznati najmanj sprememb), očetovstva, otroštva in družinskega dela. V sklepnem delu knjige izpostavi še vprašanje intimizacije družinskega življenja, ki ga avtorica sklene okoli pojmov, kot so: sotočna ljubezen, plastična seksualnost in čisto razmerje. Pri tem zaključuje z ugotovitvijo, da čisto razmerje kot razmerje, ki je značilno za postmodernost, lahko obstaja le pod pogojem, da v svoji osnovi ostaja in deluje na tipično moderen način. Poglavje se zaključuje z obravnavo področja intradružinskih dinamik, področja, znotraj katerega so družinske spremembe več kot očitne. Kot ključna sta predstavljena dva segmenta, in sicer: časovni tempo vsakdanjega življenja in pluralizacija in deformalizacija družinskih življenjskih potekov.

Monografija "Družina: od modernosti k postmodernosti" zapolnjuje vrzel na tem področju v Sloveniji, se pravi med deli, ki so posvečena obravnavi družine s sociološkega vidika v najširšem pomenu. Predstavljeno delo je dragocen prispevek, saj ponuja nazoren in izčrpen pregled različnih teoretičnih pristopov in paradigem, ki se soočajo in obravnavajo fenomen družine, pregled in analizo (slovenskih in tujih) demografskih in statističnih kazalcev ter pregled empiričnih študij s tega področja, temeljne ugotovitve in sklepi pa so v knjigi podani skozi prizmo avtoričine kritične analize, refleksije in argumentacije. Knjiga je dragocen prispevek kot študijsko in raziskovalno gradivo, obvezno čtivo za vse raziskovalce (različnih disciplin) s področja družine in družinskega življenja, sociologije vsakdanjega življenja, zasebnosti ter fenomenov postmodernizma in zanimivo branje tudi za širši krog bralcev, saj se sooča s temi, ki so nam vsem lastne in katerih izkušnjo si delimo.

Angelo Ara, Claudio Magris

Trst, obmejna identiteta

Študentska založba, zbirka Claritas, Ljubljana 2001, str. 283, 5.900 SIT (ISBN 961-6356-72-0)

V zbirki Claritas Študentske založbe se je na knjižnih policah v dvajsetletnim zamikom od izdaje v izvirniku iz zgodnjih osemdesetih pojavilo delo Trst, obmejna identiteta. Skupaj sta ga napisala profesor moderne zgodovine na univerzi v Paviji Angelo Ara in profesor nemške literature na univerzi v Trstu Claudio Magris. Delo na esejistični način skozi kulturno in politično (mikro)zgodovino Trsta z okolico predstavlja pogled na tržaški problem z gledišča Italijanov. Avtorja v nizu krajših esejističnih poglavij podajata kronološki pregled duha časa na način njegovega odražanja v literaturi avtorjev delujoči ali izhajajoči iz tržaškega prostora.

Moderni Trst je nastal na začetku 18. stoletja s proglasom Karla VI. o varni in svobodni plovbi po Jadranskem morju l. 1717 in s cesarsko listino l. 1719, ki je proglasila Trst in Reko za prosti luki. Trst se je zlasti skozi 19. stoletje razvijal kot luka habsburške monarhije in na njegov razvoj lahko gledamo kot na državo-centrični modernistični projekt. Ta projekt je v predhodno relativno majhno in nepomembno mesto privabil številne etnično in profesionalno raznovrstne nove prebivalce ter pripeljal do izoblikovanja narodnostno pisanega prostora, v katerem so sobivali Italijani, Slovenci, Nemci, Judi, Hrvati, Grki, Srbi, Armenci, da naštejemo le nekatere. Avtorja se v delu naslanjata pretežno na pisanje avtorjev italijanske etnične pripadnosti. Največkrat na Itala Sveva, Scipia Slataperja in Gianija Stuparicha. Seveda pa Ara in Magris, izhajajoč iz svoje siceršnje preokupacije s srednjeevropsko kulturno in politično zgodovino, v delu omenjata celo plejado (tudi etnično slovenskih) avtorjev, ki so povezani s problemom tržaške identitete.

Branje kulturne, etnične in politične zgodovine Trsta je relativno lahkotno in zanimivo, a ne nujno vedno kratkočasno branje.

Če pustimo ob strani dejstvo, da mogoče slovenskemu bralcu, navajenemu domačega domoznastva in domoljublja do tržaške problematike, zvenijo nekatere oznake, ki jih podajata avtorja o političnih dinamikah v tržaškem prostoru 20. stoletja preostre, se nam poraja vprašanje, kaj v svojem profesionalnem in osebnostno preokupacijskem esejistično-subjektivističnem pristopu avtorja sploh želita povedati.

Mesto, ki je v svoji moderni obliki nastalo po cesarskem dekretu in je zlasti v celotnem prejšnjem stoletju bojevalo svoj notranji boj med italijansko-centrično in lokalno tržaško identiteto na obrobju, je s svojo obrobnostjo in nerazumljeno drugačnostjo produciralo avtorje, ki so izhajajoč iz lokalne specifičnosti ter oplojeni s takrat modnimi prej nihilističnimi kot ne idejami (ki so jih prebiral pri Ibsnu, Baudelaireu, Nietzscheju, Joycu in ostalih sodobnikih) proizvajalo relativno majhne in zaprte krožke sorodno čutečih in mislečih avtorjev. Tržaški avtorji so k novo-veški nezmožnosti bivanja bolj ali manj izvirno dodajali svoje osebne poetike. V njih se je zrcalila tudi, če že ne predvsem, tržaškost. Tržaškost kot običajno nerazumljeni identitetni prelom med lokalno drugačnostjo in nacionalnimi nivelizirajočimi identitetami, ki so po svoji imanenci nerazumevaljoče za to drugačnost.

Delo, ki je pred nami, v tradiciji opusa bolj znanega od obeh avtorjev (glej npr. Magrisova dela Habsburški mit, Donava, Mikrokozmosi), poskuša opisovati svetovljansko vsakdanost tržaške obrobnosti. Podobno kot v novejšem Magrisovem delu Mikrokozmosi (1997), ki v kratkem izide v slovenskem prevodu, nam avtorja orisujeta svetovljanstvo, ki pa ga dejansko ni oziroma biva le kot latentna možnost. Te možnosti se zaveda le peščica sodobnikov, ki se ne pusti ujeti vprašanju nacionalne pripadnosti kot temeljnemu identitetnemu sidrišču. Če je v Trstu to sobivanje različnosti nekoliko manj problematično prisotno v 18. in 19. stoletju, se v 20. stoletju kaže tržaško vprašanje predvsem kot vprašanje (samo)odnosa italijanske nacionalne večine Tržčanov do italijanstva na eni strani in nezmožnosti preseganja narcizma majhnih razlik v odnosu do Slovencev in ostalih Slovanov.

Identiteta Trsta tako vedno ostaja kot nekakšen skupek hkratnosti, ki pa se nikoli ne transformirajo v mrežo svetovljanske odprtosti. Kot v zaključku pravita avtorja, ta hkratnost "ni sinteza, temveč mejno nasprotje; ni interakcija, temveč kopičenje, "nebeneinander", goli seštevek in heterogeno vzporejanje nepomirljivih nasprotij in sredobežnih drobcev" (str. 244). Tržaški "nebeneinander" kot z različno intenziteto skozi zadnja tri stoletja obarvano stanje duha, je tista poglobitna drugačnost in kvaliteta Trsta. Ob branju tesnob tržaških avtorjev, ki pogosto, če ne odidejo drugam ali bolj ali manj tragično postanejo lepa mlada trupla, s staranjem zapadajo v pesimizem in pogoste melanholične nostalgčne opise neke boljše preteklosti, se recenzetnu pojavlja vprašanje, kako lahko Tržščani pričakujejo, da jih bo razumel tujec, če sami ne morejo doumeti, kaj šele sprejeti, širin svoje drugačnosti in jo iz sobivanja in vsaj demografsko umirajočega mesta preleviti v kvaliteto.

Ob tem pa nam delo, zlasti skozi opise tesnob Tržščanov okrog zapleta ter razpleta prve in druge svetovne vojne, kaže, da se teritorialno oddaljeni veliki drugi, ko jemljejo v roke geopolitične škarje, ne ukvarjajo s (pluri)kulturnimi sobivajočimi nastavki in mikrozgodovinami. To nenazadnje kaže tudi zaplet in razplet balkanske krize. Na manj tragični ravni pa se problem obmejne identitete kaže v poskusih razumevanja in "reševanja" s strani državnih političnih elit. Te pač ne živijo in tudi ne dojemajo heterologije Trsta.

Na koncu nas avtorja, izhajajoč iz korepodence med Joycem in Sevom, vabita v odkrivanje Trsta, ki je po njuno spet aktualen, "ker je njegova odmaknejnost in obrobnost zrcalo splošnega položaja naše družbe". Čeprav je od pisanja dela minilo že dvajset let, težko rečemo, da se je tržaški bazen samoprepoznal v nastavkih svoje hkratnosti in presegel tržaški nebeneinander kot temeljno stanje tržaškega mikrokozmosa mimožbežnih sobivajočih identitet obmejne obrobja. Ob deklariranih medosodskih "dobrih namenih" je vsakdanjost Trsta še vedno prej strah in nezaupanje kot pa mikroglokalizacija identitetne pestrosti.

Analitično branje besedila, ki ga ponujata Ara in Magris, nam prej podaja odgovor, čemu je temu tako, kot pa vzpostavlja tržaško svetovljanstvo in obuja habsburški mit. Identitetne težave obmejne obrobja, z vsemi strahovi glede sobivajoče nespoznavanje in nerazumljene drugačnosti, ki se v literarni poetiki nakazuje kot možna preseganja, niso še realizirane v duhu vsakdanjega tržaškega bivanja. Trst, obmejna identiteta je delo, ki nam pomaga razumeti zakaj je tako.

Blaž LENARČIČ

Zdravko Mlinar (ur.)

Local development and socio-spatial organization. Trends, problems and policies: The case of Koper, Slovenia. Local Government and Public Service Reform Initiative

Open Society Institute, Budapest 2000, 92 str., ISBN 963 7316 65 5

Mestna občina Koper je ob prehodu v novo tisočletje dala pobudo za širšo raziskavo o spremembah v življenjskem okolju v naslednjih dveh desetletjih, ki so jo poimenovali "Razvojni projekt Koper 2020". Kot nosilec sociološkega dela raziskave je bil k sodelovanju povabljen tudi Zdravko Mlinar, in sicer z namenom obravnave socioloških vidikov prostorskega razvoja mestne občine. Ožji cilj tega projekta je bila oživiljanje starega mestnega jedra Kopra, medtem, ko je Mlinarja bolj zanimal posameznik in njegov dom (individualizacija in globalizacija).

Na podlagi tega sodelovanja je bil izdan žal nekoliko spregledan zbornik z naslovom Local development and socio-spatial organization. Trends, problems and policies: The case of Koper, Slovenia, ki predstavlja (na primeru Mestne občine Koper) ugotovitve sociološke raziskave v zvezi z družbeno-prostorsko organizacijo vsakdanjega življenja in teritorialnega upravljanja, ki direktno vpliva nanjo.

Raziskava je sestavljena iz treh delov:

1. del predstavlja proučevanje bivalnega okolja s prostorsko časovnega vidika, ki ga je opravil Zdravko Mlinar,

2. del predstavlja proučevanje delovnega okolja, ki ga je opravil Franc Trček,
3. del pa predstavlja proučevanje javne mestne sfere (revitalizacija), ki ga je opravil Marjan Hočevnar.

Zaradi velikega zanimanja za izkušnje, ki jih ima Slovenija na teh področjih, je bil za raziskavo zainteresiran tudi Sorosev Open Society Institute iz Budimpešte. Zaradi tega je zbornik napisan v angleškem jeziku in ima še dodatni prispevek o problemih lokalne samouprave v Sloveniji, ki ga je napisal Drago Kos.

Glavni empirični vir raziskave je bila leta 1998 izvedena anketa na vzorcu 840 prebivalcev Mestne občine Koper. Pri zbiranju informacij so se avtorji posluževali tudi gradiva iz drugih okolij, kjer imajo obravnavane primere bolj razvite kot Mestna občina Koper tako, da ta raziskava ne sledi klasičnim ?omejenim? monografskim študijam posameznih krajev.

V prvem delu se Zdravko Mlinar ukvarja z makro kontekstom lokalnega razvoja. Najprej poskuša odgovoriti na vprašanje, kaj pomeni lokalni razvoj v obdobju globalizacije. Ugotavlja, da na to vprašanje ni lahko odgovoriti, saj prihaja do prepletanja med pojmi lokalni, nacionalni ter globalni. V lokalnih in regionalnih enotah razvitega sveta se ljudje kot soodgovorni vse bolj vključujejo v reševanje nacionalnih in globalnih vprašanj, ki zadevajo družbo. Tu avtor postane kritičen do Slovenije, kjer pravni red prostorsko in vsebinsko omejuje vlogo ljudi na ozko lokalne zadeve.

Razmišlja tudi o tem, kako mobilizirati razvojne vire, nato oriše razmerje med občino, regijo in državo ter se spusti v razmišljanje o razvojnih vidikih in problemih, ki se bodo pojavili, ko bodo meje odprte, nato pa se posveti še specifični problematiki regionalnega razvoja in nacionalne identitete na obrobem območju Slovenije.

Dejstvo je, da profitni interes dinamizira dogajanje v prostoru, hkrati pa zaradi kratkoročnih interesov prostor tudi uničuje. V tem smislu avtor tudi sklene svoj prvi prispevek z ugotovitvijo, da se pri razreševanju takih prostorskih problemov občina srečuje s težavami, ki jih velikokrat povzročajo ekonomsko in politično zelo močni interesi

(predvsem velika in močna podjetja, ter vplivni privatniki), zato jim v večini primerov tudi ni kos.

V drugem prispevku se Mlinar ukvarja s stanovanjskim okoljem in družbenimi spremembami v postindustrijskem obdobju, kjer ugotavlja, da se je pojavil poseben soobstoj med lokalizmom in globalizacijo (na primer Luka Koper).

Avtor opozarja, da vzrok za počasnejše razreševanje prostorskih problemov ne tiči vedno v omejenih finančnih resursih, ampak v arhitekturnih praksah, ki so se preveč podredile splošnim modernističnim modelom in to na škodo posebnosti lokalnih in regionalnih prostorov. Zato kritično zavrača preprosto vztrajanje pri kontinuiteti stare kulture, kot tudi v ignorantskem odnosu do nje, ter poziva k trajnemu dialogu med novim in starim. Ali z drugimi besedami, nova arhitektura bi morala biti vključena v že obstoječo arhitekturo. Možnosti razreševanja teh problemov se po avtorjevem mnenju nakazujejo v informacijski dobi, kjer je mogoče načrtovati bivalno okolje s pomočjo računalniško simuliranega okolja in tako tudi sinhronizirati delo med ustvarjalci, uporabniki in vzdrževalci prostora.

Nato se Mlinar dotakne "vseslovenskega pojava" neizkoriščenega (v večini primerov praznega) prostora v velikih zasebnih hišah. Starejše generacije Slovencev so gradile velike dvo-družinske hiše, ker so bile prepričane, da bodo v njih živeli tudi njihovi otroci z družinami. To pa se v veliki večini primerov zaradi različnih vzrokov ni zgodilo. Zato avtor nakazuje možnosti, času primerne, izkoriščanja teh praznih prostorov, na primer za delo na domu, za izvajanje različnih aktivnosti (domači fitness...). Možna pa je tudi takšna preureditev, ki bi mladim družinam omogočila večjo neodvisnost (na primer lasten vhod).

Delo postaja prostorsko razpršeno na nešteto lokacij, ki so lahkočasne ali fleksibilne, lahko pa tudi trajne. To pa vodi daleč od Fordovega modela organizacije s hierarhično vodeno ter piramidalno organizirano strukturo. Vodi nas k omrežjem in bolj avtonomnim akterjem. Tako se je z zatonom starega načina masovne industrijske produkcije in prehodom v obliko, ki temelji na infor-

macijah, pojavila velika diskontinuiteta v delovnih organizacijah in posledično tudi sprememba vzorca prostorske organizacije.

Urbano delovno okolje v Mestni občini Koper je v drugem delu knjige obdelal Franc Trček. Na podlagi razvojnega plana in dolgoročnih trendov je analiziral štiri ključna področja v delovnem okolju: 1. fizično grajeno okolje, 2. proces informatizacije, 3. časovno-prostorsko delovno organizacijo in 4. mehanizme za "pomoč pri samopomoči" ("help for self-help").

Glavni namen Trčkove analize ni teoretizirati o družbenem razvoju, ampak identificirati določene probleme in trende ter na osnovi tega ustvariti temeljno razvojno strategijo za delovno okolje. S tem namenom poda zgoščeni tabelarni pregled dolgoročnih razvojnih trendov v delovnem okolju in opozori, da so ti opisani trendi prikriti, obenem pa tudi vključeni v razvojne načrte Mestne občine Koper, s katerimi bo ustvarila na informacijah temelječe mednarodno delovno okolje. Ta preobrazba v proizvodnjo, temelječo na informacijah, je v manjših količinah že vidna v nekaterih lokalnih podjetjih.

Pri svoji analizi avtor med drugim ugotavlja, da obstaja večje število ovir za razvoj post-fordističnega, na informacijah temelječega, mednarodno in globalno tekmovalnega delovnega okolja. Zato ponuja razvojno strategijo, ki je s tega vidika primerna za koprsko delovno okolje. Velik poudarek pri tej strategiji je na vzpostavitvi javnega dostopa do občinskega in regionalnega informacijskega sistema, kar bi olajšalo informatizacijo majhnih podjetij, in jim omogočilo opravljanje večino dela na domu. Po drugi strani pa bi prispevalo tudi k trženju lokalnega delovnega okolja v kibernetičnem prostoru. Na tak način bi razvili informatizacijo in virtualizacijo veliko storitev. Uresničevanje te strategije v urbani okolju bi olajšala uporaba že obstoječega omrežja kableske televizije, preko katerega bi vzpostavili internetno povezavo. Obenem pa bi morali razširiti načrte informatizacije tudi na podeželje, kar bi prispevalo k še večji razpršitvi dela, humanizaciji bivalnih pogojev... Z informacijskimi in komunikacijskimi povezavami bi ruralna

področja postala privlačnejša, in to ne samo za delo na domu, ampak tudi za tujce, ki iščejo svoj mirni ustvarjalni prostor z globalnim informacijskim dostopom. Poudariti je potrebno tudi, da bi morali postaviti skupni informacijski center, ki bi podjetjem in posameznikom zagotavljal različne vrste informacij in pomoči na lokalni, nacionalni in mednarodni ravni.

V zadnjem delu knjige je Marjan Hočevar opravil analizo planiranja in revitalizacije starega koprskega mestnega jedra. V njegovem prispevku je poudarek na identifikaciji, pregledu in delni sistematizaciji problemov, ki so povezani z družbenimi funkcijami in fizičnimi strukturami v luči potrebe revitalizacije mest, ter v skladu z globalnimi družbeno prostorskimi trendi in razvojem mest na koncu tisočletja.

Degradacija starega mesta Koper se je po njegovem mnenju začela predvsem zaradi širitve koprskih stanovanjskih con in z njimi povezanih storitev v zaledje (na primer na ruralna območja kot tudi manjša obalna mesta v regiji), kjer so se pojavili samoza-dostni lokalni centri. To je oslabilo staro mestno prostorsko središčnost, posledica pa je njegova opustitev in sprememba; na primer, območje Bošadrage je postalo zatočišče za revnejše družbene sloje. Na ta način se Koper danes sooča s tipičnimi problemi hitro in linearno razvijajočih se starih evropskih mest.

Avtor na koncu predstavi še strategijo za popolno revitalizacijo Kopra, ki med drugim vključuje naslednje elemente:

- popolnost ter usklajenost revitalizacijskih postopkov, v katerih ima pri koordiniranju in nadzoru glavno vlogo občina, kar zagotavlja da ne bo prevladal določeni profesionalni ali privatni interes.

- izvedba ukrepa gentifikacije (začetni razvoj nadstandardnih bivalnih okolij in pritegniti višje sloje prebivalcev z velikim investiranjem v okolje ter izboljšanjem stanja zgradb, ki ne ustrezajo osnovnim standardom).

- v interesu dolgoročne obnove, mora občina ustanoviti "fond za revitalizacijo mestnega jedra", ter preučiti in uporabiti najboljše metode donacij in sponzoriranja na vsaki stopnji obnavljanja.

– občina mora še posebej podpirati dogodke na prostem, z namenom oživitve sprehajalnih navad.

Iz Hočevarjevega prispevka je razvidno, da začetna točka revitalizacije mesta ni fizična rekonstrukcija, ampak je koordinirano in uravnoteženo upoštevanje treh elementov: družbene dinamike (družbeni faktor), posameznikov (prebivalci, obiskovalci) in grajenih struktur (bivališč, javnih zgradb, odprtih prostorov) v kontekstu modernih in tradicionalnih družbeno-prostorskih funkcij.

V zbornik je vključen tudi prispevek o slovenski reformi lokalne samouprave, katerega avtor je Drago Kos. Tematika njegovega prispevka je v kontekstu postsocialističnih družb še posebej zadevala usmeritev Sorosevega Open Society Inštituta iz Budimpešte.

Avtor v prispevku pokaže nepričakovane in nasprotujoče si učinke neselektivnega prenosa političnih in drugih institucij v novo okolje. Njegova ugotovitev je, da je bila reforma lokalne samouprave v Sloveniji vodena prehitro in brez bistvenih priprav in vnaprejšnjih premislekov, in je zaradi tega zelo poučna in celo paradigmatična zgodba o tranziciji.

S problemi in temami, ki nam jih podajajo avtorji prispevkov tega zbornika, se srečujejo tudi druga slovenska mesta in občine, zato je to delo zanimivo tudi za širšo javnost.

Ker vsi rezultati Mlinarjevega raziskovanja niso predstavljeni v tem zborniku, je potrebno omeniti, da pripravlja izid obsežnejšega dela, v katerem bo bivalno okolje postavil v kontekst informatizacije ter globalizacije, upoštevajoč izkustvena spoznanja iz koprškega območja in pa svetovih trendov.

Urban SUŠA

Mojca Pajnik, Petra Lesjak-Tušek, Marta Gregorčič

Prebežniki, kdo ste?

Mirovni Inštitut, Ljubljana, 2001, 137 str.

V sodobnem svetu so prebežniki, kot so avtorice dela *Prebežniki, kdo ste?* poimenovali ljudi, ki jih sicer poznamo tudi pod nazivi (i/e)migranti, azilanti, ilegalci in še kako, zelo pomembna in specifična kategorija, in to zaradi več razlogov, ki so med seboj prepleteni. Bržkone je prvenstveno treba ugotoviti, da so se ljudje vedno preselejevali, da pa se nam razsežnosti teh migracij v zadnjem času zdijo skrajno obsežne in se jih tako rekoč ne da več nadzorovati, ali vsaj zdi se tako. In kot pravi (staro) dialektično pravilo, v neki točki kvantitativne spremembe prinesejo tudi kvalitativne premike. V tej luči je zato treba gledati tudi na velik pomen, ki ga imajo prebežniki in so zato njihove težave in kontekst, v katerem so se znašli, tudi vredni določene obravnave in teoretske refleksije.

Tega so se, kot je za Slovenijo že nekako značilno, najprej lotili v civilnodružbeni sferi in z uličnih zborovanj prešli tudi na teoretsko analizo pravnih, formalnih, normativnih in povsem človeških vidikov problematike prebežnikov v Sloveniji. Tri avtorice z ljubljanskega Mirovnega inštituta so pripravile koherenten in konsistenten pregled težav in stisk migrantov, ki so obtičali v Sloveniji, ter to primerno kontekstualizirale s temeljitim pregledom in opisom (re)akcij državnih institucij na ta problem. S tem mislimo na državne organe Republike Slovenije, ki se na težave s preseljevanjem ljudi še vedno največkrat odzivajo prek svojih represivnih organov, obenem pa so v knjižici povzete tudi osnovne poteze tako imenovane "evropske politike" do migranstva, ki zdaj pojem "trdnjava Evropa" že kar odkrito postavlja za cilj svojega političnega programa in narekuje tudi slovensko politiko glede tega problema.

Knjižica *Prebežniki, kdo ste?* je tako nekakšen poskus prve bilance različnih mehanizmov, postopkov in njihovih rezultatov, ki jih je v svojem kratkem obstoju znala

in uspela proizvesti ter izpeljati slovenska država, ko je bila na svojih mejah soočena z dokaj številčno migracijo. Glede na to, da gre za prvi poskus kohezivnega pregleda slovenske azilantsko-migracijske politike v več desetletjih, ji res ne gre očitati kakršnih koli pomanjkljivosti. Prej kot to je boljše uvideti, kaj nam delo prinaša in kakšno zrcalno sliko nudi slovenski državi v njenih prizadevanjih pri urejanju vprašanja tako imenovanih ilegalnih, pol-legalnih in končno tudi povsem legalnih preseljevanj.

Pomen tega dela je tako povezan s prejemljenim pomenom problematike migrantov v sodobnem svetu. Knjižica namreč s pogledom na parcialni problem - to moramo priznati - implicira širše konotacije problema in okvire sveta, v katerem živimo. Je že tako, da so danes ravno migranti tista skupina ljudi, ki kažejo ogledalo zastavljeni ureditvi sveta po padcu različnih zidov in po tem, ko je kapitalizem v formi svetovnega trga preplaval še zadnje kotičke sveta.

V tem kontekstu se ravno na migrantih lomijo sodobne (samo)percepcije državne suverenosti in modernih rasizmov. Prav migranti se namreč dandanašnji kažejo kot ena redkih še preostalih zunanosti sistema, ki je svojim zakonitostim podredil že ves svet in navsezadnje ostal brez zunanjega. Kot se je izkazalo post-festum, je prav zunanost skrbela za preseganje protislovij sistema, s tem pa je tudi nudila svetovnemu kapitalističnemu trgu notranjo skladnost, potrebno za obstoj in funkcioniranje. Zato so se prebežniki znašli v precepu sodobnih ideologij oz. teorij rasizma, ki so svoje biološke utemeljitve že zamenjale s kulturnimi. Danes barva kože ali genska zasnova ne služita več rasističnemu razlikovanju, v tej funkciji zdaj nastopajo kulturni vzorci. Še bolj pomembno kot sam rasizem, katerega objekt so prebežniki in je dejansko le stranski proizvod prevladujoče liberalne ideologije, ki se načeloma proglašja za strpno, in je sicer tudi sama zavrnila biološki rasizem (ter ga potem nadomestila s kulturnim) ter postavila pravico do različnosti v svoje izhodišče, pa sta za vlogo prebežnikov v sodobnem svetu ključni degradacija in regresija suverenosti nacionalne države. Prav slednja namreč bolj kot karkoli drugega potrebuje

zunanost, saj se prav nasproti njej samoumejuje kot notranjost, obenem pa tako tudi osnuje svojo vlogo suverena nadzora nad teritorijem in ljudmi. Skratka, ko umanjka zunanost, se država pokaže kot nepotrebna oziroma sama ne more več poskrbeti za svojo lastno legitimacijo. V tem okviru so prebežniki za državo dobrodošli, saj predstavljajo vdor zunanosti v notranjost in v interpretaciji prevladujoče (ne pozabimo dodati rasistične) ideologije, opominjajo na potrebo po zaščiti, za katero lahko poskrbi država. Tako dobijo svojo logiko postopki slovenske države, ki se prebežnikov loteva izključno s policijo, kot tudi protesti zgroženih občanov, ko so soočeni z "grožnjo", da bodo v njihovi bližini naselili prebežnike, torej nekaj drugačnega, vdor iz zunanjega.

Podobno ali povsem enako velja za Evropo, ki se je avtorice knjige ravno tako dotaknejo. Ta oboževana Evropa ravno ob vprašanju migrantov kaže obraz, ki je anonimen in neoseben, obraz bruseljskih birokracij in evrofunkcionarjev. To je podoba migracijskih politik, ki se vključujejo v okvire, definirane v schengenskih sporazumih: trdnjava-Evropa, ki - ob svojih iluzijah, da lahko na svojih mejah dvigne nove zidove in neprehodne ovire iz bodeče žice ter tako kljubuje epohalnim razsežnostim eksodusov in migracij - dejansko organizira svoj trg delovne sile po etničnih kriterijih in tako brani hierarhije, ki sovpadajo z razlikovalnimi zakoni in državljanstvi.

Z delom treh avtoric oziroma raziskovalne ekipe Mirovnega inštituta smo torej dobili pregled stanja migrantsko-azilantske politike v Sloveniji, ki to kontekstualizira v okolju evropskih migrantskih politik. Obenem pa prinaša tudi pristen in zelo človeški pogled na temo, ki jo večinoma srečujemo le v časopisnih kronikah. Oboje pa nam predvsem pokaže, da se v tem kontekstu država, ki se sicer šteje za zgodbo o uspehu, kaže bolj kot nekakšna potemkinova vas, saj težav s prebežniki dejansko sploh ne rešuje, ampak jih prelaga in odlaga. Težave pa, ki najpogostejše zahtevajo human, če že ne humanitaran pristop, rešuje tako rekoč izključno z represivnimi sredstvi. Sicer pa tudi to delo in analiza, ki jo prinaša potrjuje, da se s problemom migrantov

v Sloveniji še naprej predvsem spoprijema civilna družba, medtem ko ga država na eni strani prepušča formularjem svoje administracije in na drugi homofobiji bruseljske administracije. Knjižico, za katero je upati, da predstavlja le prvi korak pri obravnavanju te še kako aktualne in občutljive teme, pa vsekakor priporočamo v branje vsem, katerih življenja se tako ali drugače križajo z življenji beguncev. Teh pa ravno v Sloveniji sploh ni malo.

Mirsad BEGIĆ

Katarina Majerhold (ur.)

Ali se univerza vrti v krogu svoje moči?

Študentska organizacija Univerze v Ljubljani in Zavod Radio Študent, Ljubljana 2001, str. 159, 1.900,00 SIT (ISBN 961-6211-97-8)

Knjiga z naslovom *Ali se univerza vrti v krogu svoje moči?* je druga po vrsti, ki se v režiji Radia Študent in ljubljanskega ŠOUa ukvarja s problematiko univerze, vsakdanjkom visokošolskega izobraževalnega sistema in siceršnjim stanjem akademskega polja v Sloveniji. In če se je uredniška ekipa pri prvi knjigi z naslovom *Univerza pleše avtonomno?* sukala predvsem okoli fenomena 'krize univerze', so se tokrat posvetili bolj subtilnim in sublimnim parametrom v delovanju sodobnih družbenih institucij - problemu moči in univerze, problemu moči na univerzi, raziskovanju naveze med močjo, znanjem in oblastjo, predvsem skozi preizpraševanja domačih avtorjev.

Veliko je razlogov, zakaj bi utegnili biti tako zastavljena tema zanimiva, poučna, pravzaprav opogumljajoča. Naštejmo nekatere, ki se nam utrnejo na prvo žogo: splošno veljavno je prepričanje, da smo že dolgo nazaj opustili naivno modernistično prepričanje o 'nezainteresiranosti' in apolitičnosti znanosti in znanstvenikov. Ker smo na v (post)industrijskih družbah vsakem koraku izpostavljeni hladnemu vodenju oblasti in znanosti, smo prenehali verjeti, da nas bo enostavno razširjanje in poglobljanje znanosti pripeljalo v raj. Sprevideli smo nevtralnost znanstvenikov in vse pogostejše izražanje

mo dvome v temeljno predpostavko o humanosti strokovnjakov. Na vsakem koraku torej čutimo, da so oni - znanstveniki-strokovnjaki, subjekti, za katere se je še pred kratkim neproblematično predpostavljalo, da vedo, da so prav tako samo ljudje iz mesa in kosti ter krvavi pod kožo. Tudi 'znanstveniki' ter 'znanstvenice' niso imuni pred oblastnimi slastmi in strastmi, ki jih ponuja moč. Hkrati tudi dobro vemo, da so Cerkev, Država in Univerza Sveta trojica sekularizirane zahodne civilizacije. In glede na to, da ga ni družbenega odnosa, ki ne bi bil tako ali drugače določen iz pozicije oblasti in prežet s takšno ali drugačno socialno močjo, potem knjiga, ki se - tako teoretično kot empirično - ukvarja s prepletom znanja, moči in oblasti na lokalnem nivoju, ne more drugega kot obetati.

Knjiga, ki se predvsem ukvarja s problemi moči na Univerzi v Ljubljani (naj naštejemo samo nekatere topike, ki jih knjiga obdeluje: kaj in kje je moč; kje se moč koncentrira in kako se v sodobnosti distribuira; navezava moči na znanje in poučevanje ter odnos moči univerze in znanosti nasproti državi), prinaša dva sklopa: prvega bolj teoretičnega in drugega, ki predstavlja rezultate empirične raziskave - ankete med izobraževalnim kadrom ljubljanske univerze. Teoretske tekste so pripravili predvsem profesorji humanistike in družboslovni misleci: tako bivši minister za šolstvo Pavle Zgaga postavi univerzo za kraj moči znanja, njegov tekst *Znanje je moč*, je (lahko) stvar demokracije? pa obravnava predvsem univerzo kot ustanojeno znanost in znanja. Znanje je argumentativna moč univerze in ta moč ni pogojena z nobenimi zunanjimi koristmi. Avtor zagovarja odmik od objektivističnega racionalizma k bolj intersubjektivnemu, dialoškemu in demokratičnejšemu sistemu komuniciranja znanstvene skupnosti. Četudi priznava določeno zlitje znanja in socialno-ekonomske moči, pa zavoljo ohranitve legitimnosti znanosti predlaga razlikovanje med močjo znanja in močjo kot dejanskimi sociopolitičnimi razmerji.

Sonja Kump v tekstu *Evalvacija in spremijanje razmerja moči na univerzi* zajame problematiko evalvacij poučevanja in raziskovanja ter s tem povezane distribucije

moči. Pokaže, da evalvacija s svojim prvotnim namenom - ki naj bi bila vsestranska ocena izobraževalnih programov in drugih organizacijskih dejavnosti na univerzi - odseva, hkrati pa dodatno vzpostavlja razmerja moči različnih skupin znotraj univerze ter izpričuje odnose med univerzo in širšim družbenim kontekstom. S tem nam ponudi zanimiv vidik, kako samorefleksivnost znanosti, oplemenitenjena s širše utemeljeno ideologijo o povečevanju učinkovitosti, vodi k avtopoetiki univerze kot družbene institucije. Dejan Jelovac s tekstom *Moč znanja in ovedenje moči nakaže simbioze med znanjem-znanostjo in močjo-oblastjo*. Po njem je moderna univerza obrat za proizvodnjo poslušnežev, observatorij in konzervatorij za vzgojo stražarjev sistema. Skozi prizmo starogrške aristotelijanske peripatetične šole predlaga postmoderno revolucijo univerze. Kot pravi: "V tej resnični šoli znanje ni več moment v kroženju kapitala, pa tudi ne gola proizvodna sila," nad vhomom v tako šolo pa naj bi visel moto: "Naj ne vstopa, kdor si ne upa misliti s svojo glavo!" Temeljna maksima te šole - šole sprehajališča, kroženja in srečevanja ljudi, znanj in izkušenj - pa je: "Če hočete biti samosvoji, za nobeno ceno ne bodite operativni!" Jelovac ponudi tudi osnovne pedagoške koordinate te nove šole, predstavi njene cilje in organizacijo, razpiše pa se tudi o hierarhiji odličnosti in kodeksu intelektualne morale skupnosti peripatetičnih postmodernih šolnikov in šolajočih.

Darja Zaviršek s tekstom *Spol na ljubljanski univerzi* lepo pokaže, da ima moč spol, da je moč spolno določena. Skozi perspektivo razmerij med spoloma in na podlagi kratke ter jasne statistične analize pokaže, da v raziskovalno-pedagoški strukturi ljubljanske univerze obstoji očitna neenaka zastopanost žensk. Vedenje je - če posplošimo pretežno moško naravo Univerze - torej v glavnem še vedno spolno pogojeno (pretežno moško), vprašanje pa je, ali to 'spolno' dejstvo nujno pomeni nekaj slabega oz. odklon od neke 'idealno' zastavljene kadrovske strukture sodobne univerze. Odstotek žensk se sicer počasi veča, a fenomen 'steklene stene' deluje tudi na univerzi. Kot ugotavlja avtorica, je bilo za zagotovitev

večje spolne enakosti doslej storjenega odločno premalo, sama pa tudi navede nekaj konkretnih predlogov za izboljšanje položaja žensk v znanosti.

Franc Mali je prispeval sociološko analizo distribucije moči med različnimi profesionalnimi skupinami na sodobni univerzi in posebej na ljubljanski univerzi. V tekstu *Distribucija družbene moči na univerzi in akademski konzervativizem* opozori na birokratsko naravo tukajšnje univerze, na prevladujoč vpliv rednih profesorjev ter na vse večjo moč administracij. Zavedajoč se dejstva, da se družbena moč v univerzi - pa tudi družbena moč same univerze - ne strukturira zgolj okoli ene osi, avtor nakaže temeljne razlike med ameriškim modelom univerze in kontinentalno-evropskim modelom. Spis nam pusti nekakšen priokus, da moč, teža in vpliv akademske sfere v globaliziranem svetu na splošno upadajo. Albin Igličar je pripravil članek z naslovom *Pravnoinstitucionalni vidiki moči na univerzi*. Izhaja iz razlike med avtoriteto (kot znanosti inherentno obliko moči) in oblastjo (kot znanosti zunanje določena (pravna) pravila). Iz pravne perspektive predstavi institucionalizirane odnose moči in odločanja med univerzo in državo ter univerzo in družbo, predstavi pravno ureditev pooblastil za odločanje, ki na univerzi manifestirajo moč, ter osvetli institucionalizirana razmerja moči znotraj same akademske sfere. Na kratko predstavi sprejemanje aktualne visokošolske zakonodaje ter poglobitve določnice ureditve visokošolskega področja v Sloveniji, predstavi pa tudi akterje, ki odločajo o naravi, vsebinah ter smernicah tukajšnje univerze. Zadnji članek z naslovom *Univerza in moč* pa je delo Igorja Brleka. Po njem univerza ni kraj, kjer bi se dalo naučiti razmišljati z lastno glavo ali reševati aktualnih družbenih in tehničnih problemov, ampak je kraj, ki mlade ljudi nauči predvsem konformizma, oportunitizma in volje do moči. Avtor opozori na organizacijske in vsebinske mehanizme ter procedure, ki študente vzgajajo v oportunistem duhu konformizma, hkrati pa jih silijo v delovanje, temelječe na osnovi volje do moči. Okrca tudi študentsko organizacijo v Ljubljani, saj poleg finančne samostojnosti v

tej srenji študentskih funkcionarjev in bodočih politikov ne vidi kakšne posebne akterja za spreminjanje univerzitetne kulture ali vplivanje na oblikovanje visokošolskih politik.

Pred koncem pa zbornik prinaša še empirično raziskavo - anketo med 5-odstotnim reprezentančnim vzorcem pedagoških delavcev na univerzi. Od 125 univerzitetnih učiteljev (asistentov, docentov, izrednih ali rednih profesorjev), katerim so poslali ankete z vprašanji o moči na univerzi, se jih je odzvalo 78, kar pomeni, da se je že v začetni fazi raziskave dogodil skoraj 40 odstotni izpad. Ta izpad pa pove veliko tudi o zainteresiranosti univerzitetnega pedagoškega kadra za raziskavo, s katero so avtorji vpraševali med drugim tudi o tem, kako dojemajo pojem moči, oblasti, znanja in znanosti ter katere so formalne in neformalne oblike moči v njihovem delovnem okolju. Avtorje raziskave so zanimala tudi razmerja moči med učitelji in slušatelji, kako se kaže ta moč, ter ali je moč odvisna od pripadnosti različnim organizacijam zunaj univerze.

Nekateri odgovori, ki so jih dobili, so zelo zanimivi. Tako se vidi, da pedagoški kader izhaja predvsem iz urbanega, socialno relativno dobro situiranega okolja (lahko bi rekli višji srednji družbeni sloj). Pri vprašanih o definicijah moči, oblasti in znanosti so se anketiranci pokazali za izrazite moderniste, ki se čuti za svoje pedagoško delo odgovorne predvsem sebi, nekoliko manj pa tudi študentom. Za kadrovsko reprodukcijo univerzitetnih struktur in povzpenjanje po hierarhičnih lestvicah po mnenju anketiranih največkrat zadošča intelektualna mediokriteta, po mnenju univerzitetnih pedagogov se znotraj njihovih institucij (ki so, naj samo spomnimo, tudi ene pomembnejših institucij širše družbene skupnosti) najlažje napreduje in/ali prosperira z izkoriščanjem zvez in oblik neformalizirane moči.

Skladen z aktualno habilitacijsko politiko ljubljanske univerze je relativno velik pomen, ki ga anketirani pripisujejo mednarodnim raziskavam in združenjem, relativno velik vpliv na statusno moč pa se pripisuje tudi zadovoljnim uporabnikom znan-

stvenikovega dela. Zase pa govorita tudi podatka, da je skoraj polovica univerzitetnega pedagoškega kadra nezadovoljna z izhodiščno plačo ter ocena, da področja ekonomije, prava in medicine prinašajo največ statusne avtonomije, ugleda in privilegijev. Kaj o zborniku reči na koncu? Teoretičnemu delu publikacije, zlasti nekaterim člankom, bi lahko očitali naivni idealizem in intelektualni narcisizem. Nekateri članki so inspirativni, ravno prav kritični, a kaj, ko smo imeli priložnosti spoznati, da pridigarji pogosto ne živijo svojih pridig. Tako je bil eden od avtorjev nekaj časa sam minister za šolstvo, njegova politična kariera se kaže tudi v tokratnem sholastično obarvanem pisanju, ki izveni nekam v prazno. Gospoda Jelovca pa zanesi v njegovi etiški zagnanosti, a kaj, ko že pri svojem siceršnjem 'direktovanju' na relativno sproščeni instituciji, kakršna je Radio Študent, ne izvaja peripatetičnih, na papirju kar pozitivnih in pogumnih konceptov ter idej. Velja pa, da je potrebno pozdraviti vsak konstruktivni predlog ali nasvet, ki nas utegne popeljati iz t.i. krize univerze, če se bo tega podjetja kdo v bližnji prihodnosti celostno lotil.

Z empirijo pa tudi vemo, kako je: lahko jo uporabiš v take ali drugačne namene, zelo težko pa ji zagotoviš utemeljenost in refleksijo tako opevane realnosti. Že dejstvo, da knjiga, ki iščeč poti onkraj obstoječega predstavlja stanje duha na univerzi, nosi na mestu naslova retorično vprašanje, pove veliko (si lahko mislimo, da se je tudi avtorjem oz. naročnikom že zavrtele). Ne glede na potencialne vrtoglavice pa je zbornik Ali se univerza vrti v krogu svoje moči? knjižna izdaja, ki bi morala biti zaradi vsebinske konkretnosti in razvojnih nastavkov na polih vseh univerzitetnih učiteljev, kar pa je glede na majhno število izvodov - samo 1000 - le pobožna želja. Še bolj naivno pa bi bilo najbrž pričakovati, da bodo v žaru kritičnega preizpraševanja o življenju, delu in svojem mestu na univerzi, po njej segli osrednji uporabniki 'univerzitetnega servisa' - študentarija. Za podajanja na te poti jih skoraj nihče več ne vzpodbuja.

Hilkka Vihinen

Recognising Choice. A Study of the Changing Politics of the Common Agricultural Policy through an Analysis of the McSharry Reform Debate in Ireland and the Netherlands

Agrifood Research Finland, Economic Research (MITTL), Helsinki 2001, str. 248 (ISBN 951-687-116-X)

Hilkka Vihinen v delu *Recognising Choice*, z delovnim podnaslovom *Študija spreminjajoče politike na področju kmetijske politike skozi analizo razprav o McSharryjevi reformi na Irskem in Nizozemskem*, predstavlja raziskovalni načrt in rezultate svoje doktorske disertacije, ki jo je snovala od osemdesetih let dalje. Široko opredeljeno bi lahko delo pojmovali kot poskus raziskave o ključnih vprašanjih o tem, kakšno zvrst politike je predstavljala kmetijska politika v času McSharryjeve reforme, kdo so bili akterji, kdo ali kaj je bil cilj javne politike in kakšne so bile smeri razmišljanja, na katerih je bil osnovan diskurz kmetijske politike (187).

Delo je razdeljeno na devet večjih sklopov, od katerih sta prva dva namenjena zlasti teoretičnim in metodološkim smernicam, preostala poglavja pa se nanašajo na predstavitev vsebine študije primera in preverjanje povezanosti teoretičnih in praktičnih konceptov. Avtorica se osredotoča zlasti na vidike spreminjanja politik na področju skupne kmetijske politike (v nadaljevanju SKP) Evropske unije. V okviru omenjenega širokega področja si za predmet proučevanja izbere eno izmed pomembnejših reform v okviru SKP, ki jo je v letu 1992 predstavil irski komisar McSharry. Namen raziskovanja tako postane dvojen. Na eni strani želi avtorica analizirati delovanje SKP v obdobju njenega spreminjanja. Pri tem se odloči za diskurzivno analizo političnega posvetovanja, ki so ga v omenjenih obdobjih vzpostavili na različnih nacionalnih nivojih. Pri tem širokem načrtu se zameji z odzivi, ki so jih na McSharryjevo reformo podali na Nizozemskem in Irskem. Drugi namen raziskave pa je proučevanje vpliva

oziroma mesta, ki ga SKP zaseda v širših integracijskih procesih na ravni Evropske unije (v nadaljevanju EU). Pri omenjenem namenu avtorica izhaja iz različnih pogledov o povezanosti med politiko EU nasploh in SKP. Na eni strani povzema Swanna, ko trdi, da je SKP zgodovinsko navezana na EU, kajti če bi ostala v rokah posamezne nacionalne države, bi lahko spodkopala druge skupne politike, ki so jih že zasledovale države članice v drugih sektorjih (63). Hkrati Vihinenova tudi ugotavlja, da problem EU ni zgolj v moči bruseljske birokracije, ampak v kompleksnosti SKP, ki jo je na ravni unije praktično nemogoče nadzirati. Prikazani vsebinski vidik političnih procesov na ravni SKP avtorica predstavlja skozi zorni kot nekaterih izbranih konceptov znotraj širšega področja analize javnih politik na eni strani ter teorije diskurza na drugi. Vihinenova na koncept politike gleda izrazito široko in dinamično. Tako v začetnih poglavjih najprej razdeli koncept politike na štiri podkoncepte, ki jih je sicer v preteklih delih že vzpostavil Kari Palonen (Palonen, K. 1993. *Introduction: from policy and polity to politicking and politicization* v Palonen, K. Parvikko, T., ur; *Reading the political. Exploring the margins of politics*. Tampere, The Finnish Political Science Association). Avtorica politiko pojmuje z vidika regulative (policy), Spielraum-a aktivnosti (polity), opredeljevanja, pojasnjevanja, (pre)oblikovanja nečesa kot političnega (politicization) in izvajanja, nastopanja v politiki (politicking). Omenjene koncepte, na katere avtorica gleda kot na izrazito aktivne koncepte delovanja, prevaja v splošno pojmovanje politike kot dinamične akcije v danih razmerah. Sestavni del politike je tako zlasti politična kultura, ki se odraža prek načina oblikovanja trditve akterjev v nekem političnem prostoru. Posledično prikaznemu, se Vihinenova odloči za proučevanje politike z vidika teorije diskurza, kjer se osredotoči na analizo tekstov oziroma znakov, ki ponujajo možnost razjasniti dejanja, ki jih v procesu oblikovanja in izvajanja javnih politik izvajajo akterji (drugo in tretje poglavje). Ključni odgovori, do katerih se po mnenju avtorice lahko dokoplamo s pomočjo predstavljene metodološke zasno-

ve, so zlasti: kdo govori o politiki, kaj, kako, kdaj, kje, komu in s kakšnim namenom. Po zastavljeni metodologiji avtorica analizira 1046 člankov, ki so bili v obdobju med decembrom 1990 in junijem 1992 objavljeni v dnevnih časopisih ali magazinih na Nizozemskem in Irskem in so se nanašali na McSharryjevo reformo. Dobljene ugotovitve preverja še z enajstimi intervjuji, ki jih je opravila s ključnimi akterji, vpletenimi v reformo (izkaže se, da so to zlasti kmetijski ministri, predstavniki kmetijskih nacionalnih lobijs, nacionalni raziskovalci in strokovnjaki in člani Komisije ter Evropskega parlamenta) ter dokumentacijskim gradivom, ki sta ga priskrbela vladajoča kmetijska sindikata Nizozemske (Landbouwschap) in Irske (Irish Farmers' Association).

Analiza vsebine je pokazala na izrazito raznolike poudarke v vsebini in deloma tudi pozicijah vpletenih v obeh proučevanih nacionalnih državah. Hkrati pa je bila izpostavljena tudi vidna enotnost v skupnem cilju razprav v obeh državah - težnji po omilitvi prvotnih predlogov, ki so se nanašali na restriktivno politiko cen, nižanje intervencijskih cen, omejevanje kompenzacijskih plačil na posameznih področjih SKP. Diskurz oziroma politično delovanje v primeru Nizozemske je bilo izrazito bolj tehnokratsko in z vidika vsebinske strukture usmerjeno v poudarjanje ekonomske racionalnosti. Izpostavljala se je zlasti problematika proračuna. Na načelni ravni so Nizozemci v osnovi sicer sprejemali opredelitev problematike, ki jo je izpostavljala McSharry, a se od samega začetka odkrito niso strinjali s ponujenimi rešitvami. Nasprotno so Irci k reformi pristopali bolj pasivno, v politični diskurz so se sicer vpletali raznoliki akterji, vendar zgolj z interesnega vidika nacionalne ravni. V okviru razprave o nedelovanju SKP, ki jo je sprožila McSharryjeva reforma, so izpostavljali vsebine (ne)pravičnosti in ruralnosti, manj pa so se spuščali v vsebino okoljske problematike.

Raziskava Hilkke Vihinen je eden izmed novejših kvalitativno in jezikovno osredotočenih pristopov k razumevanju in pojasnjevanju delovanja javnih politik. Delo predstavlja zanimivo branje, saj ponuja izčrpen

in do podrobnosti osnovan pregled posameznih proučevanih teoretičnih konceptov in vsebin. Kot pomembno kvaliteto se zdi nujno izpostaviti odlično metodološko zasnovano nadaljnega empiričnega raziskovanja, prav tako kot tudi obseg analiziranega tekstovnega gradiva. Poleg metodološko-znanstvenih vidikov analiza SKP ponuja tudi širok pregled preteklega delovanja in odpira nekatere nadaljnje alternative in možne rešitve na področju kmetijstva z vidika pozicij in moči posameznih akterjev na različnih ravneh delovanja.

Knjiga *Recognising Choice* pa predvsem odpira tudi mnogo novih idej in načinov za razumevanje, pojasnjevanje ter v prvi vrsti analiziranje procesov oblikovanja in izvajanja javnih politik.

UDC: 001.89

Franç MALI: CO-OPERATION BETWEEN ACADEMIC RESEARCH SPHERE AND INDUSTRY AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT**Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 305-320**

The article deals with the different social aspects of knowledge transfer from the academic research sphere to the industry. The main purpose of the contribution is to present the different forms of co-operation between university, industry and government. We are witnessing a radical shift in the co-operation between university, industry and government first of all in the most developed Western countries. In the last few decades there is increasing transformation of academic scientific knowledge as a cultural value to the key factor of socio-economic development. The transformation is one of the fundamental social innovations in the recent time, having a strong influence on the re-definition of classic academic scientific values, and on the new understanding of the category of intellectual property rights in the circles of academic scientists etc. The article also explains the situation in Slovenia in the context of the above-described changes. For that purpose the data from empirical investigation (the interviews among directors of the public research institutes and deans of the faculties in Slovenia) are used.

Key words: research and development policy, university, industry, transfer of knowledge, intellectual property right, scientific ethos

491

UDC: 351

Andrej A. LUKŠIČ: REFLECTION ON ARRHURŠKI CONVENTION FROM THE POLITICAL SCIENCE PERSPECTIVE**Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 321-330**

Due to the introduction of participation democracy into the party-parliamentary system, the Aarhuška convention represents an important challenge for political science. Offe's theses on capitalist state or public authority are the conceptual framework in the article to show that the entry of public into political arenas is a condition for public authority to disengage from the vice of pressure of the private capital interested in investments in profitable, but for the environment, nature and people harmful or risk activities. For this reason, systemic terms for decision-making that will suit the requirements for legitimacy have to be established. Without this, the group in power cannot rely upon support of the electoral body, at least of the part at that is ecologically conscious.

Key words: Aarhuška convention, participation, public authority, politics, state, environmental non-governmental organizations.

Marko NOVAK: LAW AND POLITICS**Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 331-345**

The author discusses the problem of intertwining and separation between law and politics. Until recently the sociological and Marxist critiques of conceptual jurisprudence, as well as their offspring Legal Realists and the Critical Legal Studies School, have emphasized a close connection and interdependence between law and politics. Moreover, in their radical version, the latter school saw law only as a tool in the hands of different ideological actors. This was, therefore, a contribution to the deconstruction of law. However, the author believes that a further step is to be made from such deconstruction towards rebuilding the very foundations of law, i.e. finding those elements which constitute its relative autonomy. Such view does correspond to the modern trends in Eastern and Central Europe, attempting to revitalize law and re-discover its classical role. Thus, the author uses the historical, phenomenological and epistemological criteria in order to demonstrate that the phenomena of law and politics can nevertheless be viewed as separated even if their complete separation can never be achieved.

Key words: law, politics, ideology, deconstruction, relative autonomy, historical, phenomenological and epistemological criteria of separation.

**Martina TRAMPUŽ: "THE ELIMINATION OF SECRECY BY SURVEILLANCE":
BENTHAM AND NEW TECHNOLOGIES OF SURVEILLANCE****Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 346-357**

The article presents Bentham's ideas of surveillance the governed as well as the governors and examines the new technologies (of surveillance) used by the governors for the surveillance of the governed. While Bentham saw the possibility for the exposure of the governor's acts to the governed in the press, mass media, the information and communication technology did not reveal the acts of the governors but of the governed. As opposed to what Bentham thought, today the openness of the institutions to the public does not assure the accountability for the actions taken by those in positions of power; their actions remain secret. Namely, new technologies made possible particularly the exposure of the governed to the power and assured the accountability of the governed for their acts: they have to act in accordance with the demands of the authorities not only in the institutions but in all areas of their everyday life.

Key words: surveillance, Panopticon, power, mass media, information and communication technology

UDC: 659.3/4 : 82.085

Peter SEKLOČA: FROM THE "RHETORIC OF PRESENTATION" THROUGH PUBLIC FORUMS TO THE REPRESENTATION OF THE PUBLIC?

Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXIX, No. 3, pg. 358-373

Media representations have a significant impact on the contemporary understanding of the process of forming public opinion. The public is formed by the persuasiveness of media content. Mayhew's concept of the New public is founded on the representation of the public through media and also demands a formation of discursive public forums, where credibility of media prolocutors and the validity of their claims could be investigated. The author is interested in whether the existence of public communication forums enables the representation of the public in front of itself, that is the active participation of the public, or does the model already by itself hinders the egalitarian nature of the public sphere. The representation of the public is defined, as normative democratic theories understand it. The definition will be applied to our understanding of the model of the New public. Using the content analysis of various theories of modern and post-modern scholars, the author attempts to show, that the two concepts are not compatible with each other and that the model does not offer a possibility of emancipating the public from the media-created world of interlocking images.

Key words: the public, representation of the public, participation, rhetoric.

493

UDC: 659.3/4 : 348.8/9

Zijad BEĆIROVIĆ: ISLAMIC VERSION OF PUBLIC RELATIONS

Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 374-382

Communication, based on Islamic law, is comprehended differently than it factually is. Fatwa determinates the rules of behavior of on an Islamic man in situations, which are unclear or contestable and are related mostly to communication and similar fields of activities in life (as a whole). Ijtihad is a scientific activity, which has a goal to explain the foundations of Islamic law. As such, it is one of the most important specifics and characteristics of Islamic culture in all times and all places. Communication in Islamic societies is a mixture of Western concept that recognizes Islamic law in individual traditional environments. The proportion in the cited mixture depends on the specific environment and country in which a communication is taking place.

Key words: fatwa, Islamic law, public relations, shari'ah, Ijtihad, Islamic society, political communication, mufti, mujtahid, media, communication, Islamic culture, fiqh, Islamic man.

UDC: 355.02 (497.4): 327.51(4+73) NATO

Anton GRIZOLD, Vinko VEGIČ: NATO MEMBERSHIP: A SOLUTION TO THE MODERN SECURITY DILEMMA?

Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 383-401

Debates about Slovenian interest for NATO membership should take into account basic characteristics of international security conditions after Cold war. In this period efforts for maintaining security are linked to enlargement of West-European institutions, while traditional security concepts, like achieving balance of power with alliances or neutrality are less relevant. Beside its characteristics of defense alliance, NATO also possess characteristics of security institution and successfully adapts its agenda to new circumstances in which states are not faced primarily by military threats, but with more complex security problems. NATO is institution, which provides dialog, co-operation and enhances transparency. For that reason, in conditions after the Cold war that are characterized by uncertainty, membership in NATO is an objective of numerous transitional countries. The most voiced problem linked to Slovenian candidacy for NATO lies in meeting conditions in military-defense area, partly due to the fact that reforms, planned in the past were only partially realized. Continuation of these reforms will be necessary, not only because of interest for NATO membership, but also because of the narrowing gap between political-economic and military-defense compatibility of Slovenia with Western-European states. From that reasons the costs of military-defense reforms could not be linked exclusively to NATO membership. Additionally, NATO membership does not affect only military-defense posture of the state. With NATO membership, Slovenia could not escape future security problems. Evidently the present members also face such problems, but Slovenia could enhance institutional possibilities for addressing problems of security.

Key words: national security, international security, NATO, military, defense expenditures, security institutions, alliances.

UDC: 327.5(4+73) NATO : 316.653 (497.4)

Anton BEBLER: A CONTRIBUTION TO THE DEBATE ON THE MEMBERSHIP OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA IN NATO

Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 402-413

In contrast to the previous period, the question of the possible membership of Slovenia in NATO, gained a new dimension in 2001-2002, since the membership became acceptable in principle, also for NATO. This requires a substantive and correct public debate. The author sees an important reason for the lack of such debate in insufficient political culture of dialog. A majority of the published articles and comments in mass media were until now one-sided. The author noticed many of very controversial and false statements made by the opponents to the NATO membership. The ruling coalition had been unconcerned for a long time, while an organised campaign against the NATO membership has been carried out in some Slovenian mass media. Aggravating circumstances are still the wide-spread ignorance, incorrect notions and biases against NATO. The main reason for the decline in public opinion support is seen in a widespread feeling false security and the weakening of collective memory. The debate on NATO membership, due to several factors, has produced political polarisation that largely cuts across the usual social, cultural, religious, and ideological divisions in Slovenian society.

Key words: NATO, Slovenian public opinion on NATO and Slovenian membership in NATO, NATO-EU relationship, political polarisation in Slovenia regarding NATO, anti-NATO propaganda in Slovenia.

UDC: 355.02 (497.4) : 327.51 (4 + 73) NATO

Marjan MALEŠIČ: SLOVENIAN PUBLIC, POLITICAL-BUREAUCRATIC ELITE AND NATO**Teorija in praksa**, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 414-425

Slovenia would like to become a member of NATO. There are several official documents adopted by the legislative and executive powers, and many statements of their representatives to prove that. The idea is supported by a great majority of parliamentary political parties, as well, while an important part of civil society is not so enthusiastic about the NATO membership. Popular support to the membership of Slovenia in NATO, being rather strong and stabile few years ago, has become shaky and unconvincing in recent months. There is no consensus between the political-bureaucratic elite and public, which is a sign of disturbances in a security policy-making process, and questions at the same time a success of referendum on the Slovenian membership in NATO. The article is based upon the assumption that the evident discrepancy between the attitude of predominant part of the political-bureaucratic elite and the public, as far as the potential membership of Slovenia in NATO is concerned, is the consequence of mistakes made by legislative and executive powers, and also military authorities in the past decade.

Key words: Slovenia, NATO, security policy, political-bureaucratic elite, public opinion, consensus.

UDC: 355.02 (497.4) : 327.51(4 + 73) NATO

Iztok PREZELJ: THREATS TO NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA AND NATO MEMBERSHIP**Teorija in praksa**, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 426-441

The article represents an attempt to integrate the analysis of threats to national security of Slovenia with its activities to join NATO. Security threats are the key catalyst of reforms in NATO and Slovenian national defence system. In this respect, NATO has adapted to the new security environment after the end of cold war with its concept of double enlargement and Slovenia faced the fact of being unable to assure its national security completely alone in the light of increasing transnationalization of security threats. The author's main idea is that exactly the wish to join NATO has brought to intensive reforms within the national defence and national security system. It represented a catalyst for improving both systems and, therefore, contributing to Slovenian national security.

Key words: national security, transnational threats to security, NATO, Slovenia, reforms, Membership Action Plan

Vladimir PREBILIČ: ALLIED MILITARY BASES IN THE REPUBLIC OF SLOVENIA?
Teorija in praksa, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 442-453

Slovenia has been perceived as the so called fore runner in the association procedure to the NATO. NATO political and military representatives and experts (especially USA) have presented Slovenia as a model or case study for other candidate states in the association procedure. However, the public support to the association procedure has decreased in the last few months. The most important reason for this may be the anxiousness of the Slovenian people about a deployment of the foreign armed forces on the territory of Slovenia. A thorough analysis of the public opinion has shown a great deal of indistinctness and lack of knowledge in the above-mentioned field. Presence of the foreign armed forces on the territory of Slovenia is perceived as a gradual limiting of the hard-acquired independence and a disturbing factor in the social environment. Presence of a foreign military base and consequently foreign armed forces causes different effects in the selected area. Scientific investigation of these effects is usually done after the base closure. Many international scientific groups have published their analyses and results, which emphasized negative experiences of the host states. All problems began at the time when the bilateral agreement between two states was signed. Since the rules determining life, existence and responsibility for all the damage caused by the military base were not specified, tensions between the two states appeared. All the problems had to be solved by the local inhabitants and government, affected by the existence of the military base. This is why a possibility of the deployment of foreign armed forces and their building of the military bases has to be discussed before Slovenian Government takes any steps and accepts decisions which could cause negative effects on the local inhabitants and the Republic of Slovenia.

Key words: NATO, military installations, military bases, impacts of military bases, conversion, public opinion

UDC: 327 : 323.285

Andrej ANŽIČ: INTERNATIONAL TERRORISM - SECURITY CHALLENGE AND DILEMMAS**Teorija in praksa**, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 454-466

The author assumes that the activities of international terrorism are a global problem, which should be tackled not only by national security measures but also by activities of a wide anti-terrorism coalition. Recognition of the necessity to protect basic human rights and other values justifies military, intelligence and security activities against international terrorism. The fight against terrorism has a legal and legitimate basis, and every country, groups of countries or globe-communities have the right to defend themselves. But it also fosters the seeds of danger and hinders the rule of law from functioning. One kind of danger is by all means represented by the decision of the U.S.A. to set up military courts, which would treat civilians and foreign citizens exclusively. So it is of vital importance to elaborate a concept of systematic protection as soon as possible.

Key words: international terrorism, security, liberty, rule of law, protection.

UDC: 355.02

Siniša TATALOVIĆ: STARTING-POINTS FOR NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF CROATIA**Teorija in praksa**, Ljubljana 2002, Vol. XXXIX, No. 3, pg. 467-477

Today, the concept of security often includes a whole series of various aspects of human existence and activity in society and nature. A willful efforts to build security represent civilization and cultural category, including all aspects of modern security, such as economic, social, cultural, political, legal, ecological and defensive, i.e. all those forms of social life that we know as social values. Effective modern national security system is today not only a proof of capability of the state to protect its own basic social values from foreign and internal dangers, but also to ensure economic, political, scientific, technological and general social development, as well as social, cultural and ecological welfare of the people. The analysis of the national security system of Croatia in this context reveals not only an unfinished transitional process toward democracy, but also its unsuitable beginning. In several fields the institutions and relations that could ensure a development of Croatia were not even created.

Key words: national security, national interests, national security system, threatens to national interests, Croatia

ČLANKI

Besedilo. Teorija in praksa (TIP) sprejema v presojo za objavo originalna znanstvena in strokovna besedila, ki še niso bila objavljena drugje niti niso drugje v recenzentskem postopku. Besedila (vključujoč reference in opombe) naj bodo enostransko izpisana v treh izvodih na papirju formata A4 z 1,5 vrstičnim razmikom. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Izpisu je treba priložiti besedilo na 3,5-palčni disketi, na kateri naj bo poleg imena in priimka avtorja označen tudi računalniški program v katerem je besedilo pripravljeno (na primer Microsoft Word 97).

Besedila pošljite na naslov: Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija. E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si.

V kolikor je besedilo poslano po elektronski pošti na naslov uredništva, izpis treh kopij ni potreben.

Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran besedila vsebuje le naslov besedila brez imen avtorjev. Imena avtorjev naj bodo izpisana na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko, elektronsko pošto ter na povzetku. Besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk. Uredništvo zavrnjenih besedil ne vrača.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni članki naj praviloma ne presegajo 8000 besed; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 3000 besed; recenzije do 1500 besed.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila daljša od 1500 besed morajo vsebovati podnaslove.

Povzetki. Izvirni znanstveni članki morajo biti opremljeni s povzetkom in smiselnimi ključnimi besedami (oboje v slovenskem in angleškem jeziku) v obsegu do 100 besed. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije ter zaključke.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z jasnimi naslovi. Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto kamor sodijo.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, nadpisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena.

Opomba o avtorju in zahvala vključuje informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanje recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

NAVAJANJE

Reference v besedilu: Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabljajte (Novak, 1994:27-8). Če je več avtorjev besedila, uporabljajte v tekstu obliko (Novak et al., 1994:27), v seznamu literature pa navedite vse avtorje. Če ne uporabljate prve izdaje knjige, napišite tudi letnico prve izdaje (Novak, 1953/1994:7). Več referenc hkrati ločite s podpičjem (Novak, 1994:7; Kosec, 1998:3-4; Kosec, 1998a:58). Če navajate več del istega avtorja, objavljena v istem letu, dela med sabo ločite s črkami a, b, c, itd. (Novak, 1994a:27-9) (Novak, 1994b:1).

Seznam referenc: v seznam referenc vključite vse uporabljene vire. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaje.

Knjige: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Na primer: Geertz, Clifford (1980): Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Na primer: Palan, Ronen (1999): Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance? V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), Approaches to Global Governance Theory, 55-72. Albany: State University of New York Press.

Članki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik(številka): strani.

Na primer: Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. American Political Science Review 57(3): 632-42.

Svetovni splet (WWW): Avtorjev Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internet naslov, datum dostopa.

Na primer: Deleuze, Gilles (1978): Spinoza. Dostopno preko <http://www.imaginet.fr/deleuze/TXT/240178.html>, 10.1.2001.

RECENZIJJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzije naj ne presegajo 1500 besed. Na prvi strani zgoraj naj bo v prvi vrstici napisano ime avtorja recenzirane knjige, v drugi z odebeljeno pisavo naslov in morebitni podnaslov knjige, v tretji vrstici pa je treba navesti sledeče podatke: naziv izdajatelja, kraj izdaje, leto izdaje dela in število strani. Recenzija se podpiše na koncu besedila.

Želite nekaj sočnega?

**NOVA OKUSA:
VIŠNJA IN BANANA!**

Fructalove sokove in nektarje združuje prepoznaven okus in sočnost svežega sadja. Če imate radi drobna sočna sporočila in vedno želite le najboljše, naročite svoj Fructalov sok v steklenički.

Samo tako boste zagotovo dobili najbolj svež, najbolj okusen in najbolj sočen sok. Ker so najbolj sočna sporočila v majhnih stekleničkah. Fructalovih stekleničkah.

FRANC MALI

SODELOVANJE MED AKADEMSKO RAZISKOVALNO
SFERO IN INDUSTRIJO KOT DEJAVNIK DRUŽBENEGA
IN EKONOMSKEGA RAZVOJA

ANDREJ A. LUKŠIČ

POLITOLOŠKI PREMISLEK OB AARHUŠKI KONVENCIJI

MARKO NOVAK

PRAVO IN POLITIKA

MARTINA TRAMPUŽ

'IZGUBA SKRITOSTI Z NADZOROVANJEM':

BENTHAM IN NOVE TEHNOLOGIJE NADZOROVANJA

SLOVENIJA IN NATO

ANTON GRIZOLD, VINKO VEGIČ, ANTON BEBLER,

MARJAN MALEŠIČ, IZTOK PREZELJ,

VLADIMIR PREBILIČ, ANDREJ ANŽIČ

